

**Міжнародний біографічний словник
дисидентів країн Центральної
та Східної Європи
й колишнього СРСР**

т. 1. УКРАЇНА

Частина 2

ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА

**ХАРКІВ
«ПРАВА ЛЮДИНИ»
2006**

ББК 66.79
М43

Укладачі

Євген Захаров, Василь Овсієнко

Автори текстів

*Леся Бондарук, Валентина Брандишауска, Олександр Даніель,
Борис Захаров, Євген Захаров, Осип Зінкевич, Дмитро Зубарев,
Володимир Каплун, Софія Карасік, Вахтанг Кіпіані, Геннадій Кузовкін,
Віктор Нійтсоо, Василь Овсієнко, Олександр Паповян, Ірина Рапп,
Степан Сапеляк, Євген Сверстюк*

Редактори

Євген Захаров, Василь Овсієнко, Ірина Рапп

Художнє оформлення

Борис Захаров

**Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Цент-
М43 ральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна.
Частина I.** — Харків: Харківська правозахисна група; «Права
людини», 2006. — 1—516 с.; **Частина II.** — 517—1020 с.

ISBN 966-8919-09-2.

Це видання є результатом 10-річної праці Харківської правозахисної групи і репрезентує українську частину Міжнародного біографічного словнику дисидентів Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР.

ББК 66.79

ISBN 966-8919-09-2

© С.Ю.Захаров, В.В.Овсієнко, упорядкування, 2006
© Колектив авторів, 2006
© Б.Є.Захаров, художнє оформлення, 2006
© Харківська правозахисна група, 2006

ЗМІСТ

Ніклус Март Олав. <i>Нійтсоо В.</i>	526
Овсієнко Василь Васильович. <i>Ранн І.</i>	529
Оленчак Михайло Васильович. <i>Овсієнко В.</i>	533
Орлов Юрій Федорович. <i>Зубарев Д., Кузовкін Г.</i>	536
Осадчий Михайло Григорович. <i>Сапеляк С.</i>	541
Отченашенко Павло Іванович. <i>Овсієнко В.</i>	545
Петраш (Січко) Стефанія Василівна. <i>Овсієнко В.</i>	549
Підгородецький Василь Володимирович. <i>Ранн І.</i>	555
Плахотнюк Микола Григорович. <i>Ранн І.</i>	558
Плошак Василь Федорович. <i>Овсієнко В.</i>	563
Плошак Мирослав Федорович. <i>Овсієнко В.</i>	565
Плющ Леонід Іванович. <i>Захаров Є.</i>	568
Попадюк Зорян Володимирович. <i>Карасик С.</i>	573
Попадюк Любомира Іванівна. <i>Овсієнко В.</i>	577
Попович Оксана Зенонівна. <i>Карасик С.</i>	580
Приходько Григорій Андрійович. <i>Ранн І.</i>	584
Прокопович Григорій Григорович. <i>Ранн І.</i>	587
Пронюк Євген Васильович. <i>Пахолок Т.</i>	591
Пяткус Вікторас. <i>Брандишаускас В.</i>	595
Ратушинська Ірина Борисівна. <i>Карасик С.</i>	599
Ребрик Богдан Васильович. <i>Карасик С.</i>	603

Різників (Різниченко) Олекса Сергійович. <i>Овсієнко В.</i>	606
Розумний Петро Павлович. <i>Карасик С.</i>	612
Романюк Василь Омелянович. <i>Рапп І.</i>	616
Рубан Петро Васильович. <i>Рапп І.</i>	623
Руденко Микола Данилович. <i>Рапп І.</i>	627
Руденко Раїса Панасівна. <i>Овсієнко В.</i>	633
Русин Іван Іванович. <i>Овсієнко В.</i>	637
Сахаров Андрій Дмитрович. <i>Даніель О.</i>	640
Сапеляк Степан Євстахович. <i>Рапп І.</i>	650
Саранчук Петро Степанович. <i>Кініані В.</i>	654
Сверстюк Євген Олександрович. <i>Каплун В.</i>	658
Світлична Надія Олексіївна. <i>Карасик С.</i>	663
Світлична Леоніда Павлівна. <i>Овсієнко В.</i>	668
Світличний Іван Олексійович. <i>Захаров Б.</i>	672
Семенюк Клим Васильович. <i>Овсієнко В.</i>	677
Сеник Ірина Михайлівна. <i>Рапп І.</i>	683
Сеньків Володимир Йосафатович. <i>Овсієнко В.</i>	687
Сергієнко Олесь Федорович. <i>Овсієнко В.</i>	690
Симоненко Василь Андрійович. <i>Сверстюк Є.</i>	695
Симчич Мирослав Васильович. <i>Каплун В.</i>	697
Січко Василь Петрович. <i>Каплун В., Овсієнко В.</i>	702
Січко Володимир Петрович. <i>Каплун В., Овсієнко В.</i>	708
Січко Петро Васильович. <i>Каплун В., Овсієнко В.</i>	712
Скалич (Покутник) Семен Федорович. <i>Овсієнко В.</i>	718
Сліпий Йосиф. <i>Рапп І.</i>	721
Слободян Микола Васильович. <i>Овсієнко В.</i>	724
Снегірьов Гелій (Євген) Іванович. <i>Рапп І.</i>	727
Сокульський Іван Григорович. <i>Овсієнко В.</i>	731
Сорока Михайло Михайлович. <i>Бондарук Л.</i>	736

Софяник Олег Олексійович. <i>Овсієнко В.</i>	740
Старосольський Любомир Зеновійович. <i>Овсієнко В.</i>	742
Стасів-Калинець Ірина Онуфрїївна. <i>Каплун В.</i>	747
Стрільців Василь Степанович. <i>Карасик С.</i>	750
Строката (Строкатова-Караванська) Ніна Антонівна. <i>Ранн І.</i>	753
Стус Василь Семенович. <i>Карасик С.</i>	757
Суровцова Надія Віталіївна. <i>Ранн І.</i>	763
Танюк Лесь Степанович. <i>Танюк Л.</i>	767
Тереля Йосип Михайлович. <i>Карасик С.</i>	771
Тимків Богдан Іванович. <i>Овсієнко В.</i>	775
Тимчук Леонід Миколайович. <i>Овсієнко В.</i>	778
Тихий Олекса Іванович. <i>Ранн І.</i>	782
Ткачук Ярема Степанович. <i>Овсієнко В.</i>	787
Хейфец Михайло Рувимович. <i>Паповян О.</i>	791
Хмара Степан Ількович. <i>Каплун В.</i>	795
Холодний Микола Костянтинович. <i>Овсієнко В.</i>	799
Чорновіл В'ячеслав Максимович. <i>Захаров Б.</i>	806
Чорномаз Богдан Данилович. <i>Овсієнко В.</i>	811
Чорномаз Данило Григорович. <i>Овсієнко В.</i>	817
Чупрей Роман Васильович. <i>Овсієнко В.</i>	819
Шабатура Стефанія Михайлівна. <i>Ранн І.</i>	823
Шевченко Віталій Никифорович. <i>Каплун В.</i>	826
Шевченко Олесь Євгенович. <i>Каплун В.</i>	829
Шевчук Анатолій Олександрович. <i>Ранн І.</i>	835
Шовковий Василь-Іван Васильович. <i>Овсієнко В.</i>	837
Шумук Данило Лаврентійович. <i>Ранн І., Овсієнко В.</i>	841
Шухевич (Березинський) Юрій Романович. <i>Ранн І.</i>	845
Юрчик Микола Степанович. <i>Овсієнко В.</i>	848
Юскевич Артем Васильович. <i>Нїйтсоо В.</i>	850
Якубівський Михайло Михайлович. <i>Овсієнко В.</i>	853

ГЛОСАРІЙ

Акт проголошення незалежності України.....	859
Акція протесту на прем'єрі фільму «Тіні забутих предків»	860
«Антирадянська агітація і пропаганда»	861
Арешти української інтелігенції 1965 р.	862
Арешти української інтелігенції 1972-73 рр.	864
«Архіпелаг ГУЛАГ».....	866
БУР, барак посиленого режиму.....	867
«Вести из СССР».....	868
Видавництво «Смолоскип»	869
«Відмовники» («Отказники»).....	871
Вірменська Гельсінкська група.....	872
«Вісник репресій в Україні»	873
Владимирська тюрма.....	874
«Воля і Батьківщина»	875
Всеукраїнське товариство політичних в'язнів і репресованих	876
Всеукраїнський «Меморіал» ім. В.Стуса	878
Гельсінкський процес.....	880
Голод 1932-1933.....	882
«Гомін»	883
Громадський комітет захисту Ніни Строкатої.....	884
Громадський фонд допомоги політичним в'язням	885
Грузинська Гельсінкська Група.....	887
ГУЛАГ ОГПУ СССР	888
Декларація про державний суверенітет України	892
Декларація УГГ, Меморандум №1.....	894
День пам'яті жертв політичних репресій і голодоморів.....	895
День пам'яті жертв червоного терору	896
День політв'язня в СРСР	897
День українського політв'язня	898

Дніпропетровська спецпсихлікарня	899
Загальна декларація прав людини ООН.....	900
Закон УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні».....	901
Закордонне представництво Української Гельсінкської Групи....	902
«З приводу процесу над Погружальським»	904
«Зрада Батьківщини».....	905
Ініціативна група захисту прав віруючих і церкви в Україні.....	907
Ініціативна група захисту прав людини в СРСР.....	908
Інститут ім. Сербського	909
«Інтернаціоналізм чи русифікація?».....	911
Карцер	912
Київський демократичний клуб.....	913
Комітет Гельсінкських гарантій для України	914
«Клуб творчої молоді»	916
Лист Мадридській нараді на захист В.Стуса.....	917
«Лист творчої молоді Дніпропетровська»	918
Литовська Гельсінкська група	919
«Лихо з розуму»	920
«Міжнародна амністія»	921
«Меморіал».....	923
Меморіальний музей історії політичних репресій і тоталітаризму в СРСР	924
Мордовські політичні табори	927
Московська Гельсінкська група	930
Музей Івана Гончара	933
Наради представників ініціативних груп національно-демократичних рухів народів СРСР	934
Народний рух України.....	935
Незалежні профспілки.....	936

Об'єднана партія визволення України	937
«Об'єднання»	938
Організація українських націоналістів	939
Особливий режим	941
Пам'ятники Т.Шевченку	942
Пермські (Скальнинські) політичні табори	944
ПКТ, приміщення камерного типу, «одиночка»	946
Покутники (Слов'янська Церква Святого Духа)	947
«Просвіта»	948
Психіатрична лікарня загального типу	949
Радіо «Свобода»	950
Робоча комісія з розслідування використання психіатрії в політичних цілях	952
Росохацька (Чортківська) група	954
«Самольотчики»	955
Спецпсихлікарня	957
«Спілка української молоді Галичини»	958
«Справа Добоша»	959
Статті 54 ¹ – 54 ¹⁴ КК УРСР 1927 і 1934 рр.	960
Стаття 7 Закону СРСР від 25.12.1978	963
Стаття 56 КК УРСР	964
Стаття 62 КК УРСР	966
Стаття 64 КК УРСР	968
Стаття 138 КК УРСР	970
Стаття 187 ¹ КК УРСР	971
Стаття 187 ³ КК УРСР	973
Стаття 209 КК УРСР	974
Статус радянського політ'язня	976
«Створення антирадянської організації або участь у ній»	977
Студентська голодівка	978

«Сучасність»	979
Указ Президії Верховної Ради СРСР від 25.12.1972.....	980
Українська Автокефальна Православна Церква	981
Українська Греко-Католицька Церква.....	982
Українська Громадська Група Сприяння Виконанню Гельсінкських Угод.....	984
Українська Гельсінська Спілка.....	988
Українська Гельсінкська спілка з прав людини	992
Українська Загальнонародна Організація.....	993
Українська Ініціативна Група за звільнення в'язнів сумління....	994
Українська Національна Партія	995
Українська Повстанська Армія	996
Українська Республіканська Партія.....	997
Українська Робітничо-Селянська Спілка.....	998
«Український Вісник»	999
Український Комітет «Гельсінкі-90»	1000
Український Культурологічний Клуб	1001
Український Національний Комітет	1002
Український Національний Фронт	1003
Український Національно-Визвольний Фронт.....	1005
«Український Час»	1006
Харківська Правозахисна Група	1007
Ходорівська Група.....	1008
«Хроника текущих событий».....	1009
Чистопольська тюрма	1012
Шістдесятники.....	1013

НІКЛУС МАРТ ОЛАВ

Ніклус Март Олав (Niklus Mart Olav, нар. 22.09.1934, м. Тарту, Естонія).

Естонський правозахисник, іноземний член УГГ з 1982 року

Народився в сім'ї вчителів. Навчався у середній школі м. Тарту.

У 1957 закінчив біологічний факультет Тартуського державного університету, спеціалізувався в галузі орнітології. Після закінчення університету працював позаштатним перекладачем Естонського Державного видавництва.

Враження від масових депортацій у 1948-1949 стало початком дисидентства Н. Пізніше, захопившись фотографією (Н. – призер естонського конкурсу фотолюбителів), він разом зі своїм другом студентом Велло Пяллином фотографував старі будинки, а також установки для заглушення закордонних радіостанцій; знімки передавав через іноземців за кордон для публікації. Крім цього, передав тим же шляхом лист із критикою радянської дійсності для радіостанції «Голос Америки».

21.08.1958 був заарештований, пізніше заарештували і В. Пяллина.

15.01.1950 Верховний Суд Естонської РСР засудив Н. за статтями 58-4 («допомога міжнародній буржуазії») і 58-10 КК РРФСР до 10 р. позбавлення волі і 3 р. заслання; його однокумець отримав 4 р.

Термін відбував у **мордовських політичних таборах і Владимирській в'язниці (РРФСР)**.

Влітку 1966 рішенням Верховного Суду ЕРСР термін вироку Н. був скорочений до 7 р., і 30.07.1966 його звільнили.

Повернувся в Тарту. У роботі за фахом йому було відмовлено. У 1966-1971 працював шофером і диспетчером автопарку, органістом у костюлі; з 1968 викладав англійську, французьку і німецьку на курсах іноземних мов.

Продовжував брати участь у русі опору. Був добре знайомий із московськими дисидентами, насамперед, із Наталею Горбаневською, яка часто приїжджала в Тарту, а також з Тетяною Великановою, Мальвою Ландою. Передавав їм інформацію про події в Естонії і націо-

нальний самвидав для «Хроніки текущих событий» і передачі на Захід. Переклав на естонську мову **Загальну декларацію прав людини ООН**. У 1974 написав мемуарну записку про свою справу («Автобіографія»), яка поширювалась через самвидав.

Н. виступав на захист Олександра Гінзбурга, Юрія Орлова (початок 1977), Віктораса Пяткуса (14 і 20.11. 1977), Тетяни Великанової, Гліба Якуніна, Антанаса Терляцкаса (листопад 1979).

У 1977-1980 Н. підписав ряд колективних звернень: «Балтійський меморандум» (23.08.1979), Петицію проти вторгнення радянських військ в Афганістан (17.01. 1980), звернення до Міжнародного Олімпійського Комітету (28.01.1980), проти вислання академіка Андрія Сахарова (3.02.1980).

Н. встановив тісні контакти з литовськими дисидентами, написав декілька праць про них: нарис «Процес у Вільнюсі очима естонця» (серпень 1978, про справу Віктораса Пяткуса), статтю «Вільнюс і вільнюські очима дисидента» — про литовських дисидентів, у формі дорожніх заміток (осінь 1979) та ін.

Постійно піддавався переслідуванням (обшуки, допити), був заарештований на короткий термін міліцією і КГБ (жовтень 1976, березень 1980). У листопаді 1979 був звільнений з роботи. 29.04.1980 Н. знову був заарештований. Ознайомившись з обвинувальним висновком, написав «Рецензію на судочинство» з описом допущених правопорушень. 08.01.1981 Верховний Суд ЕРСР засудив Н. за ст. 68 ч. 2 КК ЕРСР (відповідає ст. 70 ч.2 КК РСФСР і ст. 62 ч. 2 КК УРСР) до 10 р. позбавлення волі в колонії **особливого режиму** і 5 р. заслання; визнаний особливо небезпечним рецидивістом. Винним себе не визнав, заявив про відмову від участі в процесі. Разом з ним був засуджений Юрі Кукк.

Ув'язнення відбував у таборі ВС-389/36 у сел. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл. (РРФСР). Брав участь у голодуваннях і акціях протесту, підписував індивідуальні і колективні листи протесту. Перебуваючи в ув'язненні в Кучино разом з членами **Української Гельсінкської групи**, зокрема, з В.Стусом, Л.Лук'яненком, вступив у неї як іноземний член разом з литовцем В.Пяткусом у найбільш критичний для групи час, щоб підтримати її. Постійно піддавався покаранням. 8.04.1982 покараний роком «одиночки». У 1983 на 3 р. переведений на тюремний режим, карався в **Чистопольській в'язниці** (РРФСР).

1986 р. повернувся в Кучино, 8.12.1987 р. переведений у табір ВС-389/35 на ст. Всехсвятська.

У червні — липні 1988 в Естонії пройшли масові акції протесту (мітинги, голодування, пікети) з вимогами звільнення естонських політв'язнів, у тому числі Н.

На початку липня Н. прочитав в естонській газеті, що він уже звільнений. Розпочав голодівку, та за дві доби, 08.07.1988, його таки звільнили. 1990 повністю реабілітований.

Навесні 1989 разом зі знімальною групою відвідав покинутий табір особливого режиму № 36 та могили В.Стуса, Ю.Литвина, І.Мкртчяна, з 1995 р. брав участь у роботі наукових конференцій у **Музеї історії політичних репресій «Перм-36»**.

Брав активну участь у відновленні незалежності Естонії. Почесний член Естонської Групи за обнародування Пакту Молотова-Ріббентропа. Депутат Конгресу Естонії і Комітету Естонії (1990-1992).

У 1992-1995 був членом Парламенту Естонії.

Н. є членом естонських і міжнародних громадських організацій (Естонського товариства натуралістів, Естонського орнітологічного товариства, Естонської спілки колишніх політичних в'язнів, Естонського Союзу захисту, Міжнародного Товариства прав людини, Міжнародної Асоціації радянських політичних в'язнів). У 1990-1992 – Президент Естонського фонду захисту природи.

Нагороджений призом Балтійської Американської Ліги Свободи (1988), естонським (Державного герба II ступеня – за внесок у визволення Естонії, 1996) і литовським (Великого князя Гедимінаса III ступеня, 1999) орденами.

Автор статей «Звіт про деякі події національного руху Естонії» (Амстердам, 1989), «Естонська незалежність в історичній перспективі» (Амстердам, 1989), а також багатьох наукових праць.

Брав участь у роботі наукових конференцій в Україні з питань політичних репресій.

Проживає в Тарту, пенсіонер.

Бібліографія:

М.Никлус. Воспоминания о соратнике // Радуга. – 1991. – №10. – С.58-63. (про В.Стуса).

В.Стус. Твори в 6 т. 9 кн. Львів: Просвіта, 1994-99. – Т. 4. – С. 494, 497, 500, 501.

Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінкських угод: В 4 т. Т. 1.: Особистості / Харківська правозахисна група; Упорядник Є.Ю.Захаров; – Харків: Фоліо, 2001. – С. 184–186.

Віктор Нітсоо

ОВСІЄНКО ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ

Овсієнко Василь Васильович (8.04.1949 р., с. Леніне (Ставки) Радомиського р-ну Житомирської обл.)

Філолог, поширював самвидав, правозахисник, член Української-Гельсінкської групи (УГГ) з 1978 р., просвітянин, публіцист.

Після закінчення в 1966 школи працював у колгоспі, в 1967 – літературним працівником районної газети в сел. Народичі Житомирської обл. 1967–1972 навчався на філологічному факультеті Київського університету.

Весною 1968 виготовив декілька фотовідбитків трактату І.Дзюби «**Інтернаціоналізм чи русифікація?**», інтенсивно розповсюджував український **самвидав** у середовищі студентів. 1972 допомагав Василеві Лісовому та Євгенові Пронюку видати «**Український вісник**» (УВ), вип. VI («київський»), і «Відкритий лист членам ЦК КПРС і ЦК КП України» В.Лісового.

З серпня 1972 О. працював учителем української мови та літератури в с. Ташань Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл., де написав статтю «Добош і опришки, або Кінець шістдесятників», робив записи літературного характеру, які пізніше були використані слідством для шантажу психіатричною експертизою.

Заарештований 05.03.1973 за звинуваченням у проведенні антирадянської агітації і пропаганди (ст. 62 ч. I КК УРСР) у формі розповсюдження літератури **самвидаву**. 06.12.1973 разом із Є.Пронюком і В.Лісовим засуджений Київським обласним судом до 4 р. позбавлення волі в таборах суворого режиму.

У **мордовських таборах** ЖХ-385/19 (сел. Лісне Теньгушовського р-ну) і 17-А (сел. Озерне Зубово-Полянського р-ну) брав участь в акціях протесту. 20.08.1976 на «профілактиці» в Київському КГБ відмовився від визнання вини.

Звільнившись 05.03.1977, жив під адміністративним наглядом у рідному селі і працював у колгоспі художником-оформлювачем. Підтримував широкі листовні зв'язки з політ'в'язнями та їхніми родина-

ми. Його інформація про події в **мордовських таборах** була опублікована в «Хроніке текущих событий» (ХТС) і використана **Українською Гельсінкською групою (УГГ)**.

У вересні 1977 попереджений про кримінальну відповідальність на підставі **Указу ПВР СРСР від 25.12.1972**. Подав 07.01.1978 заяву до ВВіРу з клопотанням про виїзд із СРСР, не брав участі у виборах. Написав для УГГ матеріали про становище засланців і піднаглядних та перший варіант спогадів «Світло людей». 18.11.1978 затриманий міліцією у зв'язку з приїздом до нього члена УГГ Оксани Мешко та Ольги Бабич-Орлової. Пояснення давати відмовився, за що міліціонер вульгарно вилаяв його і виштовхнув із сільради. О. подав на міліціонерів і кагебіста в суд, унаслідок чого проти нього самого 01.12 було порушено кримінальну справу за звинуваченням у вчиненні насильницького опору – ніби відірвав міліціонерам два гудзики. 07–08.02.1979 засуджений Радомишльським райнарсудом до 3 р. позбавлення волі за ст. 188-1 ч. II. Заарештований у залі суду. Його текст «Замість останнього слова» став відомим на Заході. Карався в зонах № 55 (м. Вільнянськ Запорізької обл.) і № 71 (м. Коростень Житомирської обл.).

Відмовився свідчити у справах Левка Лук'яненка, Миколи Матусевича, Гелія Снегір'ова, Василя Стуса, Дмитра Мазура, на захист останнього подав заяву в КГБ. «Будеш сидіти», – сказав майор Радченко. 09.06.1981 майор КГБ Чайковський оголосив О. про порушення проти нього справи за ч. II ст. 62 і запропонував написати «покаянну» статтю в газету з осудом діяльності УГГ, членом якої він був оголошений з дня зустрічі з О.Мешко. Слідчий обіцяв звільнення ще до кінця кримінального терміну, або – 10 р. таборів особливого режиму, 5 р. заслання і «почесне» звання «особливо небезпечний рецидивіст». О. вибрав останнє і відмовився брати участь у розслідуванні. Засуджений Житомирським обласним судом 23-26.08.1981.

Карався в таборі **особливого режиму ВС-389/36** в сел. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл., з 08.12.1987 р. – у зоні № 35 на ст. Всехсвятська. Брав участь в акціях протесту. Без клопотання помилуваний указом ВР СРСР від 12.08.1988 р. Менше як за добу, літаком, спецконвоєм допроваджений у Житомир і звільнений 21.08.

Працював у рідному селі художником-оформлювачем, бо до роботи вчителем не допустили. У вересні 1988 увійшов до Всеукраїнської координаційної ради **Української Гельсінкської Спілки (УГС)**, 16.07.1989 обраний головою її Житомирської філії. 30.04.1990 призначений секретарем **Української Республіканської партії (УРП)** з видав-

ничих справ. З 01.05.1997 до 29.04.2001 – заступник голови Республіканської Християнської партії (РХП). З 1990 – співголова **Українського комітету «Гельсінкі-90»**.

О. – учасник експедиції з перепоховання Василя Стуса, Олексія Тихого і Юрія Литвина в листопаді 1989, член Ради **Музею історії політичних репресій «Перм-36»**, що в Кучино.

З червня 1998 – координатор програми **Харківської правозахисної групи**: готує «Словник руху опору в Україні 50-80 рр. ХХ ст.», поповнює електронний архів **ХПГ** біографічними довідками та інтерв'ю колишніх політв'язнів.

1996 вийшла книжка нарисів-спогадів О. «Світло людей» – про В.Стуса, О.Мешко, Ю.Литвина (друге видання, удвох книгах, – 2005 р.). Автор низки публікацій про репресії і правозахисний рух. Співупорядник 4-томного видання матеріалів Української Гельсінкської групи, 2001; упорядкував книжки **Росохацької групи**, 2003; родини Січків, 2004; Івана Бровка, 2005, Оксани Мешко, 2005. Веде просвітницьку роботу. З 1999 року організовує експедиції на Соловецькі острови та в урочище Сандармох.

12.01.2000 О. присуджена премія ім. В.Стуса за публіцистику, 17.03.2006 – премія ім. Івана Огієнка в номінації «Громадська діяльність». 26.11.2005 р. нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня. Живе в Києві.

Бібліографія:

I.

В.Овсієнко. Про Стуса // Літопис Голгофи України. Т. 1. – Львів: Меморіал, 1993. – С.157-184.

В.Овсієнко. Таємно похований під №9 // Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус – поет і людина. – К.: Український письменник, 1993. – С. 320-338.

Оксана Мешко, козацька матір. До 90-ліття з дня народження. Спогади. Упорядкував В.Овсієнко. – К.: УРП, 1995. – С. 51-63.

В.Овсієнко. Світло людей. Спогади-нарис про Василя Стуса, Юрія Литвина, Оксану Мешко. Бібліотека журналу УРП «Республіка». Серія: політичні портрети, №4. К., 1996. – 108 с.

Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінкських угод: Документи і матеріали. В 4 томах. (Передмова) / Харківсь-

ка правозахисна група; Упорядники Є.Ю.Захаров та В.В. Овсієнко; Худож.-оформлювач Б.Ф.Бублик. — Харків: Фоліо, 2001.

Юнаки з огненної печі. (Передмова) // Харківська правозахисна група; Упорядник В.В. Овсієнко; Харків: Фоліо, 2001. — С. 144.

Три повстання Січків: У двох томах. (Передмова). Спогади, інтерв'ю, листи, документи. / Харківська правозахисна група; Редактор-упорядник В.В.Овсієнко.

Добром нагріте серце. До 90-річчя І.Б.Бровка (Упорядкування) / Харківська правозахисна група; Ред. В.О.Овсієнко, Худож.-оформлювач Борис Захаров. — Харків: Фоліо, 2005. — 136 с., фотоіл.

Оксана Мешко. Не відступлюся! До 100-річчя з дня народження / Харківська правозахисна група; Упорядкували В.В.Овсієнко та О.Ф.Сергієнко. Художник-оформлювач Б.Захаров. — Харків: Фоліо, 2005. — 344 с., фотоіл.

В.Овсієнко. Світло людей: Мемуари та публіцистика. У 2 кн. Кн. I / Упорядкував автор; Худож.-оформлювач Б.Є.Захаров. — Харків: Харківська правозахисна група; К.: Смолоскип, 2005. — 352 с., фотоіл.; Кн. 2 — 352 с., фотоіл.

II.

Українська Гельсінкська Група. 1978—1982. Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1983.— С. 493-530.

Михаил Хейфец. Место и время (еврейские заметки). — Франция: Третья волна, 1978. — С. 123-125.

Вісник репресій в Україні. — 1980: 6-4, 9-12; 1981: 1, 2, 3, 5; 1982: 5-10; 1984: 2-4, 2:21, 2-30; 1985: 2-17, 10-32, 10-38, 10-39, 11-36, 11-38, 10-41.

Михайло Хейфец. Василь Овсієнко — мученик ГУЛАГу // Українські силуети. Нью-Йорк: Сучасність, 1983.— С. 273-285 (укр. і рос. мовами, також: Поле відчаю й надії. Альманах. — К.: 1994. — С. 381-392; М.Хейфец. Избранное. В трех томах. Харьковская правозащитная группа. — Харьков: Фолио, 2000.

Роман Корогодський. «Я свідчу» // Газ. «Українська мова і література в школі», ч. 2 (210), 2001. — Січень. — С. 1-3.

Захаров Б., Нарис., 2003. — С. 9, 17, 36-37, 63, 66, 72, 74, 76-77, 81, 83, 91, 95, 97-101, 119, 121-129.

ОЛЕНЧАК МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ

Оленчак Михайло Васильович (нар. 21.11.1930 р., с. Почапи Золочівського р-ну Львівської обл.).

Член Юнацтва ОУН, політв'язень.

З селян. Батько в минулому січовий стрілець, два його брати загинули 1919 р. в боях під Уманню. 1933 р. батько збирав допомогу голодуючим Великої України. Наймолодший брат, Теодор Оленчак, загинув у лютому 1940 р., переходячи кордон, батько 1940 р. замордований большевиками у Золочівській тюрмі. Коли за німецької окупації було розкрито місце поховання 727 закатованих, то мати Анна впізнала тіло батька: голова розсічена начетверо, язика і очей не було, в праву ногу вбиті цвяхи... Михайло теж ходив дивитися на закатованих.

Батько наставляв своїх чотирьох синів: *«Діти, ви повинні вчитися, бо нам треба вчених людей, свідомих, тому що Україна завше в ярмі»*. Батьки віддали Михайла до школи ще до семи років, вчився він з охотою. У вересні 1941 р. вступив у молодіжну організацію «Юнак» (пізніше «Юнак УПА»). Пройшов військовий вишкіл. Восени 1943 р. станичний вперше послав його в розвідку.

1948 р. О., як і багато юнаків, одержав повістку їхати на шахти Донбасу. Він не поїхав, переховувався. Був пійманий, майор сказав: «Якщо їдеш на Донбас, то судити не будемо, ні – ми знаємо про тебе все». О. пообіцяв їхати, але знову втік.

8.04.1950 большевики трьома кільцями оточили село Почапи і всіх його мешканців вивезли в Сибір, у тому числі маму О. з молодшим братом Мирославом, навіть сім'ю глухонімих. 9 хлопців і 6 дівчат – членів «Юнацтва» – заарештували. Побивши хлопців та вчинивши наругу над дівчатами, відвезли в тюрму до Львова. О. тримали в камері 5х3 м, де було 26 в'язнів. Били 10 діб, покалічили ногу, але він витримав усі тортури. 19.08.1950 військовий трибунал за ст. 54-1а, 54-11 засудив усіх 15-х до 25 р. ув'язнення.

Засуджених повернули в Золочів. О. разом з іншими готував утечу, але провокатор дав знати охороні, змовників порозводили по

різних камерах. 29.01.1951 р. зі Львова вирушив черговий ешелон з 700 невільників. У вагоні, де був О., їх було 74, здебільшого, молодь. Етап до Воркути тривав місяць.

О. працював на шахтах. Пайка: 550 г хліба, баланда, смердюча капуста, гнила або мерзла картопля, раз на місяць 450 г цукру. Не вистачало води. Зміна тривала 12 год., плюс дорога до шахти, обшуки, перевірки. 25.07 шахта № 29 застрайкувала під гаслом «Свободу нам — вугілля Батьківщині» з вимогами зняти замки з бараків, звільнити малолітніх, старих і жінок, не водити на роботу в наручниках, скоротити робочий день до 8 годин та ін. 1.08 повсталих розстріляли з кулеметів, установлених на вежах. Як свідчить Василь Курило, загинуло 376 в'язнів, сотні поранено. Але бригаду О. перед тим несподівано 26.07.1953 перевели з деревообробного заводу на будівництво 30-ї шахти. Тут О. організував страйк, за що був покараний 6 місяцями **БУРУ**. Кару відбував у штрафному таборі № 62, але працювати відмовився. Тяжко виснаженого повернули його на 30-у шахту, де працював на будівництві.

1956 р. термін О. скорочений до 15 р., а 2.08 він звільнений зі зняттям судимості та поразки в правах за постановою комісії Президії Верховної Ради СРСР від 31.VII з застосуванням Указу від 24.03.1956. Спрямований на спецпоселення в Томську обл., до мами і брата. Щоб швидше звільнитися, пішов працювати в школу у віддаленому районі. 7.05.1958 знятий з обліку спецпоселення.

27.09.1958 р., на Чесного Хреста, О. повернувся з хворою мамою в с. Білий Камінь Золочівського р-ну в її рідну хату. З Сибіру повернулася також татова сестра Гаврис Марія Андріївна, чоловік якої замордований разом з татом О. в Золочеві, а два сини вбиті. Мама скоро померла від раку шлунку.

КГБ вимагав, щоб О. повернувся в Томську обл., звідки ще не виписався. Як повідомив брат, там на нього чекала нова справа. О. виїхав у Львів, потім у Карпати. 8.08.1960 р. одружився в Коломиї з Орестією Юліанівною Семотюк і прописався біля неї. Але й після того вимагали, щоб виїхав за 24 години. Працював перукарем у військовій частині, потім на вокзалі. 1961 р. народився син Мирослав.

1.10.1963 р. О. знову заарештований за звинуваченням за ст. 228/17 — ніби з його вини у військовій частині пропала зброя. Провели 4 обшуки з міношукачами — і знайшли «Історію України-Руси» М. Грушевського, «Молитву» Мошак «О, Україно, свята мати героїв». Звинуватили в проведенні антирадянської агітації і пропаганди за ч.ІІ ст. 62. Івано-Франківський обласний суд на Різдво 1964 р. (9.01) зняв звинувачення

щодо зброї і призначив покарання за ст. 62, ч.ІІ: 6 р. ув'язнення та 3 р. заслання, з визнанням особливо небезпечним рецидивістом.

На пересилці у Львові О. кинули в камеру до карних рецидивістів, які програли його в карти: якби розплющив очі – їх би порізали лезом, вибачливо призналися вони, дізнавшись, що О. політичний.

Через Харків і Рузаєвку прибув у **мордовський табір № 7** (ст. Явас). Карався разом з Левком Лук'яненком, Богданом Ребриком, Ярославом Гасюком, Володимиром Леонюком, Богданом Христиничем. 1965 р. особливий режим переводять у Сосновку, в табір № 1. Закінчував термін у таборі ЖХ-385/3 (пос. Барашево). У день етапу на заслання намагалися спровокувати бійку, щоб засудити як кримінальника.

Пройшов етап Челябінськ – Новосибірськ – Красноярськ. У січні 1970 р. завдяки начальникові карного розшуку Іванові Шляхенку, уродженцю м. Золочева, залишений відбувати заслання у райцентрі Большой Улуй, за 46 км від Ачинська. Жив упроголодь на квартирі у старенької бабці, тяжко працював на пилорамі за 4 км. Той же Шляхенко влаштував О. роз'їздним перукарем, навіть дозволив відпустку в рідний край на 2 тижні.

Звільнений 8.06.1972, в кінці червня повернувся в Коломию. Завдяки добрій характеристиці його прописали біля дружини і сина. Працював до 1991 р. перукарем.

Син Мирослав закінчив ветеринарний факультет сільгоспінституту в Одесі, хоча зазнав утисків.

О. був учасником Установчих зборів **Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих** на Львівському майдані у Києві (3.06.1989), бере участь у роботі Братства вояків УПА.

Живе в м. Коломия. Пенсіонер. Пише спогади.

Бібліографія:

Архів ХПГ: Інтерв'ю з М.Оленчаком 8.02. 2000 р.

Василь Овсієнко

ОРЛОВ ЮРІЙ ФЕДОРОВИЧ

Орлов Юрій Федорович (нар. 13.08.1924, Москва)

Фізик, правозахисник; засновник і керівник Московської Гельсінкської групи. Громадський діяч.

Народився в пролетарській родині; раннє дитинство провів на селі в бабусі на Смоленщині. З 1931 жив у Москві. В перші роки війни працював на військовому заводі; у 1944 призваний в армію, після закінчення артилерійського училища відправлений на фронт у званні молодшого лейтенанта. В армії став кандидатом у члени КПРС (вступив у партію в 1948). Брав участь у боях за Прагу. Демобілізований у 1946.

У 1947–1952 студент Московського фізико-технічного інституту, потім фізичного факультету Московського університету. У 1952–1956 – науковий співробітник теплотехнічної лабораторії Міністерства середнього машинобудування СРСР (згодом – Інститут теоретичної й експериментальної фізики АН СРСР). Спеціалізувався в галузі фізики елементарних часток, підготував і опублікував дисертацію, але захистити її не встиг.

Послідовно критичне ставлення до радянської системи сформувалося в О. ще в середині 1940-х завдяки власним спостереженням та під впливом відвертих бесід з офіцерами – товаришами по службі (в армії навіть мав намір пристати до якого-небудь підпільного гуртка). Однак лише в 1956, ознайомившись із доповіддю М.С. Хрушова на XX з'їзді КПРС, О. до кінця усвідомив репресивний характер існуючого режиму. *«Настав той момент, до якого я, по суті, готувався все життя, вдивляючись напружено в це дивне, смертоносне, пожираюче саме себе суспільство. Я повинен висловити відкрито все, що я про нього думаю»* (зі спогадів).

Незабаром випала нагода це зробити: у лабораторії були призначені партійні збори, присвячені обговоренню доповіді Хрушова. О. виступив на цих зборах одним з перших. У своїй промові він назвав Сталіна і Берію «убивцями, що перебували при владі» і висунув

вимогу «демократії на основі соціалізму». Виступ підтримали інші оратори.

«Антипартійній вилазці» у теплотехнічній лабораторії був присвячений спеціальний закритий лист ЦК КПРС; 21.04.1956 у газеті «Правда» з'явилася стаття «Комуністична партія перемагала і перемагає вірністю ленінізму», присвячена цій же темі. Четверо промовців, — О., його колеги Авалов, Нестеров і Щедрін, — були звільнені з роботи і виключені з партії. Кілька місяців О. був без роботи; на допомогу йому та іншим звільненим вчені-фізики збирали гроші (тоді О. познайомився з В. Турчиним, який став його другом).

У серпні 1956 директор Фізичного інституту АН Вірменської РСР А. Аліханов прийняв О. на роботу в свій інститут, наступні 16 р. він жив і працював у Єревані. Там він захистив кандидатську (1958), а потім і докторську (1963) дисертації, а в 1968 був обраний членом-кореспондентом республіканської Академії наук. У 1972 повернувся в Москву, де влаштувався на роботу в Інститут земного магнетизму, іоносфери і поширення радіохвиль АН СРСР.

У вересні 1973, під впливом газетної кампанії проти А. Сахарова, відновив громадську активність. Відправив Л.І. Брежнєву відкритий лист під назвою «Про причини інтелектуального відставання СРСР і пропозиції для його подолання» (відомий також як «Тринадцять питань Брежнєву»). Автор висував пропозиції про ослаблення державного контролю за економікою і вимагав демократизації радянського суспільства. Це звернення широко розповсюджувалося в **самвидаві**. Незабаром О. знайомиться з низкою відомих московських дисидентів; у жовтні 1973 організує (разом з В. Турчиним і А. Твердохлебовим Радянську секцію «**Міжнародної амністії**». До неї увійшов також М. Руденко.

На початку 1974 О. знову звільнили з роботи; з цього часу він жив репетиторством.

Брав участь у кампаніях на захист О.Солженіцина, А.Воронеля, Ю.Гастєва, П.Айрікяна, В.Осипова, С.Ковальова, А.Твердохлебова, М.Джемілева, Л. Плюща. Учасник прес-конференції, присвяченої **Дню політв'язня в СРСР** (30.10.1975). У 1974 організував у себе на квартирі семінар для вчених, усунутих від наукової діяльності за політичними мотивами.

У самвидавній статті «Чи можливий соціалізм нетоталітарного типу» (грудень 1975) висунув концепцію «соціалізму з децентралізованою приватною економічною (і політичною) ініціативою» без приватної власності, вважаючи на даному етапі найважливішим розвиток «етичного антитоталітарного руху».

Після підписання Прикінцевого акта **Гельсінкської наради з безпеки і співробітництва в Європі** обговорює з деякими своїми знайо-

мими (зокрема, з А.Амальриком і А.Щаранським) ідею створення в країнах, що підписали **Гельсінкський акт**, незалежних від урядів національних комітетів з контролю за виконанням його гуманітарних розділів. З початку 1976 почав втілювати цю ідею в життя. 12.05.1976 на прес-конференції у квартирі А. Сахарова було оголошено про створення Громадської групи сприяння виконання Гельсінкських угод (див. **Московська Гельсінкська група, МГГ**) на чолі з О.

«З терпимістю до чужих поглядів і умінням поєднувати людей, не нав'язуючи їм свою волю, О. виявився прекрасним керівником. Гельсінкська група послужила мостом між різними напрямками опозиції – правозахисним, національним, економічним, між інтелігенцією і робітниками, а Захід спонукала реагувати на порушення радянським урядом Гельсінкських угод» (Зі спогадів А. Амальрика).

У 1976–1977 за прикладом МГГ виникли аналогічні групи на Україні, у Литві, Грузії і Вірменії (див. **Українська Гельсінкська група, Литовська Гельсінкська група, Грузинська Гельсінкська група, Вірменська Гельсінкська група**). Згодом **Гельсінкський рух** вийшов за межі Радянського Союзу. Нині **Міжнародна Гельсінкська федерація** є однією з найвідоміших і шанованих правозахисних асоціацій у світі.

Виникнення **Гельсінкського руху** було важливим етапом розвитку правозахисного руху не тільки в СРСР, але і в усьому світі. Саме з цього часу проблема дотримання прав людини усередині будь-якої країни стає важливим фактором міжнародної політики.

Діяльність МГГ зустріла різку протидію влади. Уже 15.05.1976 О. був викликаний у КГБ, де йому зачитали «попередження» про можливі наслідки його «протиправної діяльності». Повідомлення про це було негайно опубліковане в зведеннях ТАРС для закордону під характерним заголовком «Попередження провокаторові».

За О. було встановлене постійне демонстративне стеження; його постійно викликали на допити, а в січні 1977 у нього був обшук. Проте О. продовжував правозахисну діяльність, і не лише в рамках МГГ. Він підписував листи на захист інакодумців, як і досі, брав участь у зборах Радянської секції «**Міжнародної амністії**». Був одним з авторів звернень з приводу переслідування авторів чехословацької «Хартії-77», польських членів Комітету солідарності з робітниками, югославського літератора Михайла Михайлова та ін.

10.02.1977 О. заарештований і поміщений у слідчий ізолятор КГБ (Лефортово). Під час слідства, що тривало більше року, винним себе не визнавав, доводив правдивість інформації, що містилася в документах МГГ.

15–18.05.1978 справа О., який був звинувачений за ст. 70 ч. 1 КК РРФСР, розглянув Московський міський суд. Винним себе не визнав. В останньому слові сказав: *«Я переконаний, що такі суди не*

допоможуть усунути ті лиха і недоліки суспільства, про які свідчать документи Гельсінкської групи і про які я намагався тут говорити». У день винесення вироку біля будинку суду зібралося близько 200 осіб, були затримані А.Сахаров і О.Боннер, які намагалися проникнути в зал, і ще кілька людей. О. був засуджений до 7 р. таборів суворого режиму і 5 р. заслання.

Обвинувальний вирок О. став причиною бойкоту радянських наукових заходів багатьма західними вченими. На захист О. була організована широка міжнародна кампанія за участю видатних учених і громадських діячів зі США, Великобританії, Франції, Західної Німеччини, Швейцарії.

Відразу після прибуття в **пермські політичні табори** О. заявив, що залишається членом МГГ і вважає себе спостерігачем. Це була не просто декларація: так, доповідь МГГ «Про становище ув'язнених у таборах СРСР» від 25.04.1979 була складена на основі тексту, написаного О. з участю кількох інших політв'язнів.

Незважаючи на перешкоди з боку табірної адміністрації, О. продовжував наукову роботу і намагався передавати свої праці на волю.

Був висунутий А. Сахаровим на Нобелівську премію миру 1978; у 1979 Міжнародна ліга прав людини нагородила О. своєю премією. У тому ж році Академія наук Вірменської РСР таємно позбавила його звання члена-кореспондента.

Заслання відбував у Якутській АРСР.

Наприкінці вересня 1986, напередодні зустрічі Генерального секретаря ЦК КПРС М.С. Горбачова і Президента США Р. Рейгана в Рейк'явіку, було оголошено, що СРСР згоден звільнити О. в обмін на заарештованого в США радянського розвідника. О. був літаком етапований у Москву, в Лефортовську в'язницю, де впродовж трьох днів його інтенсивно допитували. Потім йому був оголошений Указ Президії Верховної Ради СРСР про позбавлення радянського громадянства (повернене в серпні 1990) і вислання за кордон. 5.10.1986 його депортували в США.

За кордоном О. активно включився в громадсько-політичну діяльність: брав участь у роботі **нарад з безпеки і співпраці в Європі** (Відень, 1986 і 1988; Париж, 1989, Москва, 1991), проводив кампанії на захист радянських політв'язнів. Наприкінці 1986 був обраний Почесним головою **Міжнародної Гельсінкської федерації**.

Починаючи з червня 1989 регулярно приїжджає в СРСР і пострадянську Росію. У 1989 закликав демократів наслідувати польську «Солідарність» і терміново створювати масову партію, у 1990–1991

активно підтримував Б. Єльцина в боротьбі проти союзного центру. У 1996 запропонував своє посередництво для врегулювання російсько-чеченського конфлікту. Бере участь у роботі відновленої МГГ.

У 1991 видав англійською мовою книгу спогадів (вийшла в Росії в 1992 і 2006).

Громадську діяльність поєднує з науковою працею. Нині О. – професор Корнельського університету (Ітака, штат Нью-Йорк, США).

Бібліографія:

I.

Возможен ли социализм не тоталитарного типа? // Самосознание: Сб. ст. – Нью-Йорк: Хроника, 1976. – С. 279-303. Те ж // Самиздат века / Сост. А.Стреляный и др. – М.; Минск: Полифакт, 1997. – С. 321-332.

Dangerous Thoughts: Memoirs of a Russian Life / Orlov Y. – New York: W. Morrow, 1991. – 348 p.; Те ж рос. мовою: Опасные мысли: Мемуары из русской жизни. – М.: Аргументы и факты, 1992. – 347 с.; М. Хельсинк. гр., 2006. – 314 с.

Опасные мысли: Мемуары из русской жизни. – М.: Моск. Хельсинк. группа, 2006. – 314 с.: ил.

II.

Дело Орлова: Сб. / Сост. Л.М.Алексеева. – Нью-Йорк: Хроника, 1980. – 326 с.

Ludmila Alexeyeva and Paul Goldberg. The Twaw Generation. Coming of Age in the Post-Stalin Era. – 1990. – Index. (Рос. мовою: Людмила Алексеева, Пол Голдберг. Поколение оттепели / Пер. с англ. З.Е.Самойловой. – М.: Захаров, 2006. – С. 74, 94, 231, 289-307, 321, 322, 327, 328, 333, 340).

Щаранский Н. Не убоюсь зла. – М.: Век: Олимп, 1991. – С.19, 51-52, 98-99, 116, 128, 149, 249, 274, 295, 310, 320.

Жизнь как политический детектив: Через сорок лет диссидентства Юрия Орлова принял президент России: [Беседа в редакции] / Подгот. А. Политковская, // Общая газ. – 1996. – 23-29 мая (№20).

Документы Московской Хельсинкской группы. 1976–1982 – М.: МХГ, 2006. – 592 с. – За іменним покаж.

Дмитро Зубарєв, Геннадій Кузовкін

ОСАДЧИЙ МИХАЙЛО ГРИГОРОВИЧ

Осадчий Михайло Григорович (нар. 22.03.1936, с. Курмани Недригайлівського р-ну Сумської обл. — п. 05.07.1994, м. Львів)

Журналіст, поет, письменник, автор широко відомої повісті «Більмо».

О. народився в сім'ї селян-колгоспників.

1958 закінчив факультет журналістики Львівського університету. Працював редактором і старшим редактором Львівської телестудії. З 1960 О. на викладацькій роботі у Львівському університеті. Був редактором університетської багатотиражної газети, заступником секретаря парторганізації факультету з ідейно-виховної роботи. З 1965 — старший викладач кафедри журналістики Львівського держуніверситету. З 1962 член КПРС. 1963-1964 — інструктор по пресі Львівського обкому партії. Член Спілки журналістів України.

Самостійно, без аспірантури і наукового керівника, написав і успішно захистив 25.06.1965 кандидатську дисертацію «Журналістська діяльність Остапа Вишні (1919-1933)».

О. виступав в обласній і республіканській пресі як журналіст і літературознавець, а також публікував художні твори. Видавництво «Каменярь» випустило збірку його віршів «Місячне поле», весь тираж якого був знищений у зв'язку з арештом О.

Заарештований 28.08.1965 за звинуваченням у проведенні «антирадянської агітації і пропаганди». Засуджений 18.04.1966 на закритому судовому засіданні до 2 р. таборів суворого режиму. 19.04.1966 в О. народився син.

Карався в **мордовському таборі** № 11, сел. Явас, працював столяром. У тюрмі й таборі нажив хворобу шлунка. Під час обшуку в таборі в грудні 1966 в О. конфіскували зошит з перекладами Г.Лорки, поетів прибалтійських народів і власними віршами.

Звільнившись, О. не міг прописатися у Львові і влаштуватися на роботу, його затримували за порушення паспортного режиму. Нарешті прописався у Львівській обл., став робітником у Львівському комбінаті глухонімих. Написав біографічну повість про О.Вишню «Геній сміху, або зустріч із вождем», де розкриває маловідому сторін-

ку стосунків літераторів з партійними вождями 20-х років. 1968 поширив у **самвидаві** повість «Більмо», передав її через московських дисидентів на Захід, де вона 1971 вперше вийшла друком. Повість стала відомою в світі і була перекладена багатьма мовами.

Як свідчить Н.Світлична, О. приніс цю повість І.Світличному, який сказав, що книжка дуже цікава, але потребує доброго літературного опрацювання. Книжку фактично переписав Ярослав Ступак, обумовивши при цьому, що О. зберігає таємницю його участі.

Удруге О. був заарештований у січні 1972, одночасно з багатьма представниками української інтелігенції, за звинуваченням в «антирадянській агітації й пропаганді». О. інкримінувались його статті, вірші і проза, зокрема, повість «Більмо». Рецензентами творів О., висновок яких став основою для засудження О., були доктор філологічних наук М.Матвійчук; тоді кандидат, а згодом доктор філологічних наук, викладач факультету журналістики Львівського університету М.Нечитайлюк; поет, член Спілки письменників України Г.Книш. 4-5.09 1972 на закритому судовому засіданні О. був засуджений за ч. II ст. 62 КК УРСР до 7 р. таборів **особливого режиму** і 3 р. заслання. Карався в таборі ЖХ-385/1, сел. Сосновка, Мордовія. Брав активну участь в акціях протесту — голодівках, писав листи і звернення.

1977 О. пише листа Л.Брежневу, що згідно з Указом від 08.02.1972 йому загрожує примусове вислання в м. Суми на примусові роботи, за 900 км від сім'ї — дружини і двох дітей. О. розглядає це можливе заслання, де його можуть побити (як його матір) і навіть убити (як брата, вбитого 05.04.1975 — ця справа не розслідувалася), як явну погрозу чи натяк на долю брата.

1978 О. звернувся до американського народу, сенату і президента США Дж. Картера, що двічі був репресований, причому вдруге за видану на Заході повість «Більмо», що з ним розправилися руками кримінальників (1975 О. був побитий у пересильній тюрмі), а тепер йому обіцяють, що на засланні його вб'ють. О. просить надати йому американське громадянство.

1978 українська діаспора присудила О. літературну премію ім. І. Франка.

У січні 1979 О. прибув на заслання в сел. Милва, за 2-3 км від м. Троїце-Печерська, республіка Комі. Працював кочегаром. Мав відпустку 10 днів, відвідав рідних у Львові. Повернувшись, працював сторожем. За нез'ясованих обставин згорів склад, який охороняв О. Йому пред'явили позов на 1500 крб.. 04.10.1979. проти О. порушено кримінальну справу за ст. 99 КК РРФСР («необережне знищення або пошкодження державного або громадського майна». Максималь-

ний термін — 3 р. позбавлення волі). О. оголосили, що коли він до 01.01.1980 виплатить вартість збитку, завданого пожежею, то справа буде припинена. 29.12.1979. А.Д.Сахаров перевів О. потрібну суму телеграфом і повідомив про це місцевим органам міліції. Однак під різними бюрократичними приводами гроші О. на пошті не видавали. Тим часом знайшлися «свідки», що О. сам підпалив склад. Суд постановив стягнути з О. збиток у розмірі 500 крб.

Після заслання О. повернувся у Львів. Довго не мав роботи, потім працював вантажником, двірником, кочегаром.

В листопаді 1987 О. — один з ініціаторів створення Української Асоціації Незалежної Творчої Інтелігенції (УАНТІ). З 1988 він редактор самвидавського журналу «Кафедра». 02.12.1987 невідомі увірвалися в помешкання в м. Києві і побили О. Неодноразово по телефону йому погрожували розправою. 22.12.1988 О. був офіційно попереджений про кримінальну відповідальність «за дармоїдство».

З 1975 видано ще три збірки поезії О. 1991 він захистив в Українському Вільному університеті в Мюнхені докторську дисертацію. З 1993 доцент кафедри журналістики Львівського університету. Почесний член Швейцарського відділення Пен-клубу. Член ради Львівського відділення Спілки письменників України.

Помер О. 05.07.1994.

Бібліографія:

I.

М.Осадчий. Більмо: Автобіографічний нарис. — Париж-Балтимор: Смолоскип, 1971. — 207 с.

М.Осадчий. Зустріч з вождем. // Український вісник, 1987, №8. — С. 18-25.

II.

Хроника текущих событий. — Нью-Йорк: Хроника, 1976, вип. 40. — С. 79; 1977, вип. 45. — С. 35, 36, 52, 59; вип. 47. — С. 98, 114, 117, 118; 1978, вип. 48. — С. 52, 54, 68, 71, 72; 1979, вип. 51. — С. 85; вип. 52. — С. 32, 50, 53.

Вести из СССР. Т. 2. 1982-1984. — Мюнхен: Права человека. — 1982, 18-1.

Вісник репресій в Україні. — 1980: 1-24, 2-17, 5-27, 8-28; 1981: 1, 2, 3, 7; 1982: 1-1, 1-22, 1-36; 1984: ; 1985: 6-29.

Л.Алексеева. История инакомыслия в СССР. Вильнюс-Москва: Весть, 1992. – С. 17, 21, 23.

Г.Касьянов. Незгодні., 1995. – С. 23, 47, 50, 73, 116, 122, 127, 129, 136, 153.

Холодний Микола. Голгофа Михайла Осадчого (Штрихи до портрета). – К.: Український письменник – Вир, 1996. – 128 с.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 59, 142, 154, 155, 180, 190, 290.

Степан Сапеляк

ОТЧЕНАШЕНКО ПАВЛО ІВАНОВИЧ

Отченашенко Павло Іванович (нар. 1.10.1941, м. Сарата Одеської обл.)

Робітник, лідер молодіжної групи, яка поширювала листівки проти економічної політики М.Хрущова.

Мати Павла, Марія Подуст, померла 1948 р. Батько – учасник війни, мав багато нагород і поранень. У зв'язку зі втратою здоров'я домагався лікування, за що 1949 р. був ув'язнений на 4 р., працював на будівництві Куйбишевської ГЕС. Відбувши покарання, невдовзі помер. Павло виріс у тітки.

Закінчивши російську середню школу в Сараті, 1957 р. поступив у будівельне училище в Одесі. Провчився 2 р. і після закінчення 4 р. працював на комсомольській будові у м. Котовськ Одеської обл. – на будівництві цукрового заводу. Був комсомольським активістом.

1960 р. делегований на Всесоюзний зліт ударників комуністичної праці в Москві. Під час обіду до одеської делегації підійшов М.С. Хрущов і сказав: «Ну що, одесити, вип'ємо за ваші подвиги, за ваш труд?» Невдовзі відбулася друга зустріч...

3 травня 1963 р. будував Іллічівський морський порт. Тоді ж поступив на вечірній відділ Одеського будівельного інституту, де провчився до арешту. Працював бригадиром будівельної бригади.

Довкола О. згуртувалася група критично мислячої молоді, чоловік 6, невдоволеної економічним становищем трудящих, всевладдям КПРС. Вони почали малювати на зворотах плакатів карикатури на М.Хрущова, на владу і таємно вивішувати їх у людних місцях в Одесі, в Іллічівську. Так, у часи хрущовського безхліб'я, 13.09.1963, вивісили від імені неіснуючої «Чистої Марксистско-Ленинської партії» листівку такого змісту: *«Товарищ! Требує отставки партії Хрущева! Не верь болтунам! Повышение цен. Снижение зарплаты рабочим. Провал в сельском хозяйстве. Вот работа партии Хрущева»*. 18.09 були розкидані на вулицях ще 12 листівок, що містили заклики *«Долой партию Хрущева!»*

Кагебісти «вирахували» О. за тим, що він купував у книгарнях плакати і політичну літературу. Зауваживши, що за ним стежать, О. поїхав з Іллічівська в Одесу і провів у парку ім. Т.Шевченка експеримент: раптом різко повернув назад і побачив агентів. Після цього він заборонив друзям підходити до нього і сказав, що всю справу візьме на себе.

28.09.1963 р. на роботі люди в цивільному сказали йому: «Ваша кандидатура запропонована на роботу за кордоном. Нам треба з'ясувати деякі питання». Повезли у відділ кадрів порту і оголосили про арешт. В Одеському управлінні КГБ влаштували двогодинний перехресний допит: «На кого ви працюєте? З ким ви маєте зв'язок в Америці? Хто вам дає кошти?». Генерал-майор Куварзін кричав: «Как вы могли на нашего отца, Никиту Сергеевича, такие карикатуры рисовать, такую клевету, такую пакость писать!?»

Ескортом з трьох «Волг» О. привези в Іллічівськ, де було вимкнено світло. Обшук у гуртожитку не дав ніяких доказів. Відтак О. помістили в камеру попереднього ув'язнення в Одесі.

Слідчий Рижко після декількох допитів сказав: «Я не бачу тут нічого антирадянського. Ми вас звільнимо. Почекайте». Натомість прийшов парторг КГБ майор Водоп'янов, який, протримавши О. кілька місяців у камері-одиночці, знайшов вину за ст. 62, ч.1 КК УРСР «антирадянська агітація і пропаганда». Щоправда, він робив спроби звинуватити підслідного у зберіганні ніби порнографічної листівки, шукав, чи не мав він якихось конфліктів з оточенням.

Нікого О. не видав: *«своїх однодумців залишив глибоко в своєму серці і назавжди».*

Судовий процес 23.12.1963 в Одеському обласному суді тривав півгодини: «Чи підтверджуєте, що це ваші листівки?» О. підтвердив. «Ви каєтесь чи ні?» – «Ні, я вважаю, що я робив це все свідомо, і це правильно.» – «Ну, тоді, якщо хочете сидіти, то будете сидіти.» Вирок – 4 р. ув'язнення «с изоляцией от иных видов преступления». Це означало політичні табори суворого режиму.

По дорозі до Мордовії О. привезли етапом у Москву, де його захотів побачити сам М.С.Хрущов: «Ти, одесите, чого на мене такі пасквілі пишеш? Ну, якщо хочеш, то сиди!»

Кару відбував у **мордовському таборі №11**, ст. Явас, деякий час у таборі №3, ст. Барашево. Брав участь в акціях протесту, в тому числі в сидячому страйку.

Зрусифікованого українця вразила «українська діаспора»: половину контингенту таборів становили українці. Першим до нього звернувся повстанець Василь Підгородецький, дорікнув, що українець з

таким прізвищем не знає мови предків. Працював на пилонах разом з повстанцем Миколою Кончаківським, знав Антона Олійника та Романа Семенюка, які тоді вчинили відчайдушну втечу з табору. Вивчив українську мову. Дружив з хлопцями з Прибалтики та з Кавказу. Ув'язнення стало для О. школою громадянського гарту.

Ухвалою судової колегії з цивільних справ Верховного Суду УРСР від 23.01.1964 р. за касаційною скаргою кара О. була зменшена до 2 р. Звільняючись 28.09.1965 р., не мав куди їхати, то за порадою В.Підгородецького поїхав до його брата у с. Крушельниця, відвідав родичів М.Кончаківського в с. Рудники на Львівщині. Йому показали повстанські криївки в Карпатах.

О. було заборонено жити за 100 км від обласних центрів. У Білгород-Дністровському приймали на роботу, але теж не прописували, бо то за 80 км. Тоді він звернувся до Голови Президії Верховної Ради СРСР М.Підгорного, щоб випустили за кордон, — і його прописали в Білгород-Дністровському.

Спочатку працював бригадиром на будівництві в Білгороді-Дністровському, потім виконробом, керівником будівельної дільниці. Збудував пів житлового масиву, курортну зону.

Спробував відновитися в Одеському будівельному інституті — не прийняли. Тоді він вдруге вступив у нього. Та на екзаменах за перший курс йому поставили «двійку»: «Ви не склали... Вийдімо на хвилинку... Вам не дозволено навчатися в цьому інституті».

Тим часом О. одружився, має сина Олександра 1967 р.н.

У березні 1989 став на чолі створеної ним Білгород-Дністровської асоціації незаконно репресованих.

З настанням перебудови одним з перших вступив у **Народний Рух України**. Під тиском влади мусив піти з посади керівника будівельної дільниці. Брав участь у знятті в Білгород-Дністровському радянського прапора на виконкомі і спаленні його. Проти О. та інших була порушена кримінальна справа. Та коли влада змінилася, справу закрили.

Коли 1994 р. **НРУ** висунув О. кандидатом у депутати Верховної Ради, то на нього почали зводити наклепи, що він карний злочинець. Тоді він звернувся до Президента Л.Кравчука. Одержав повідомлення від 5.01.1995 р. з управління СБУ Одеської обл., що він не реабілітований, відтак 14.02.1994 дістав з Одеської прокуратури разом з вибаченням довідку про реабілітацію згідно з **Законом УРСР від 17.04.1991 «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»**. Тоді його сина тяжко побили невідомі. І все ж таки О. з-поміж 16 кандидатів зайняв четверте місце.

З 1995 р. року О. пенсіонер, але очолює будівельне управління.

Учасник Установчих зборів **Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих** 3.06. 1989, з 1992 – голова районної, а з червня 2001 – голова Одеської обласної організації Товариства, з 2004 – заступник Голови **ВУТПВіР**.

Указом Президента України від 26.11. 2005 нагороджений орде- ном «За заслуги» III ступеня.

З 2004 р. живе в Одесі.

Бібліографія:

58-10. Надзорные производства Прокуратуры СССР по делам об антисоветской агитации и пропаганде. Март 1953 – 1991. Аннотированный каталог. Под ред. В.А. Козлова и С.В. Мироненко; сост. О.В. Эдельман, М.: Международный Фонд «Демократия», 1999. – 994 с. (Россия. XX век. Документы). – С. 647.

Архів ХПГ: Інтерв'ю з П.Отченашенком від 10.02. 2001 р. в Одесі.

Одеська хвиля: Документи, твори, спогади в'язнів сумління / Упор. П.Отченашенко, О.Різників, Д. Шупта. – Одеса: Друк, 2006. – 256 с.

Василь Овсієнко

ПЕТРАШ (СІЧКО) СТЕФАНІЯ ВАСИЛІВНА

Петраш (Січко) Стефанія Василівна (нар. 1.04.1925 в с. Залуква Галицького р-ну на Станіславщині – п. 09.09.1996, м. Львів).

Учасниця національно-визвольного руху, неоголошений член Української Гельсінкської групи.

З селянської родини. П'яти років пішла до школи. 1939 поступила в Станіславівську жіночу гімназію. Навесні 1941 прийнята до вже забороненого більшовиками «Юнацтва», стала чотаркою «Доросту». Влітку 1941 стала симпатиком **ОУН**. Взимку 1942 помер батько П., через 11 місяців померла спаралізована мама. П. довелося вести господарство. Однак кожного літа бувала на вишколі в юнацьких таборах, одержала медаль за успішне його закінчення. Старші сестри Омеляна та Оля теж були активістки **ОУН**, у хаті відзначалися національні свята, відбувалися збори, де приймали в **ОУН** і складалася присяга. 14.10. 1942, на Покрову, П. прийнята в члени **ОУН**, стала звеневою, а згодом підрайоною, тобто мала в підпорядкуванні кілька сіл.

З наближенням Червоної армії в березні 1944 П. пішла в підпілля. Діяла в Богородчанському, Надвірнянському, Солотвинському, Делятинському районах. Підтримувала зв'язок з іншими ланками, не раз ризикуючи життям. 24.08.1944 разом з сестрою Олею вперше заарештована на 6 діб. Коли Жіночу сітку перейменували в Український червоний хрест, основною роботою стала допомога і захист поранених бійців **УПА**.

У лютому 1946 – другий арешт. Зазнала тортур, але оскільки доказів проти П. не було, перед Великоднем звільнена.

28.06.1947 (за офіційними документами – 2.07) втретє заарештована у Станіславі з оунівською літературою. Після тяжких тортур 23.10 Військовий трибунал військ МВД Станіславської обл. засудив П. за ст. 54-1"а», 54-11 КК УРСР на 10 р. позбавлення волі та 3 р. позарки в правах.

13.11.1947 П. вивезли етапом зі Львова. 5 тижнів у вагоні на мерзлім хлібі, без виходу, нестача води. 18.12 етап прибув у Хабаровськ.

Працювала на лісоповалі на Ургалі за 700 г мокрого хліба і баланду, на сінокосі. Жінки гинули, а П. ніколи не захворіла.

13.11.1949 етапована з порту Ваніно морем на Колиму – її не брала і морська хвороба. Коли прибули в Магадан, там було 4 двоповерхові будинки, підперті стовпами проти вітру. В'язні, в тому числі жінки, у голоді й холоді, в атмосфері сваволі конвою і начальства за кілька років побудували велике місто, назване «комсомольською будовою». П. працювала також на будівництві складів пароплавства.

У травні 1954 П. познайомилася через вікно лікарні з в'язнем Петром Січком. 24.05.1955 П. ухвалою Магаданського обласного суду від 20.05.1955 р. відповідно до Указу ПВР СРСР від 14.07.1954 р. звільнена умовно-достроково від основного і додаткового покарання (тобто вийшла на поселення). 9.01.1956, на Стефана, Стефанія одружилася зі щойно випущеним на заслання П.Січком. 15.07 закінчилось її поселення. 22.12.1956 у пос. Стекольний, на 72-му кілометрі від м. Магадана, П. народила сина Василя Січка, якого сповили у вишивану батькову сорочку і благословили на продовження боротьби.

20.03.1957 П.Січко звільнений, і на Великдень сім'я повернулося у с. Витвиця Долинського р-ну Івано-Франківської обл. 1958 Січки побудували хату в м. Долина й оселилися в ній. 26.07.1960 народився син Володимир Січко, 10.04.1963 – дочка Оксана. П. працює нормувальницею «Сільгосптехніки».

1974 син Василь закінчив школу, та на журналістський факультет Львівського університету не прийнятий як син колишніх політв'язнів. 1975 р. потай вступив на факультет журналістики Київського університету, однак з другого курсу був виключений. Чиняться спроби запроторити його до психлікарні. Родина домагається дозволу на виїзд з СРСР, їхня інформація звучить по **радіо «Свобода»**.

26.02.1978 син Василь, а 30.04 чоловік Петро стають членами **Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінкських угод**. 6.10 П. з чоловіком та член УГГ вчитель Василь Стрільців були викликані в Долинське відділення КГБ, де їх попередили, що *«коли в районі що-небудь станеться в день першої річниці нової Конституції СРСР, то вони будуть негайно арештовані»*. 3.11.1978 працівники КГБ провели «бесіду» з Січками в них удома. 7.03.1979 о 10-годинний обшук у помешканні Січків у справі Олеса Бердника.

10.06.1979, на Трійцю, П. і В. Січки виступили на Личаківському кладовищі у Львові на громадянській панахиді на могилі композитора Володимира Івасюка з нагоди сороковин його загибелі і закликали присутніх підтримати діяльність УГГ. 5.07 вони затримані, причому

сина запроторено у Львівську психіатричну лікарню на експертизу, де він провів 40 діб. П. протестує заявами прокуророві Львівської області, Голові Президії Верховної Ради СРСР Л.І.Брежневу, Комісії Львівської обласної судово-психіатричної експертизи, їздить у Київ до членів УГГ Оксани Мешко та Юрія Литвина.

7.08.1979 — обшук у домі П. коли там були Оксана Мешко та Михайло Луцик. 14.08 П. у дворі психлікарні випадково побачила сина Василя і дізналася, що він визнаний осудним і заарештований.

5.09 П. надіслала протест до Президії Верховної Ради СРСР, де відкинула наклепницькі вигадки газети «Червона Долина» на її родину, 24.09 — редакторів цієї газети.

26.09 закінчилося попереднє слідство у справі Січків за ст. 187-1 КК УРСР «розповсюдження наклепницьких вигадок, які паплюжать радянський державний і суспільний лад». Передачу синові від матері прийняли, а чоловікові — ні, бо він, мовляв, від передачі відмовився. 13.10 П. зустрічалася в Києві з членом УГГ О.Мешко, у листопаді їздила у справах УГГ у Москву і Тарусу.

04.12.1979 потай від родини у Львові засуджено Петра і Василя Січків на 3 роки. 11.12 П. разом з сином Володимиром та донькою Оксаною мала у Львівській тюрмі одногодинне побачення з чоловіком та сином (з кожним окремо). Син Володимир унаслідок цього був виключений з 3 курсу механіко-математичного факультету Київського держуніверситету і згодом теж ув'язнений.

На Різдво 1980 парторг «Сільгосптехніки» погрожував нормувальниці П. звільненням з роботи. 05.02 їй у присутності працівника обласного КГБ винесено попередження про кримінальну відповідальність згідно з **Указом Президії Верховної Ради СРСР від 25.12.1972**, зокрема, заборонено підтримувати зв'язки з членами УГГ, спілкуватися з О.Мешко. Тоді ж їй сказали щодо сина Володимира: *«Державі не вигідно вчити ворога»*.

У зв'язку з позбавленням сина і чоловіка побачень і передач, побиттям їх і затриманням листів П. неодноразово звертається з аргументованими заявами до властей, які паралельно передаються за кордон, публікуються там і звучать по радіо «Свобода». У березні 1980 П. звернулася до Асамблеї ООН, до прогресивної громадськості світу та до жінок-матерів, до всіх зарубіжних об'єднань українок про захист її родини. Тут вона, зокрема, заявляє, що вважає себе неоголошеним членом УГГ.

12.03.1980 в м. Моршині в присутності П., яка поверталася з побачень, заарештовано члена УГГ Зіновія Красівського. 21.03 виключено з університету сина Володимира Січка.

1.04 – нові спроби звільнити П. з роботи. Вона звертається за захистом до профспілки та «Робітничої газети». 21.07 П. викликано в Долинський відділ КГБ. У Калуші братові Антонові міліціонер сказав, що згоріла її хата і діти в хаті. У вересні вчинено напад з собакою на 17-річну дочку Оксану. У хаті вночі вирвано віконну раму. 21.09 син Володимир Січко (20 р.) на знак протесту проти незаконного виключення з університету розповсюдив «Заяву про відмову від громадянства СРСР», якою також відмовився від служби в Радянській армії, та «Звернення до студентів світу», у зв'язку з чим 6.12 заарештований і 09.01.1981 у м. Долина без участі захисника й обвинувача засуджений до 3 р. позбавлення волі в таборах загального режиму за ст. 72 КК УРСР («Ухилення від призову на військову службу»). Мати і сестра випадково потрапили на кінець процесу і морально підтримали його.

10.12.1980 П. вийшла на пенсію, щоб зосередитися на захисті родини. 1981 року П. загалом 33 рази їздила на побачення до чоловіка й синів та возила їм передачі. Тільки деякі поїздки були успішними, а здебільшого її приїзд призводив до ув'язнення їх у **карцерах**. Усім трьом вона посилала по два листи щотижня, місяцями не маючи відповідей. Підтримувала також В.Стрільціва. У серпні 1981 й дочку Оксану «завалено» при спробі вступити на зубний відділ Львівського медучилища. *«Я вже не знала, ким у першу чергу журились»*, – писала згодом П., але витримувала шалений тиск.

3.12.1981, за півроку до закінчення терміну ув'язнення, у ВТК ЕЧ-325/62 УВС Черкаського облвиконкому син Василь Січко звинувачений у «зберіганні без мети збуту наркотичних речовин», 4.01.1982 Придніпровський районний суд м. Черкаси у камері СІЗО засудив його за ст. 229, ч. 6 КК УРСР на 3 р. ув'язнення в таборах суворого режиму. Матір на суд не допустили.

У січні 1982 на пропозицію Йосифа Терелі П. разом о.Григорієм Будзинським стає співзасновницею **Ініціативної групи на захист Українських Церков**.

26.05.1982, за 40 днів до закінчення терміну ув'язнення, чоловікові П.Січку пред'явлене звинувачення за ст. 187-І КК УРСР. 5.07 в домі П. за постановою прокурора Ворошиловградської обл. проведено обшук на предмет вилучення його скарг. Вилучено 28 документів. 19.07 судова колегія в кримінальних справах Ворошиловградського обласного суду винесла вирок у справі № 2-97 про звинувачення П.Січка у «зведенні наклепів на радянський державний і суспільний лад» і засудила його до 3 р. позбавлення волі в таборах суворого режиму.

1982 дочка Оксана потай вступила в медичне училище в Ризі. Навесні 1983 П. їздила до дочки в Латвію. Тим часом у хаті поставлено підслухку. У кінці березня 1983 – обшук у справі Й.Терелі.

У грудні 1983 звільнився син Володимир Січко, та в червні 1984 його забрано до війська.

Коли 8.02.1985 був заарештований Й.Тереля, у П. знову провели обшук у його справі.

26.05.1985 звільнився чоловік Петро, 7.07 син Василь. За обома встановлено адміністративний нагляд на 1 рік.

11.03.1988 чоловік і син Василь відновлюють діяльність в **Українській Гельсінкській Групі**, паралельно створюють Український Християнсько-Демократичний Фронт. П. – активістка його.

У червні 1988 – лютому 1989 П. на запрошення родичів побувала в Канаді, виступила на Світовому Конгресі Вільних Українців у Торонто. Написала на прохання Ніни Строкатої-Караванської перший варіант спогадів. 25.02.1989 митники аеропорту «Бориспіль» відібрали у П. комп'ютер, який вона везла з Канади для УХДП.

У травні 1989, на 10-у річницю загибелі В.Івасюка, УХДП організувала панахиду на Личаківському цвинтарі. Над могилою виступила П.

Сина і чоловіка неодноразово заарештовували за організацію мітингів, тоді їх організацію П. брала на себе. 11.06.1989 перший секретар райкому КПУ Р.В. Кондратюк назвав Василя Січка провокатором, «батьки якого вбили в 1949 році Ярослава Галана». На мітингу 25.06 П. заявила, що вони вже в 1947 р. були в Сибіру. За «наклеп» на комуніста П. була оштрафована Долинським судом на 300 крб. і півроку не одержувала пенсії. 5.07 в домі Січків відбувся останній, «ювілейний» обшук. Нічого не вилучено. Але Січків ще неодноразово арештовували і били.

У лютому 1990 П. виступила на зборах українського товариства «Дніпро» в Ризі.

На Покрову 1991 П. наново почала писати спогади «Жіноча доля».

22.01.1992 брала участь у роботі Конгресу українців діаспори в м. Києві.

Померла від раку ободової кишки 09.09.1996 у Львові. Похована на Личаківському кладовищі.

Бібліографія:

Протест Стефанії Петраш-Січко Президії Верховної Ради СРСР. – Свобода (США). – 1980. – 28 лютого.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 1-4, 10-20; 1981: 2, 3, 5, 11; 1982: 2-2, 6-32, 10-22; 1984: 6-20, 10-21; 1985: 5-1

Звернення Стефанії Петраш до Асамблеї ООН... // Інформ. бюлетень № 2, березень 1980 року. Упоряд. Н.Світлична. Закордонне представництво УГГ. Нью-Йорк, 1981. – С. 18–21.

Стефанія Петраш. Жалоба в Верх. Суд ССРСР... // Матеріали самиздата», вып. № 9/81. 6.03.1981, АС № 4228 (4 стор.).

Н.Строката. Січко-мати про суд над Володимиром Січком... // Свобода (США). – 1981. – 27 березня.

A Family Torn Apart. Comp. By Dr. Nina Strokata, Human Right Commission of Free Ukrainians, 1981.

Інформаційні бюлетені УГГ. Комітет Гельс. гарантій для України. Упоряд. О.Зінкевич. Торонто –Балтимор: Смолоскип, 1981. – С. 120, 144 – 145, 167.

Українська Гельсінкська Група. 1978 – 1982. Документи і матеріали. Упряд. О. Зінкевич. Торонто –Балтимор: Смолоскип. 1983. – С. 633–705.

An Appeal by Stefania Petrash-Sichko in Defense of Her Imprisoned Husband. // Smoloskyp № 20-21, March 10, 1983.

Архів ХПГ: Інтерв'ю з П.Січком 4.02. 2000.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т. 1, с.150–153; т. 3, с. 205; т. 4, с. 11, 128–134, 138–139, 146–149.

Три повстання Січків: У двох томах. Т. 1. Спогади Стефанії Петраш-Січко. Документи / Харківська правозахисна група; Редактор-упорядник В.В.Овсієнко; – Харків: Фоліо, 2003. – 256 с.; Т. 2: Спогади. Інтерв'ю. Листи. – 240 с. (За показчиком)

Архів Петра Січка.

Музей-архів українського самвидаву МБФ «Смолоскип».

Архів Ніни Строкатої-Караванської в Музеї шістдесятництва в Києві.

Василь Овсієнко

ПІДГОРОДЕЦЬКИЙ ВАСИЛЬ ВОЛОДИМИРОВИЧ

Підгородецький Василь Володимирович (нар. 19.10.1925, с. Крушельниця, Львівської обл. – 20.08.2004, м. Львів)

Член ОУН, безкомпромісний борець за незалежність України.

П. народився в селянській сім'ї. Закінчив 5 класів сільської школи.

Коли розпочалася війна, П. вступив до молодіжної сітки **ОУН**. Юнаки виконували доручення районного проводу: діставали продукти й медикаменти для підпілля. 1944 П. затримали червоноармійці, але, протримавши 2 місяці, відпустили. П. перейшов на нелегальний стан. В одній із перестрілок П. дивом залишився живим (за кожну голову повстанців давали чималі на ті часи гроші).

У середині 1948 П. був посланий на Східну Україну для підпільної пропагандистської діяльності: пояснювати, хто такі бандерівці і чого вони хочуть. П. погодився, знаючи, що звідти вже не повернеться в рідні Карпати. Цілий рік П. з товаришами жив у кам'яних печерах у Молдавії, потім вони пішли в Хмельницьку обл., згодом перебралися в Луганську і в 1952 – в Донецьку. 1952 НКВД стало відомо, що в Донецькій обл. діє якась структура **ОУН**, і стали її розшукувати.

У другій половині 1949 сім'ю П. вислали в Тинду Амурської обл.

У лютому 1953 П. схопили в Донецьку, відправили в Київ, потім у Львів і, нарешті, в Дрогобич. І всюди жорстоко били. Трибунал Прикарпатського військового округу на триденному судовому засіданні, заслухавши 150 свідків, засудив П. на 25 р. позбавлення волі, 5 р. заслання і 5 р. поразки в правах.

Покарання відбував в омських, іркутських, **мордовських табор**ах і на Уралі. У грудні 1954 П. прибув в омський табір, де одразу ж потрапив у **ШЗО** (штрафний ізолятор) за різку відповідь на грубість та погрози начальника табору. У таборах П. постійно брав участь в акціях протесту проти жорстокого режиму й адміністрації, за що був неодноразово покараний, аж до тюремного ув'язнення. 1954, в дні святкування 300-річчя «возз'єднання» України з Росією, в'язні-українці, в т.ч. П., вивісили на знак протесту чорний прапор з написом: «Триста літ неволі». Був у таборі майор, який ні за що сад-

жав українців у **карцер**, за що був побитий в'язнями. За це українців розкидали по інших, жорстокіших таборах. П. потрапив у табір № 5 в Іркутській обл., начальник якого заявив, що тут він – хазяїн, ведмідь – прокурор, а тайга – суддя. Умови в таборі були такими дикими, що через 2 дні в'язні організували страйк, оголосили смертельну голодівку, а група, в якій був П., захопила начальника табору, але що він благав не вбивати, то повстанці відпустили його. Усе це тривало 4 тижні, а всього не працювали 6 місяців. Після страйку 70 осіб притягнули до суду, а 5, у тому числі П., попередили, що будуть судити як організаторів. Слідство тривало сім місяців, на суді прокурор вимагав розстрілу, але засудили його на 25 р. таборів. П. потрапив спочатку в тобольську тюрму, потім на 7 місяців у харківську, далі в одеську.

У 1961 П. виявився в **мордовських таборах**, де вперше зустрівся з М.Сорокою, який мав загальну повагу й авторитет. З табору № 11 у Мордовії з участю П. була організована втеча двох в'язнів-українців – Антона Олійника і Романа Семенюка, яких піймали аж через декілька місяців. Скоро А.Олійника розстріляли за сфабрикованим звинуваченням, Р.Семенюка засудили на 3 р.

У 1966 в **мордовських таборах** з'явилися «шістдесятники», з якими в П. склалися дружні стосунки. Особливо близьким він був з М.Горинем. Після смерті в 1971 М.Сороки П. потрапив у **пермський табір** № 35.

1974 начальство погрожувало, що буде судити П. за «негативний вплив» на оточення і позбавить його 2-ї групи інвалідності. У вересні 1974 комісія таки позбавила його інвалідності. 1975 П. разом з іншими політв'язнями привітав А.Д.Сахарова з присудженням йому Нобелівської премії, а 1976 підписав листа на захист С.Ковальова і проти триваючих політичних репресій на волі та в концтаборах. Того ж року послав у ЦК КПРС заяву з вимогою згідно з **Гельсінкськими угодами** допустити в табори й тюрми комісію Міжнародного Червоного Хреста. П. брав участь у колективній відмові від радянського громадянства на знак протесту проти репресивних заходів адміністрації у відповідь на боротьбу політв'язнів за свої права.

1979 П. та М.Симичч переведені з табору № 35 у кримінальний табір у Пермській обл. у зв'язку з тим, що їхні «політичні» терміни скінчилися, а вони свого часу були додатково засуджені за участь у внутрішньотабірному опорі.

Звільнили П. 29.03.1981. Він поїхав додому через Москву, де мав передати академікові А.Д.Сахарову листи з табору, та його зустріли співробітники КГБ і припровадили на вокзал, щоб без затримки

їхав додому. Удома ж його негайно взяли під нагляд. Працював у будівельній бригаді. Приблизно через рік П. оголосили, що він може вважати себе не прописаним у Сколівському районі, але, якщо зробить заяву по радіо й телебаченню з відмовою від своїх поглядів, то справа з пропискою буде залагоджена. П. відповів, що це безумство – вимагати від нього покаяння після того, як він відбув 28 років у тюрмах і таборах. Через 2 дні П. засудили в м. Сколе за «порушення паспортного режиму» на 3 роки позбавлення волі. Він подавав у всі інстанції заяви й протести, внаслідок чого через 1,5 року його звільнили. Повернувся додому, а влада знову вимагає покаяння. П. вигнав їх з хати. І знову суд, і знову новий термін.

Загалом П. відбув у неволі майже 32 роки.

Усе життя П. був фанатично відданий українській національній ідеї і твердо й безкомпромісно боровся за незалежність України.

1991 П. з допомогою М.Гориня і З.Красівського перепоховав загиблих повстанців у своєму селі, брав участь у перевезенні на батьківщину праху сестри Степана Бандери. Того ж року П. брав участь у міжнародному конгресі політв'язнів у Києві, де запропонував перевезти прах М.Сороки у Львів. Цю ідею підтримав Є.Пронюк, і в 1992 П. разом із сином М.Сороки Богданом та Марією Вульчин перепоховали прах у Львові.

В останні роки П. жив самотою у Львові. Тяжко хворів. Похований у Львові.

Бібліографія:

I.

В.Підгородецький. «Ми йшли дорогою Христа». // Державність, Львів, 1993, № 2. – С. 45-48.

II.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1974, вип. 33. – С. 23, 29, 42; 1975, вип. 38. – С. 46, 47; 1976, вип. 39. – С. 22, 30, 68; 1979, вип. 51. – С. 63, 89; вип. 52. – С. 35, 38; 1980, вип. 53. – С. 86; вип. 54. – С. 65; 1982, вип. 62. – С. 151.

Вісник репресій в Україні. Закордонне представництво Української Гельсінської групи. Редактор-упорядник Надія Світлична. Нью-Йорк. – 1981: 1, 2, 3, 5; 1984: 2-25; 1985: 3-23, 10-15.

Архів ХПГ.

ПЛАХОТНЮК МИКОЛА ГРИГОРОВИЧ

Плахотнюк Микола Григорович (нар. 08.05.1936, с. Фосфорит Шигровського р-ну Курської обл., Росія)

Лікар, член Клубу творчої молоді. Жертва каральної психіатрії. Громадський діяч, директор Музею шістдесятництва.

Народився в сім'ї розкуркулених селян, яка рятувалася від голоду 1932-33 в Курській обл. Під час війни сім'я повернулася в Київську обл. Виховувався й навчався в україномовному середовищі. 1955 П. закінчив школу. Того ж року захворів на туберкульоз, лікувався 2 роки. Загострення хвороби траплялися й пізніше.

Закінчивши Київське медичне училище 1959, П. працював фельдшером у селі. 1960 вступив до Київського медінституту на лікувальний факультет. Був комсоргом групи і відповідальним за сектор культури в факультетському профбюро.

1963, прочитавши в газеті про **Клуб творчої молоді (КТМ) «Сучасник»**, П. включився в його роботу. **КТМ** організував літературні та музичні вечори, художні виставки, створив студентський міжвузівський фольклорно-етнографічний гурток і виїзний хор «Жайворонок», заклав традицію Шевченківських читань **22 травня** біля **пам'ятника Т.Шевченку**. У Клубі часто бували І.Світличний, Є.Сверстюк, В.Чорновіл, А.Горська та ін.

Улітку 1963 П. написав листа до Міністерства вищої освіти УРСР, у якому запропонував, щоб викладання велося українською мовою, бо в інституті навчаються переважно українці або ті, хто вивчав українську мову в школі. Листа було переслано ректорові медінституту проф. Братусю, який сказав П., що викладати українською мовою не можна, бо в інституті навчаються іноземці, яких треба навчати російською мовою.

23.03.1963 організував вечір у клубі медінституту з участю В.Симоненка, М.Вінграновського, В.Коротича та ін. 14.12.1963 П. взяв участь у похороні В.Симоненка, а 22 грудня організував в медінституті вечір його пам'яті (9 днів по смерті). Вечір намагалися забронити до, і навіть під час його проведення. П. викликали в партійні

й комсомольські інстанції, але обмежилися доганою. Сам П. вважає цей вечір першим випробування його громадянської зрілості.

У серпні 1965 Україною прокотилася хвиля **арештів української інтелігенції**. Під неї потрапив і студент п'ятого курсу стоматологічного факультету Київського медінституту Ярослав Геврич, який жив в одному з П. гуртожитку. Вони разом ходили на заняття хору «Жайворонок», разом організували в інституті ватагу колядників. Геврич був організатором інститутської капели бандуристів. Подзвонивши родичам Геврича, П. відніс йому передачу в тюрму, знайшов йому адвоката, домігся, щоб свідчити в суді. Але, зайшовши до зали суду над Гевричем у березні 1966, П. і побачивши тільки суддю, засідателів, прокурора, адвоката, підсудного і охорону, він відмовився давати покази в незаконно закритому суді і звернувся тільки зі словами підтримки до підсудного. Згодом саме це заступництво за Геврича в **Дніпропетровській спецпсихлікарні (СПБ)** було потрактоване як початок хвороби.

1966 П. закінчив медінститут. Працював у тубшпиталі в Пущі-Водиці, у тубсанаторії в Димері.

22 травня 1967, у чергову річницю перепоховання Т.Шевченка, біля його пам'ятника в Києві зібралось кількасот людей — покладали квіти, читали вірші. Після 21 год. з'явилися машини з міліціонерами, які кинулися на чергового промовця, але він заховався в натовпі. Тоді схопили 4-5 осіб з натовпу. Групи учасників вечора оточили міліціонерів, скандували «Ганьба!» і вимусили їх від'їхати геть, щоправда, забравши затриманих. П., який був тут, запропонував піти до ЦК, щоб завимагати звільнення заарештованих. Чоловік 200-300 рушили до ЦК, йшли щільною колоною — не співали, не кричали, щоб не дати приводу для звинувачень у порушенні громадського порядку. Дорогою їх облили водою пожежні машини. О пів на другу ночі прибув міністр охорони громадського порядку І.Головченко зі «світою», в якій був і заступник голови КГБ України генерал Калаш, і запропонував демонстрантам викласти свої претензії. З натовпу вийшла О.Мешко і завимагала звільнення заарештованих. Міністр пообіцяв, що до ранку їх відпустять, просив уранці прислати до ЦК делегацію демонстрантів, а зараз розійтись. Більшість послухалась, а чоловік 40 залишилися чекати звільнення заарештованих. Годині о 3-й ночі їх привезли і випустили на виду очікуючих. Через декілька днів після демонстрації П. був звільнений з роботи.

У червні 1969 був заарештований поет І.Сокульський, з яким П. познайомився в листопаді 1968. П. допитували у справі заарештованого, але йому нічого було сказати. Після допиту П. запропонували

звільнитися з кафедри «за власним бажанням» (він почав працювати на кафедрі невропатології Київського медінституту з 01.09.1969.), хоча парторг кафедри сказав, що стараннішого співробітника вони не мали принаймні останні 10 років. П. відмовився, і його звільнили «за скороченням штатів».

13.01.1970 в Дніпропетровську відбувся суд над І.Сокульським. П. надіслав у дніпропетровські газети, які опублікували «викриття» І.Сокульського, свого відкритого листа на його захист. Надіслав він цього листа і матері в'язня, що пізніше було розцінене як «розповсюдження» матеріалів антирадянського змісту.

12.01.1972 (під час другої хвилі масових репресій в Україні) П. був заарештований і звинувачений за ч. І ст. 62 КК УРСР. У вересні експертиза **Інституту ім. Сербського** в Москві поставила П. діагноз «шизофренія з манією переслідування, періодично неосудний». Київський обласний суд постановив направити П. на примусове лікування в **спецпсихлікарню**.

З 24.11.1972 П. – в **Дніпропетровській СПЛ**, з вересня 1976 – в **Казанській**. Неодноразові висновки медичних комісій про припинення примусового лікування (1974, 1976, 1977) відхиляються Київським обласним судом. Нарешті, в лютому 1978 на чергове клопотання медичної комісії він переводить П. в лікарню загального типу. Тільки в серпні 1978 П. прибув у Черкаську **ПЛ** (м. Сміла). 1979 медична комісія представила П. на випуску з лікарні, але Київський обласний суд знову відмовив. У листопаді 1980 П. привезли в **Інститут ім. Сербського**, де сказали, що йому давно пора бути вдома. Члени комісії запевнили П., що будуть клопотатися перед судом, щоб його випустили. 05.03.1981 П. був виписаний із Черкаської лікарні.

Унаслідок побиття 08.04.1981 в Києві П. біля місяця провів у лікарні (йому зламали ребра і поперечні відростки тазових хребців). Його попередили, що наслідки побоїв можуть виявитися в будь-який час сильними болями і ревматичними ускладненнями.

П. не зміг улаштуватися на роботу в Києві чи області. Зрештою його направили на курси підвищення кваліфікації в стаціонар обласного протитуберкульозного диспансеру в Черкасах. Оселився в гуртожитку на околиці міста.

06.09.1981 П. був заарештований за сфабрикованим звинуваченням. 30.09.1981 його доставили в Черкаську **ПЛ**. Психіатрична експертиза визнала його осудним. 30.12.1981 П. привезли в Москву в **Інститут ім. Сербського**, де його також визнали осудним. У квітні 1982 він був засуджений на 4 р. позбавлення волі. Карався у Ворошиловградській обл. (нині Луганська). З квітня 1984 П. – на так званій

«хімії», працював бетонувальником, мулярем і стропольщиком на будівництві лікарні в м. Луганську. У червні 1984 звільнений умовно-дostroково, 2 р. працював у Луганському тубдиспансері фтизіатром.

3 травня 1989 П. працював у Києві лікарем міської туберкульозної лікарні.

З 1991 — член **Українського комітету «Гельсінкі-90»**, член Проводу **Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих**. З 1994 М. голова правління громадської організації «Музей шістдесятництва», що створюється за ініціативою Н.Світличної його подвижницькою працею. Організовує історико-культурні заходи, виступає в пресі зі спогадами та розповідями про **шістдесятників**.

2001 р. нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, 2005 — II ступеня.

Дружина П. — Валентина Чорновіл, син Богдан 1990 р.н.

Бібліографія:

I.

За ними — правда (Відповідь наклепникам) (Про судовий процес у Дніпропетровську) // Чорновіл В. Твори: У 10-и т. —Т. 3. («Український вісник», 1970-72) / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. М.Косів. — К.: Смолоскип, 2006, — С. 173-186; До Верховного суду УРСР (На захист В.Мороза). — С. 630-631.

Двадцять друге травня (Спогад) // Час, № 19 (150), 1997. — 15 травня; № 20 (151), 1997. — 22 травня.

Наше діло нам святе. // Українська культура, № 1, 1997. — С. 27 — 29 (Про Т.Цимбал).

Ювілей Лідії Гук // Час. — 1998. — 30 жовтня.

Про Івана Світличного // Доброокий. Спогади про Івана Світличного. — К.: Час, 1998. — 236-246.

II.

Чорновіл В. Твори: У 10-и т. —Т. 3. («Український вісник», 1970-72) / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. М.Косів. — К.: Смолоскип, 2006, — С. 14, 15, 21, 25, 42, 43, 49, 55, 169-186, 295, 351, 454, 465, 476, 493, 568, 608-610, 630-631, 774, 908.

ХТС. — Нью-Йорк. — 1974, вип. 28-31. — С. 18, 86, 108; вип. 32. — С. 56; 1976, вип. 39. — С. 37; 1977, вип. 43. — С. 56; вип. 47. — 133; 1978, вип. 48. — С. 86; вип. 49. — С. 9, 38; 1979, вип. 51. — С. 44, 100; вип. 52. — С. 77-78; вип. 53. — С. 108; вип. 54. — С. 6, 82; 1980, вип.

57. – С. 97-102; 1981, вип. 61. – С. 87; 1982, вип. 62. – С. 156-157; 1983, вип. 63. – С. 84-85.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 5-25; 1981: 2, 3, 4, 5, 10, 11, 12; 1982: 1-21, 3-28, 5-18, 5-31, 6-37, 6-38, 7/8-2, 7/8-45; 1984: 3-35, 9-13; 1985: 2-14, 3-31, 12-6.

Вести из СССР. Т. 2. 1982-1984. – Мюнхен: Права человека. – 1982, 2-13, 4-9, 13-8; 1983, 3-25.

Л.Алексеева. История инакомыслия в СССР. Вильнюс-Москва: Весть, 1992. – С. 18, 22, 24.

Г.Касьянов. Незгодні., 1995. – С. 71, 86, 117, 129, 153, 154.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 169, 180, 188, 203.

Захаров Б., Нарис., 2003. – С. 93, 99.

Ірина Рапп

ПЛОЩАК ВАСИЛЬ ФЕДОРОВИЧ

Площак Василь Федорович (нар. 10.02.1929 в с. П'ядики, нині Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. – п. 6.10. 2001, с. П'ядики).

Учитель, засуджений за сприяння членам Об'єднаної Партії Визволення України (ОПВУ).

З селян. Батько був головою «Просвіти». П. навчався в «Рідній школі». За німців батько послав П. в Коломию до школи імені Т.Шевченка. Закінчив 10-й клас II чоловічої спецшколи, вступив до Коломийської педшколи. З 4-го курсу його послали вчителювати в Турківську неповну середню школу.

1949 р. призваний до Радянської Армії, прослужив 3,5 р. в Читинській обл.

1952р. повернувся додому, вчився в Коломийському вчительському інституті, працював головою комітету фізкультури і спорту району, мав уроки фізкультури в школах сіл Годи, Ценява. Мав авторитет як спортсмен і організатор, грав на музикальних інструментах, організував хор.

П. знав про створення 1955 р. в П'ядиках **Об'єднаної Партії Визволення України**, до якої належав його брат Мирослав Площак, редагував її програму, але на зборах не бував, присяги не складав. Його не долучали до молодіжної організації як уже одруженого, що мав дитину.

Організація мала намір об'єднати в боротьбі за незалежність України всі верстви населення, опираючись на Конституцію, ставила завдання співпрацювати з організаціями такого ж спрямування в інших республіках.

У грудні 1958 р. у П. стався напад апендициту, йому зробили операцію, а програма **ОПВУ** залишилася вдома в кишені його блузки і була вилучена під час обшуку 4.12. П. охороняли в лікарні і заарештували 16.12. Його намагалися звинуватити як автора програми, та оскільки інші заарештовані члени **ОПВУ** одностайно наполягали, що П. до організації не належав, то його звинуватили лише в зберіганні програми та що не доніс на брата. Під час допиту слідчий Гончаров побив П. револьвером по голові, то він відмовився говорити, доки не призначили іншого слідчого.

10.03.1959 р. за ст. 7 п. 26 «Закону про кримінальну відповідальність за державні злочини від 25.12.1958 року» П. засуджений на 2 р. таборів суворого режиму. 5 членів **ОПВУ** (Б.Германюк, Я. Ткачук, М.Площак, І.Струтинський, Б.Тимків) були засуджені до 10 р. ув'язнення, М.Юрчик та І.Коневиц – до 7 р. Ще 20 членів **ОПВУ** пройшли свідками.

Три місяці П. відбував покарання у штрафному таборі ЖХ-385/3-5, на ст. Барашево в Мордовії, на 600 г хліба і баланді, без роботи. Потім переведений у табір № 7-1, де тоді сиділи митрополит Йосип Сліпий, священник Павло Василик, єпископ Антін Потічняк, учитель з Донбасу Олекса Тихий. Відтак карався в режимному таборі № 11 на ст. Явас, де згодом був розконвойований. Возив кіньми дрова з лісу. Після 1 р. і 3 міс. ув'язнення переведений у кам'яний кар'єр Сасово Рязанської області. Суд Мордовської АРСР зняв П. 5 міс. терміну. Достроково звільнений 16.06.1960.

Три місяці не мав роботи, відтак прийняли на взуттєву фабрику в Коломиї, де 4 р. шив взуття і керував хором. Відтак вів хор у школі в с. Пістинь Косівського р-ну, 24 роки пропрацював у школі й клубі в с. Ценява.

1965 р. вступив до Івано-Франківського педагогічного інституту і в 1968 закінчив повний курс за фахом українська мова та література. Останні 7 р. пропрацював у П'ядиках, де керував гуцульським ансамблем, мав уроки ручної праці.

Похований у с. П'ядики.

Бібліографія:

Ігор Мардарович. Голос пам'яті // Вісник Коломиї. – Ч. 63 (457). – 10.11. 1994.

Ігор Мардарович. П'ядицька організація ОПВУ // Вісник Коломиї. – Ч. 77 (471). – 28.12. 1994.

Анатолій Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х – початок 1990-х років. – К.: Вид. ім. Олени Теліги, 1998. – С. 96.

Лесь Лецюк. Нашадок п'ядицького козака // Вісник Коломиї. – Ч. 15 (1010). – 1999 – 16 лютого.

Ярема Ткачук. Буревії: Книга пам'яті. – Львів: В-во «Сполом», 2004. – 368 с.

Архів ХПГ: Інтерв'ю з В.Площакком від 19.03. 2000 р.

Василь Овсієнко

ПЛОЩАК МИРОСЛАВ ФЕДОРОВИЧ

Плошак Мирослав Федорович (нар. 31.10.1931 р. в с. П'ядики, нині Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.).

Член Об'єднаної Партії Визволення України (ОПВУ).

З селян. Батько був головою «Просвіти», а за «других більшовиків» – обраним, а не призначеним головою колгоспу, що допомагав підпіллю ОУН. П. закінчив у рідному селі неповну середню школу.

Під час війни відчайдушний змалку П. любив і збирав зброю, мав зв'язок з районним СБ ОУН «Бистрим». Просився в партизани, та йому відмовили, що замалий зростом. Виходив пораненого партизана Морозенка і озброїв його.

1951 р. призваний до Радянської Армії. Служив у Ленінградському військовому окрузі в м. Луга, на полігоні. Потім від весни до пізньої осені розмінював Новгородську область, за що був представлений до ордена, але вище командування не дозволило нагородити «бандерівця». Тоді командуючий округом Захаров нагородив П. іменним годинником.

Звільнившись, не міг прописатися вдома. Улаштувався на пошти в Коломиї, відтак на ткацькій фабриці наладчиком. Був найліпшим футболістом району.

П. став членом-засновником молодіжної організації «**Об'єднана Партія Визволення України**» (ОПВУ), яка ставила мету об'єднати в боротьбі за незалежність України всі верстви населення, опираючись на Конституцію СРСР, адже вона залишала право за кожною республікою вийти з нього. Мали намір зв'язатися з подібними організаціями в інших республіках.

Збори організація проводила щоразу в інших місцях, виставляла стійку (охорону), дотримувалися конспірації, мали псевдоніми (П. – «Білий»). Однак інфільтровані в організацію колишні політ'язні, що були завербовані КГБ, видали її.

П. був заарештований 8.12.1958 в П'ядиках. Не тікав, бо сталося це в присутності тяжко хворого батька. При обшуку знайшли

журнал, де написано було, як у Вінниці, у Піддорогові Хрушов розстріляв 40.000 українців, а німці відкрили ці поховання. Привізши в Івано-Франківськ, допитували 3 доби підряд, не даючи спати і їсти. Слідчі змінювалися що 4 години. П. ні в чому не зізнався. Кинули в ізолятор, де він заснув на лавці і попівся на батареї. П. двічі саджали в крісло і катували електрошоком, а щодня – російським матом. Бити не сміли, бо відчували: дістануть відсіч.

Далі П. допитував майор Мещеряков, який відверто шкодував за сталінськими часами. П. вимагав зводін віч-на-віч з Б.Германюком. Оскільки агенти Мирослав Масловський, Гайовий і Козак уже видали КГБ документи **ОПВУ**, то Германюк дозволив П. говорити.

На засіданні Івано-Франківського обласного суду 10.03.1959 прокурор вимагав Б.Германюку, Я. Ткачуку, Б.Тимківу, І.Струтинському та П. кари смерти, але суд засудив їх до 10 р. ув'язнення в таборах суворого режиму за звинуваченням у проведенні антирадянської націоналістичної діяльності за ст. 54, п. 1а і п. 11. М.Юрчик та І.Коневиц засуджені до 7 р., В.Площак – до 2 р. Ще 20 членів **ОПВУ** пройшли свідками.

Карався в Красноярському краю (Вихорівка), у 10-му, в 11-му таборах, з 1960-го – у **мордовських таборах** №2, 11 (Явас). На 7-му створив українську футбольну команду, грали з командами росіян, литовців, німців. Це було за «відлиги», коли в'язні могли ходити в цивільному одязі, мали фотоапарати, музичні інструменти. Цивільних, що приїздили на побачення, пускали в зону, відзначалися національні і церковні свята. У 1961 режим різко посилювався. Під час Карибської кризи в жовтні 1962 р. солдати сказали: «Хлопці, для вас викопали ями». Це щоб у випадку війни політв'язнів порозстрілювати.

Щоб адміністрація не підвищувала норми виробітку, П. принципово виконував її лише на 30% – якраз на пайку. Коли до таборів прийшла **шістдесятники** (Л.Лук'яненко, Б. і М. Горині), П. брав участь у переховуванні й передачі на волю інформації про становище політв'язнів.

8.12.1958 П. звільнився з 11-ї зони, заїхав до Москви, уник стеження і передав правозахисникам інформацію. У Коломиї його зустріли брат В.Площак і КГБ.

Прийняли на фабрику слюсарем, згодом став наладчиком верстатів на ткацькій фабриці.

З настанням «перебудови» брав активну участь у громадському й політичному русі, зокрема, у відкритті могили січових стрільців, у діяльності УГС, Братства Вояків УПА.

Бібліографія:

Ігор Мардарович. Голос пам'яті // Вісник Коломиї. — Ч. 63 (457). — 10.11. 1994.

Ігор Мардарович. П'ядицька організація ОПВУ // Вісник Коломиї. — Ч. 77 (471). — 28.12. 1994.

Анатолій Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х — початок 1990-х років. — К.: Вид. ім. Олени Теліги, 1998. — С. 96.

Ярема Ткачук. Буревії: Книга пам'яті. — Львів: В-во «Сполом», 2004. — 368 с.

Архів ХПГ: Інтерв'ю з М.Площакком від 19.03. 2000 р.

Василь Овсієнко

ПЛЮЩ ЛЕОНІД ІВАНОВИЧ

Плющ Леонід Іванович (нар. 26.04.1939, м. Нарин, Киргизія)
Математик. Відомий публіцист, літературознавець, правозахисник, член Ініціативної групи захисту прав людини, член Закордонного представництва Української Гельсінкської групи.

Народився П. в робітничій сім'ї. На самому початку Другої світової війни батько П. пішов на фронт і не повернувся. Коли лікарі виявили в П. кістковий туберкульоз, сім'я переїхала до Одеси. 5 років лікувався в туберкульозному санаторії.

У 1956 П. закінчив школу зі срібною медаллю, вступив на фізико-математичний факультет Одеського держуніверситету, де провчився 3 курси. Перервав навчання і рік працював сільським учителем. Навчання продовжив у Київському університеті, закінчив механіко-математичний факультет (1962). До 1968 працював в Інституті кібернетики Академії наук УРСР на посаді інженера-математика за фахом біо- і психокібернетика.

1964, після усунення М.Хрущова, П. пише листа в ЦК КПРС, де висловлює свої погляди на демократизацію в СРСР. З 1966 починає писати статті для **самвидаву**. Це були статті про природу радянської держави, її ідеологію та з національних проблем в СРСР. П., як і багато хто з дисидентів його покоління, був за переконаннями марксистом і вірив у «соціалізм з людським обличчям».

Бере активну участь в українському національно-демократичному русі **шістдесятників**. П. був зв'язковою ланкою між українським, московським, кримсько-татарським, єврейським правозахисними рухами. Він знайомив москвичів з українським **самвидавом** і возив самвидавські книги з Москви до Києва.

У липні 1968 П. звільнений з роботи у зв'язку з протестами проти порушення прав людини. Почав збирати інформацію про порушення прав людини в Україні і передавати її в «Хроніку текущих

событий» та в «Український вісник». У 1968 підписав петиції на захист демонстрантів на Красній площі. У травні 1969 П. вдалося влаштуватися на тимчасову роботу брошурувальником. Скоро звільнений за те, що підписав листа до ООН. У травні 1969 став членом **Ініціативної групи захисту прав людини в СРСР (ІГ)**. 20.05.1969 підписав перший лист **ІГ** про її створення, згодом, 26.11.1969, – про репресії проти членів групи, у травні 1970 – в АПН і агентство Рейтер з розповіддю про **ІГ**, 26.11.1971 – 5-му міжнародному Конгресу психіатрів з закликом виступити проти використання психіатрії в СРСР у каральних цілях.

15.01.1972 після декількох обшуків П. заарештований, звинувачений за ч. 1 ст. 62 КК УРСР у проведенні антирадянської агітації і пропаганди. 29.01.1973 Київський обласний суд, який відбувся без участі П., визнав його неосудним. 05.07.1973 суд направив П. на примусове лікування в **Дніпропетровську спецпсихлікарню** з діагнозом «млявотічна шизофренія». Одразу після постанови суду почалася широка міжнародна кампанія на захист П. і Юрія Шихановича. Був створений комітет на їх захист, з часом перетворений на Міжнародний Комітет математиків. Він видавав спеціальні бюлетені про становище П. Величезну роль у цьому русі, в одержанні і передачі з України за кордон інформації відіграла дружина П., Тетяна Житникова, яка вела безперервну боротьбу за свого чоловіка, писала численні звернення і листи.

03.06.1974 медична комісія продовжила термін лікування. Влітку того ж року Міжнародний конгрес математиків у Ванкувері виступає з заявою про негайне звільнення П. 1975 Тетяна Ходорович збирає матеріали і в **самвидаві** публікує книгу «Історія хвороби Леоніда Плюща». 23.10.1975 на захист П. в Парижі відбувся великий мітинг математиків, фізиків, психіатрів, при підтримці Міжнародної Амністії і профспілок. Ця кампанія мала велике значення для розуміння міжнародним співтовариством ролі каральної психіатрії в СРСР.

У січні 1976 П. був видворений з СРСР і з тих пір живе у Франції. Західні психіатри визнали його здоровим.

1976 П. пише автобіографічну книгу «На карнавалі історії», яка була перевидана багатьма мовами в багатьох країнах світу.

У січні 1977 П. на прохання М.Руденка стає закордонним представником **Української Гельсінкської Групи**, потім членом **Закордонного Представництва УГГ** (Н.Світлична, П.Григоренко, згодом

М.Руденко та ін.), з 1988 – **Української Гельсінкської Спілки**. Бере участь у різних міжнародних акціях і організаціях на захист прав людини в СРСР та інших тоталітарних країнах. До кінця 70-х П. позбувається ілюзій щодо можливості «доброго» соціалізму і стає переконаним антикомуністом. Бере участь у діяльності Інтернаціоналу Опору і в Українсько-Єврейському товаристві, яке бореться з українофобією й антисемітизмом.

З початком Афганської війни і посилення режиму в ГУЛАГу разом з П.Григоренком, В.Буковським, В.Максимовим та ін. стоїть на позиції твердої тактики – Захід повинен поставити ультиматум: або СРСР виконує свої зобов'язання в галузі прав людини, або **Гельсінкські угоди** скасовуються. **Закордонне Представництво** разом зі Світовим Конгресом Вільних Українців, Інтернаціоналом Опору та ін. правозахисними організаціями проводило міжнародні громадські конференції з перевірки дотримання **Гельсінкських угод**, паралельні Міждержавним (Белград, Мадрид, Відень).

Інтереси П. поступово зміщуються від політики до культурології й літературознавства. В українській редакції **радіо «Свобода»** П. вів цикл передач «На межі культури». П. – член об'єднання українських письменників «Слово», член редколегії журналу **«Сучасність»** (Нью-Йорк), дійсний член Наукового товариства ім. Т.Шевченка, автор монографії «Екзод Тараса Шевченка. Навколо «Москалевої криниці». Це оригінальне психолого-семіотичне дослідження двох редакцій поеми «Москалева криниця», методологічно близьке до тартуської структуралістської школи та відомих студій М.М.Бахтіна.

З початком демократичних змін в СРСР П. майже цілком присвячує себе літературі.

У 1990-х П. приїздив в Україну, був учасником Установчого з'їзду **УГС** (29-30.04.1990), Конгресу національних меншин (Одеса, 1991), Конгресу колишніх політв'язнів у Києві (листопад 1994).

П. – автор аналітичних статей про творчість Т.Шевченка, М.Хвилювого, В.Барки, Б.-І.Антонича, П.Тичини, В.Стуса, М.Руденка, О.Довженка, О.Галича, опублікованих в українських, французьких і російських виданнях. У зв'язку з набуттям Україною незалежності публікує французькою книжку «Україна: Даєш Європу!», в якому розповідає про історію боротьби українського народу за незалежність. Автор документально-аналітичного відеофільму «3 Малоросії в Україні» (1991) і статей про становище й перспективи української куль-

тури. В альманасі L'Intraquille аналізує соціальні, політичні, національні, ідеологічні та психологічні причини Голодомору 1932-33 рр.

Нині видавництво «Факт» розпочало 4-томне видання «Вибраного» П.

Живе у Франції.

Бібліографія:

I.

На карнавалі історії. — Сучасність, 1978; У карнавалі історії: Свідчення. — К.: Факт, 2002. — 632 с., іл.

Ми наймити в абстрактної химери. // Україна. — 1990. — № 29. — С. 18-20.

Екзод Тараса Шевченка. Навколо «Москалевої криниці». — Едмонтон: Кан. ін-т. укр. студій, 1986; Екзод Тараса Шевченка: Навколо «Москалевої криниці»: Дванадцять статей. — Передм. Ю.Шевельова. — К.: Факт, 2001. — 384 с., іл.

На карнавалі історії. — Лондон: ОРІ, 1979. — 710 с.

L.Ploush. NY: Harcourt brace jovanovich, 1979.

II.

История болезни Леонида Плюща / Сост. и комм. Тодорович Т. — М.: Самиздат, 1974 (Амстердам: Фонд Герцена, 1974. (серия «Библиотека Самиздата», вып. 5); Лондон: Hurst, Париж: Ed. Seuil, 1976. — 1975 р.; Вена, б/и, 1976.

ХТС. — Нью-Йорк. — 1974, вип. 28-31. — С. 29, 46-48, 81, 85, 89, 100, 102, 104; вип. 32. — С. 53-56, 76, 87, 89-91; 1975, вип. 38. — 7, 16, 39, 40, 83; 1976, вип. 39. — С. 5, 7, 70, 75; вип. 40. — 7, 11, 12, 18, 19, 21, 70, 78, 140-145.

ХТС. — Амстердам — 1979, вип. 1-15. — С. 8, 94, 177, 193, 204, 247, 331, 451; 1979, вип. 16-27. — С. 353-354, 372, 394, 436, 441, 454, 456, 459, 492.

Вісник репресій в Україні. — 1980: 9-27; 1981: 1, 2, 3.

Leonid Pliouchtch «Reponse a Alexandre Soljenitsyne» ed. L'Aube, 1991.

Л.Алексеева. История инакомыслия в СССР. Вильнюс-Москва: Весть, 1992. — С. 13, 14, 21, 22, 24, 26, 27, 31, 215, 231.

Leonid Pliouchtch «Ukraine: A nous l'Europe! ed. Rocher, 1993.

Leonid Pliouchtch «L'annee trente-noire» L'intranquille № 2-3, 1994.

Г.Касьянов. Незгодні., 1995. – С. 99, 117, 122, 129, 147, 153, 154, 160, 167, 175.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 190, 213, 217.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т. 1. – С. 21-22 25 29-30 40 121-122 Т. 2. – С. 32-33; Т. 3 – 28 102; Т. 4. – С. 81, 242.

Євген Захаров

ПОПАДЮК ЗОРЯН ВОЛОДИМИРОВИЧ

Попадюк Зорян Володимирович (нар. 21.04.1953 р., м. Львів)

«Дисидент без страху й закиду».

(М.Хейфец)

Мати Зоряна – викладачка німецької мови Львівського університету. Значну частину дитинства П. провів у м. Самбір Львівської обл. у бабусі, вчительки математики. Дід, теж колишній учитель, помер рано, але розповіді про його службу в Січових стрільцях залишили глибоку борозну в родині. Роки польської, німецької, а потім російської окупації загострили й загартували патріотизм родини. Разом з тим, ідеї європейського просвітництва й лібералізму з новітніми віяннями з метрополії, які доходили через **самвидав**, який друкувала і розповсюджувала й мати, Любомира Попадюк, утвердили європейський характер світогляду П.

Одного разу після повені на березі Дністра відкрилася людям братська могила гімназистів, закатованих 1939 після приєднання Західної України до СРСР. Їх було 117. Берегом блукав божевільний дідусь. Ця страшна могила взяла двох його дітей... А на міському кладовищі височіла ще одна могила – у ній поховані понад 900 осіб, знищених у Самбірській в'язниці напередодні відступу Червоної армії в 1941. Родичі показали йому також і місце в лісі, де гітлерівці знищили декілька сотень євреїв. Окупація Чехословаччини в серпні 1968 довершила формування політичних і суспільних поглядів П.

У вересні 1968 р. П. разом зі своїми однокласниками (Омелян Богуш, Ігор Вовк, Володимир Галько, Олександр Іванцьо, Ігор Ковальчук, Яромир Микитко, Богдан Петрина, Роман Радонь та Євген Сеньків) організував підпільну опозиційну групу **«Український національно-визвольний фронт» (УНВФ)**; назвою хотіли наголосити на спадкоємності від УНФ – **«Українського Національного Фронту»** Д.Квецка, З.Красівського, М.Меленя, М.Дяка та ін., який був розгромлений у 1967 р.). Виготовили прапор, печатку, запровадили членські внески,

придбали друкарську машинку, розмножували літературу **самвидаву**. Розповсюдили також листівки у зв'язку зі самоспаленням Яна Палаха в Празі 16.01.1969.

1970 р. всі члени **УНВФ** вступили до вузів, група розрослася кількісно й географічно. Її членство сягало кількох десятків, серед них були навіть діти номенклатури та «вірних ленінців», як-от син Івана Сварника, який писав для КГБ закриті рецензії на твори І.Калинця, В.Чорновола, М.Осадчого.

Діяльність **УНВФ** полягала в розповсюдженні самвидавської літератури, зокрема, листівок проти національного гноблення українського народу, знищення його культури й мови, проти окупації Чехословаччини в 1968. Передруковували й поширювали твори І.Дзюби, В.Мороза, Є.Сверстюка, В.Чорновола та ін., журнали «**Український вісник**», «**Хроніка текущих событий**», твори О.Солженіцина, працю М.Джіласа «Новий клас». У листопаді 1972 – лютому 1973 рр. **УНВФ** випустив два числа громадсько-політичного журналу «**Поступ**» з аналітичною статтею Григорія Хвостенка, хронікою та документами **самвидаву**, обсяг першого числа 58 с., наклад – одна закладка (5 прим.).

1973 р. у Львові вперше з 1939 р. не проводилися шевченківські вечори. **УНВФ** виготовив 150 екземплярів листівки, що закінчувалася словами: «*Вставайте, кайдани порвите!*» і ввечері 27.03 розповсюдив їх. Уночі проти 28.03 декілька десятків студентів, у т. ч. П., були заарештовані. 06.08 П. був засуджений Львівським обласним судом за ст. 62 ч. 1 КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда») до 7 р. позбавлення волі та 5 р. заслання, Яромир Микитко – до 5 р. позбавлення волі. Справа Г.Хвостенка була виокремлена, його не судили. Решта студентів ще до суду були виключені з вузів і рекрутовані до війська. Львівські вузи, особливо університет, зазнали справжнього погрому: тільки з університету було звільнено 29 працівників.

П. відбував покарання в таборах суворого режиму ЖХ-385/19 та 17-А в **мордовських таборах**. За участь у табірних акціях протесту та світоглядну непримиренність його неодноразово карали. У жовтні 1975 переведений на 3 р. у режимну **Владимирську тюрму**, де мав тривалу сердечно-судинну недугу. 30.10.1978 П. знову етапований до табору № 19.

П. мав близькі стосунки з такими відомими дисидентами й діячами національно-визвольних рухів як Г.Суперфін, Б.Черних, П.Паулайтіс, П.Айрікян, М.Маринович. Тепло відгукувалися про П. В.Стус, М.Руденко, К.Любарський. М.Хейфец писав, що йому

П. *«згадується якимось дивом шляхетности, поєднаної з такою ж природною і тому такою ж легкою талановитістю й відвагою».*

02.06.1980 П. прибув на заслання в сел. Матросово Магаданської обл. Працював шахтарем. 09.10.1980 прооперований на туберкульоз легень. Після операції працював столяром.

У травні 1981 їздив на 10 днів у відпустку до хворої матері (померла 19.09.84). У зв'язку з погіршенням здоров'я в червні 1981 П. був переведений в Актюбинську область Казахстану. Працював у колгоспі теслею.

02.09.1982 П. знову заарештований за звинуваченням у проведенні «антирадянської агітації і пропаганди» (ст. 56 ч. 2 КК КазРСР). Під час слідства в Актюбинській тюрмі його неодноразово били нібито за порушення режиму. «Справа» будувалася на «антирадянських висловлюваннях» у численних листах П. друзям і знайомим, зокрема, на оцінках запровадження воєнного стану в Польщі. 04.03.1983 засуджений Актюбинським облсудом до 10 р. позбавлення волі і 5 р. заслання. Відмовився від адвоката й касаційного суду. Карався в таборі суворого режиму ВС-389/36 (сел. Кучино Пермської обл.).

Звільнений 05.02.1987 за Указом ПВР СРСР від 02.02.1987 про помилування групи політв'язнів. Реабілітований.

Працював у м. Самборі вантажником, столяром. 1990 обраний головою міськради, пізніше головою міськвиконкому, 1992 призначений представником Президента України в Самбірському районі, 1997 – головою Старосамбірської райдержадміністрації, з 1998 – заступник голови Самбірської райдержадміністрації. 2006 р. обраний депутатом Самбірської районної ради.

Одружений. Дружина Оксана, син Любомир 9.04. 1988, донька Ірина 10.04. 1989 р.н.

Бібліографія:

I.

Зорян Попадюк. Листи Василя Стуса до Любомири та Зоряна Попадюків. 1977 – 1979 // Український вісник. Вип. 7, 8, 9, 10. – Київ–Львів–Балтимор–Торонто, 1988. — С. 181-190.

II.

Український вісник. Випуск УІІ-УІІІ. Весна 1974. Редактор Максим Сагайдак. – Париж–Балтимор–Торонто: Вид-во «Смолоскип» ім. В.Симоненка, 1975. – С. 127-133; Те ж: Степан Хмара (Максим

Сагайдак). Сьогодні про минуле. – Львів: Поклик сумління, 1993. – С. 92-96; Те ж: С.Хмара. Дорогою до мрії. Вибрані праці у двох томах. Том I. – К.: Фенікс, 2005. – С. 81-85.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 7-29, 8-29, 9-31, 10-28; 1981: 2-247, 2-262, 3-98, 4-28. 7-20; 1982: 2-39; 1984: 2-38, 6-26, 9-1; 1985: 1-37, 2-23.

М.Хейфец. Українські силуети. – Сучасність, 1983. – С. 249-271 (укр. і рос. мовами; також: Поле відчаю й надії. Альманах. – К.: 1994. – С. 361-381); тж. Михаил Хейфец. Избранное. В трех томах. Харьковская правозащитная группа. – Харьков: Фолио, 2000. Том 3. Украинские силуэты. Военнопленный секретарь. – 296 с., с фото-илл. – С. 170-185 та ін. (6-7, 163-166, 205-206, 222-224, 231-232).

Укр. вісник, 1988. – С. 167, 181-190, 265-266, 358.

Касьянов Г. Незгодні., 1995. – С. 135 – 136, 142.

Львів. Історичні нариси. Упорядники Я.Ісаєвич, Ф.Стеблій, М.Литвин. Інститут українознавства. Львів: 1996. – С. 589-595 (Розділ «Репресії в науці та освіті», зокрема, про З.Попадюка).

В.Стус. Твори в 6 т. 9 кн. Т.6, кн. 1. – Львів: Просвіта, 1997. – С. 267, 294, 297, 364, 369, 377, 410; кн. 2. – Львів: Просвіта, 1997. – С. 109, 115-117, 123, 128, 171, 207.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 196-209.

Архів ХПГ: Інтерв'ю з З.Попадюком 27 і 30 січня 2000 р.

Софія Карасик

ПОПАДЮК ЛЮБОМИРА ІВАНІВНА

Попадюк Любомира Іванівна (нар. 28.04.1928 р. в м. Самбір на Львівщині – п. 19.09.1984 у м. Самбір).

Викладачка німецької мови. З кола шістдесятників. Виготовляла й розповсюджувала літературу самвидаву.

З родини української інтелігенції, що поділяла ідеї європейського просвітництва й лібералізму. Батько, Іван Попадюк, був січовим стрільцем, брав участь у боях на Маківці, 1920 (чи 1921) р. втік з російського полону, був поранений. Працював шкільним інспектором на Тернопільщині. Зазнавав гонінь від польської влади, часто мусив міняти місце роботи. Помер 1930 р. від серцевої хвороби у віці 38 р. Мати, Софія Михайлівна Копистинська, з роду відомих просвітників, викладала німецьку мову. Померла 2001 р. у віці 95 р.

1931 р. родина придбала дім у Самборі. Як польська, так і німецька влада неодноразово проводила в ньому обшуки, однак залишалося немало літератури, періодичних видань, що несли дух волі.

Любомира навчалася в єдиній у Самборі «Рідній школі». 1939 р. всіх 15-17-річних студентів цієї школи, числом 117, як членів «Українського комітету», більшовики закатували ножами. Любомира залишилася живою тільки тому, що була трохи молодша.

Середню освіту здобула 1947 р. Закінчила торгову школу. 1948 р. вступила на факультет іноземних мов Львівського університету. 21.04.1953 р. народила сина Зоряна Попадюка.

Закінчивши навчання 1953 р., вчителювала в гірських селах (Шешори та ін.). 1955 р. її запросили викладати німецьку мову студентам Львівського університету та консерваторії. Брала участь у культурному житті. Була другою скрипкою в симфонічному оркестрі Львівського оперного театру, грала в симфонічному оркестрі при університеті.

З початку 60-х рр. П. належала до української громади, яку згодом називали **шістдесятниками**. Коло її спілкувань – Іван Гель, В'ячеслав Чорновіл, Ігор та Ірина Калинці, Михайло Косів, брати Михайло та Богдан Горині, Валентин Мороз.

П. передруковувала літературу **самвидаву** – українського й російськомовного, серед них «**Інтернаціоналізм чи русифікація?**», «**Лихо з розуму**», «Репортаж із заповідника імені Берія», «**Хроника текущих событий**». Прилучила до цього й сина. Автори й персонажі **самвидаву** часто бували, а то й тимчасово проживали в її помешканні, де було обмаль меблів, але досить тепла для колишніх і майбутніх репресованих.

1968-69 рр. її син Зорян Попадюк разом з однокласниками створив юнацьку організацію «**Український національно-визвольний фронт**», яка виготовляла й розповсюджувала листівки з нагоди річниць окупації Чехословаччини, на Новий 1971 рік їздила колядувати в Київ, розмножувала **самвидав**, вивчала «Історію України» М.Грушевського, згодом видала два числа журналу «Поступ», упорядкувала в Самборі могилу, де були поховані 900 в'язнів, розстріляних НКВД 1941 р.

У помешканні П. 25.12.1971 справив свій день народження В.Чорновіл, а вранці 12.01.1972 тут, як і в сотнях помешкань української інтелігенції, був проведений обшук. Лишень випадково нічого не було виявлено, обійшлося затриманням на кілька годин. На допити в КГБ П. принципово не ходила. Син Зорян – студент другого курсу філфаку Львівського університету – був звинувачений у нечемному ставленні до кагебістів під час обшуку, через суд оштрафований і 16.02 виключений з університету. Мати ставилася до діяльності сина з розумінням, бо вона розвивалася в душі сімейної традиції.

Коли 1973 р. Львівський обком КПУ, вперше після 1939 року, заборонив проводити березневі шевченківські вечори, **УНВФ** виготовив біля 150 екземплярів листівки, яка закінчувалася словами: «*Вставайте, кайдани порвіте!*» і ввечері 27.03 розповсюдив їх. Уночі проти 28.03 були затримані десятки студентів, у т. ч. син П., З.Попадюк, який був 06.08 засуджений Львівським обласним судом за ст.ст. 62 ч. 1 та 64 КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда», «організаційна діяльність») до 7 р. позбавлення волі та 5 р. заслання, а Яромир Микитко – до 5 р. позбавлення волі.

П. у червні 1973 р. була звільнена з роботи. Працювала медстатистиком у лікарні. 1977 р. звільнена після опублікування в газеті «Львовская правда» злісного пасквіля проти неї, Атени Пашко, Ганни Садовської та Олени Антонів, які підтримували листування та особисті стосунки з репресованими та їхніми родинами, у тч й не українцями, зустрічалися зі звільненими, підписували заяви та звернення на захист політв'язнів.

П. мала всього одне побачення з сином в таборі № 17 у Мордовії на одну добу та у **Владимирській тюрмі** – на 1 годину.

Від 28.02 до 28.03.1981 П. перебувала в лікарні через динамічне порушення мозкового кровообігу. У травні 1981 стався інсульт. У результаті не діяла ліва рука. Син, який переніс на засланні в Магаданській обл. операцію на туберкульоз, домігся відпустки і відвідав її. Мала другу групу інвалідності. У домі ще два інваліди – мати і її сестра.

Після другого арешту сина (Казахстан, 02.09.1982) в П. стався другий інсульт. Лист про визнання її інвалідом першої групи надійшов у день похорону.

Похована в м. Самбір.

Бібліографія:

Вісник репресій в Україні. – 1980: 7-29; 1981: 2-247, 2-262, 3-98, 4-28; 1982: 2-38; 1984: 2-38, 9-1.

Зорян Попадюк. Листи Василя Стуса до Любомири та Зоряна Попадюків. 1977 – 1979 // Укр. вісник, 1988. – С. 181-190; також С. 167, 265-266, 358, 294.

Касьянов Г. Незгодні., 1995. С. 135 – 136, 142.

В.Стус. Твори в 6 т. 9 кн. Т.6, кн. 1. – Львів: Просвіта, 1997. – С. 267, 410; кн. 2. – Львів: Просвіта, 1997. – С. 109, 115-117, 128, 147.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 196-209.

Архів ХПГ: Інтерв'ю з З.Попадюком 27 і 30 січня 2000 р.

Василь Овсієнко

ПОПОВИЧ ОКСАНА ЗЕНОНІВНА

Попович Оксана Зенонівна (нар. 02.02.1926, с. Жуків Обертинського (нині Тлумацького) р-ну Станіславської (нині Івано-Франківської) обл. – п. 22.05.2004, м. Івано-Франківськ).

Учасниця національно-визвольного руху. Член Організації Українських Націоналістів (ОУН) та Української Гельсінкської групи (УГГ).

Батько, Зенон-Мар'ян Попович, – працівник пошти, просвітянин, вояк Української Галицької Армії (УГА), учасник Листопадового зриву у Львові 1918 р., був на півроку заарештований польською владою. Помер 1949 р. Мама, Олена Новодворська, вчителька, з родини письменника Леся Мартовича, утекла 1945 р. з етапу і аж до хрущовської «відлиги» жила в с. Гринівці Тлумацького р-ну під чужим прізвищем. Померла на 101 році життя.

Оксана навчалася в гімназії в м. Городенка. Дістала ідеологічний, військовий і санітарний вишкіл у Юнацтві ОУН, була районною провідницею. Член **ОУН** з початку 1944. Перебувала на нелегальному становищі. Заарештована з повстанською літературою 12.01.1945 в с. Іспас Коломийського р-ну. Слідство велося в райцентрі Яблунів (нині Косівського р-ну). Під вигаданим прізвищем Петрушак Варвара Петрівна в липні 1945 засуджена Військовим трибуналом військ НКВД Станіславської обл. за ст. 54-І «а», 54-11 КК УРСР на 10 р. позбавлення волі з поразкою в правах за п.п. «а», «б», «в» ст. 29 КК УРСР на 3 р. та з конфіскацією майна. При спробі втекти з етапної колони поранена в груди і праву ногу, дістала вивих ноги. Оксану повернули в Яблунів, де вона перехворіла ще й тифом. Не лікували.

Відбувала покарання у таборах Воркути (Предшахтна), Комі АРСР (Мукерка, Адат) на тяжких роботах, найбільше довбала вічну мерзлоту на будівництві. Медичного обстеження на предмет інвалідності не проводилося. Навесні 1955 р. етапована на заслання в Красноярськ, де працювала на цегельні, маючи тяжкі болі пораненої ноги.

Звільнена в серпні 1956. Повернулася до сестри в с. Манява Богородчанського р-ну. У м. Солотвин 1960 р. закінчила вечірню середню

школу. Перейшла на своє прізвище. Вела патріотичну й просвітницьку роботу: організували вечори, лекції. Нарешті обстежена лікарями і визнана інвалідом другої групи. Перебралася з мамою в с. Крихівці і працювала обліковцем в Івано-Франківському відділенні енергозбуту.

З 1959 р. Оксана Попович розповсюджувала літературу **самвидаву** (зокрема, праці Івана Дзюби, Валентина Мороза, журнал «**Український вісник**», збірку віршів Григорія Чубая та ін.). Контактувала з Борисом Антоненком-Давидовичем, Оксаною Мешко. Збирала кошти на підтримку політв'язнів. У грудні 1969 П. разом з В.Морозом, В.Чорноволом, Іриною Сенік та іншими підписала заяву 16-х колишніх політв'язнів на ім'я Голови Президії Верховної Ради УРСР, спрямовану проти практики засуджень в ув'язненні, під назвою «Знову камерні справи?» (опублікована в «**Українському віснику**» №1 1970 р., передавалася по **радіо «Свобода»**).

У зв'язку з хворобою справа П. № 93 ще 17.07.1974 була виділена в окреме провадження зі справи № 92 (про звинувачення Миколи Гамули, Миколи Гуцула та Романа Гайдука). За місяць до другого арешту П. одержала квартиру в м. Івано-Франківську. 2.10. 1974, другого дня після виписки з лікарні, де їй була зроблена друга операція на стегновій кістці, П. була привезена в прокуратуру, затримана і 3.10 заарештована за звинуваченням у проведенні антирадянської агітації й пропаганди. На час арешту пересувалася на милицях. 48 діб тримала голодівку протесту. 15.11 в її камері були вилучені доповнення до показів, які теж інкриміновані як антирадянські й наклепницькі, спрямовані проти національної політики в Україні.

14.01.1975 П. була засуджена Івано-Франківським облсудом за ст. 62 ч. 2 КК УРСР до 8 р. ув'язнення в таборах суворого режиму та 5 р. заслання, визнана особливо небезпечною рецидивісткою (ст. 26 КК УРСР).

Покарання відбувала в сел. Барашево Теньгушовського р-ну, Мордовія, в жіночому таборі суворого режиму ЖХ-385/3-4. Як інвалід відмовилася працювати, але брала участь в акціях протесту разом з Іриною Стасів-Калинець, Іриною Сенік, Стефанією Шабатурою, Надією Світличною, Галиною Пальчак, Даркою Гусяк, Нійоло Садунайте та іншими. Так, 30.10. 1976, у **День радянського політв'язня**, тримала голодівку. 5.12. 1976 підтримала лист політв'язнів-вірменів до Президії Верховної Ради СРСР про легалізацію Національної об'єднаної партії Вірменії і проведення референдуму з питання самовизначення Вірменії.

12.01.1977 П. взяла участь в одноденній голодівці у зв'язку з річницею початку репресій в Україні в 1972 (**День українського політв'язня**).

Учасники голодівки вимагали звільнити українців-політв'язнів, припинити переслідування за переконання. 4.10.1977 взяла участь у голодівці протесту в день відкриття Белградської **НБСЄ**. Разом з іншими політв'язнями підтримала звернення до Святійшого Престолу, Всесвітньої Ради Церков, урядів і парламентів держав, які підписали **Гельсінкські угоди**, про «кричущі порушення елементарних прав людини» в СРСР на прикладі долі священика Василя Романюка.

2.10.1978 Ініціативна група захисту прав інвалідів СРСР направила ПВР СРСР, Міжнародному Червоному Хресту і Комісії захисту прав людини при ООН документ, у якому повідомляється, що на інвалідів (крім інвалідів I групи) в таборах і тюрмах поширюється система примусової непосильної праці, табірних покарань і т. ін. П. вважалася тоді інвалідом 2 групи.

3.02.1979 П. разом з групою політв'язнів оголошена членом **Української Гельсінкської Групи**. В Інформбюлетені № 8 УГГ від 20.02.1980 П. значиться серед тих, хто найбільше потребує негайного звільнення з таборів.

У травні 1981 П. повезли етапом в Івано-Франківськ на «профілактику». Мала побачення з сестрою й матір'ю. 7.08 її повернули в табір. У жовтні 1982 етапована на заслання в сел. Молчаново Томської обл. Як інвалід не працювала, але й не мала від держави ніякого утримання – допомагали родина та друзі з України. Однак П. категорично відмовилася клопотатися про помилування. Звільнена 2.10.1987, відбувши загалом 24,5 роки. Повернулася в Івано-Франківськ до мами.

У 1988 р. П. стала членом-засновником Івано-Франківської обласної філії **Української Гельсінкської Спілки (УГС)**. Жила самотньо, на мізерну пенсію. Останніми роками тяжко хворіла. Доглядали її сестра Марія Скрипник та племінниця Наталя. Похована 24.05.2004 на Алеї Героїв в Івано-Франківську.

Бібліографія:

О.Попович та ін. Знову камерні справи? (Під слідством політв'язень Святослав Караванський) // Чорновіл В. Твори: У 10-и т. – Т. 3. («Український вісник», 1970-72) / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. М.Косів. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 100-102, також 290, 292, 650.

Вісник репресій в Україні. – 1981: 2, 3, 5, 12; ; 1984: 12-29; 1985: 12-15.

The Persecution of the Ukrainian Helsinki Group. Human Right Commission. Word Congress of Free Ukrainians. Toronto. Canada: 1980. – С. 40-41.

Н.Строката. Оксана Попович. Інвалід в ув'язненні. Серія брошур «Переслідування українських жінок в СРСР». – СФУЖО, 1982.

Н.Строката. Оксана Попович: інвалід в ув'язненні // Українки в світі. Квартальник СФУЖО, ч. 2 (94). – 1987.

Укр. Гельс. Група, 1978–1982. – С. 531-532.

Г.Касьянов. Незгодні...– 1995. – С. 86, 147, 170.

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. – С. 20.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т. 1. – С. 25, 30, 36, 124-126; Т. 2. – 45; Т. 3. – 10-12; Т. 4. – 73, 81, 198.

Архів ХПГ: Інтерв'ю з О.Попович 6.02. 2000.

Софія Карасик

ПРИХОДЬКО ГРИГОРІЙ АНДРІЙОВИЧ

Приходько Григорій Андрійович (нар. 20.12.1937 с. Олександрополь, Синельниківського р-ну, Дніпропетровської обл.)

Націоналіст-державник. Засновник Української Національної партії, учасник створення Української Міжпартійної Асамблеї.

П. народився в родині селян – нащадків запорозьких козаків. Дитинство і юність – характерні для покоління, що народилося за часів сталінського терору і бачило війну, не встигши ні перед ким завинити.

Почуття протесту проти несправедливостей світу і ригористичне несприйняття брехні й примітивізму суспільного життя зумовлені духом непокірності, що панував у родині, і реаліями суспільного устрою. Тому особисте життя не було самоціллю. Воно було підпорядковане зміні світу. Пошук шляхів впливу на суспільство зрештою привів до висновку про необхідність включитися в процес зміни ідеології, подолання стереотипів влади і суспільства, що склалися в умовах тривалого пригноблення українського народу.

Однак П. не вважає себе дисидентом. Виходячи з того, що суспільний дух, місце людини в суспільстві і права людини є похідними від рівня свободи нації, він спрямував свої зусилля саме на націю, на її державне втілення. Тому він вважає себе націоналістом-державником. На думку П., права людини і права держави лежать у різних площинах і не пересікаються.

Держава має права тільки щодо інших держав. Усередині країни держава, як похідна від суспільства, прав не має. Вона має обов'язки і несе відповідальність перед своїми громадянами, які її легітимізують, утримують і захищають. Якщо держава пригнічує людину, то це означає, що суспільство, громадяни або втратили контроль над державою, або погодилися на її панування. Але це правильно для національної держави. Імперія, якою був СРСР, виникає внаслідок завоювання з подальшою колонізацією завойованих територій і закріпаченням народів. Оскільки імперія тримається силою метрополії, тобто запереченням національної свободи, то реалізація прав лю-

дини в ній можлива лише через повалення влади сили, тобто лише через руйнацію імперії. Боротьба за права людини в імперії має сенс як інструмент зруйнування імперії.

П. закінчив Одеський інститут інженерів зв'язку (1959-1964). Офіцер, служив у війську.

Уперше П. був заарештований 27.12.1973 в Калузі. Йому інкримінували розповсюдження двох листівок. І хоча листівок було всього 7 екземплярів і в них не було закликів ні до насильства, ні до повалення влади, він був засуджений 10.07.1974 за ст. 70 КК РРФСР до п'яти років позбавлення волі. Його дії суд кваліфікував як «антирадянську агітацію і пропаганду з метою підризу й ослаблення радянської влади». Карався в **пермському таборі № 36, у Владимирській тюрмі**.

Удруге заарештований 01.07.1980 у своєму селі на Дніпропетровщині. Арешт викликаний зверненням П. до Голови КГБ СРСР Ю.Андропова з вимогою не допустити запроторення І.Сокульського (заарештованого 11.04.1980) до психлікарні, а якщо дисидент Сокульський (член **Української Гельсінкської групи**) дійсно вчинив злочин, то судити його відкритим судом, оскільки закриті суди у справах про антирадянську пропаганду й агітацію законом не передбачені.

У день одержання цього звернення канцелярією Андропова П. був заарештований і в 7–13.01.1981 засуджений разом з Сокульським до 5 р. ув'язнення в тюрмі, 5 р. у таборах **особливого режиму** з подальшим засланням 5 р. Дії обох суд кваліфікував за ст. 62 ч. 2 КК УРСР, визнав їх особливо небезпечними рецидивістами. Карався в **Чистопольській тюрмі** та в таборі **особливого режиму ВС-389/36** у сел. Кучино Пермські обл.

Звільнений П. 08.07.1988 у зв'язку з ліквідацією таборів для політв'язнів та зміною внутрішньої політики в СРСР.

Після звільнення П. жив у Львові й активно включився в національно-визвольну боротьбу українців. У лютому 1989 починає видавати й редагувати нелегальний журнал **«Український час»**, який орієнтував українців на боротьбу за свою державу. У жовтні 1989 створює першу в новітній історії України політичну партію – Українську Національну партію, яка порушила панівну тоді однопартійність і викликала з весни 1990 вибухоподібне народження багатьох партій. Кінцевою метою УНП було завоювання народом національної незалежності і відродження Української держави у формі Української Народної республіки.

У липні 1990 П. став учасником створення Української Міжпартійної Асамблеї (УМА), яка відкидала парламентський шлях здобут-

тя незалежності й орієнтувала на революційні дії через створення органів державного самоуправління народу. За п'ять місяців діяльності УМА зареєструвала 2,5 млн. громадян Української Народної Республіки. З 1.07. до 22.12.1990 П. був головою Національної Ради УМА.

Після проголошення незалежності П. відійшов від практичної політики і розробляє теорію Української держави. З лютого 1989 видає і редагує незалежний політологічний журнал «Український час», з 2000 р. – голова правління громадської організації «Інститут сучасного громадського менеджменту».

З 1988 опублікував понад 100 статей та брошур.

З 1994 на пенсії за інвалідністю. Живе у м. Бібрка Львівської обл.

Бібліографія:

ХТС. – Нью-Йорк. – 1976, вип. 40. – С. 85; 1979, вип. 51. – С. 46, 65, 71-73, 74-76; вип. 52. – С. 57, 64, 73; 1983, вип. 63. – С. 79.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 4-11, 10-6; 1981: 1, 2, 5; 1982: 4-18, 7/8-1, 10-20; 1984: 10-20; 1985: 7/8-18 10-24.

Вести из СССР. Т. 3. 1985-1986. – Мюнхен: Права человека. – 1982, 7-8, 13-49.

Архів ХПГ: Інтерв'ю Г.Приходька від 20-21.01. 2000 р.

Захаров Борис. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956 – 1987). / Харківська правозахисна група. – Харків: Фолю, 2003. – С. 15-17, 30.

Ірина Рапп

ПРОКОПОВИЧ ГРИГОРІЙ ГРИГОРОВИЧ

Прокопович Григорій Григорович (нар. 21.10.1928, с. Уріж, Дрогобицького р-ну, Львівської обл.)

Учитель, член підпільної молодіжної організації ім. С.Бандери, учасник Українського Національного фронту (УНФ).

П. народився в селянській сім'ї. Родина, церква і школа, за його словами, сприяли становленню світогляду й усвідомленню необхідності боротьби за незалежність України. 1942-43 рр. вчився на священника в Самборі, а що духовну семінарію більшовики закрили, то закінчив Самбірську середню школу.

1944, під час навчання на 9-місячних педкурсах підготовки вчителів у м. Дрогобичі, П. був заарештований за підозрою в розповсюдженні листівок із закликами до населення не брати в руки зброї проти Української Повстанської Армії, не співпрацювати з НКВД, вести розвідку дислокації й пересування військ, допомагати бійцям УПА продовольством, одягом та іншим. Усе літо, біля 2,5 місяця, П. та ще п'ятьох осіб протримали під арештом у відділі НКВД, били, але, не добившись зізнань у причетності до розповсюдження листівок, відпустили.

Закінчивши восени 1944 р. педкурси, П. працював учителем у с. Мокряни, відтак учителем і директором школи в с. Смільна, вчителем у с. Бистриця. Спілкувався з повстанцями і розповсюджував їхні листівки. 1946 П. зняли з посади директора школи, бо хтось доніс, що діти в школі моляться. 1948 був прийнятий на третій курс Бориславського педучилища, яке закінчив через рік і повернувся в Бистрицю, далі заочно навчався на історичному факультеті Львівського учительського інституту.

У листопаді 1948 з участю П. була створена підпільна молодіжна «Організація ім. Степана Бандери». Завданням організації було сприяти УПА в її боротьбі за незалежність України (зв'язок, розвідка, збирання продовольства, одягу та ін.). Крім того, організація реалізовувала т.зв. бофони (б/ф – «бойовий фонд»). Це були аркушики

паперу 10x10 см, на яких зображений тризуб у терновому вінку та напис: «За Українську Соборну Державу», а внизу ціна – 5, 10 крб. Ці бофони видавалися населенню в обмін за допомогу повстанцям продовольством та одягом з обіцянкою, що коли буде створена незалежна Україна, власник бофонів одержить удесятеро більше.

У кінці 1949 р. за виготовлення і розповсюдження листівок були заарештовані друзі П. по молодіжній організації. П. заарештований 9.12.1949 і разом з ними звинувачений у «зраді батьківщини» (ст. 54-I «а» та 54-II КК УРСР). Слідство велося в тюрмі «Бригідки» в Дрогобичі. 23.02. 1950 р. П. та Іван Гаман були засуджені Військовим трибуналом військ МВС Дрогобицької обл. на 25 р. позбавлення волі, 5 р. заслання і 5 р. поразки в правах, Василь Чопик і Стась Прокопович – на 10 р., друкарка Марійка Погутяк – на 8 р.

Карався в таборах поблизу Караганди, на будівництві шахти. Як учасник страйку в 1951 переведений у штрафний табір Сарань. 1953 етапований у Норильськ, де під час повстання солдат зламав йому ногу. Знявши через півроку гіпс, відправили в штрафний табір, а на початку 1954 без вироку на 1 рік – у **Владимирську тюрму**. На пересилці в Красноярську разом з групою в'язнів тримав голодівку 8 діб. Ще рік був у тюрмах Семипалатинська і Грозного. У зв'язку з участю в страйках і повстаннях, Указом ПВР СРСР від 24.03.1956 П. не був звільнений, але йому скоротили термін до 10 р. Добував його в 307-й колонії в Іркутській обл., де був у близьких стосунках з М.Сорокою, П.Дужим, В.Горбовим, Ю.Литвином, зустрічався з митрополитом Йосифом Сліпим. Звільнений 25.09.1958 з урахуванням «заліків» (система прирівняння одного дня роботи до декількох днів позбавлення волі залежно від характеру й умов роботи. На лісоповалі в Іркутській тайзі залік був 1 до 3. Скоро ця система була скасована). Пізніше відповідно до п. 7 ст. 55 КК УРСР судимість погашена.

Оскільки проживати в Західній Україні П. було заборонено, а від пропозиції виступити в пресі з осудом свого минулого відмовився, він мусив виїхати на Донбас, де 8 р. працював на шахті «Менжинська» в м. Первомайськ Луганської обл. З 1960 по 1967 П. навчався на заочному відділенні факультету іноземних мов Київського держуніверситету, та диплом одержати не вдалося.

У 1963-64 в Галичині з ініціативи Д.Квечка була створена підпільна організація «**Український національний фронт**» (УНФ), яка ставила метою боротьбу за незалежність. До УНФ увійшло кілька десятків осіб із декількох областей України. Це були колишні політв'язні З.Красівський, І.Губка, М.Мелень (табірний приятель П.), а також

молоді люди Я.Лесів, М.Дяк, В. Кулинин та ін. Організація видала 16 чисел машинописного журналу «Воля і Батьківщина», розповсюдила кількасот власних брошур і листівок у різних областях України. Вони виготовлялися на друкарській машинці в помешканнях і в криївці, облаштованій у горах. Розповсюджували також знайдену пропагандистську літературу ОУН. Документи підкладали, залишали в людних місцях.

«Програмові вимоги УНФ» та «Наші завдання» витікали з положень Програми ОУН(б), прийнятої на III її Зборі. Становище України в документах оцінювалося як колоніальне. Відкидаючи комуністичну доктрину і практику, УНФ пропонував для України незалежний самостійний розвиток, близький до реалій західноєвропейської соціал-демократії. За три роки УНФ став доволі розгалуженою в Україні організацією. П. брав активну участь у її діяльності. 21.03.1967 він затриманий на вулиці Львова, маючи ч. 16 журналу «Воля і Батьківщина», журнал «Месник» та 15 бофонів по 10 крб., які намагався викинути. 6-7.06. 1967 засуджений Львівським обласним судом за ч. 1 ст. 62 КК УРСР до 6 р. позбавлення волі в таборах суворого режиму та 5 р. заслання. Суд був закритий, судового розгляду практично не було.

Карався в **мордовському таборі ЖХ-385/19** у сел. Лесной, де спілкувався з давніми своїми друзями, а також з Л.Лук'яненком, Б.Ребриком, Л.Горохівським, М.Будулаком-Шаригінім, Л.Бородінім. Організував відзначення релігійних і національних свят, написав «Історію УПА» — 12 загальних зошитів. Основну її частину становили описи з вуст очевидців і учасників конкретних подій, боїв. Але коли Б.Ребрик переписував другий екземпляр, всі зошити були конфісковані адміністрацією. П. відбувся п'ятьма добами карцеру.

30.04.1973 р. привезений етапом у м. Курагіно Красноярського краю, де відбув заслання, працюючи кочегаром пекарні. 1978 р., повертаючись на батьківщину, тиждень провів у колі московських дисидентів. Оселився в батьківській хаті, влаштувався в Бориславі на озокеритну шахту. На пенсію вийшов 1981 р. Аж до проголошення незалежності України за ним був негласний нагляд.

Одружився, 25.05.1980 народився син Григорій. Оскільки дружина виявилася іншої віри (свідок Єгови) і психічно хворою, розлучився з нею і сам з 8-місячного віку виростив сина. Вивчився на диригента церковного хору і керує ним, дякує в церкві. Бере участь у роботі **Всеукраїнського Товариства політичних в'язнів і репресованих**.

Бібліографія:

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника. – 1978, вип. 48. – С. 128.

Укр. правозах. рух, 1978. – С. 29, 91, 130, 317.

ХТС. – Амстердам. – 1979, вип. 16-27. – С. 60-62.

Г.Касьянов. Незгодні., 1995. – С. 74

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 120, 121, 134.

Ю.Зайцев. Ідея і чин Українського національного фронту. // Воля і Батьківщина, Львів, Український часопис, 1997, № 2. – С. 26-34.

Укр. Нац. Фронт, 2000. – С. 512, 591-592 та ін.

Архів ХПГ: Інтерв'ю з Г.Прокоповичем 31.01. 2000 р.

Ірина Рапп

ПРОНЮК ЄВГЕН ВАСИЛЬОВИЧ

Пронюк Євген Васильович (нар. 26.09.1936, с. Хом'яківка Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл.)

Відомий діяч українського національного руху, автор самвидаву, поширював його. Голова Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих, народний депутат України 2-го скликання.

П. народився в сім'ї коваля Василя, учасника підпілля ОУН-УПА (1909-1978). 1944 німецькі власті прирекли його до кари смерти за те, що полонив двох гітлерівських солдатів. 1945 схоплений зі зброєю в руках енкаведистами під час облави, засуджений на 15 р. каторжних робіт на шахтах Воркути. Звільнений 1956, реабілітований 1992.

1947 родина – мати Настуня (1912-1948), бабця Любиня, брат Станіслав і Євген – депортована в Караганду (Казахстан) на спецпоселення. Там скоро від непосильної роботи вантажницею на залізниці померла мати. Діти опинилися в дитячому будинку (спочатку в м. Саранську, пізніше – в м. Каркаралінськ). Щоб уникнути, у зв'язку з наближенням 16-річчя, обліку в спецкомендатурі, П. добрався в 1952 до Києва, де влаштувався робітником на завод ім. Письменного. Працював токарем, електрозварювальником, контролером ВТК, одночасно навчався у вечірній школі. Звільнився з заводу 1960.

1957-62 навчався на філософському відділенні Київського державного університету ім. Т.Шевченка. З 1962 працював науковим співробітником Інституту філософії АН УРСР.

З кінця 50-х – учасник опозиційного комуністичному режимові національно-культурного, національно-визвольного руху. Розповсюджує літературу українського **самвидаву**.

1964 написав анонімно для **самвидаву** статтю «Стан і завдання Українського визвольного руху (неповні тези для обговорення).», пізніше вилучену КГБ при арештах багатьох опозиціонерів у серпні – вересні 1965. Почалися утиски – не була видана книжка П. про діяльність і творчість О.Терлецького, його не допустили до захисту

кандидатської дисертації, призначеного на першу половину грудня 1965 («Ідейна боротьба в Галичині 70-х років ХІХ ст.»). КГБ через ЦК КПУ вимагав вигнання П. з Інституту філософії. Але директорів Інституту академіку Павлові Копніну вдалося захистити опального філософа, який залишився працювати, але вже не науковим співробітником, а бібліографом у бібліотеці Інституту.

Попри стеження і тотальний контроль КГБ, П. разом з однодумцями, зокрема, з В.Лісовим, далі розповсюджував **самвидав**. Починаючи з 1963 П. тісно співпрацював з І.Світличним. Після масових **арештів інтелігенції у січні 1972 П.** вдалося з В.Лісовим видати 6-й («київський») номер **«Українського вісника»**, щоб цим відвести звинувачення від В.Чорновола.

П. був заарештований 06.07.1972 з кипою «Відкритого листа членам ЦК КПРС і ЦК КП України» В.Лісового, звинувачений у проведенні антирадянської агітації і пропаганди з метою підризу й ослаблення радянської влади» за ст. 62 ч. 1 КК УРСР. 26.12.1973 засуджений Київським обласним судом на 7 р. таборів суворого режиму і 5 р. заслання. (У цій же справі В.Лісовий засуджений на 7 р. ув'язнення та 3 р. заслання, В.Овсієнко – на 4 р.). Утримувався в **пермських таборах №№ 35, 37, 36**. Брав активну участь у боротьбі політв'язнів за свої права. Відома місячна голодівка в 35-й зоні пов'язана з відстоюванням прав П., переслідуваного КГБ в таборі. Заслання відбував у Каракалпакії (Узбецька РСР).

Повністю відбувши термін, у квітні 1984 повернувся в Київ. З труднощами влаштувався на роботу бібліографом в НДІ Державтотранспроєкт.

1988 бере участь у створенні **Української Гельсінкської Спілки (УГС)**, був членом її виконкому. Того ж року, як член ініціативної групи, створював Всеукраїнський **«Меморіал» ім. В.Стуса, Товариство української мови**.

1989 П. ініціював створення, всупереч заборонам КГБ, нинішнього **Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих**, установчі збори якого відбулися в Києві на Львівській площі просто неба 03.06.1989. З тих пір його незмінний голова. Був серед організаторів **Народного Руху України (НРУ)**.

1990 був одним із фундаторів створення **Української Республіканської партії (УРП)**, багато років – член її Проводу.

1990 обраний депутатом Київської міської ради, був членом її президії, 1992-93 – головою демблоку міськради. 1992-94 завідував сектором міськради з гуманітарних питань.

У березні П. 1994 обраний народним депутатом України від Тисменицького виборчого округу Івано-Франківської обл. Працював у Комітеті Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин, головою підкомітету з питань громадян з особливим статусом.

Нагороджений медаллю Т.Шевченка «За віддану працю для добра всього українського народу та жертвний вклад на визволення України та підтримку свободи всім народам світу» Спілки Визволення України (1977), почесним орденом «Січковий Хрест» (1995), орденом Угорщини «Хрест за заслуги» (1996), орденом «За заслуги» III ступеня (1996), II ступеня (2001), I ступеня (2005). Указом Президента від 25.09.2006 П. присвоєне звання Герой України.

Бібліографія:

I.

Стан і завдання Українського визвольного руху (неповні тези для обговорення). – Самвидав, 1964. – 5 с.

Заява Секретареві ЦК КПРС від п/в Пронюка Є. // Інформаційний бюлетень № 4. Листопад 1978 року. Закордонне представництво Української Гельсінкської Групи. – Нью-Йорк, 1981. – С. 13-16; Те ж: Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т.3. – С. 162-164.

У таборах не помирають, там гинуть // Молода гвардія. – 1990. – 14 березня.

Місяць свободи (про А.Сахарова) // Вісник АН УРСР, № 5. – 1991. – С. 184-185.

Репресивні режими в Україні: минуле і сучасне / Доповідь на I Всесвітньому конгресі українських політичних в'язнів // Голос Галичини, № 1. – 1992. – С. 14-17.

Облава на інакодумців // Самостійна Україна, № 6. – 1992. – Лютий.

Незламний і гордий (про В.Стуса) // Не відлюбив свою тривогу ранню. – К.: Укр. письменник, 1993. – С. 184-185.

За хліб не платять свободою (промова на зустрічі Президента України Леоніда Кравчука з представниками громадських і політичних організацій 4 січня 1993 р.) // Зона, № 4, 1993. – С. 151-153.

Репресовані. Хто вони? (Інтерв'ю) // Народна газета, № 16 (97). – 1993. – Травень.

Історичний досвід українських політичних в'язнів в утвердженні державності та їхня діяльність за нових умов / Доповідь на II Все-

світньому конгресі українських політичних в'язнів // К.: Райдуга, 1994. – С. 9-15.

В лагере на Уралі ми знали – «Нюрнберг-2» буде! Інтерв'ю / Записала Олександра Парахоня // Независимость. – 1996. – 19 апреля.

Законодавству про політичні репресії – національну пам'ять // Десять років роботи Комісії Київради з питань поновлення прав реабілітованих. Матеріали науково-практичної конференції. – К.: Варта,. – 2001. – С. 35-37.

Пам'яті героя (про В.Макуха) // У боротьбі за волю України. Кн. 2. – Львів, 2003. – С. 75-78.

Іван Світличний – Драгоманов ХХ століття // Зона, № 18. – 2004. – С. 67-70.

Остап Терлецький в ідейній боротьбі в Галичині 70-х років ХІХ століття. Монографія. – К.: Укр. центр духов. культури, 2006. – 256 с.

II.

ХТС. – Нью-Йорк. – 1974, вип. 28-31. – С. 20, 78; вип. 32. – С. 46; вип. 33. – С. 21-23, 25, 26, 28, 31, 41; 1975, вип. 38. – С. 46, 47; 1976, вип. 39. – С. 12, 20, 30; вип. 40. – 12, 16, 91; вип. 42. – С. 39, 40, 42-47, 53, 56; 1979, вип. 51. – С. 61, 62, 69-73, 74-77, 83, 90-92; вип. 52. – С. 43-46, 52, 61, 63, 66; 1980, вип. 55. – С. 33

Вісник репресій в Україні. – 1980: 1-23, 5-32, 6-4; 1981: 2, 3, 6; 1982: 2-33, 7/8-31; 1984: 5-20.

Роженко Микола. «Ім'ям Української Радянської Соціалістичної Республіки...» З документальної повісті «Уроки життя» // Березиль, № 8, 1991. – С. 141-160.

Г.Касьянов. Незгодні..., 1995. – С. 10, 61, 91, 112, 119, 125, 129, 143, 155.

Роженко Микола. (Лист В.Щербицькому щодо Є.Пронюка і В.Лісового) // Зона, № 11. – 1996. – С. 231-232.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 122, 153, 155, 157, 193, 194.

Роженко М. Липневі уроки радянської доби в історії України // Матеріали 10-х Липневих академічних читань. Випуск І. – К.: Український Центр духовної культури. – 2002. – С. 3-38; Там же: Василь Бишовець. Трохи про арешти липня 1972 року. – С. 66-70.

Хто є хто в Україні. – К.: «К.І.С», 2004. – С. 690.

Овсієнко В. Світло людей, 2005. – 259-279 (Вирок 1973 р.), також за іменним покажчиком.

Пахолок Тамара. За хліб не платять свободою. – Україна молода, № 176 (2963), 2006. – 26 вересня.

П'ЯТКУС ВІКТОРАС

П'яткус Вікторас (Viktoras Petkus, нар. 17.05.1928 (в обліковій карточці Пермських політичних таборів – 22.10.1930), с. Аляксандрай, Расейняйський повіт, Литва).

Засновник Литовської Гельсінкської групи, іноземний член Української Гельсінкської групи з 1982 року.

Народився в селянській сім'ї. У 1944 вступив у ряди організації «Атейтинінкі», заснував і очолив у Расейняйській гімназії католицьку молодіжну групу, організував підтримку в'язнів єврейського гетто, поширював підпільну газету «Laives varpas» («Дзвін свободи»).

У 1947 заарештований, 08.04.1948 засуджений Особливою Народою за статтями 58-10, 58-11 КК РРФСР до 5 р. позбавлення волі. Строк відбував у **Владимирській в'язниці** і таборах Комі АРСР. У 1949 втік із табору, був пійманий і 25.02.1949 засуджений за втечу ще на 10 р. Висланий відбувати термін у Минлаг (Комі АРСР). Після смерті Сталіна в 1953 звільнений достроково як такий, що скоїв злочин до настання повноліття.

Після повернення в Литву екстерном закінчив вечірню середню школу і переїхав із Расейняй у Вільнюс. Готувався до вступу в духовну семінарію, але не одержав рекомендації місцевого настоятеля як колишній ув'язнений. У 1957 поступив на факультет литовської мови і літератури Вільнюського університету, але тієї ж осені був відрахований. 25.12.1957 вдруге заарештований. Проходив у справі підпільної організації «Національний Фронт» (т.з. «справа одинадцятьох»: Стасіс Стунгуріс, Альбертас Жилінскас, Альбертас Звицявичюс, Антанас Терляцкас та ін.). До реальних дій організація не перейшла, навіть невідомо, чи читав хто-небудь програму, яку написав Стунгуріс. Більшість «змовників» не були знайомі один з одним, але їм інкримінували підготовку до створення організації і вербування членів для неї (П., крім того, обвинувачувався в поширенні емігрантських видань, участь у студентській демонстрації у День поминання). Засідання Верховного суду Литовської РСР проходило

09—14.06.1958. Вирок П. — 8 р. виправно-трудових таборів за ст. 58-10 і 58-11 КК РРФСР. Покарання відбував в Озерлазі (Іркутська обл.), **Дубравлазі** (Мордовська АРСР) і у **Владимирській в'язниці**.

Звільнений 25.12.1965, П. оселився у Вільнюсі, влаштувався лаборантом на медичному факультеті Вільнюського університету. У 1968 разом із групою медпрацівників був на екскурсії в Ризі, де виголосив промову на Братському цвинтарі (про похованих там латишів, які загинули у боях із Червоною Армією), після чого втратив роботу. Через якийсь час був прийнятий алтаристом у костюль Св. Миколи, де прослужив два роки, потім працював техніком у вільнюській міській клінічній лікарні.

09.12.1975, перед судом над Сергієм Ковальовим, був затриманий у Вільнюсі на вокзалі, куди прийшов разом з Антанасом Терляцкасом і Валерієм Смолкіним зустрічати Андрія Сахарова й інших московських правозахисників, які приїхали на суд. Підписав лист на захист Сергія Ковальова (січень 1976).

25.11.1976 з ініціативи П. у Вільнюсі була заснована **Литовська Гельсінкська група (ЛГГ)**. Був одним з авторів і редакторів перших дванадцятьох документів і заяв групи. У тому ж році П. підготував і надрукував на машинці I том підпільного видання «Литовський архів», у якому опублікував фрагменти спогадів О.Л. Укаускайте-Пошкене «Lagegio pasakos» («Табірні казки»), зразки табірної лірики поета Казиса Інчури, есе Томаса Венцлови та ін.

20.08.1977 було оголошено про створення Головного комітету Естонсько-Латвійсько-Литовського національних рухів. Комітет не зміг приступити до активної діяльності, оскільки незабаром більшість його членів були заарештовані. П. заарештований 23.08.1977, під час обшуку вилучені документи ЛГГ та ін. «підривна література». Намагаючись скомпрометувати П. як громадського діяча, слідство і суд, крім «антирадянської агітації і пропаганди» та «участі в антирадянській організації», пред'явили йому декілька загальнокримінальних обвинувачень.

Верховний суд Литовської РСР засідав 10—13.07.1978 і, визнавши П. особливо небезпечним рецидивістом, засудив його за ст. 68 ч.2 (аналог ст. 70 ч.2 КК РРФСР і ст. 62 ч.2 КК УРСР), 70 (аналог ст. 72 КК РРФСР), 122 ч.2, 241 ч.3 КК ЛРСР до 3 р. в'язниці, 7 р. колонії особливо суворого режиму і 5 р. заслання. П. демонстративно не брав участі у процесі, навіть вирок вислухав сидячи. У день винесення вироку до суду прийшло біля сотні людей, молоді люди роздавали квіти. Засудження П. викликало протести в Литві, інших країнах Прибалтики. Март Ніклус, викликаний на суд як свідок, написав

статтю «Процес у Вільнюсі очима естонця» (опублікована в самвидавському часописі «Погоня» №2, липень 1979). **Московська Гельсінкська група** випустила документ №56 (15.07. 1978) «з приводу вироків О.Гінзбургу, А.Щаранському, В.Пяткусу». У Західній Німеччині був створений «Міжнародний комітет захисту Віктораса Пяткуса», підтриманий Ватиканом, прем'єр-міністром Швеції Улофом Пальме, Пен-клубом. П. у 1978, 1979 і 1981 рр., разом з іншими активістами гельсінкських Груп, арештованих в СРСР, висувався кандидатом на Нобелівську премію Миру.

Термін відбував у **Владимирській і Чистопольській в'язницях**, потім утримувався в таборі **особливого режиму ВС-389/36** у сел. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл. Разом з українцями Л.Лук'яненком, В.Стусом брав участь в інтернаціональних акціях опору політв'язнів. У 1982, разом з естонським правозахисником М.Ніклусом вступив як іноземний член в **Українську Гельсінкську групу** в найбільш критичний для неї час, щоб підтримати її.

У серпні 1988 П. відправлений на заслання в с. Богдарин Бурятської АРСР. Був одним з останніх литовських політв'язнів, вимоги про його звільнення звучали в ході масових громадянських акцій у Литві. Звільнений достроково восени 1988.

У січні 1989 був учасником відновлювального з'їзду Федерації «Атейтинікві», через місяць – відродження Християнсько-демократичної партії Литви. П. – один з ініціаторів створення Спілки політв'язнів Литви (кінець 1990).

У 1990 приступив до видання щотижневої газети «Nepriklausoma Lietuva» («Незалежна Литва»). З 1992 редагує часопис («Охоронець Литви»). Опублікував декілька книг: «Християнська демократія в Литві та світі» (1990), «Каплиця Вільнюського Архикафедрального собору» (1994) та ін. Підготував для публікації видання «Єпископ Вільнюський князь Ігнас Йокубас Масальскіс» і «Вільнюські єпископи в історії Литви».

У 1992 був радником комітету з цивільних прав і у справах національностей Сейму Литви, у 1994–1997 – консультантом уряду Литви з питань прав людини.

Почесний член англійського Пен-клубу (1986). 11.09. 1992 Кембриджський міжнародний біографічний центр оголосив П. «людиною року», а 23 жовтня цього ж року – людиною сторіччя.

16.02.1994 нагороджений орденом Великого князя литовського Гедимінаса V ступеня.

Живе у Вільнюсі, керує Литовською асоціацією захисту прав людини.

Бібліографія:

Хроника Литовской Католической церкви. Чикаго, 1974–1992 (Lietuvos kataliku baznycios kronika, Chicago, 1974-1992, t. 4, psl. 365, t. 5, psl. 130-134, 333; t. 6, psl. 291-292; t. 7, psl. 215, 355-356; t. 8, psl. 293; t. 9, psl. 101-102, 408-409).

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. – С.28.

Литовская Хельсинкская группа. Сост. Викторас Пяткус, Живиле Рачкаускайте, Миндаускас Уока. Вильнюс, 1999, 654 стр. (Lietuvos Helsinkio grupė [= Литовская Хельсинкская группа] / Sud. V. Petkus, Z. Rackauskaite, M. Uoka; Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras. – Vilnius: LGGRTC, 1999. –654 psl.).

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т.1. – С. 187–190.

Валентинас Брандишаускас

РАТУШИНЬСКА ІРИНА БОРИСІВНА

Ратушинська Ірина Борисівна (нар. 04.03.1954, м. Одеса).

Письменниця, правозахисниця.

Мати вчителька, батько інженер. Р. закінчила фізичний факультет Одеського університету.

Конфлікти розпочалися в школі, у зв'язку надмірною політизацією. Р. надокучили атеїстичні проповіді.

Знайомство з КГБ розпочалося в студентські роки: Р. запропонували працювати в групі інформаторів, які спеціалізувалися на контактах з іноземцями. Р. відмовилася. Її попередили, що на кар'єрі фізика вона може поставити хрест.

Багато читала, познайомилася з **самвидавом**, дещо передрукувала з забороненої тоді літератури. «Архіпелаг ГУЛАГ» став підручником, а його девіз *«Не вір. Не бійся. Не проси»* став і її девізом у спілкуванні з КГБ.

Педагогіку довелося поміняти на репетиторство. Учнів, яких готувала до вступу в університет, викликали в КГБ, як дорослих, на «інтимні» розмови.

Зі своїм майбутнім чоловіком Ігорем Герашенком Р. була знайома з дитинства, батьки дружили сім'ями. Вони були справжніми друзями, ділилися думками, захопленнями. Повінчалися в 1979.

Р. з чоловіком підтримували активні контакти з московськими і ленінградськими правозахисниками та самвидавськими авторами. Опублікували в самвидавській періодиці низку статей і правозахисних документів, не приховуючи свого авторства. Обое вперше були піддані адміністративному арешту 10.12.1981 за участь у демонстрації на захист прав людини в Москві, біля пам'ятника Пушкіну. Вірші й оповідання Р. ходили в **самвидаві** з 1973. Принципом Р. була повна відкритість літературної і правозахисної діяльності.

1981 подружжя відіслало заяву в Президію Верховної Ради УРСР з проханням «скористатися правом законодавчої ініціативи в питаннях загальносоюзного законодавства СРСР» – і запропонувати Вер-

ховній Раді СРСР ввести додаткову статтю до глави 6 Конституції СРСР такого змісту: «Громадянин СРСР має право виїхати на постійне проживання за межі СРСР». Своє прохання мотивували посиленням на Пакт про громадянські й політичні права і ст. 4, 29 Конституції СРСР.

У зв'язку з цією заявою Р. та її чоловіка викликали в КГБ, погрожували, пропонували підписати попередження про кримінальну відповідальність. Вони відмовилися.

Р. заарештували 17.09.1982. Їй інкримінували 6 віршів різних років, факти публікацій за кордоном, зберігання **самвидавської** літератури і правозахисну діяльність, зокрема, звернення до радянського уряду з протестом проти заслання А.Д.Сахарова. Саме вірші стали одним із доказів антирадянської агітації і пропаганди: «у них вона зводить наклеп на радянський державний і суспільний лад, зокрема, вона твердить, що наша країна ніби є «убогою», «плодить віроповіданих і холопів» та що «в ній начебто існує терор проти інакодумства» (з вироку). Засуджена за ст. 62 ч. 1 КК УРСР і ст. 70, ч. 1 КК РРФСР. Вирок – 7 р. таборів і 5 р. заслання. Так у свої 29 років вона стала наймолодшою в зоні для жінок-політв'язнів. Йосиф Бродський у статті, присвяченій творчості Р., писав: *«Політичне судочинство злочинне само собою. Засудження поета – є злочин не просто кримінальний, а перш за все антропологічний. Це злочин проти мови, проти того, чим людина відрізняється від тварини».*

Покарання відбувала в Мордовії, сел. Барашево Теньгушовського р-ну, уст. ЖХ-385/3-4. Разом зі співтабірницями підписала звернення до урядів західних країн «На захист розтоптаних прав». На початку вересня 1983 р. в жіночій політзоні оголошено голодівку. З 24 вересня голодуючих почали годувати примусово. Р. під час примусового годування дістала струс мозку. Табірна лікарка В.А.Жиркова-Волкова відмовилася її лікувати. З 7 до 23 грудня 1983 і з 30 січня 1984 Р. перебувала в **ШЗО** (штрафний ізолятор), де захворіла запаленням легень. Її поклали в табірну лікарню, призначили лікування, але лікарі відмовилися сказати, які ліки їй призначили. Попри тяжкий стан, ускладнений хворобою нирок, вона відмовилася їх приймати.

Рух на захист Р. розгорнувся в усьому світі. **«Міжнародна Амністія»** добивалася її звільнення, міжнародний ПЕН-клуб, членом якого Р. є з 1983, надіслав спеціальну заяву Радянському уряду з вимогою звільнити її.

У серпні 1986 Р. етапована в Київ. За день до зустрічі М.Горбачова і Р.Рейгана в Рейк'явіку, а саме 09.10.1986, генерал КГБ Є.Марчук особисто відвіз Р. додому: вона звільнена за спеціальним указом А.Гро-

мико. Не вірилося. Заповідь «*Не вір. Не бійся. Не проси*» діяла на рівні підсвідомості. Додому привезли хвору, виснажену. Після табірних лікарів Р. утратила віру в рідну медицину і почала домагатися виїзду на лікування в Англію. Пізніше, під час міжнародного фестивалю поезії в Голландії, якраз перед виступом, їй повідомили по телефону, що вони з чоловіком позбавлені радянського громадянства.

Після виїзду з СРСР Р. разом з чоловіком мало поїздила по світу, ведучи кампанію на захист радянських політв'язнів. Професією Р. на Заході стала літературна діяльність. Вона — лауреат 5 міжнародних премій за вірші і прозу. Її книги опубліковані в 15 країнах. Р. автор книги «Серый — цвет надежды» («Сірий — колір надії»), яка дістала визнання в усьому світі. Щороку англійській королеві дарують 30 найкращих книг із різних країн, різними мовами — серед них і ця книга. Вона видана у 18 країнах, а в Швеції та Фінляндії визнана бестселлером № 1. Книга присвячена життю єдиної в Союзі політичної зони для жінок.

У 37 років Р. народила синів-двійнят. 1991 їй повернули громадянство. 1992 реабілітована. До 1998 Р. з чоловіком і дітьми жила в Лондоні, а в грудні 1998 вони переїхали в Москву.

Бібліографія:

I.

Серый — цвет надежды. Великобритания: Hodder & Stoughton, 1987.

Серый — цвет надежды. Харьков: Жизнь и компьютер, 1994.

Откуда что берется. Великобритания: Hodder & Stoughton, 1990.

Стихи. — К.: ВПТО Киноцентр, 1993.

І.Ратушинська (вірші) // 3 облоги ночі. — К.: Український письменник, 1993. — С. 299-325.

Нестандартний генерал КГБ. — День, №168 (705). — 1999. — 14 вересня.

«Серый — цвет надежды. Глава первая». — Независимость, № 292 (15106). 1999. — 29 вересня. Також: Спецвыпуск, №292 (15111), 1999. — 4 жовтня.

II.

Вісник репресій в Україні. — 1981: 6, 9; 1982: 4-8, 6-18, 7/8-10, 9-1. 10-4, 10-28; 1984: 1-26, 2-24, 2-45, 2-49, 3-23, 4-16, 5-51, 6-13, 7/8-20,

10-13, 10-42, 11-32, 12-22, 12-40, 12-45; 1985: 1-23, 1-40, 1-53, 2-53, 4-30, 4-31, 5-13, 2-28, 6-45, 9-47, 7/8-53, 9-14, 11-15, 11-48.

ХТС. – Нью-Йорк. – 1981, вип. 60. – С. 77; Хроника, 1982. – С. 117; 1983. – С. 94-95, 148-149, 237, 243.

Вести из СССР. Т. 2. 1982-1984. – Мюнхен: Права человека. – 1982, 7-2, 12-1, 13-2, 14/15-3, 18-8, 19-19, 22-4, 22-17; 1984, 16-18, 16-19, 23-19, 24-26.

Вести из СССР. Т. 3. 1985-1986. – Мюнхен: Права человека. – 1986, 1/2-17, 7/8-14.

Т. Малькова. Мати й мачуха, благослови... // Україна, 1992, № 9. – С. 18-21.

Софія Карасик

РЕБРИК БОГДАН ВАСИЛЬОВИЧ

Ребрик Богдан Васильович (нар. 30.07.1938, с. Павлівка, Тисменицького р-ну, Івано-Франківської обл.)

Член Української Гельсінкської групи (УГГ), політичний діяч.

Народився в сім'ї селян. Мати померла в 1943. Батько – учасник УПА – був ув'язнений з 1944 до 1956, помер 1957.

1954 Р. поїхав на Урал, у Магнітогорськ, закінчив ФЗН за фахом тесля, дістав середню спеціальну освіту за фахом радіотехнік і радист стратегічного повітряного судна. 1957-1962 – служба в армії, де втратив 70% зору. 1962-1967 – інструктор-викладач Івано-Франківської обласної радіотехнічної школи ДТСААФ.

06.02.1967 заарештований за «виховання курсантів-призовників у націоналістичному дусі». 12.05.1967 засуджений за ст. 62 ч. 1 КК УРСР на 3 р. таборів і 5 р. позбавлення права займати посади, пов'язані з викладанням і вихованням молоді. Покарання відбував у **мордовських таборах**. Звільнений 06.02.1970.

1970-1974 працював вантажником на торговій базі та пакувальником меблів на Івано-Франківській меблевій фабриці.

23.05.1974 заарештований, 17.02.1975 визнаний Івано-Франківським обласним судом особливо небезпечним рецидивістом і засуджений за ст. 62 ч. 2 КК УРСР на 7 р. таборів особливо суворого режиму і 3 р. заслання. Інкриміновано «злісну антирадянську пропаганду» в усній формі, були покази, що мав фотокопію праці І.Дзюби «**Інтернаціоналізм чи русифікація?**». Термін відбував у ЖХ-385/1-6 (сел. Сосновка, Мордовія). У липні 1976 за відмову виконати наказ перейти в камеру до кримінальних в'язнів був жорстоко побитий офіцером і наглядачем, а потім кинутий в одиночку на 15 діб. 07.07.1977 у Львівській пересильній тюрмі відмовився зняти натільний хрестик. За це був побитий черговим офіцером і наглядачем, який допомагав йому. Кинувши Р. у підвальний карцер, ст. лейтенант вилив на долівку кілька відер води, сказав: «Побачимо, чи висушить твій Бог цей цемент, а якщо висушить – ми ще доліємо».

26.10.1977 на етапному перегоні з Івано-Франківська конвой Київської пересильної тюрми став силою знімати з Р. натільного хрестика. Р. сховав його в рот, а коли майор спробував витягнути хрестик з рота, Р. відкусив йому пальця. Розлючені конвоїри тяжко побили Р. і кинули непритомного і голого в камеру з бетонною долівкою. На заяву Р. з вимогою порушити проти нього самого кримінальну справу надійшла відповідь: «У нас хрестиків ніхто не відбирає, а всі майори з пальцями».

У липні 1978 знову возили на «перевиховання» в Івано-Франківськ, щоб домогтися каяття. По дорозі назад побили так, що після етапу потрапив до лікарні.

Перебуваючи в ЖХ-385/1-6 (с. Сосновка, Мордовія), Р. у 1979 увійшов до складу табірної інтернаціональної Гельсінкської Групи.

01.03.1980 всі в'язні з Сосновки перевезені на дільницю **особливого режиму** ВС-389/36-1, у спеціально створену зону за двісті метрів від зони суворого режиму, в сел. Кучино, Чусовського р-ну Пермської обл. Перед цим відібрали особисті речі, книги Р. Частину книг спалили, частину передали в табірну бібліотеку.

Основною роботою в Кучино було збирати деталі електропрасок.

27.04.1981 етапований на заслання в Казахстан, у селище-радгосп Кенбідаїк Кургальджинського р-ну Целиноградської обл. З-під конвою звільнений 20.05. Працював у будівельній бригаді, яка ремонтувала приміщення для худоби.

Звільнившись у 1984, залишився в Казахстані з наміром виїхати з СРСР. Працював на Целиноградському фарфоровому заводі. У 1984-87 рр. робив шість спроб виїхати з СРСР з метою лікування очей. Дозволу не надали.

Улітку 1987 повернувся в Івано-Франківськ.

1988 в м. Коломия Івано-Франківської обл. відновився самвидавський альманах «Карби гір» (виходив у 1981). Р. став відповідальним секретарем альманаха. Працював у кооперативі «Виробничник» при обласному об'єднанні «Івано-Франківськводоканал». 1989-1990 — член крайової ради **Народного Руху України (НРУ)**, співголова обласного «Меморіалу», заступник голови обласної філії **Української Гельсінкської Спілки (УГС)**. З 1990 — член Ради **Української Республіканської партії (УРП)**. У 1994 виключений з УРП. З 1996 — заступник голови Івано-Франківської обласної організації Народної-Демократичної партії, з 1997 — член Ради **Республіканської Християнської партії (РХП)**, член Етичної комісії.

04.03.1990 обраний народним депутатом України від Тисменицького виборчого округу та депутатом обласної ради.

06.04.1990 колегія Прокуратури України клопотала перед Верховною Радою про її згоду на притягнення Р. та ще декількох депута-

тів до кримінальної відповідальності за організацію несанкціонованих мітингів по всій Україні на захист свободи і незалежності Литви та України. Верховна Рада відхилила клопотання. Р. входив до складу парламентської опозиції «Народна рада». Був головою підкомісії Верховної Ради у справах репресованих.

З 1995 працює радником голови Тисменицької райдержадміністрації Івано-Франківської обл. з питань державного будівництва, а з 1999 – радником голови облдержадміністрації з політичних питань. Живе в Івано-Франківську.

Бібліографія:

I.

До президента АФЛ-КІО Джорджа Міні, США (С. 535-538); Заява Голові ПВР СРСР (С. 530-542); Відкритий лист до пана Деніса Мільнера (С. 543-556); Відкритий лист до так званих прогресивних українців США і Канади (С. 557-563); Останнє слово Богдана Ребрика на судовому процесі в Івано-Франківську в березні 1975 (С. 565-574) // Українська Гельсінкська Група. 1978-1982. Документи і матеріали. – Торонто–Балтимор: Смолоскип, 1983.

Відкритий лист до пана Деніса Мільнера; Відкритий лист до так званих прогресивних українців США і Канади // Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т.4. – С. 56-64; С. 65-69.

Недостатньо дивитись. Треба ще й бачити // Вісті тижня, № 12. – 1999. – Липень.

Не чекай, поки прийде ЧК... Альянс націоналістів і кадебістів очима колишнього політв'язня // Україна молода, 1999. – 26 жовтня.

II.

Укр. Гельс. Група, 1978–1982. – С. 8, 11, 16, 61, 63-65, 67, 76, 533-574, 593. Вісник репресій в Україні. – 1980: 7-20, 9-24, 11-7; 1981: 1, 2, 3, 4, 5, 6-32, 10, 11; 1982: 4-3, 5-45; 1984: 5-19, 5-30; 1985: 5-27, 11-23.

ХТС. – Нью-Йорк. – 1979, вип. 51. – С. 50-51, 85.

Вести из СССР. Т. 5. 1989-1991. – Мюнхен: Права человека, 1989, 2-42.

Г.Касьянов. Незгодні., 1995. – С. 146, 170.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 172.

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. – С. 20.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т.1. – С. 30, 38, 127-128, 134; Т.2. – С. 44; Т. 3. – 12, 64-65; Т.4. – 56-69, 79-81, 170-171, 176, 198.

РІЗНИКІВ (РІЗНИЧЕНКО) ОЛЕКСА СЕРГІЙОВИЧ

Різників (Різниченко) Олександра Сергійович (нар. 24.02.1937, м. Єнакієве Сталінської, нині Донецької обл.)

Письменник, мовознавець, просвітянин, громадський діяч.

Батько, Різників Сергій Іванович (1907–1989), був «розкуркулений», висланий на Урал, але втік звідти. 1936 р. одружився в м. Єнакієве з Катериною Василівною Сологуб (1905–1990). Сім'я дотримувалася національних і релігійних традицій. Батько в перші дні війни був мобілізований, потрапив у німецький полон, тому відбув ще й ув'язнення в радянському концтаборі. Повернувся 1946 р., коли Олександра вже ходив у третій клас. Голод 1948 р. вигнав сім'ю до родичів у м. Первомайськ (Богопіль) Миколаївської обл. Батько віддав сина в російську школу, де над ним сміялися за українську вимову. З 1952 р. Олександра відвідує літстудію при газеті «Прибузький комунар», пише вірші російською (частіше, ніж українською) мовою, друкується. На вірш про смерть Сталіна мати сказала: *«Сталін – це антихрист, Ленін – це антихрист. Бог на світі є. Але ти дивися, в школі не обмовся, що віруєш у Бога».*

З цією роздвоєністю Олександра 1954 р. закінчив школу. Не вступивши на математичний факультет Одеського університету, рік працював у Первомайському інвентарбюро. Наступного року не вдалося вступити й на філфак, тому пішов в Одеське державне театральне художньо-технічне училище. Світло-технічний факультет закінчив напровесні 1958 р., працював електроосвітлювачем Кіровоградського українського муздрамтеатру ім. М.Кропивницького. Юнака дивувало, що талановиті українські артисти поза сценою розмовляють між собою російською. Сам Р. розмовляв здебільшого одеським жаргоном, та в колі друзів якось запропонував: *«Давайте проведемо тиждень української мови. Ми ж в українському театрі працюємо».* Цілий тиждень він писав і розмовляв своєю мовою. Тоді написав вірша: *«Я забув українську мову, я забув Запорізьку Січ. Як мені повернути знову ту свободу і рідну річ?».*

Критика культу особи Сталіна, окупація Угорщини, бідність народу спонукають не лише до критичних розмов, а й до дій. На початку липня 1958 р. Р. запропонував своєму приятелю Володимир Барсукувському скласти листівку. 20.07 Барсукувський привіз у Первомайськ окремі фрази для листівки, на березі річки Синюхи удвох склали її текст, який згодом доопрацьовували у Кіровограді і давали читати кільком друзям, зокрема, Станіславу Швецю. Це «Обращение к народу» містило цілком зрілі гасла: *«Довольно раскальват мир на два так называемых «лагеря»!! Долой фашистскую диктатуру партии! Нам нужна подлинная свобода взглядов, слова, печати! Долой атеистическую пропаганду!»* Листівку підписали: «Союз борьбы за освобождение народа (СОБОЗОН)». Видрукували до півсотні примірників її на машинці харчокомбінату, де працював Барсукувський, а також на машинці С. Швеця. Поширили листівку 7 – 8.11.1958 р. в Кіровограді (Р), та в Одесі (Барсукувський). Деякі листівки пильні громадяни позривали і негайно принесли в КГБ.

9.11.1958 р. Р. призваний в армію, служив на флоті в Севастополі. Його обрали секретарем комсомольської організації. Публікував вірші у севастопольській військовій морській газеті «Вымпел».

У лютому 1959 р. Р. покликали на експеримент з друкуванням – отже, КГБ натрапив на слід. Влітку Р. скеровують служити в Одесу, де влаштовують зустріч з Барсукувським, знайомлять з вивідачем Юрієм Михайликом. 30.09.1959 р. слідчий відділ УКГБ Одеської обл. порушив кримінальну справу проти Р. і В.Барсукувського.

1.10.1959 р. проведені обшуки у С.Швеця та в батьків Р. у Первомайську, у Барсукувського в Одесі, у Р. у кубрику, де вилучили течку з віршами й оповіданнями (деякі з них згодом були визнані наклепницькими). С.Швець був затриманий на дві-три доби. Слідство щодо Р. та Барсукувського вів ппк Менушкін в КГБ: *«У вас есть стихотворение «Вам». Скажите, кто это люди, которые не знают, «с жира делают что» и «тратят тысячи на пустяки»? – «Спекулянти, які обдурюють людей». – «Алексей Сергеевич... Ладно. У вас есть рассказ «А все-таки хорошо». Там написано, что нам нельзя обгонять Америку, потому что голый зад виден будет. Что вы имели в виду?» – «Ну, почув такой анекдот».*

Через кілька днів юнаки призналися до листівки, визнали себе винними, що зробили це під впливом критики культу особи Сталіна. Слідство тривало три місяці. «Національного моменту» в «злочинній діяльності» Р. та Барсукувського не виявили: листівка і вірші російськомовні, до вбивства 15.10.1959 р. в Мюнхені С.Бандери поставилися байдуже. Але саме ця подія призвела до того, що Р. раптово

прозрів, відкрив для себе, що Україна в неволі, що він не знає своєї рідної мови, що життя його минає даремно! І він вирішує почати нове життя, життя українця. Бере в бібліотеці українські книжки, із захопленням читає, зокрема, «Тюремні сонети» І.Франка в російських перекладах. А коли 1.01.1960 р. посправників звели в одній камері Одеської тюрми, то вони почали розмовляти українською, записували з радіо і вивчали українські пісні. Напередодні суду, що відбувся 15-19.02.1960, Р. написав двозначного вірша, що він розібрав і очистив, як машину, механізм, деталі свого життя, і замість останнього слова зачитав вірша на суді: *«Я всё прочистил, всё я смазал, Суда, раскаянья слезой, Пересмотрел душевным глазом И вот они передо мной: Из тех же мускулов и кожи, Из тех же глаз, из тех же рук Другую жизнь собрать я должен. И я клянусь, что соберу!»*. Насправді йшлося про нове життя – українця.

Військовий трибунал Одеського військового округу (суддя – пк Горбачов) визнав доведеною вину Р. і В.Барсуківського в проведенні «антирадянської агітації і пропаганди» за ст. 7 ч. 1 Закону «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» в редакції від 25.12.1958 р., а звинувачення за ст. 9 у створенні на флоті антирадянської організації «Мы тоже люди» визнав необґрунтованим. Суд урахував позитивні характеристики і призначив обом покарання 1,5 р., чим дуже втішив юнаків, які сподівалися якщо не смертної кари, то 15 р. ув'язнення. Протест прокурора, який вимагав дати Р. 4 р. і 3 р. Барсуківському, залишився без задоволення.

Р. карався в таборі ЖХ-385/11, сел. Явас, Мордовія. Тоді режим був відносно м'яким. Дружив з С.Бабичем, з поетом Сашком Григоренком. Спілкувався з повстанцями-двадцятип'ятилітниками, від яких вивчив польську мову, Декалог націоналіста, текст славня (гімну), дізнався, який у нас герб, який прапор, займався йогою, написав чимало віршів. Багато читав: звільнився 1.04.1961 р. з п'ятьма дерев'яними чемоданами книг.

У Первомайську влаштувався на гранітний кар'єр електриком. 1962-68 рр. навчався на заочному відділі філологічного факультету Одеського університету разом з 42-річним Святославом Караванським, який познайомив його зі своєю дружиною Ніною Строкатою.

1963 р. Р. перебрався в Одесу. Мав тимчасову прописку, працював в «Одесаенерго» електриком – міняв лічильники. У 1964-67 – літпрацівник багатотиражної газети «Одеський політехнік» Політехнічного інституту. Працював деякий час на Одеській телестудії, звідки звільнили з ідеологічних міркувань. 1968-69 – співробітник газети «Народна трибуна» (м. Балта Одеської обл.). Працював електриком

у домокомбінаті, секретарем у школі, учителем української мови вечірньої школи № 14 – мав 9 годин. Р. брав участь в українському хорі, в колядуваннях. З ініціативи С.Караванського (до його арешту 13.11.1965 р.) одесити, в т.ч. й Р., збирали книжки для українців Кубані, спрямовували листи про русифікацію шкіл та вузів у газети, у Міністерство освіти, прокурору.

1969 р. мала вийти запланована книжка віршів Р. «Вибухає весна», але відомий літературний погромник Іван Дузь дав на неї негативну рецензію. Вихід книжки був анонсований знову на 1971 р., але дев'ять місяців зволікали з підписанням видавничої угоди, схиляючи Р. до співпраці з КГБ. Він не піддався. Його позбавили житла в Одесі. 11.10.1971 Р. знову заарештований.

Ще 9.08.1971 був ув'язнений Олекса Притика, в якого вилучили багато літератури **самвидаву**. 6.12.1971 заарештована Н.Строката. Майже місяць Р. не давав показів. Окрім показів О.Притики, що Р. мав статті В.Мороза, І.Дзюби, «Український вісник», слідство проти нього практично нічого не мало. Начальник УКГБ Д.Бражко за зізнання і співпрацю обіцяв звільнити, сприяти виданню книжки та інші блага. Р. відмовився.

Одеський облсуд розглядав справу Н.Строкатої, Р. і О.Притики 4–19.05. 1972 р. Це був найперший суд з **арештів** («покосу») **1972 року**. Р. відмовлявся брати в ньому участь, доки до зали не впустили родичів. За звинуваченням у проведенні антирадянської агітації і пропаганди (ч.1 ст. 62 КК УРСР) Р. був засуджений на 5,5 р. таборів суворого режиму. Н.Строката дістала 4 р., О.Притика 2 р., «менше найменшого».

Р. спрямований до табору ВС-389/36, с. Кучино Пермської обл., куди прибув у кінці літа 1972. Відповідь на касаційну скаргу з Верховного суду одержав аж у листопаді 1972 р. і тиждень (5–12.12) тримав голодівку протесту, оскільки в ухвалі Верховного суду було багато фальсифікацій і підтасувань. До кінця терміну голодував у день арешту і 11 числа кожного місяця на знак протесту проти незаконного арешту і ув'язнення. Спілкувався з Є.Сверстюком, Л.Лук'яненком, О.Сергієнком, В.Мармусом, Тарасом Мельничуком, з євреями-«самольотчиками». Розробив собі програму-мінімум на всі 5 р.: з литовцем Сімасом Кудіркою та латвійцем Гунаром Астрою вивчав литовську і латиську мови, працював над кореневим «Компактним словником», багато читав, досліджував виникнення мов і щодня писав вірші. Усі вони, крім перших двох зошитів, збереглися (від 76-го до 1700-го вірша). 1973 р. єврей Ар'є Вудка вивчив кілька віршів Р. і разом з віршами інших ув'язнених українських поетів через три роки вивіз

їх у пам'яті і опублікував у Мюнхені окремою книжкою «Поезія з-за колючих дротів».

За місяць до звільнення з вісьмома чемоданами книг Р. етапований у Миколаїв і звільнений 11.05.1977. Примусово поселений у м. Первомайськ, біля матері й батька. Два роки працював у пологовому будинку електриком. У 1980 р. влаштувався в інтернат для неповноцінних дітей, де пропрацював вихователем 10 р.

У кінці 80-х Р. створював **Народний Рух України, Товариство української мови («Просвіта»)**. 1996 р. домігся помешкання в Одесі. 1997 його обрано членом керівництва **Всеукраїнського «Меморіалу» ім. В. Стуса**, призначено головою обласної комісії з питань реабілітації (на громадських засадах), обрано головою Одеської обласної **«Просвіти»**. Р. – член правління Конгресу української інтелігенції, голова комісії в комітеті «Нюрнберг-2». У 1996 – 1998 рр. Р. працював інспектором міськвно з питань мови, брав участь у створенні книжки для вчителів «Ми – одесити». З 1998 р. керує літстудією «Гарт» у Будинку дитячої і юнацької творчості.

З 1987 почав друкуватися у республіканській та місцевій пресі. 1990 р. у видавництві «Маяк» нарешті вийшла його книжка віршів «Озон», у грудні Р. прийнято до Спілки письменників України. У 1990-95 працював власкором обласної газети «Радянське Прибужжя». Був учасником Всесвітнього форуму поетів у Києві «Золотий годин». За другу книжку, «Терновий вогонь», з доданою до неї статтею «Я винен тим, що українець», 1995 р. Р. присуджена премія Павла Тичини. Видав кілька книжок поезії, дві книжки спогадів про Н.Строкату, словник омонімів «Одноримки», що містить до 4000 віршиків з омонімічною римою, «Складівниця української мови», що увібрала 9620 складів нашої мови. У 2004-2005 вів авторську програму на УТ-1 «Наша мова».

Одружений, має дочку Ярославу, 1969 р.н., та внучку Юлю Круть, 1990 р.н.

Указом Президента України від 26.11.2005 нагороджений орде- ном «За заслуги» III ступеня.

Живе в Одесі.

Бібліографія:

I.

Вірші // Поезія з-за колючих дротів. – Мюнхен, 1978. – С. 113-119.
Озон: Вірші. – Одеса: Маяк. – 1990.

Вихід поезії з Єгипту ГУЛАГівського. – газ. «Радянське Прибужжя» (Миколаїв), 1992. – 12 грудня.

Я винен тим, що українець // ж. «Україна», 1990, № 36 і 37.

Терновий вогонь: Вірші. – К.: Укр. письменник, 1993 р. – 135 с.

Хлопці, що відкрили нагість короля // Зона, №. 7. – 1993. – С. 168-180.

Вірші // ж. «Сучасність», 1997, № 7-8. (Які вивіз 1976 р. Ар'є Вудка)

Наодинці з Богом: Поезії. – Бровари – Харків: БМКП «Українська ідея», 1998 р. – 384 с.

З людей. Повісті, оповідання, п'єса. – Дрогобич: Вид. фірма «Відродження», 2000. – 384 с.

Інтерв'ю Харківській правозахисній групі 25.03. 2000 р.

Промінь з Одеси: Поема. Документи. Спогади про шістдесяті роки в Одесі і про Ніну Строкату-Караванську. – Одеса, 2000. – 276 с.

Двострунне грало: Сонети. – О.: Друк, 2002. – 204 с.

Спадщина тисячоліть. Чим Українська мова багатша за інші? – О.: Друк, 2001 – 80 с.; Харків: Оптик-контакт, 2002. – 140 с.

Їдло 33-го: Словник голодомору / Зібрав і упоряд. О.Різників. – О.: Юрид. л-ра, 2003. – 168 с.

Іллейко, з Бога турейко: Епічна поема. – О.: Астропринт, 2004. – 140 с.

Сміх на гаку. – О.: Друк, 2005. – 184 с.

Донька Одеси: Ніна Строката в документах і спогадах / Упоряд. О.Різників; Наук. ред. канд. іст. наук Ю.Зайцев; Бран: Поема-містерія. – О.: Друк, 2005. – 516 с.

II.

Юрій Ар'є Вудка. Московщина: Мемуарний есей. – Лондон: Українська видавнича спілка. – 1968, с. 170.

Ми з ГУЛАГу: Колективний збірник / Укладачі Р.Б.Іванова, Л.С. Рибак. – Одеса: Астропринт, 1999. – 324 с.: іл. – (Серія «Одеського Меморіалу». Вип. 7). Рос. і укр. мовою. – С. 17.

Одеська хвиля: Документи, твори, спогади в'язнів сумління / Упор. П.Отченашенко, О.Різників, Д. Шупта. – Одеса: Друк, 2006. – 256 с.

Василь Овсієнко

РОЗУМНИЙ ПЕТРО ПАВЛОВИЧ

Розумний Петро Павлович (нар. 07.03.1926, с. Чаплинка Магдалинівського району Дніпропетровської обл.)

Учитель. Виготовляв і розповсюджував самвидав. Член Української Гельсінкської групи (УГГ).

Батько Р., Павло Петрович, селянин, був засуджений у 1932 на 10 р. каторги за «невиконання хлібопоставок». Загинув на будівництві каналу «Москва–Волга» в 1933.

У червні 1942 Р. був насильно вивезений у Німеччину. Працював на мідноливарному заводі в м. Айслебені, Саксонія. Звільнений американськими військами у квітні 1945 і мобілізований у Радянську Армію. Служив у Польщі, потім у Карелії. 1948 демобілізований, вступив у Дніпропетровський інститут іноземних мов. Закінчив його 1952. Працював учителем англійської мови в м. Почаєві Тернопільської обл., у 1959–1960 – у краєзнавчому музеї в м. Кременець. Там познайомився з випускником Львівського університету Є.Сверстюком. Знайомство переросло в дружбу на все життя.

1961 на квартирах у м. Кременець та м. Вишневець проведені обшуки. Р. був заарештований КГБ, через 6 днів звільнений.

Р. переїхав у сел. Солоне Дніпропетровської обл., працював учителем. Під різними приводами і без приводів відмовлявся читати атеїстичні лекції, агітувати трудящих на натхненний труд і соціалістичне змагання, хвалити «рідну» КПРС. Тим часом з допомогою друзів збирав і розповсюджував серед деяких учителів і старшокласників **самвидав**: заборонені вірші П.Тичини, В.Сосюри, Є.Маланюка, видані малими тиражами вірші В.Симоненка, видрукував на машинці І.Сокульського 12 екземплярів праці І.Дзюби «**Інтернаціоналізм чи русифікація?**» і роздав їх. Владі не подобалася громадська діяльність Р., а також його робота в школі, яка, на її думку, виходила за межі функцій учителя. На уроках Р. відкривав заборонені, замовчувані й забуті імена українських патріотів, громадських і державних діячів. Він послідовно захищав інтереси учителів, їхню професійну гідність.

Через сімейні обставини мусив облишити педагогічну роботу і більше до неї не повертався. Працював будівельником, кочегаром.

25.10.1969 КГБ провів обшук на квартирі Р. у справі І.Сокульського. Його викликали на допити, марно домагаючись показів проти заарештованого, також проти Є.Сверстюка та І.Дзюби. 4 дні тримали під вартою.

1974 Р. перебрався в м. Івано-Франківськ. Працював провідником вагонів з горілкою, звідки звільнили за скороченням штатів (насправді за лист у «Литературную газету» щодо лицемірної «боротьби з пияцтвом»), потім адміністратором обласної філармонії. У березні 1977 КГБ знову провів обшук на квартирі Р. Чотири рази його викликали на допити, погрожуючи негайно заарештувати, вимагали підписатися під відмовою від антирадянської діяльності.

1978 Р. вирішив вступити в **Українську Гельсінкську Групу (УГГ)**. Щоб розширити географію її діяльності, повернувся в рідне село Пшеничне.

На Великдень 1979 Р. поїхав провідати Є.Сверстюка, який відбував заслання в с. Богдарин Баунтовського р-ну Бурятії. Коли повертався, то був затриманий міліцією в аеропорту Улан-Уде. При обшуку виявили два ножі – саморобний побутовий і мисливський, куплений у магазині в Богдарині. Рейс затримали, склали протокол про вилучення «холодної зброї». Такою завважали саморобний ніж. Мисливського повернули.

«Справу» проти Р. порушили не одразу, а після другої його поїздки у вересні 1979 до Є.Сверстюка, коли у жовтні він, Р., був оголошений членом УГГ. Заарештований у с. Пшеничне 08.10.1979 за звинуваченням у незаконному носінні холодної зброї. Утримували його в слідчому ізоляторі УВС Дніпропетровської обл.. Старший слідчий капітан міліції Ткаченко сказав братові Р.: *«Ми його постаріємося будь-якою ціною посадити. Не працює, роз'їжджає по всьому Союзу...»*

20.10.1979 у справі Р. допитали Є.Сверстюка, чи не бачив він мисливського ножа у Р. У заяві Генеральному Прокуророві СРСР того ж дня Є.Сверстюк написав: *«...Так, я бачив. Не лише я бачив. На всіх пересадках бачили всі компетентні, інформовані інструктовані органи вашої влади... Але якщо влада таку «зброю» повертає людині з тим, щоб при нагоді скористатися як приводом для порушення кримінальної справи проти неї, то це вже влада провокативна, і, по суті, ворожа громадянину».*

21.12.1979 Р. засуджений Солонянським райнарсудом до 3 років позбавлення волі за ст. 222-3 КК УРСР у таборах загального режи-

му. Винним себе у вчиненні злочину не визнав. Він відмовився від адвоката і заявив недовіру судді.

Покарання відбував у таборі № 308/26 у м. Жовті Води П'ятихатського р-ну Дніпропетровської обл. Після половини терміну переведений на примусові роботи («умовно-дострокове звільнення») у м. Нікополь Дніпропетровської обл., потім знову в табір. Останній рік відбував «на хімії» в м. Бікін Хабаровського краю.

Звільнившись, працював у колгоспі в с. Пшеничне. У листопаді 1984 Р. ще раз їздив на Далекий Схід – привіз із заслання Оксану Мешко.

11.03.1988 Р. в числі 19 членів УГГ, які були на волі, підписав «Звернення УГГ до української та світової громадськості» про відновлення її діяльності. Р. – один із засновників і голова Дніпропетровської філії УГС, член її Всеукраїнської Координаційної ради. На Установчому з'їзді УГС 29.04.1990, де була створена **Українська Республіканська партія**, Р. обраний її секретарем у закордонних справах. З 1992 – регіональний секретар УРП і голова Дніпропетровської обласної організації. З 1994 – голова Солонянської районної організації УРП (з 1997 – Республіканської Християнської партії), член Етичної комісії РХП. 2005 р. вступив до Народного Союзу «Наша Україна». Веде правозахисну роботу, бере активну участь у втіленні в життя земельної реформи на селі – приватизації земельних ділянок. 1998 і 2002 рр. був членом територіальної виборчої комісії №40, на виборах Президента України в третьому турі був головою дільничної виборчої комісії № 128 ТВО №40.

Бібліографія:

I.

Ми, землевласники // Народна газета. – 1997. – № 46 (327), листопад.

Архів ХПГ: Інтерв'ю П.Розумного 11, 13 грудня 1998, 29 квітня і 25 листопада 2001 р.

Мандрівки життя. Інтерв'ю з Петром Павловичем Розумним 11, 13 грудня 1998 року, 29 квітня і 25 листопада 2001 року. // Кур'єр Кривбасу, № 196. – 2006. – С. 194–222; № 197. – 2006. – С. 142-171; № 198. – 2006. – С. 123-152.

II.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 1-11, 5-3, 8-2; 1981: 1, 2, 3; 1982: 1-51.

The Persecution of the Ukrainian Helsinki Group. Human Right Commission. Word Congress of Free Ukrainians. Toronto. Canada. 1980. – P. 43.

ХТС. – Нью-Йорк. – С. 38-39, 75; вип. 56. – С. 64.

Хроника защиты прав в СССР. – Нью-Йорк: 1980, вип. 39. – С. 41.

Вести из СССР. Т. 2. 1982-1984. – Мюнхен: Права человека. – 1982, вип. 9-22.

Укр. Гельс. Група, 1978–1982. – С. 11, 16, 17, 61, 575-578, 708, 854, 916, 920.

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. – С. 21.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т.1. – С. 3, 32, 40, 115, 130-132, 165; Т.4. – 81, 135-137, 198, 204, 207, 218, 241.

Оксана Мешко. Не відступлюся! До 100-річчя Оксани Яківни Мешко / Харківська правозахисна група; Упоряд. В.В.Овсієнко, О.Ф. Сергієнко; худож.-оформлювач Б.С. Захаров. – Харків: Фоліо, 2005. – С. 19, 20, 197-202, 213-217, 219-223, 227-230, 234-237, 246-251, 253-260, 287.

Є.Сверстюк. My devoted friend Pete // Кур'єр Кривбасу, № 196. – 2006. – С. 191–193.

Софія Карасик

РОМАНЮК ВАСИЛЬ ОМЕЛЯНОВИЧ

Романюк Василь Омелянович (патріарх Володимир) (нар. 09.12.1925, с. Химчин Косівського р-ну Івано-Франківської обл. – п. 14.07.1995, м. Київ).

Член Організації Українських Націоналістів (ОУН), Української Гельсінкської групи (УГГ), Патріарх Київський і всієї України-Руси.

Уперше Р. потрапив до рук НКВД 19-річним – за належність до **Організації Українських Націоналістів**. Тоді, 1944 р., вся родина Романюків була вивезена в Сибір. 15-річним брат Танасій утік з дороги, повернувся в рідне село і був убитий енкаведистами. Батько 1946 р. помер на засланні від голоду і холоду. Мати Анна пережила заслання, померла 1986 р.

26.09.1944 Р. засуджений Військовим Трибуналом НКВД Станіславської (нині – Івано-Франківської) обл. до 20 р. позбавлення волі у виправно-трудовах таборах. Щоправда, цей термін як, як неповнолітньому, знизили до 10 р.. Покарання відбував у Кустолівській сільськогосподарській колонії №17 Полтавської обл. 1946 Р. в таборі засуджений за «антирадянську агітацію і пропаганду» – розповідав про сваволю енкаведистів над його родиною. Карався в Магаданській обл.. 1953 випущений з ув'язнення на заслання. 24.08.1954 р. побрався з Марією Антонюк, яка теж вийшла на заслання.

У дитинстві Р. прислужував священникові, з ранніх літ мав традиційну віру, у неволі прийшов до глибокої віри в Бога. Цьому сприяло спілкування в неволі з репресованими священниками. Там простудював Біблію і постановив собі: якщо повернеться на Україну, то життя своє присвятить Богові і Церкві.

1958 Р. реабілітований, після чого зміг повернутися в Україну. Оселилися в Косові на Станіславщині. Поступив на дворічні Вищі Богословські курси при єпархіальному управлінні у Станіславі, 1959 висвячений на диякона. Оскільки почалися вже хрущовські гоніння на церкву, то колишній енкаведист Бібіков – обласний «уповноважений у справах релігій» – не дозволив висвятити Р. на священника. 1961 р. він поїхав у Сибір з надією прийняти сан від єпископа

Веніаміна в Омську, але той був під тиском КГБ і не зважився його хіротонізувати.

Родина Романюків перебралася в с. Курган поблизу Балаклі на Харківщині. Р. працював кіномеханіком. 1964, коли помер Бібіков, єпископ Йосип Сабодаш запросив Р. на пастирське служіння на Івано-Франківщину, у с. Новоселиця Снятинського р-ну. Хіротонія відбулася на Вербну наділю, 26.04, в Івано-Франківському кафедральному соборі. Р. вступив до Московської духовної семінарії. З 1968 ніс пастирську службу в с. Космач Косівського р-ну – одному з центрів гуцульської культури. Священик підтримав дух населення, закликав віруючих приводити до храму дітей, підтримувати релігійні й культурні традиції краю. Слухати проповіді Р. приїздила інтелігенція з Галичини, з Києва. Тут побували В.Мороз, який написав про Космач статтю «Хроніка опору», М.Осадчий, І.Світличний, П.Заливаха, Калинці, І.Гнатюк, Б.Антоненко-Давидович, Д.Шумук, від Р. прийняв хрещення В.Чорновіл.

У зв'язку з арештом історика В.Мороза (01.06.1970) Р. виступив з заявою на його захист, унаслідок чого була розпущена церковна громада Космача, в Р. провели трус у пошуках «антирадянської літератури». Вилучили старі видання та листи, заборонили правити службу Божу. 1971 р. він був переведений у с. Прутівка, що біля Снятина. Сім'я купила хатину в Косові, але не встигла туди переїхати. 20.01.1972 Р. заарештований, у липні 1972 засуджений за ст. 62 ч. 2 КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда») на 7 р. таборів особливого режиму і 3 р. заслання. Визнаний особливо небезпечним рецидивістом.

Покарання відбував у **мордовському таборі** особливого режиму ЖХ-389/1-8 (сел. Сосновка). Брав участь у голодівках у **дні політв'язня і прав людини**, у річницю **арештів в Україні 1972** та інших акціях протесту. 01.07.1976 відмовився від радянського громадянства. Заявою до Митрополита Мстислава (кін. 1977) оголосив себе членом **Української Автокефальної Православної Церкви**.

У зв'язку з конфліктами між політв'язнями 1977 Р. разом з Е.Кузнецовим і Д.Шумуком створив Комітет сприяння поліпшенню дружнього клімату між політв'язнями, взаємної поваги і визнання гуманітарних прав особи.

У 1978 Р. та О.Тихий написали документ «Спроба узагальнення», у якому автори проголошують вищим принципом громадянського і міжнаціонального співіснування **Загальну декларацію прав людини ООН**, пакти і документи ООН про незалежність і суверенітет націй і народів та відмежовуються від політики і практики КПРС у

національному питанні, від трактування нею поняття «демократія». У розділі «Історична доля України» викладається погляд авторів на результати приєднання України до Росії, особливо сумні в радянський період (розкуркулення, **голод 1932-33**, до- і післявоєнні репресії і т.ін.). Звідси побажання в майбутньому бачити Україну незалежною демократичною державою, де кожному громадянину будуть гарантовані його права. І, нарешті, в третьому розділі, «Можливі форми опору», автори пропонують для врятування нації від духовного і культурного знищення прийняти певні «норми поведінки для українця». Вони зводяться, в основному, до пасивного спротиву русифікації: уживати в Україні тільки рідну мову, не служити в армії за межами України, не їхати на роботу за межі України і т. ін. Крім того, дотримуватися загальнолюдських норм поведінки: не лихословити, не пиячити, не наживати предметів розкоші, не нагромаджувати грошей, а витратити їх на благодіяння і т. ін. У висновку Р. та О.Тихий пишуть: *«Не треба порушувати закони. Достатньо користуватися законами, які проголосила Конституція СРСР»*.

У неволі Р. стає також членом-засновником Товариства колишніх радянських політв'язнів.

1978 група в'язнів таборів – членів **Української Гельсінкської Групи (УГГ)**, серед яких С.Караванський, Б.Ребрик, Д.Шумук, О.Тихий та інші, рекомендувала В.Романюка в члени УГГ. Р. оголошений членом Групи з лютого 1979.

13.01.1979 два наглядачі побили Р., він на знак протесту оголосив голодівку. 15.01 його взяли на етап – на трирічне заслання. На етапі голодівку зняв. Ще за тиждень до етапу в Р. забрали всі речі на обшук. Повернули перед самим етапом, запевнивши, що все на місці, нічого не вилучено. Згодом Р. виявив, що пропали всі його рукописи. А на етапі відібрали молитовники та зошит зі псалмами.

Заслання Р. відбував у с. Сангар у Якутії, де працював кочегаром і сторожем. До нього на деякий час приїхала матінка Марія з сином Тарасом (1959 р.н.). Син за відмову публічно засудити погляди батька навесні 1978 р. був виключений з другого курсу факультету журналістики Львівського університету і восени призваний в армію. Не можучи після служби влаштуватися на жодну роботу, поїхав на початку 1981 р. до батька на заслання.

Р. мав повагу від місцевого населення, яке давно не бачило «живого священика». Писав проповіді. 1981 р. в США вийшла англійською мовою книжка статей, заяв та звернень Р. із табору під назвою «Голос у пустелі» («Voice in the Wilderness»). Друзі застерігали Р. від повернення в Україну, бо знову заарештують. Але у вересні 1981, піс-

ля 20 років неволі, Р. з сином повернувся в м. Косів, де мешкала дружина. Одразу був узятий під адміністративний нагляд. Щоб одержати право на службу в Церкві, КГБ вимагав його покаянною заяви в пресі. 1982 р сім'я подала документи на еміграцію на черговий виклик проф. о. Івана Чинченка з Вінніпегу (Канада), спонсорований Українською Православною Церквою. Дістали чергову відмову.

Тиск на родину посилювався. Р. і синові погрожували порушенням справ про «дармоїдство». У «Прикарпатській правді», а згодом і в газеті «Вісті з України», з'явилася «Заява священика В.Романюка» від 4.02.1983, де він запевняв радянські і церковні органи, що в майбутньому не буде робити нічого такого, що могло б завдати шкоди Радянській державі, забороняв уживати його ім'я в антирадянській пропаганді і відмовлявся від намірів виїхати за кордон. У лютому ж 1983 у Р. стався перший інфаркт міокарда, він відлежав кілька місяців. Йому надали парафію в с. Бабин неподалік Косова. Під час літургії в церкву заходили цивільні з магнітофоном і записували його проповіді. Син перебивався випадковими заробітками. Численні його спроби вступити в Одеську, Ленінградську, Московську семінарії, попри успішне складання екзаменів, закінчувалися одним: «не пройшов по конкурсу» з огляду на «неблагонадійне сімейне становище».

10.06.1984 за сумлінну й чесну службу Божій Церкві в Україні Преосвященний Андрій, єпископ УАПЦ в Америці, за благословенням його святості Вселенського Патріярха Димитрія, нагородив Р. вищою священицькою відзнакою – митрою.

У березні 1985 р. під час необачно виснажливого великого посту померла матінка Марія. 1986 Р. перевівся на парафію с. Рожнів, у 1987 – у с. Пістись. На Різдво отець прямо закликав паству, молодь, дітей іти колядувати: *«Вам ніхто тепер нічого не зроби́ть. Часи безкарного атеїзму відійшли в минуле, і ніхто не зможе їх повернути назад!»* У районі були скликані збори, які «засудили» діяльність священика.

З початком перебудови Романюків знову почали відвідувати колишні політв'язні З.Красівський, Б.Ребрик, Т.Мельничук, Калинці. Сам Р. їздив у Москву, де зустрівся з о. Глібом Якуніним. 1987 р. написав листа екзархові України Філаретові (Денисенку) з закликом сприяти українізації Церкви, поверненню їй святинь, відкриттю духовних семінарій з українською мовою викладання, видання Біблії українською мовою. Лист був опублікований у відновленому В.Чорноволом **«Українському віснику»**.

Оскільки син Тарас не міг в СРСР одержати релігійної освіти, 1987 р. Р. звернувся до міжнародної християнської громадськості з

закликом допомогти їм виїхати за кордон. У липні нарешті одержали такий дозвіл і 27.07 виїхали в Канаду. Зустрілися з членами УГГ подружжями Руденків, Караванських, з О.Мешко, Н.Світличною, П.Рубаном, з митрополитом Мстиславом (Скрипником), з діячами української діаспори. Р. мав зустріч з Президентом США Р.Рейганом і Білому домі, з прем'єр-міністром Канади, поінформував їх про становище України і Церкви. Син нарешті почав навчатися в Колегії Св. Андрея у Вінніпезі. Він повернувся в Україну 1994.

У 1988-1989 Р. півроку працював у парафії м. Ватерло УАПЦ (Українська Автокефальна Православна Церква), потім у Торонто, займався літературною і громадською працею, зустрічався з українськими громадами. Чуючи, що в серпні 1989 низка парафій на Львівщині вийшла з Московського Патріархату і приєдналися до УАПЦ, Р. у кінці року повернувся в Україну, в Косів. Став місійним священником УАПЦ. Завдяки і його діяльності на початку 1990 р. вся Івано-Франківська єпархія вийшла з підпорядкування РПЦ. Усамостійнення УАПЦ відбувалося всупереч владі, а також зі звинуваченнями Р. з боку прихильників УГКЦ ледве чи не в зраді України.

28.04.1990 Р. пострижений у чернецтво з ім'ям Володимир і 29.05 в Космачі висвячений на єпископа Ужгородського і Виноградівського. 5.06.1990 Перший Всеукраїнський Собор УАПЦ з найдіяльнішою участю Р. відновив цю репресовану Церкву, заочно підніс митрополита Мстислава (Скрипника) до сану Патріарха.

Архієпископ Володимир освятив 24.07.1990 національний прапор, який під час 100-тисячного мітингу підняли над Київською міськрадою.

З 1991 очолює Місійний відділ Патріархії УАПЦ, виконує обов'язки вікарія Київської єпархії з титулом Архієпископа Вишгородського і Білоцерківського. 17.02.1992 призначений Архієпископом Львівським і Сокальським. 1992 р. УАПЦ об'єдналася з частиною УПЦ, яку очолював митрополит Філарет, було створено Українську Православну Церкву Київського Патріархату (УПЦ КП). Коли помер Патріарх Мстислав, Р. 14.05.1993 був піднесений до сану митрополита Чернігівського і Сумського та обраний місцеблюстителем Патріаршого Престолу УПЦ КП. Волею Всеукраїнського Православного Собору 21.10.1993 обраний Патріархом Київським і всієї Руси-України. Інтронізований на престол 26.10 під час Божественної Літургії у Свято-Софійському Соборі м. Києва.

14.07.1995 Патріарх раптово помер під час прогулянки в Ботанічному саду та зустрічі з якимись невідомими жінками. Діагноз – хронічна ішемічна хвороба.

Керівництво УПЦ КП вирішило поховати Патріарха 18 липня на території Собору св. Софії в Києві. Влада дозволу на це не дала, мотивуючи тим, що собор св. Софії – історико-архітектурний пам'ятник, який перебуває під охороною ЮНЕСКО, і запропонувала поховати Патріарха на Байковому кладовищі. Патріархат УПЦ КП з цим погодився, однак в останній момент відмовився від такого розв'язання питання про поховання, на думку багатьох спостережників – під тиском ультра-патріотичних сил, зокрема, УНА-УНСО і деяких народних депутатів України. Унаслідок цього траурна процесія повернула на Софійську площу. Органи правопорядку, намагаючись перешкодити похованню, явно перевищили свої повноваження, що призвело до жорстокого побиття учасників похорону загоном «Беркут», у результаті чого потерпіли священики, прості миряни. Цей день дістав назву «кривавий вівторок».

Патріарх похований на Софійській площі біля стін дзвіниці Собору св. Софії.

Бібліографія:

I.

Звернення до Всесвітньої Ради Церков... (С. 581-585); Звернення до Президента США (С. 586-589); Звернення до Папи Павла VI (С. 595-597) // Укр. Гельс. Група, 1978–1982.

Звернення до Президента США (С. 61-63); Звернення до Папи Павла VI (С. 77-78); Звернення до Митрополита УАПЦ (С. 79); О.Тихий, В.Романюк. Історична доля України (С. 129-135); В.Романюк та ін. На захист Данила Шумука (С. 146-147) // Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001.

Звернення до Митрополита Київського і Галицького // Укр. вісник, 1988. – С. 564-566.

II.

ХТС. – Нью-Йорк. – 1974, вип. 28-31. – С. 19; 1976, вип. 39. – С. 35, 68; вип. 42. – С. 57-58; 1977, вип. 47. – С. 98, 114, 116-118, 146, 154; 1978, вип. 48. – С. 52, 54, 68, 69, 71, 72, 128, 167; вип. 49. – С. 31; 1979, вип. 51. – С. 85, 86, 182; вип. 52. – С. 31-32, 53.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 1-26; 1981: 1, 2, 3; 1982: 1-25, 6-53, 6-54, 6-55.

Вести из СССР. Т. 3. 1985-1986. – Мюнхен: Права человека. – 1986, 1/2-3.

Г.Касьянов. Незгодні., 1995. – С. 86, 129, 157, 170.

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. – С. 21.

Укр. Гельс. Група, 1978–1982. – С. 51, 61, 579-603, 746, 780, 948.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т.1. – С. 8, 30, 36, 125, 133-135, 169, 180; Т. 2. – 44; Т. 3. – 10-12, 61-63, 65, 68, 77-78, 79, 129-135, 146-147; Т.4. – 72, 81, 110, 199.

Микола Литвин. «Кривавий вівторок» чи битва за незалежність? // Самостійна Україна, ч. 27 (174), 1995. – С. 8–11, фото.

Патріарх Київський і всієї Руси-України Володимир // Духовна академія, № 2 (2), 1993. – 1 жовтня.

Вахтанг Кіпіані. «І вся моя вина, що я священник...» / Новая Николаевская газета, № 34, 1995. 7 грудня; Його ж: Без цензури, 2003. – 12 грудня.

Тарас Романюк. Патріарх Володимир, або Спогади про батька. Документальний нарис. – К.: Вид. центр «Провіта», 2000. – 144.

Ірина Рапп, Василь Овсієнко

РУБАН ПЕТРО ВАСИЛЬОВИЧ

Рубан Петро Васильович (нар. 10.01.1940, м. Конотоп Сумської обл.)
Митець (різьба по дереву), член Української Гельсінкської групи (УГГ) та Організації Українських Націоналістів.

Батько Р. був льотчик. Потрапив у німецький полон, за що репресований радянською владою. До сім'ї не повернувся. Вітчим теж був військовий. Мама працювала в торгівлі.

1959 Р. був засуджений за ст. 138 КК УРСР на 8 р. позбавлення волі.

1968 Р. засуджений за ст. 62 ч. 1 і ст. 222 КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда» та «незаконне володіння зброєю») на 5 р. позбавлення волі. Покарання відбував у **мордовських таборах**. В ув'язненні Р. оволодів спеціальністю різьбяра по дереву методом інтарсії. Табірна адміністрація заохочувала таку роботу, давала йому замовлення.

Після звільнення в 1973 Р. був направлений у м. Прилуки Чернігівської обл., де після закінчення вузу працювала за розподілом його дружина Лідія. Р. улаштувався різьбярем по дереву на Прилуцькому меблевому комбінаті.

Р. з дозволу художнього фонду УРСР здавав роботи, виготовлені ним у своїй домашній майстерні, у художній салон-магазин у Києві. Його роботи мали успіх, він неодноразово виконував замовлення Ради Міністрів УРСР, обкому КПУ, Зовнішторгу. Робота Р. «Шахова книга» одержала в 1974 другу республіканську премію.

«Справа Рубана» 1976 р. була порушена після того, як він виготовив до 200-річчя США подарунок американському народові – дерев'яну книгу, на обкладинці якої зображено статую Свободи і зроблено напис «200 років» (Р. працював над нею 8 місяців). Невідомі зламали двері домашньої майстерні Р. і викрали книгу. В прокуратурі Р. порадили «забути» про це: *«Сліди ведуть туди, де ми не компетентні провести обшук. Нема такого закону, який давав би вам право робити такий подарунок, але нема й такого закону, який забо-*

роняв би це робити. Влада вважала за потрібне вчинити так, щоб запобігти піднесенню подарунка».

13.10.1976 Р. заарештували. 29.12.1976 Прилуцький народний суд розглянув справу Р., звинуваченого за ст. 81 ч. 3 КК УРСР («крадіжка державної власності») і ст. 150 КК УРСР («приватнопідприємницька діяльність»). Р. інкримінували здачу в художній салон 73 сувенірів, «виготовлених поза обліком на підприємстві», а також крадіжку матеріалів на комбінаті.

Академік А.Сахаров вважав, що ця справа — помста КГБ за участь Р. у винесенні з табору «Щоденника» Е.Кузнецова. Листа з проханням втрутитися в цю справу А.Сахаров надіслав новообраному президентові США Дж. Картеру. На захист Р. виступив Л.Лук'яненко, надіславши листа «Зупиніть кривосуддя!» редакції журналу «Народна творчість та етнографія».

Суд засудив Р. до 8 р. ув'язнення і 5 р. заслання.

Після суду Р. не дали ознайомитися з протоколом судового засідання, внаслідок чого спотворені його висловлювання послужили приводом для чергового звинувачення. Так, він сказав в останньому слові, що його судять тому, що він «боровся за відокремлення України від СРСР», а в протоколі суду записано: «Я боровся і буду боротися за відокремлення України від СРСР». Р. подав касаційну скаргу, вирок скасували і справу повернули на нове розслідування. Через 10 днів заступник прокурора УРСР вказав на необхідність «провести перевірку щодо притягнення Р. до відповідальності за ст. 187-1 КК УРСР». До справи долучилися і співробітники КГБ.

18-29 квітня 1977 Чернігівський обласний суд розглянув справу Р., звинуваченого за тими ж двома статтями, а також за ст. 187-1 КК УРСР («наклепи на радянський державний і суспільний лад»). Р. інкримінували записи, які він зробив у **мордовських таборах** (8 зошитів) і листи дружині з табору (усе це свого часу пройшло табірну цензуру), усні висловлювання, а також спотворені висловлювання на попередньому суді.

Суд засудив Р. до 6 р. ув'язнення в таборі особливо суворого режиму, 3 р. заслання, повернення «незаконного прибутку» і конфіскації власності — недобудованої хати (сім'я Р. з двома дітьми третій рік жила в хліві, доки будувалася хата). Р. також визнаний особливо небезпечним рецидивістом. Звинувачення в «крадіжці матеріалів» (ст. 81) суд зняв.

Покарання Р. відбував у таборі УЛ-314/60 у Луганській обл. Нездоразові пропозиції співробітників КГБ відмежуватися від націо-

налістів, які використовують його ім'я в антирадянській агітації, категорично відхилив.

Звільнений у 1985.

З 1985 Р. — член **Української Гельсінкської Групи**. Після звільнення домагався виїзду у США для проведення операції і лікування сина-інваліда Марка, за що 09.07.1985 знову заарештований і засуджений 29.11 Чернігівським облсудом за ст. 62 ч. 2 КК УРСР на 9 р. таборів особливо суворого режиму і 4 р. заслання з визнанням його особливо небезпечним рецидивістом. На суді захищався сам і оголосив голодівку з вимогою дозволити паралізованому синові виїхати з СРСР на лікування.

Покарання відбував у таборі **особливого режиму ВС-389/36-1** (сел. Кучино, Чусовського р-ну, Пермської обл.). У 1987 став на **статус політв'язня**, за що його неодноразово запроторювали в **ШІЗО** (штрафний ізолятор) і **ПКТ** (приміщення камерного типу). 8.12.1987 Р. переведений у табір ВС-389/35.

31.01.1988 дружина Р. Лідія і син Марко прибули у США.

Звільнений 25.05.1988 і висланий із СРСР. Його прийняв президент США Р.Рейган. Був зарубіжним представником Спілки Української Молоді (СУМ), Української Національної партії (УНП), Української Міжпартійної Асамблеї (УМА). У вересні 1989 виключений з **УГС** «за невизнання основних статутних принципів Спілки».

Повернувся в Україну.

У січні 1996 на II конференції **Організації Українських Націоналістів** в Україні (ОУНВУ) обраний заступником Голови Головного Проводу. Веде бізнес.

Бібліографія:

I.

Заява-протест Генеральному прокуророві СРСР // Інформаційний бюлетень № 4. Листопад 1978 року. — Закордонне представництво Української Гельсінкської Групи. Нью-Йорк, 1981. — С. 48-51; Те ж: Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. — Т. 3. — С. 198-201.

Петро Рубан. Перед тим, як Стуса вели на смерть... — День, № 119 (656). — 1999. — 3 липня.

II.

ХТС. — Нью-Йорк. — 1977, вип. 43. — С. 98; вип. 44. — С. 103, 110, 111, 113; вип. 45. — С. 13; вип. 47. — С. 7, 146; 1978, вип. 48. — С. 21, 22, 67, 167; вип. 50. — С. 77; 1979, вип. 53. — С. 181-186.

Л.Лук'яненко. Не дам загинуть Україні! – К.: Софія. – 1994. – С. 158-166.

Укр. правозах. рух, 1978. – С. 227, 228.

Інформбюлетені УГГ, 1981. – С. 12, 33, 36, 38, 77, 80.

Укр. Гельс. Група, 1978–1982. – С. 11, 16, 17, 61, 417, 575-578, 611, 612, 708, 854, 916, 920.

Вісник репресій в Україні. – 1981: 3; 1984: 5-59; 1985: 7/8-1, 9-5, 11-2.

А.Сахаров. Воспоминания. – М.: Права человека, 1996. – С. 679.

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. – К.: УРП, 1996. – С. 21-22.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 417, 611-612.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т.1. – С. 29, 31, 34, 47, 98, 136-138; Т.3. – 73-74, 86, 98, 100-101, 120, 143, 198-201; Т.4. – 110.

Ірина Рапп

РУДЕНКО МИКОЛА ДАНИЛОВИЧ

Руденко Микола Данилович (нар. 19.12.1920 р., с Юр'ївка Луганської обл. – п. 1.04.2004, м. Київ)

Письменник, поет, філософ, правозахисник, засновник Української Гельсінкської групи (УГГ), Герой України.

Народився в родині шахтаря. Рано залишився без батька, який загинув у шахті 1927 р. Сім'я, в якій було троє дітей, вирішила господарювати на землі і вже через рік розжилася на коня, корову, пару волів. Усі тяжко працювали, але через рік усе довелося здати в колгосп, куди пішла працювати й мати. Назавжди запам'ятався Миколі **голод 1933**. Восьми літ через травму перестав бачити на ліве око.

Складати вірші Микола Руденко почав у дитинстві, їх друкували піонерські газети, він був переможцем конкурсу і стипендіатом Наркомосу, завдяки чому в 1939 вступив на філологічний факультет Київського університету. Провчився всього два місяці. В партію вступив ще після закінчення школи, на шахті, де раніше працював батько. У 1939 призваний до війська (приховав, що не бачить на ліве око). 4.10.1941 в перших же боях під Ленінградом тяжко поранений розривною кулею, яка роздробила кістки таза і хребта. Лікувався рік. Лікарі не сподівалися, що Р. буде ходити. Ходити він зміг, і навіть був призначений політруком прифронтового госпіталю. Нагороджений орденами Червоної зірки, Вітчизняної війни I ступеня, шістьма медалями. Демобілізувавшись у 1946, Р. в університет не повернувся, бо не міг сидіти. Після виходу в 1947 р. збірки віршів «З походу» прийнятий у Спілку письменників України. Працював відповідальним секретарем видавництва «Радянський письменник», був редактором журналу «Дніпро», секретарем парткому СПУ, членом Київського міськкому КПУ.

Р. – автор багатьох збірок поезії, романів і повістей, зокрема, «Вітер в обличчя» (1955), «Остання шабля» (1959), «Орлова балка» (1970-і) фантастичних романів «Чарівний бумеранг» (1966), «Слідами космічної катастрофи» (1962), поеми «Хрест» (1976, про **голод 1933 р.**).

Уперше Р. виступив проти існуючих порядків у 1949, коли під виглядом критики «космополітів» громили та нищили єврейських письменників. Щоб їх судити, від Р. як секретаря парткому СПУ вимагали негативних характеристик, а він, чоловік м'який і доброзичливий, твердо відмовлявся давати їх, що, однак, на долі приречених не позначилося. Але Р. з 1950 р. вже не займав ніяких посад, добровільно позбувшись таким чином усіх привілеїв радянського істеблшменту. *«Довго я залишався дуже партійним, – сказав пізніше Р. в одному інтерв'ю. – Довго я залишався з глибокою вірою у велику справу комуністичної партії, був вірним сталінцем, багато написав присвячених вождо віршів, була навіть поема про Сталіна».*

Страшним потрясінням стало для нього розвінчання на ХХ з'їзді КПРС «культу особи Сталіна». Прийшла думка, що справа не в самому Сталіні, якщо параноїк і садист міг стільки років очолювати партію і державу. Значить, учення, яке лягло в основу держави, в чомусь неправильне. Штудіювання «Капіталу» переконало Р. в тому, що вчення Карла Маркса помилкове в самій своїй основі – у розумінні теорії додаткової вартості. Вона створюється не надексплуатацією робітника, а сонячною енергією (фотосинтез), поєднаною з працею селянина і його худоби на землі. Своє бачення цієї проблеми Руденко виклав у філософських працях «Економічні монолози», яка з'явилася в **самвидаві** в 1975 р., і «Енергія прогресу», у романі «Формула Сонця».

1974 р. за критику марксизму Р. виключений з КПРС, 1975 – з СПУ. Мусив продати машину, дачу, влаштувався нічним сторожем.

На початку 70-х Р. включився в роботу на захист прав людини, в тому числі національних. Мав тісні стосунки з московськими дисидентами, був членом радянського відділення «**Міжнародної амністії**». 18.04.1975 року був заарештований за правозахисну діяльність, але ще під час слідства у зв'язку з 30-річчям перемоги амністований як учасник війни.

Коли Р. домагався відновлення пенсії як інвалід війни, його в лютому–березні 1976 р. шахрайським чином примусово піддали психіатричній експертизі. Тільки завдяки порядності лікарів його не запроторили в психіатричку.

Після консультацій з Петром Григоренком, Оксаною Мешко, Олесем Бердником, Левком Лук'яненком, Іваном Кандибою, Олексою Тихим, Миколою Матусевичем, Мирославом Мариновичем, Ніною Строкатою 9.11.1976 року на квартирі Олександра Гінзбурга в Москві Р. провів прес-конференцію для іноземних журналістів, де оголосив про створення **Української Громадської групи сприяння виконанню**

Гельсінкських угод. Того ж вечора квартира Р. на другому поверсі в Пущі-Водиці під Києвом була закидана цеглою. Оксана Мешко, яка ночувала в квартирі разом з дружиною Р. Раїсою Руденко, була поранена в плече. Так КГБ «відсалютував» на честь створення УГГ. Скоро були опубліковані її **Декларація і Меморандум №1**, у розділі «Типові порушення прав людини» були дані про **голод 1933 р.**, про репресії 30-х років, знищення **УПА**, репресії проти **шістдесятників**, список політичних таборів і українських полів'язнів.

23-24.12.1976 у Руденків був проведений обшук, під час якого підкинули 39 доларів США. 5.02.1977 року Р. заарештований у Києві й етапований літаком у СІЗО м. Донецька, де було порушено справу проти нього і О.Тихого. (Дозвіл на арешт лідерів **Московської, Української і Литовської Гельсінкських груп** Юрія Орлова, Р. і Томаса Венцлови дало Політбюро ЦК КПРС на клопотання Генерального прокурора СРСР Романа Руденка та Голови КГБ Юрія Андропова).

Суд відбувся 23.06–1.07.1977 в «ленінській кімнаті» контори «Змішторгу» в м. Дружківка Донецької обл., на що «були процесуальні підстави» – О.Тихий народився і жив поблизу. З контори зняли вивіску. Допитаних свідків у залі не залишали. Одним зі свідків звинувачення у справі виступав професор Ілля Стебун, якого Р. колись захищав від звинувачень у «космополітизмі».

Р. був засуджений на 7 р. таборів суворого режиму і 5 р. заслання за ст. 62 ч. 1 КК УРСР. Публіцистичні статті, художні твори, усні висловлювання Р. кваліфіковані як наклепницькі. Суд обмежився тільки констатацією цього. Наприклад, з приводу «Енергії прогресу» у вироді сказано, що праця *«має ворожий характер, у ній наведені вигадки, які наплюють радянський державний і суспільний лад»*. У ній Р. *«робить спробу зганьбити революційні завоювання радянського народу і його авангарду – комуністів»*. *«У своїх художніх творах Руденко, виходячи з ворожих націоналістичних позицій, вустами виведених ним персонажів зводить наклепницькі вигадки на радянський державний і суспільний лад»*. Нема у вироді й доказів, що Р. ставив за мету підірвати радянський лад.

Спеціальним розпорядженням Головліту УРСР у 1978 були вилучені з обігу (бібліотек і торгівлі) всі твори Р. – усього 17 назв.

Р. відбував покарання в **мордовському таборі ЖХ-385/19** (пос. Лесной) і ЖХ-385/3 (пос. Барашево). Спочатку як інваліда війни 2-ї групи Р. не залучали до тяжкої фізичної праці. Але після того, як він на побаченні передав на волю через дружину Раїсу Руденко свої вірші, його у вересні 1981 р. етапували в ВС-389/36, що в сел. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл.

5.05.1978 Раїса Руденко провела демонстрацію біля бібліотеки ім. Леніна в Москві, тримаючи в руках гасло: «*Звільніть мого чоловіка, інваліда війни М.Руденка!*». За активну діяльність в УГГ і захист чоловіка 15.08.1981 вона теж була заарештована і засуджена за ст. 62 ч. 1 КК УРСР на 5 р. таборів суворого режиму і 5 р. заслання. Утримували її в жіночій зоні ЖХ-385/3 в сел. Барашево в Мордовії.

За участь у страйках в'язнів, зривання нашивок з прізвиськом, відмову від роботи Р. часто кидали штрафний ізолятор (ШІЗО) і приміщення камерного типу (ПКТ). Начальник табору сказав: «*Ви втратили право називатися інвалідом війни 2-ї групи*». Змінивши групу інвалідності на 3-ю, адміністрація послала Р. на тяжку роботу.

5.03.1984 Р. відправлений етапом на заслання в с. Майма Горно-Алтайської АО, куди через три роки, після відбуття строку, привезли дружину Раїсу. Звільнені вони з заслання грудні 1987, але виявилось, що повертатися нікуди: київську квартиру після арешту дружини влада конфіскувала. Руденки виїждять у кінці 1987 року у Німеччину, потім у США. Р. працює на **радіостанціях «Свобода»** і «Голос Америки». 1988 позбавлений радянського громадянства. Очолив **Зарубіжне представництво Української Гелькінкської Групи**, потім **Української Гельсінкської Спілки**.

1988 р. Філадельфійський освітньо-науковий центр визнав Р. «Українцем року» — за непохитну стійкість в обороні національних прав українського народу і його культури. Член ПЕН-клубу. 1990 обраний Дійсним членом Української Вільної Академії Наук (США). Лауреат літературної премії Українського фонду культури ім. В.Винниченка 1990 р.

У вересні 1990 Р. повернувся в Київ. Відновлений у громадянстві, реабілітований.

1991 р. осліп і на праве око, але через півроку йому відкрилося ліве, яке не бачило 63 роки.

1993 р. за роман «Орлова балка» Р. присуджена Державна премія ім. Т.Шевченка в галузі літератури. 1996 за великий вклад у розвиток української літератури і за правозахисну діяльність Р. нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня; 2000 р. у зв'язку з 80-річчям йому присвоєно звання «Герой України».

Р. був членом Етичної комісії **Української Республіканської партії**. З 1997 — член Республіканської Християнської партії.

1998 р. вийшли головні праці життя Р. — книги «Найбільше диво — життя. Спогади» та «Енергія прогресу. Нариси з фізичної економії», 2001 р. — «Гносис і сучасність (Архітектура Всесвіту)». За його ініціативою українські науковці, прихильники цілісного вчення про

людину, природу і космос, створили 3.03.1999 громадську організацію – Наукове товариство імені Сергія Подолинського – для розвитку й поширення фізичної економії та запровадження її у суспільні відносини. Р. був Почесним її Головою.

Похований на Байковому кладовищі.

Бібліографія:

I.

Найбільше диво – життя. Спогади. Київ–Едмонтон–Торонто: Таксон, 1998. – С. 559.

Енергія прогресу. – Київ: Молодь, 1998. – 528 с.; Те ж. – Вид. друге, доповнене. – Тернопіль: Джура, 2005. – 412 с.

Гносис і сучасність (Архітектура Всесвіту). Тернопіль: Джура, 2001. – 248 с.

Вибране. Вірші та поеми (1936–2992) / Упорядкування, передмова і післямова Талалая Л.М. – К.: Дніпро, 2004. – 800 с., фотопортр. (Серія «Бібліотека Шевченківського комітету»).

II.

Укр. правозах. рух, 1978. – За покажчиком.

Укр. Гельс. Група, 1978–1982. – Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1983. – 998 с. – За покажчиком.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 1-22, 5-22, 7-23, 9-25, 10-21; 1981: 1, 2, 3, 4, 5, 8, 10, 11, 12; 1982: 2-19, 2-23, 3-13, 4-11, 4-13, 4-33, 6-26, 7/8-19; 1984: 1, 2-45, 3-13, 4-29, 5-15, 5-39, 5-40, 5-41, 5-42, 6-18, 6-29, 10-18; 1985: 2-49, 4-24, 6-16, 6-27, 6-30, 7/8-1, 9-37, 10-22, 10-41.

М.Хейфец. Українські силуети. – Нью-Йорк: Сучасність, 1983. – С. 153-179 (рос. і укр. мовами; Також: Поле відчаю й надії. Альманах. – К.: 1994. – С. 273-295; М.Хейфец. Избранное. В трех томах. – ХПГ. – Харьков: Фолио, 2000. – Т. 3. – С. 107-123.

Інформбюлетені УГГ, 1981. – С. 10, 15, 22, 25, 36, 40, 47, 71, 72, 74-77, 79, 105, 110, 116, 128, 170.

ХТС. – Нью-Йорк. – 1976, вип. 39. – С. 77; вип. 42. – С. 21-22; вип. 43. – С. 44, 45, 52, 86-87; 1977, вип. 44. – С. 5, 6, 17-20, 28, 111, 112-114, 117-119, 122, 125; вип. 45. – С. 21-22, 24, 59, 60, 65, 90; вип. 47. – С. 96, 126, 127, 130, 131, 139, 146, 149, 154; 1978, вип. 48. – С. 19-20, 22, 54, 57, 72, 75, 94, 167; вип. 49. – С. 20, 25, 95; вип. 50. – С. 78; вип. 51. – С. 15, 17, 19, 55, 56-57, 106, 173; 1979, вип. 52. – С. 114,

131, 132; вип. 53. – С. 69, 70, 72, 157; вип. 54. – С. 57, 58, 134; вип. 55. – С. 7, 8, 26; 1980, вип. 56. – С. 16, 141; вип. 57. – С. 59; вип. 58. – С. 74; вип. 60. – С. 81; 1981, вип. 61. – С. 73, 99; вип. 62. – С. 29, 62, 63, 71, 144; вип. 63.

Алексеева Л. История инакомыслия, 1992. – С. 27, 29, 30, 256.

Касьянов Г. Незгодні..., 1995. – С. 59, 137, 160-163, 173.

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. – К.: УРП, 1996. – С. 22, 20-32.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 210-212, 218, 219, 223, 245, 262.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – За покажчиком.

Ірина Рапп

РУДЕНКО (КАПЛУН) РАЇСА ПАНАСІВНА

Руденко (Каплун) Раїса Панасівна (нар. 20.11.1939 р. в с. Петрівка Синельниківського р-ну Дніпропетровської обл.)

Неодмінний секретар Української Гельсінкської групи (УГГ), журналістка.

Народилася в селянській родині. Дід по лінії батька Володимир Каплун (с. Рогізна Шпиківського р-ну Вінницької обл.) був розкуркулений. Дід по лінії матері Макар Очеретний (с. Лаврівка Вінницького р-ну) теж розкуркулений і висланий з сім'єю за Урал. Через десять років дід Макар і баба Параска повернулися в Лаврівку. До них на початку війни перебралися й батьки Раїси. Батько загинув на війні. Росла разом зі старшим братом Іваном і молодшою сестрою Ганною.

Перші три роки в школі Раїса була відмінницею. Але впала з горища, довго була в комі, після чого нікого не впізнавала. Довелося наново знайомитися з рідними і вчитися грамоти. Навчалася посередньо, але дуже любила літературу і пробувала сама писати. Закінчивши 1957 школу, поїхала до Києва провідати хворого дядька та й залишилася там. Уперше побачила, як співробітники КГБ розганяли студентів біля **пам'ятника Т.Шевченку** в річницю його перепоховання 22 травня. Працювала, а вечорами вчилася на курсах медсестер, потім секретарів-машиністок. Працювала машиністкою, потім начальником відділу кадрів санаторію «Конча-Заспа» під Києвом. 1964 вийшла заміж за робітника Віктора Онищенка, та шлюб розпався через рік. 1968 вступила на заочний відділ Київського інституту культури. Улітку 1969 познайомилася з письменником М.Руденком, якому передруковувала тексти. 1971 вийшла за нього заміж.

Життя в Кончі-Заспі стало напруженим, але цікавим. Раїса опинилася в колі письменників, художників, акторів. Слухала зарубіжні радіостанції. По кілька разів передруковувала твори М.Руденка, допомагала їх редагувати. Незабаром дізналася про заборону на його твори. Про заробіток літературною працею нічого було й думати. Щоб заробляти на прожиття та мати час для літературної й право-

захисної діяльності, чоловік мусив улаштуватися сторожем. У Райсі теж не було надії закінчити інститут, тому чоловік порадив їй полишити навчання та вдатися до самоосвіти. Невзабарі довелося полишити й посаду начальника відділу кадрів, несумісну з дисидентською діяльністю. Р. влаштувалася лаборанткою в котельні. Але й там за нею стежили, бо Руденки вже активно спілкувалися з такими відомими московськими дисидентами як генерал П.Григоренко, академік А.Сахаров, О.Гінзбург, Мальва Ланда, В.Турчин, В.Некіпелов, Тетяна Ходорович, А.Твердохлебов. Познайомилися з О.Мешко, а через неї з Л.Лук'яненком та іншими видатними діячами українського визвольного руху.

09.11.1976 М.Руденко оголосив про створення **Української Гельсінкської Групи**. Усі підготовчі документи, перші Меморандуми, Кредо єдності, списки репресованих українських патріотів та інше – до арешту чоловіка – друкувала Р.. Серед членів-засновників УГГ її ім'я не зазначалося: М.Руденко вважав, що це допоможе «неодмінному секретареві» УГГ уникнути арешту. Потрібно було комусь залишитися на волі, щоб передавати інформацію та допомагати в'язням.

Розпочалися обшуки на квартирі в Кончі-Заспі (усього їх було 11). Уперше М.Руденко був заарештований 18.04.1976, вдруге – 05.02.1977. Спочатку Р. їздила до чоловіка в Донецьк, де велися слідство й суд, потім у **мордовські табори ЖХ-385/19 і 385/3**. З побачень вивозила його вірші та інформацію про події в таборах. Усе це розшифровувала, передруковувала, ховала і через А.Сахарова та О.Боннер передавала за кордон.

З цих пір життя Р. різко змінилося. Допомоги не було нізвідки. Маленької зарплати не вистачало навіть на дорогу. Письменники, які жили в Кончі-Заспі, боялися навіть привітатися з нею. Тільки Василь Минко одного разу розпитав про чоловіка і непомітно всунув у руку 50 крб. Це було більше за її місячну зарплату.

Колишні друзі не зважувалися з нею спілкуватися. Та й сама вона уникала зустрічей, щоб не накликати біди на їхні родини. Спілкувалася тільки з дружинами та родичами політв'язнів і дисидентами, які ще були на волі. Це Валентина і О.Бердники, Ю.Бадзьо і С.Кириченко, В.Лісова, Людмила Литовченко, Галина Дідківська (Пронюк), Дзвінка Сергієнко, Люба Мурженко. Працівники КГБ, особливо Іван Котовенко, умовляли Р. засудити в пресі антирадянську діяльність чоловіка і зректися його. Погрожували арештом. Але вона трималася стійко. То більше, 09.05.1978 провела демонстрацію біля бібліотеки ім. Леніна в Москві з гаслом «*Звільніть мого чоловіка, інваліда війни М.Руденка!*»

Р. була заарештована 15.04.1981 і 20.08 засуджена Київським облсудом за с. 62 ч. 1 КК УРСР на 5 р. ВТК суворого режиму та 5 р. заслання. На суді боронилася сама. У вересні 1981 її привезли етапом у жіночу дільницю табору ЖХ-385/3, де неподалік за загорожею перебував її чоловік. Наступного дня, щоб запобігти зв'язку та щоб позбавити їх законного побачення, М.Руденка етапували в **пермські табори**. У жіночій зоні тоді були О.Попович, Т.Великанова, Тетяна Осипова, І.Ратушинська, О.Гейко, Галина Барац, Лагле Парек, Лідія Дороніна та інші. Р. мала хворі нирки, тому поводитися в таборі дуже стримано – в **карцері** загинула б. Весною 1984 її привозили в СІЗО КГБ в Київ, умовляли розкаятися, але вона рішуче відмовилася.

Заслання їй призначили в Красноярському краю, та за наполяганням чоловіка, який звернувся до голови КГБ Чебрикова, у квітні 1986 Р. під конвоєм привезли в с.Майма на Горному Алтаї, де відбував заслання М.Руденко.

Тільки у жовтні 1987 Руденки дізналися, що указ про їх звільнення був підписаний ще в травні. Вони вилетіли в Москву, бо в Україну їх не пустили. Та й нікуди було повертатися: їхнє житло було конфісковане після арешту Р. У грудні довелося виїхати в Мюнхен, а в січні 1988 – у Нью-Йорк. М.Руденко працював на **радіо «Свобода»**, а Райса стала членом редакції газети «Свобода».

Тоді здавалося, що СРСР протримається ще довго і побачити їм Україну вже не доведеться. Та вже 1990 М.Руденко був реабілітований, відновлений у радянському громадянстві й у вересні зміг приїхати в Україну. Райса ж приїхала у вересні 1991, коли СРСР розпався – і вона... позбулася права на українське громадянство, бо в останні роки не проживала постійно в Україні. Після 4 років безнадійних поневірянь Р. мусила прийняти громадянство США. Улітку 1998 вийшла на пенсію. З великими труднощами вдалося одержати вид на проживання в помешканні чоловіка в Києві.

Р. у порядкує та видає спадщину чоловіка. Вона – секретар Наукового товариства ім. С.Подолінського, створеного 1999 р. за ініціативою М.Руденка.

Бібліографія:

I.

Генеральному секретарю ЦК КПРС...; Генеральному секретарю ЦК КПРС...; Відкритий лист... // Укр. правозах. рух, 1978. – С. 353-360; 363-366

Відкритий лист...; Генеральному секретареві... // Укр. Гельс. Група, 1978–1982. – С. 618-621,622-624.

II.

Укр. правозах. рух, 1978. – За покажчиком.

Укр. Гельс. Група, 1978–1982. – С. 18, 76, 322, 605-610, 618-621, 624, 749, 754.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 1-22, 5-15, 9-19; 1981: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11; 1982: 3-13, 4-13, 6-44; 1984: 3-23. 10-18; 1985: 10-22.

Ніна Строката. Розповідь про Раїсу Руденко // Віра, ч.1 (49) – 1988.

Nina Strokata. A Tragic Gallery: Raisa Rudenko, wife and prisoner // Ukrainian Weekly, Vol. LYI, No 25. – 1988. – 19 June.

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. – С. 22.

Микола Руденко. Найбільше диво – життя. Спогади. – Канадський Інститут Українських Студій. – Київ – Едмонтон – Торонто: Таксон, 1998. – С. 343-528.

Архів ХПГ: Інтерв'ю Р.Руденко від 2.12. 1998.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т. 1. – 26, 31, 33, 36, 84, 140, 182; Т. 2. – 68, 130, 157-158; Т. 3. – 23, 40, 47, 86; Т. 4. – 4, 8, 180.

Василь Овсієнко

РУСИН ІВАН ІВАНОВИЧ

Русин Іван Іванович (нар. 8.11.1937, с. Галичани (хутір Бурталь) Городоцького р-ну Львівської обл.).

Інженер-геодезист, учасник руху шістдесятників.

З селянської родини. Мати, Ксенія Бабак (1902–1994), з родини активних повстанців. Батько, Іван Русин (1886–1962) закінчив гімназію, тому постарався й дітям дати вищу освіту.

1954–59 Іван навчався у Львівському політехнічному інституті за фахом інженерна геодезія. За розподілом працював у проектному інституті «Київоблпроект» інженером-геодезистом. Заочно навчався в аспірантурі при Київському інженерно-будівельному інституті.

Хрущовська «відлига» пробудила до національного життя не лише гуманітарну, але й технічну інтелігенцію. Свідома інтелігенція старалася дозволеними методами, використовуючи офіційну трибуну, газету, радіо, навертати людей до національного життя. Це був супротив режимові.

З 1963 р. Р. почав відвідувати репетиції самодіяльної хорової капели «Жайворонок» при Будинку вчених, потім **хор «Гомін»**, яким керував Полюх, згодом Леопольд Ященко. Це середовище відновлювало національні традиції, тут поширювалася література **самвидаву**. Р., зокрема, розповсюджував фотокопії книжок «Розстріляне відродження» Юрія Лавриненка, «Сучасна література в УРСР» Івана Кошелівця, які виготовляв перекладач Дмитро Паламарчук. Відвідував літературні вечори, брав участь у вшануванні Т.Шевченка біля його пам'ятника в Києві **22 травня**, приводив туди знайомих. 1965 р. кагебісти відверто розігнали зібрання, активістів затримали.

1964 Р. одружився з Жанною Хоменко, 1964 р. народилася дочка Оксана.

28.08.1965 в помешканні Русинів був проведений п'ятигодинний обшук. Вилучили книжки М.Грушевського, «Історію русів», спогади Софії Русової, вірші і «Щоденник» В.Симоненка, І.Драча, М.Вінграновського, друкарську машинку, копіювальний папір, за яким зго-

дом експертиза встановила, на ній друкувалися вірші І. Драча, М. Вінграновського, В. Симоненка, стаття «**З приводу процесу над Погружальським**», позов до суду С. Караванського на міністра освіти Даденкова.

Слідство провадив Леонід Павлович Берестовський, згодом Колпак Борис Антонович. Р. намагався не давати показів, проте мусив визнавати деякі факти, не вважаючи їх злочинними.

Посправниками Р. виявилися геофізик Олександр Мартиненко та хімік-технолог, викладачка університету Ївга Федорівна Кузнецова, з якою він і не був знайомий. 25.03.1966 підсудні були привезені на судове засідання Київського обласного суду. На їхнє радісне здивування, їх зустріли з букетами гвоздик Ліна Костенко, Алла Горська, Надія Світлична, Іван Дзюба. Судове засідання тривало тиждень у закритому режимі. Р. був засуджений на 1 рік позбавлення волі в таборах суворого режиму за звинуваченням у проведенні антирадянської агітації і пропаганди (ч.1 ст. 62 КК УРСР). Інкримінували зберігання, виготовлення і розповсюдження антирадянської літератури, до якої зарахували також книжки М. Грушевського, спогади Софії Русової, «Історію Русів», а до усної антирадянської агітації – цитування Т. Шевченка. Ї. Кузнецова дістала 4 р., О. Мартиненко – 3.

У травні 1966 р. Р. прибув етапом у табір № 11 (ст. Явас) у Мордовії, де провів усього понад три місяці в умовах доволі ліберального режиму. Це була корисна екскурсія в багатонаціональне середовище політв'язнів, багато з яких мали 25-літні терміни. Тут Р. познайомився з М. Сорокою, С. Караванським, В. Підгородецьким, М. Осадчим, П. Заливахою, братами М. і Б. Горинями, Юлієм Даніелем, з литовським поетом Кнутсом Скуеніксом. Р. широко жалкував, що термін так швидко скінчився. Звільнений у суботу 27.08.1966 р.

Маючи доручення, в Москві зустрівся з Ларисою Богораз. Вивіз листи політв'язнів І. Драчеві (з докором за його участь у делегації УРСР на сесії ООН), також Л. Костенко, І. Дзюбі з підтримкою їх.

Р. працював на інженерних посадах на старому місці, лише був позбавлений доступу до таємниць. 1971 р. народився син Іван. Поводився обережно, проте далі підтримував стосунки з І. Світличним, Л. Плющем, А. Горською. Був на її похороні на цвинтарі Берківці 7.11.1970 р.

Увечері 12.01.1972 р. Р. зайшов до Євгена Сверстюка. Той лежав з високою температурою. Щойно в його домі відбувся обшук. 14.01 Р. став випадковим свідком його арешту, у зв'язку з чим і сам був брутально схоплений і затриманий на цілий день. Тривалі допити не дали достатнього матеріалу для його арешту.

З початком кампанії проти **Української Гельсінкської групи**, восени 1977 р. Р. був ув'язнений на 7 р. за сфабрикованим звинуваченням у «присвоєнні державного майна шляхом зловживання службовим становищем» (ст. 84 КК УРСР) – ніби завищував собі терміни відряджень. Карався в зоні суворого режиму ИН-316/93 у с. Новоданилівка Казанківського р-ну на Миколаївщині: тяжка робота у гранітному кар'єрі та обробка гранітних брил вогнеметами. У цій зоні утримувалися карні в'язні з великими термінами, засуджені за тяжкі злочини. Але й там Р. не давали спокою кагебісти, домагаючись публічного осуду «українських буржуазних націоналістів». Тут каралися також підопічні КГБ – віруючі різних конфесій, політв'язні зі сфабрикованими карними справами. Так, з 1982 р. тут перебував М.Горбаль.

Звільнившись у 1983 р., Р. працював столярем-бетонщиком другого розряду, дійшов до монтажника сталевих залізобетонних конструкцій. З 1997 на пенсії.

Р. член **Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих**, активний учасник допартійного НРУ. Живе в Києві. Дочка Оксана, 1964 р.н. – біофізик, захистила дисертацію. Син Іван, 1971 р.н., – лікар, науковець.

Бібліографія:

I.

Іван Русин. На Володимирській, 33 // ж. «Зона», ч. 5 (1993 р.). – С. 217–233.

II.

В.Чорновіл. Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»). – Львів: Меморіал, 1991. – С. 273.

Вісник репресій в Україні. – 1981, вип. 3, п. 238.

Касьянов Г. Незгодні., 1995. – С. 47, 54.

Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція., 2000. – С. 79, 188.

Архів ХПГ: Інтерв'ю І.Русина Харківській правозахисній групі 26.05. 1999 р.

Василь Овсієнко

САХАРОВ АНДРІЙ ДМИТРОВИЧ

Сахаров Андрій Дмитрович (нар. 21.05.1921, Москва – п. 14.12.1989, Москва)

Учений-фізик, один з розроблювачів водневої бомби, політичний мислитель, громадський і політичний діяч, один з лідерів радянських дисидентів. В епоху перебудови – один з керівників демократичної опозиції на З'їзді народних депутатів і поза ним.

С. народився й виріс в інтелігентній московській родині; батько, Дмитро Іванович Сахаров, був відомим педагогом-природником.

В 1942 закінчив з відзнакою фізичний факультет Московського університету.

В 1942-1944 працював інженером на військовому заводі в Ульяновську. Після закінчення аспірантури та захисту кандидатської дисертації, у листопаді 1947, зарахований у штат Теорвідділу ФІАН.

Улітку 1948 С. був включений у групу, що займалася теоретичними розробками, необхідними для створення радянської термоядерної зброї, став одним з наукових керівників проекту створення водневої бомби. Із цього моменту, а особливо після успішного випробування водневої бомби в серпні 1953, С. увійшов до складу вищої науково-технічної еліти СРСР і одержав доступ у вищі кола правлячої партійно-державної номенклатури. Академічна кар'єра С. була блискавичною: у червні 1953 він став доктором фізико-математичних наук, а в жовтні того ж року обраний дійсним членом Академії наук СРСР, оминаючи традиційний проміжний щабель «член-кореспондент». Тричі (1953, 1956 і 1962) був визнаний гідним звання Героя Соціалістичної Праці; лауреат Сталінської (1953) і Ленінської (1956) премій.

Спочатку активний інтерес С. до суспільної, політичної й ідеологічної проблематики проявлявся лише спорадично й ситуативно, і лише в питаннях, безпосередньо або побічно пов'язаних з його професією вченого-природника. Очевидно, найпершим його вчинком у цій сфері стала участь у протесті проти кампанії «викриття ідеалістичного ейнштейніанства», що починалася було наприкінці 1940-х – на початку 1950-х. У «Правді» й інших центральних органах преси

з'явилися публікації, які спростовували теорію відносності й квантову механіку з позицій «діалектичного матеріалізму». У цій ситуації 24 червня 1952 одинадцять провідних фізиків атомного проекту, у їхньому числі – С., звернулися з листом (зрозуміло, закритим) до урядового куратора цього проекту – Л.П. Берії. Лист вплинув: друківані нападки на теорію відносності й квантову механіку припинилися.

Величезне значення для країни й миру мала активна позиція С. у питанні про заборону випробувань ядерної зброї. Свою участь у розробці водневої бомби він вважав не тільки патріотичним обов'язком, але й боргом перед людством, розглядаючи його як внесок у справу запобігання Третью світової війни. Пізніше він писав: «Я не міг не усвідомлювати, якими страшними, нелюдськими справами ми займалися. Але щойно закінчилась війна – теж нелюдська справа. Я не був солдатом у тій війні – але почував себе солдатом цієї, науково-технічної. <...> Згодом ми довідалися або самі додумалися до таких понять, як стратегічна рівновага, взаємне термоядерне залякування й т.п. Я й зараз думаю, що в цих глобальних ідеях міститься якесь (може бути, і не цілком задовільне) інтелектуальне виправдання створення термоядерної зброї й нашої персональної участі в цьому». Однак до середини 1950-х С. та іншим фізикам-ядерникам стає усе більш ясною ціна, яку людство змушене платити за безпеку через ядерний паритет: глобальне отруєння навколишнього середовища продуктами радіоактивного розпаду, що утворюються після кожного атмосферного або підводного ядерного вибуху. У зв'язку із цим у 1961 році С. виступив проти припинення радянського мораторію на випробування, не побоявшись вступити в гостру суперечку із самим Хрущовим, чим накликав на себе гнів останнього (Хрущов привселюдно вичитав ученому за «втручання в політику»).

Очевидно, найдужчим потрясінням для С., що змусило його переглянути свої погляди на розподіл відповідальності між ученими й політичними лідерами, стало проведене восени 1962 «подвійне випробування» двох різних ядерних пристроїв приблизно однакової потужності – винятково з міркувань міжвідомчої конкуренції. У своїх спогадах С. пише про це: *«Жахливий злочин стався, і я не зміг йому запобігти. Почуття безсилля, нестерпної гіркоти, сорому й приниження охопило мене. Я впав обличчям на стіл і заплакав. Імовірно, це був найстрашніший урок за все моє життя: не можна сидіти на двох стільцях! Я вирішив, що відтепер я в основному зосереджу свої зусилля на здійсненні <...> плану припинення випробувань у трьох сферах».*

Цю ідею С. трохи раніше запропонував уряду як вихід із глухого кута, в який зайшли Женевські переговори про заборону ядерних

випробувань. Вона виявилася такою вдалою, що вже у 1963 СРСР, Англія й США підписали Московський договір про заборону ядерних випробувань у трьох сферах; пізніше до договору приєдналася більшість інших держав. *«Я вважаю, що Московський договір має історичне значення. Він зберіг сотні тисяч, а можливо мільйони людських життів — тих, хто неминуче загинув би при продовженні випробувань в атмосфері, під водою й у космосі. Але, можливо, ще важливіше, що це — крок до зменшення небезпеки світової термоядерної війни. Я пишаюся своєю причетністю до Московського договору»* (А.Д.Сахаров. Спогади).

Із середини 1960-х С. усе активніше бере участь у громадському і політичному житті.

У червні 1964 р. ім'я С. уперше стає відомим поза вузьким колом фахівців у зв'язку з його виступом на загальних зборах Академії наук проти обрання в члени Академії М.Нуждіна, активного учасника гонінь на сучасну генетику, одного зі сподвижників Т.Лисенка, який усе ще користувався заступництвом Хрущова.

На початку 1966 С. поставив свій підпис під зверненням 25 діячів науки, літератури й мистецтва до ХХІІІ з'їзду КПРС проти спроби політично реабілітувати Сталіна. Це був перший публічний виступ С., не пов'язаний з його професійною діяльністю.

Восени того ж року С. поставив свій підпис під іншою колективною петицією: зверненням до сесії Верховної Ради РРФСР із приводу включення в Кримінальний кодекс статті 190¹ (аналог ст. 187¹ КК УРСР).

Довідавшись про «мітинг гласності» на Пушкінській площі (5 грудня 1966 р. цей мітинг проводився вдруге), С. прийшов на площу і навіть знайшов форму, щоб привселюдно висловити свою солідарність із іншими демонстрантами: він прочитав уголос рядки Пушкіна, вигравірувані на постаменті пам'ятника поетові.

В 1967 підпис С. з'являється під листом 167 діячів науки й культури до Президії Верховної Ради СРСР із пропозицією схвалити законопроект про законодавче забезпечення свободи інформації. Крім того, ще в лютому він звертається з особистим листом до Л.Брежнєва з приводу арешту Олександра Гінзбурга і Юрія Галанскова, а також тих, хто був затриманий у зв'язку з демонстрацією 22.01.1967. Улітку того ж року С., прочитавши самвидавний нарис Лариси Богораз про ситуацію навколо її чоловіка, літератора Юлія Данієля, який відбував покарання у **мордовському таборі**, зв'язується по телефону з Головою КГБ Юрієм Андроповим і просить його вжити заходів до виправлення становища. У вересні 1968, уже будучи «опальним», він знову дзвонив Андропову — у зв'язку зі справою про «демонстрацію

сімох» проти введення військ у Чехословаччину (Андропов запевнив його, що вироки демонстрантам не будуть суворими).

Вирішальною подією в житті С., у результаті якої він став дисидентом, стало написання ним есе «Міркування про прогрес, мирне співіснування й інтелектуальну свободу». Через Р.Медведева текст пішов у **самвидав** (деякі більш ранні редакції, очевидно, ходили в **самвидаві** ще з квітня), а звідти за кордон.

«Міркування...» стали самвидавним бестселером, викликали бурхливу дискусію в **самвидаві**, що тривала кілька років, і принесли авторові світову славу. Сам же С. уже в серпні був усунений від секретних робіт на «спецоб'єкті» і став увесь свій час віддавати теоретичній фізиці, а також, усе більшою мірою, суспільним проблемам.

Навесні 1970 року С., за ініціативою Валентина Турчина й у співавторстві з ним, взяв участь у складанні звернення до керівників СРСР, у якому йшлося про необхідність демократизації країни й пропонувалася конкретна програма перетворень. «Меморандум», що став першим політичним маніфестом ліберально й соціалістично настроєної радянської інтелігенції, набув широкого самвидавного розповсюдження.

Тоді ж, навесні 1970, підпис С. з'являється під багатьма петиціями на захист людей, переслідуваних з політичних мотивів.

У жовтні 1970 С. уперше був присутній на політичному судовому процесі, де слухалася справа Револьта Піменова й Бориса Вайля, звинувачуваних у зберіганні й поширенні самвидавної літератури. Ця подія стала для С. значущою і в особистому плані: саме тоді він познайомився з Оленою Боннер, яка незабаром стала його дружиною.

У своїй дисидентській і правозахисній діяльності С. волів діяти самостійно, не зв'язуючи себе формальними зобов'язаннями й не вступаючи ні в які дисидентські асоціації. Винятком став Комітет з прав людини в СРСР, створений за ініціативою Валерія Чалідзе. С. увійшов до його складу і продовжував працювати в Комітеті навіть після від'їзду в США Чалідзе — організатора й рушійної сили цього почину.

З початку 1970-х С. постійно виступає на захист конкретних людей — політв'язнів та інших переслідуваних з політичних мотивів, клопочеться за них, як відкрито, так і приватно, протестує проти конкретних випадків порушень прав людини в СРСР та інших країнах. Свої статті й інтерв'ю на різні теми він неодмінно завершує поіменним переліком політичних в'язнів та інших гнаних.

Далі перераховуються лише основні, принципові події дисидентської біографії С.

Осінь 1972. С. ініціює два колективних звернення до Президії Верховної Ради СРСР: одне, що закликає до скасування страти в країні, друге — з закликом до широкої амністії політичних в'язнів.

2 липня 1973. С. дає велике інтерв'ю кореспондентові шведського радіо й телебачення Улле Стенхольму (опубліковане 4 липня в газеті «Дагенс нюхетер»). В інтерв'ю він виклав свій погляд на радянське суспільство, його недоліки й вади, і перелічив можливі первісні кроки до демократизації суспільно-політичного ладу, висловивши при цьому думку, що будь-яка перебудова в СРСР вимагатиме «спадкоємності й поступовості», щоб не розвалити країну.

16 серпня 1973. С. викликаний до заступника Генерального прокурора СРСР Маларова, який провів з ним «бесіду» і заявив С., що він займається «антирадянською» і «підривною» діяльністю.

Кінець серпня й вересень 1973. Радянська преса розв'язує запеклу кампанію проти С. і, одночасно, проти Солженіцина.

Жовтень 1973. Незабаром після заяви С., присвяченої арабo-ізраїльській «війні Судного дня», із закликом до мирного врегулювання конфлікту й визнання права Ізраїлю на існування, С. відвідали двоє арабів, які назвалися членами палестинської терористичної організації «Чорний вересень». Вони заявили, що заява завдала шкоди справі звільнення Палестини й зажадали від С. дезавуувати її. С. відмовився це зробити, і візитери пішли, наголосивши, що наступного разу вони розправляться з його родиною.

Лютий 1974. С. ставить свій підпис під «Московським зверненням».

Квітень 1974. С. пише статтю, у якій висловлює свою незгоду з деякими ключовими положеннями «Листа вождям Радянського Союзу» Олександра Солженіцина.

Травень 1974. Футурологічна стаття «Світ через півстоліття».

28 червня – 4 липня 1974. Перше голодування С., розпочате з метою привернути увагу до становища радянських політ'язнів.

Грудень 1974. Заклик (разом з Сергієм Ковальовим) до звільнення в'язнів сумління в усьому світі. Тоді ж С. знову одержує листа з погрозою розправитися з родиною за його «антинаціональну діяльність», цього разу – від імені «ЦК Російської Християнської партії».

У червні 1975 С. закінчує найбільшу (не враховуючи «Спогадів») свою працю – брошуру «Про країну і світ». Вона присвячена трьом глобальним питанням: природа і поточний стан радянського суспільства; проблеми роззброєння й зниження небезпеки термоядерної війни; ліволіберальні й соціалістичні погляди значної частини західної інтелігенції.

9 жовтня 1975 С. була присуджена Нобелівська премія миру. У першій же короткій заяві з цього приводу С. заявив, що розділяє цю честь із в'язнями сумління, і висловив надію на «всесвітню політичну амністію».

Наприкінці цієї лекції С. знову формулює своє світоглядне кредо: «Тисячоліття тому людські племена проходили суворий відбір на виживання, і в цій боротьбі було важливе не тільки вміння володіти кийком, але й здатність до розуму, до збереження традицій, здатність до альтруїстичної взаємодопомоги членів племені. Сьогодні все людство в цілому складає такий же іспит».

Сам С. у день церемонії перебував у Вільнюсі, де в той час відбувався судовий процес над його другом Сергієм Ковальовим, і марно намагався домогтися, щоб його допустили в зал суду.

12 січня 1977. С. виступає із протестом проти інсинуацій московського журналіста Віктора Луї із приводу справи про вибухи в московському метро й говорить про своє відчуття, що ця справа може виявитися провокацією «репресивних органів». *«Я був би дуже радий, якби мої думки виявилися хибними»,* – зауважує він.

25 грудня 1977. С. викликаний у Прокуратуру СРСР. Заступник Генерального прокурора Гусєв повідомляє йому попередження за **Указом ПВР СРСР від 25.12.1972**, називає його твердження «жахливим і наклепницьким» і пропонує дезавуювати його. С. підписати попередження відмовився. Наступного дня в газетах з'явилося коротке повідомлення ТАРС під заголовком «Наклепник попереджений».

Березень 1977. С. пише для Нобелівського збірника статтю «Тривога й надія». Основні теми статті – небезпека, що криється в інформаційній закритості суспільства тоталітарного соціалізму, і боротьба за права людини як важливий фактор міжнародних відносин.

Січень 1980. 3 і 4 січня С. дає інтерв'ю газетам «Ді Вельт» і «Нью-Йорк Таймс». Тема інтерв'ю – радянське вторгнення в Афганістан. Він зауважує, зокрема, що якщо СРСР не виведе свої війська із цієї країни, то Міжнародному олімпійському комітету варто було б відмовитися від проведення Олімпіади-80 у Москві.

8 січня Президія Верховної Ради СРСР прийняла Укази про позбавлення С. всіх державних нагород і «Про виселення Сахарова А.Д. в адміністративному порядку з міста Москви». Перший Указ був згодом опублікований в «Відомостях Верховної Ради СРСР», другий залишався засекреченим до 1996.

22 січня машина, у якій С. їхав на роботу, була перехоплена; його доставили в Прокуратуру СРСР, де заступник Генерального прокурора А.М.Рекунков зачитав Указ про позбавлення його нагород і додав, що «ухвалено рішення» про вислання його в місто Горький, щоб виключити можливість його контактів з іноземними громадянами. Прямо з Прокуратури С. відвезли на аеродром. Його дружині дозволили супроводжувати чоловіка й залишатися з ним.

У Горькому для С. був установлений режим фактичного заслання. Він був поставлений під гласний нагляд; йому було заборонено виїжджати за межі міста, зустрічатися з іноземцями й «злочинними елементами». Сахаровим надали квартиру на окраїні Горького. При цьому С. продовжував значитися в Теоретичному відділі ФІАН.

Єдиною зв'язуючою ниткою із зовнішнім світом для С. залишалася його дружина О.Г.Боннер. Однак у травні 1984 й ця нитка була обірвана: її притягнули до суду за звинуваченням в «розповсюдженні завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад» (ст. 190¹ КК РРФСР), засудили до 5 років заслання і місцем заслання визначили Горький.

Після цього, аж до кінця 1985, Сахарови виявилися фактично відрізненими від зовнішнього світу.

Горьківське заслання не змусило С. замовкнути. 1980-1986 наповнені не тільки інтенсивною творчою роботою в галузі теоретичної фізики, але й суспільною боротьбою, боротьбою за свої права та права своїх близьких, виступами на загальногуманітарні теми та на захист гнаних. У цей період він чотири рази оголошував тривалі голодування; перше – за право нареченої свого прийнятого сина виїхати до нього в США, три інших він тримав, домагаючись для своєї дружини дозволу на поїздку за кордон для лікування. Ці голодування С. виграв: влада була змушена задовольнити його вимоги. Крім того, в Горькому він написав кілька праць, присвячених суспільній і політичній проблематиці. Найважливіші з них – план мирного врегулювання в Афганістані під егідою ООН, адресований Генеральному секретареві ООН і главам держав-членів Ради безпеки (липень 1980), і стаття «Небезпека термоядерної війни» (лютий 1983). Тоді ж він закінчив свої «Спогади», незважаючи на те, що рукопис тричі був у нього викрадений і один раз офіційно вилучений при обшуку.

Влітку 1985 в листах на ім'я М.С. Горбачова й міністра закордонних справ А.А.Громико С. заявив, що не має наміру надалі відкрито виступати з суспільних питань, «крім виняткових випадків».

20 лютого 1986 він звернувся до М.С.Горбачова з листом, у якому закликав радянського лідера «сприяти звільненню з місць ув'язнення, заслання та спеціальних психіатричних лікарень всіх в'язнів сумління».

У жовтні 1986 С. знову звернувся до Горбачова з листом, у якому, підкресливши незаконність своєї позасудової депортації в Горький і несправедливість вироку, винесеного його дружині, підтверджує своє зобов'язання не виступати з суспільних питань, окрім виняткових випадків.

1 грудня на засіданні Політбюро ЦК КПРС М.Горбачов зі схваленням зачитав цей лист і порушив питання про звільнення С. і по-

милування його дружини. Члени Політбюро прийняли пропозицію Генерального секретаря без особливих дискусій. Однак Горбачов за власною ініціативою 16 грудня 1986 подзвонив у горьківську квартиру Сахарових (напередодні там зненацька, без будь-яких прохань із їхнього боку, був установлений телефон) і повідомив С., що дія Указу від 8 січня 1980 буде припинена і він зможе повернутися в Москву, «до патріотичних справ». Він також повідомив, що в Москву зможе повернутися й О.Г.Боннер.

Знаменитий дзвінок Горбачова 16 грудня 1986 означав не тільки припинення жорстокого й незаконного заслання С. і не менш жорстокого, але оформленого за допомогою судової процедури заслання його дружини. Це був сигнал, даний країні, і зрозумілий нею, дійсний, а не декларований початок перебудови.

Наміру С. не займатися громадською діяльністю не судилося здійснитися; в умовах перебудови не тільки громадськість, але й ті, хто ще недавно домагався від нього зобов'язань «не виступати з суспільних питань», тепер очікували від С. прямо протилежної поведінки. Три роки, що минули між поверненням С. із заслання і його раптовою кончиною, заповнені інтенсивною політичною й громадською діяльністю.

С. бере участь у міжнародному форумі «За без'ядерний мир, за виживання людства». Бере активну участь у створенні Товариства «Меморіал» і дискусійного клубу «Московська трибуна».

20 жовтня 1988 р. С. обраний членом Президії Академії наук СРСР.

У квітні 1989 р. С. обраний делегатом З'їзду народних депутатів СРСР за «квотою» від Академії наук СРСР, незважаючи на опір консервативної частини керівництва Академії. Увійшов в утворену частиною депутатів Міжрегіональну депутатську групу – прообраз демократичної парламентської опозиції, став співголовою цієї групи.

С. розробив проект конституції нової союзної держави, якою, на його думку, повинен був стати перетворений СРСР – Союз Вільних Республік Європи й Азії.

Восени став одним з ініціаторів кампанії за скасування 6-ї статті Конституції СРСР, у якій КПРС проголошується «керівною і спрямовуючою силою» радянського суспільства. На початку грудня виступав на засіданнях Міжрегіональної депутатської групи із пропозицією закликати країну до всесоюзного страйку з метою підтримати цю вимогу.

14 грудня 1989 С. раптово помер у своїй квартирі.

Похорон С. став всенародною подією: попрощатися з ним, взявши участь у похоронній ході й жалобному мітингу в Лужниках прийшли сотні тисяч людей.

Похований на Востряковському цвинтарі у Москві.

Бібліографія:

I.

Воспоминания // Сахаров А.Д. Воспоминания. В двух томах. Том 1. – М.: Права человека, 1996.

Горький, Москва, далее везде // Сахаров А.Д. Воспоминания. В двух томах. Том 2. – М.: Права человека, 1996. – С.239-446.

Мир, прогресс, права человека: Статьи и выступления. – Л.: Советский писатель, 1990. – 128 с.

Размышления о прогрессе, мирном сосуществовании и интеллектуальной свободе. // Сахаров А.Д. Тревога и надежда. – М.: Интер-Версо, 1991. – С.11-47.

Памятная записка и Послесловие к ней // Там же. С.48-62.

Интервью Улле Стенхольму // Сахаров А.Д. Воспоминания. В двух томах. Т.2. – М.: Права человека, 1996. – С.449-456.

О письме Александра Солженицына «Вождям Советского Союза» // Сахаров А.Д. Тревога и надежда. – М.: Интер-Версо, 1991. – С.63-72.

Мир через полвека // Там же. С.73-85.

О стране и мире // Там же. С.86-150.

Мир, прогресс, права человека: Нобелевская лекция // Там же. С.151-163.

Тревога и надежда // Там же. С.173-184.

Открытое письмо Л.И. Брежневу [План мирного урегулирования в Афганистане] // Там же. С.199-201.

Сахаров А.Д. Ответственность ученых // Там же. С.201–212.

Сахаров А.Д. Опасность термоядерной войны: Открытое письмо д-ру Сиднею Дреллу // Там же. С.212–227.

II.

«Он между нами жил...» Воспоминания о Сахарове. – М.: Практика, 1996.

Боннер Е.Г. Постскрипtum. Книга о горьковской ссылке. // Сахаров А.Д. Воспоминания. В двух томах. Т.2. – М.: Права человека, 1996. С.7-238.

Боннер Е.Г. Вольные заметки к родословной Андрея Сахарова. – М.: Права человека, 1996.

Горелик Г. Андрей Сахаров: Наука и Свобода. – Ижевск: НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», 2000.

30 лет «Размышлений...» Андрея Сахарова: Материалы конференции. К 30-летию работы А.Д.Сахарова «Размышления о прогрессе, мирном сосуществовании и интеллектуальной свободе». – М.: Права человека, 1998.

Летопись жизни, научной и общественной деятельности Андрея Дмитриевича Сахарова. 1921-1989. Ч.1.: 1921–1953. / Фонд Андрея Сахарова; Публикации Архива Сахарова. М.: Права человека, 2002.

Ковалев С.А. А.Д.Сахаров: ответственность перед разумом. – Известия. 21 мая 1998 г.

Олександр Даніель

САПЕЛЯК СТЕПАН ЄВСТАХОВИЧ

Сапеляк Степан Євстахович (нар. 26.03.1952, с. Росохач, Чортківського р-ну, Тернопільської обл.)

Член Росохацької юнацької патріотичної підпільної організації, активний учасник національно-визвольного руху, поет, член Пен-клубу та Національної Спілки письменників України, лауреат Національної премії ім. Т.Шевченка.

Народився в традиційній українській родині греко-католицького обряду, де панував культ Шевченка, Святого Письма, народних пісень і танців, пам'ятали в сім'ї й підпілля УПА.

1969 С. закінчив середню школу. Працював столяром у «Міжколгоспбуді» в с. Білобожниця, від весни 1970 до весни 1972 служив у Радянській армії. Демобілізувавшись, працював лаборантом Львівського педагогічного училища, жив у с. Лисиничі підо Львовом.

Несумісність норм життя в родині і в суспільстві, **арешти української інтелігенції в 1972** призвели до того, що С. 20.01.1973 вступив до створеної в його рідному селі в листопаді 1972 підпільної патріотичної організації. Її очолював Володимир Мармус, а членами вже були Володимир Сеньків, Петро Вітів, Петро Винничук, Микола Мармус, Микола Слободян, Андрій Кравець, Микола Лисий. В урочистій обстановці, вклякнувши на коліна перед хрестом і образом Божої матері, С. склав перед іншими членами організації присягу на вірність Україні і зобов'язався вважати боротьбу за незалежність найвищим своїм обов'язком. Тут же дістав завдання наступного дня відвезти в Чортків жовто-сині прапори.

Уночі проти 22.01.1973, до 55-ї річниці проголошення Української народної республіки та 54-ї річниці «Акта злуки ЗУНР з УНР», група вивісила над установами в м. Чортків 4 національні прапори та 19 написаних від руки великих листівок, що закінчувалися гаслами: «Свободу українським патріотам!» — *мались на увазі репресії 1972-73*

проти інтелігенції; «Ганьба політиці русифікації!», «Хай живе зростаючий український патріотизм!», «Свобода слова, друку, мітингів!».

19.02.1973 КГБ заарештує С.. У лютому – червні заарештовані інші члени групи. С. інкримінували також зберігання рукописної книжки В.Мармуса з повстанськими піснями та написання вірша «антирадянського змісту», а також прослуховування закордонних радіостанцій і «поширення наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад».

24.09.1973 Тернопільський облсуд засудив сімох членів організації за ч. 1 ст. 62 КК УРСР («Антирадянська агітація і пропаганда») та 64 («Організаційна діяльність та участь в антирадянській організації»), зокрема, С. – 5 р. позбавлення волі та 3 роки заслання.

Покарання відбував у таборі суворого режиму ВС-389/36 у сел. Кучино Пермської обл. Брав активну участь у голодівках та протестах в'язнів, у передачі інформації за зону, за що неодноразово був покараний карцером. Як одного з наймолодших в'язнів, С. любили «старики» й опікувалися ним. Так, коли 23.06.1974 С. побили наглядачі, наступного дня вибухнув страйк протесту, в якому взяли участь 45 в'язнів.

У лютому 1978 С. завезли етапом на заслання у с. Богородське Ульяновського р-ну Хабаровського краю. Жив у тяжких умовах. Після звільнення в 1981 його не прописали в рідному краю, на Західній Україні. Робив кілька спроб прописатися в різних місцях СРСР, зрештою оселився на ст. Удянка (с. Хорошеве) під Харковом.

У кінці 80 – на поч. 90-х рр. С. брав активну участь у русі за незалежність України та демократизацію суспільства. С. – член Української Гельсінкської групи з 30.12.1987, засновник Харківської філії Української Гельсінкської Спілки (1989). Автор-засновник і редактор-організатор журналу Української асоціації незалежної творчої інтелігенції (УАНТеІ) «Кафедра» (1988). За книгу віршів «День молодого листя» С. 1988 р. був прийнятий до ПЕН-клубу і на його запрошення їздив у Німеччину, побував у Канаді, США та Англії. 1989 повернувся до Харкова.

1988 С. присуджена премія ім. І.Франка (США). Член Спілки письменників України з 1991 р., організатор літопису «СНІП». За книжку віршів «Тривалий рваний зойк» С. присуджена Державна премія ім. Т. Шевченка 1993 р. 1995 С. став лауреатом Всеукраїнської літературної премії ім. братів Лепких. За книжку віршів «Страсті по любові»

удостоєний Всеукраїнської літературної премії імені В.Свідзинського 2002 р. 2005 р. нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня.

Живе в Харкові, одружений, має троє дітей.

Бібліографія:

I.

День молодого листя. — Брюссель, 1978.

Вірші. Біографічна довідка. // Кафедра, № 1. — 1988. — Одеса-Львів. — С 61-65.

Звернення на захист ідеї творчої свободи в національній культурі (Література) // Кафедра, № 2. — 1988. — Харків — Львів. — С. 27-28; Борюкалися дві сили: Творчий звіт члена УАНТєІ Степана Сапеляка у Харківському відділенні СПУ. Харків, 9 лютого 1988 р.; Вірші. — Там же, с 133-144.

Без шаблі і Вітчизни. — Торонто: Видання Асоціації діячів української культури (АДУК), 1989.

З гіркотою в камені. — Нью-Йорк: Пролог. — 1989.

Тривалий рваний зойк: Поезії / Передм. П.Мовчана. — К.: Радянський письменник, 1991. — 189 с

Журбопис: Вірші, публіцистика. — Харків: Майдан, 1995. — 96 с.

Страсті по любові: Поезії. — Харків: Майдан, 2000. — 132 с

Хроніки дисидентські від головосіку. Невольничя мемуаристика. — К.: Смолоскип. — 2003. — 264 с

Урал над досвітнім снігів'ям. Невольничий есей з материнським листом. (З фрагментами інтерв'ю матері Ганни) / Дзвін, ч.5-6, 2000. — С 101-109.

II.

Касьянов Г. Незгодні., 1995. —С. 142.

Русначенко А. Нац. — визв. рух, 1998. — С 208.

ХТС. — Нью-Йорк. — 1974, вип. 33. — С 34, 35, 47; 1975, вип. 34. — С 33; 1976, вип. 42. — С 34, 49-50; 1978, вип. 47. — С 104, 106, 107, 119, 121, 132-133; вип. 48. —С. 60, 61,64, 72, 75; 1979, вип. 51. —С. 98.

Вісник репресій в Україні. — 1981: 1, 3, 4, 12; 1982: 1-26; 1984: 3-4,4-1,6-5.

М.Ткачук. Скорботна пісня України. Творчий портрет С.Сапеляка. – Вид. Тернопільського педуніверситету. – 1999.

Юнаки з огненної печі. / Харківська правозахисна група. Упорядн. В.Овсієнко. – Харків: Фоліо, 2003. – С 117 – 138 та ін.

Архів ХПГ: Інтерв'ю Ганни Сапеляк, матері С.Сапеляка, від 2.04.2000 р.

Мармус Володимир. Доля обрала нас: Спогади, документи, статті. – Тернопіль: Принтерінформ, 2004. – С 75, 76, 94-97, 99, 103-106, 114, 129-178.

Ірина Рапп

САРАНЧУК ПЕТРО СТЕПАНОВИЧ

Саранчук Петро Степанович (нар. 26.10.1926 р. в с. Конюхи Березанського, нині Козівського р-ну Тернопільської обл.).

Активний учасник національно-визвольного руху 40–90-х рр.

Батько С. – колишній курінний писар Української Галицької Армії в поході на Київ, активний член «**Просвіти**», кооперативного руху. Його неодноразово заарештовувала польська влада. Атмосфера в родині була патріотична, передплачували журнали «Дзвін», «Діло», «Сільський господар», «Народна справа» та ін.

Весною 1939, до приходу в Західну Україну так званих «перших совітів», Петро встиг закінчити 7 класів польської школи. Шансів навчатися далі не було. 1942 німецькі окупанти відправили С., як і багатьох його односельчан, на примусову працю в Німеччину, але йому вдалося втекти під час завантаження в вагони. Вступив у підпільну молодіжну націоналістичну організацію «Українське юнацтво», яка діяла під крилом **ОУН**. 1943 р. організація послала С. на «Хліборобський вишкіл молоді» (ХВМ) у м. Бережани, де насправді юнаків і дівчат готували до партизанської боротьби проти нацистів і комуністів.

З половини серпня 1944 в с. Конюхи курінь «Романа» набирав добровольців в **УПА**. 17-річний С. вступив у загін, який у рейді на Карпати був розбитий у третьому бою. С. повертається в рідне село, де його призначають кушовим провідником «Юнацтва». Унаслідок т.зв. «генеральної облави», масових арештів підпілля і депортації в березні – квітні 1945 співчуваючого йому населення підпільна сільська організація була розгромлена, після чого С. був призначений станичним провідником Конюхівської станиці **ОУН**. Був залучений в інформаційну групу під відомством Служби безпеки (СБ).

19.01.1946 С. потрапив у засідку на хуторах Залісся біля с. Конюхи і в 20-х числах березня в спецкамері Тернопільської тюрми за звинуваченням у «зраді батьківщини» (хоча громадянства СРСР не

приймав) був засуджений «трійкою» МГБ до 15 р. каторжних робіт з відбуванням у далеких таборах та поразкою в громадянських правах на 5 р. після звільнення, без зв'язку з рідними і близькими.

Після страшних тортур С. став інвалідом (т.зв. «некатегорійним») і 28.04.1946 був етапований на Харківську пересилку, звідки 07.07 з цілим ешеленом інвалідів і старих етапованих у м. Чусовой Пермської обл. («Понишлаг»).

У квітні 1949 С. з великим етапом перекидають в «Озерлаг» (м. Тайшет Іркутської обл.), на розпочате будівництво залізниці Тайшет – Братськ (БАМ), а звідтам 1950 переведений у «ГОРлаг» (м. Норильськ Красноярського краю), у 3-й каторжний табір.

С. був активним учасником Норильського повстання 1953, яке тривало від 04.06 до 04.08. Багато людей загинуло. С. з двома хлопцями з карагандинського етапу під керівництвом скульптора і друкаря Петра Володимировича Миколайчука з Умані виготовляв шрифти для друкування листівок, які розвіювалися над Норильськом з повітряних зміїв.

Через активну участь у повстанні С. не був звільнений у 1954. У листопаді 1956 в м. Тайшет термін йому був скорочений до 12 р., бо він, мовляв, «потрапив у банду УПА неповнолітнім» (поразка в правах залишилася).

Повернувся додому в січні 1957, але був висланий з Західної України. Жив у м. Комунарськ Луганської обл., потім у м. Миколаєві. Працював компресорником, робітником бетонного заводу, художником-оформлювачем. Був під наглядом КГБ.

01.07.1970 С. знову заарештований і 18.12 засуджений Миколаївським обласним судом за ст. 62 ч. 2 («антирадянська агітація і пропаганда») до 8 р. позбавлення волі у ВТК особливого режиму. С. інкримінували усні висловлювання, зокрема, про русифікацію, але головним було зберігання брошури Кравчука з програмовими матеріалами «IV Великого збору ОУН». Покарання відбував у **мордовському таборі особливого режиму ЖХ-385/10** (с. Сосновка Мордовської АРСР) разом із В.Романюком, Д.Шумуком, Е.Кузнецовим та ін.

Брав участь у численних акціях протесту, передавав на волю інформацію. 01.10.1978 переведений на суворий режим (ЖХ-385/19, сел. Лесной). Пізніше М.Хейфец у книзі «Українські силуети» захоплено писав про нього в нарисі «Святі старики України», передав високу думку про нього В.Стуса: *«Петро Саранчук – наче камінчик, кругом гладенький, чистенький, але камінчик, міцний камінчик».*

01.06.1978 С. привезли у Миколаївську тюрму і 01.07 звільнили з викінченням терміну. Під адміннагляд узяли прямо з воріт. Співробітники Миколаївського УКГБ постійно викликали його, вимагаючи написати покаянного листа «до будь-якої газети на вибір». Одночасно погрожували психіатричною або «випадковою машиною». Через два роки заступник начальника управління полковник Князев відверто сказав: *«Петре Степановичу, будеш сидіти в тюрмі!»* – *«За що?»* – *«Знайдеться за що!»*

С. написав листи своїм колишнім союзникам М.Хейфецу та Е.Кузнецову з проханням надіслати виклик на постійне проживання. Але за законами Ізраїлю виклик можна дати тільки родичам.

01.09.1980 С. був заарештований за інспірованим звинуваченням у «співучасті в крадіжці будматеріалів» – «побудував із незаконно купленого матеріалу 14,35 м огорожі». 22.10 засуджений обласним судом за ст. 84 ч. 2 КК УРСР до 5,5 р. позбавлення волі з конфіскацією половини власноруч побудованої ним ще в 60-х роках голостінної хатини. Утримували С. у відомих найжорстокішим режимом кримінальних зонах у м. Ізяслав Хмельницької обл., відтак у сел. Лозівський Слов'яносербського р-ну Луганської обл., де 1983 майор КГБ Кузьмін запропонував С. покаятися. Він категорично відмовився. *«Щож, поїдете в Миколаїв».*

У зоні с. Ольшанське Миколаївської обл. С. працював у теслярському цеху. Два місяці його тримали в одиночці. За 10 днів до закінчення терміну, на початку 1986, уже в часи «перебудови», С. був засуджений до 3 р. ув'язнення за «непокору, виявлену в невиконанні виробітку на 100%». Два місяці везли етапом до ВТК сел. Лозівський. За рік до звільнення С. перевели з особливого на суворий режим у м. Суходольськ.

Звільнений 28.02.1989. Реабілітований за політичними статтями. Після 28,5 років неволі, пройшовши 30 таборів і 14 тюрем, повернувся в м. Миколаїв. З моменту виникнення там патріотичних організацій (**Товариство української мови, Українська Гельсінкська Спілка, Народний Рух України, Українська Республіканська партія**) був їх активним членом. Учасник багатьох масових акцій національно-демократичних сил. Сприяє становленню української Церкви.

70-річчя С. (25.10.1996) у Миколаєві відзначалося публічно. Уперше ювілей учасника національно-визвольної боротьби був висвітлений місцевими ЗМІ.

26.11.2005 р. нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня.

Бібліографія:

I.

П.Саранчук. Село Конюхи: козацьке гніздо. Березанська земля. – Нью-Йорк, 1992.

II.

Вісник репресій в Україні. – 1981: 1, 2, 3, 4; 1982: 7/8-39; 1985: 7/8-39.

Михайло Хейфец. Українські силуети. – Сучасність. – 1983. – С. 179-211 (рос. і укр. мовами); Також: Поле відчаю й надії. Альманах. – К.: 1994. – С. 296-311.

Михаил Хейфец. Избранное. В трех томах. Том 3. Украинские силуэты. Харьковская правозащитная группа. – Харьков: Фолио, 2000. – С. 124-135.

Вахтанг Кіпіані. Твердий і чистий // Південна правда щотижня, ч. 29. – 1992. – 25 липня; Те ж: Буклет. – УРП, 1996.

Вахтанг Кіпіані. Став там, де був потрібен // Самостійна Україна, № 30. – 1995.

Данило Шумук. Пережите і передумане. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – С. 248-287.

Архів ХПГ: Інтерв'ю з П.Саранчуком 11.12. 2000 р.

Евгений Проворный. Кому какой билет выпал... // Новый горожанин. Николаевский журнал, № 10-11. – 2000. – С. 28-29.

Вахтанг Кіпіані

СВЕРСТЮК ЄВГЕН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Сверстюк Євген Олександрович (нар. 13.12.1928, с. Сільце Горхівського р-ну Волинської обл.).

Видатний сучасний український публіцист і літературознавець, активний учасник національно-демократичного руху, один з його інтелектуальних лідерів.

Народився в селянській родині.

1952 закінчив філологічний факультет Львівського університету (відділення «логіка і психологія»). 1953-1956 – аспірант НДІ психології. 1956-1959 – викладач української літератури в Полтавському педагогічному інституті. 1959-1960 та 1962-1965 – старший науковий співробітник Українського НДІ психології. 1961-1962 – завідувач відділу прози журналу «Вітчизна». Чотири рази за ці роки звільняли з роботи з політичних мотивів. До захисту кандидатської дисертації не був допущений. З 1965 до арешту в 1972 – відповідальний секретар редакції «Українського ботанічного журналу».

З часу виникнення в 1960 київського **Клубу творчої молоді**, який став центром неофіційного культурного й громадського життя Києва і всієї України, С. – один з найактивніших його учасників, поруч і в тісному зв'язку з такими відомими діячами української культури і мистецтва як А.Горська, Г.Севрук, Л.Семикіна, В.Симоненко, І.Світличний, І.Дзюба, Л.Костенко, І.Драч, В.Стус, Л.Танюк та інші.

Одним із найгостріших і найпопулярніших творів українського **самвидаву** 60-х років був анонімний памфлет про спалення Центральної наукової бібліотеки «**З приводу процесу над Погружальським**», що його написав, як пізніше стало відомо, С. у співавторстві з І.Світличним. Важливими подіями національно-культурного життя були його неофіційні публічні виступи, зокрема, на вечорі пам'яті В.Симоненка (1964). Про характер протистояння багато говорить відкритий лист (разом з А.Горською, Л.Костенко, І.Дзюбою та В.Некрасовим) до газети «Літературна Україна» у зв'язку з газетним цькуванням В.Чорновола. Широко розповсюджувалися в **самвидаві** відомі його есе «Собор у

риштованні», «Іван Котляревський сміється», «Остання сльоза», «На мамине свято», вони часто передавалися **радіостанціями «Свобода», «Голос Америки».**

У 60-х роках С. був неодмінним учасником напівлегальних літературних вечорів, зборів, заборонених святкувань біля **пам'ятника Т.Шевченку** дня перенесення його праху з Петербурга в Україну 22 травня 1861 року. 07.12.1970 С. виступив з відомою промовою на похороні А.Горської, яка трагічно загинула 28.11.1970.

Заарештований 14.01.1972 під час масових **арештів української інтелігенції.** Більшість заарештованих було засуджено восени того ж року, а слідство у справі С. затягнулося більше як на рік, хоча справа була чисто «літературною». Свої твори автор підписував власним прізвищем і тому нічого було розслідувати. Засуджений Київським обласним судом за ст. 62 ч. 1 КК УРСР 16-24.04.1973 на максимальний термін – 7 р. таборів суворого режиму і 5 р. заслання. Йому були інкриміновані як антирадянські згадані есе. Головним предметом звинувачення була книжка «Собор у риштованні» (Париж, 1970), також публічні виступи, зокрема, перед працівниками освіти в 1965 з критикою ідеологічних стереотипів і системи неправди в роботі школи, розмови зі знайомими, окремі висловлювання. «Останнє слово» С. на суді згодом поширювалося в **самвидаві.**

Відбував термін у 36-му і 35-му таборах у Пермській обл. Брав участь у численних акціях протесту – голодуваннях і страйках, перебував під особливим наглядом, його систематично кидали до **карцеру.** Наприкінці лютого 1978 був посаджений на 4 місяці в **ПКТ** (приміщення камерного типу, тобто внутрішньотабірна в'язниця). На заслання теж був відправлений після 15 діб карцеру.

На засланні (сел. Богдарин Бурятської АРСР) працював столяром геологічної експедиції.

Звільнений у жовтні 1983. У Києві мав таку ж столярну роботу, якої позбувся в 1988 у зв'язку з поїздкою в Американське посольство на зустріч дисидентів.

Починаючи з літа 1987 С. брав активну участь у роботі напівлегального **Українського культурологічного клубу,** зокрема, виступив з лекцією в зв'язку з 50-річчям загиблого в таборах В.Стуса й оголосив, що передав текст Лондонському центрові Міжнародного Пенклубу.

З 1989 С. є незмінним редактором християнської газети «Наша віра». Відстоює позиції Церкви поза політикою. Належить до **Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ),** що не бажає бути Церквою державною.

З 1989 – президент Української асоціації незалежної творчої інтелігенції (УАНТеІ), яка присуджує щорічні премії ім. В.Стуса. У 1993 С. обраний президентом Українського ПЕН-клубу.

Численні статті й публічні виступи С. перед інтелігенцією, студентами, школярами, по радіо й телебаченню впливають на подолання інерції страху в суспільстві, на відродження національних духовних цінностей. Перебуваючи поза політичними організаціями, він, проте, впливає на формування ідеології національно-патріотичного руху в цілому й особливо на духовне відродження України.

У доповіді «Шістдесятники і Захід», прочитаній в Урбані та Гарварді в 1991, С. так говорив про історичні зміни, що відбулися: *«Загрозна для світу, затята і наступальна комуністична потуга – раптом відмовилась від своєї манери виклику і погрози. Вона поникла, повернулась на 180 градусів – і прийняла мову своїх замучених і недозамучених жертв із карними номерами. Це була вічна тиха мова правди – її струмок плине через усю історію. Комуністи не змогли пересушити його, перекрити своєю «правдою», і зрозуміли, що спільною мовою світу може бути лише та тиха мова гнаних і переслідуваних за правду, яка йде від священних джерел».*

1993 С. захистив у Вільному Українському університеті (Мюнхен) докторат з філософії на тему «Українська література і християнська традиція».

Найвідоміші книги С. «Собор у риштованні (1970), «Блудні сини України» (1993), «Шевченко і час» (1996), «На святі надій» (1999). С. також автор численних есе і статей з літературознавства, психології і релігієзнавства, віршів і перекладів з німецької, англійської, російської.

Лауреат Державної премії ім. Т.Шевченка (1995) та премії ЮНЕСКО «За міжетнічну і міжконфесійну толерантність «Корнеліу Копосу» (2000). Дійсний член Української Вільної Академії Наук (США, 1996).

Живе в Києві.

Бібліографія:

I.

На свято жінки // Український вісник. Вип. III. Жовтень 1970. // Чорновіл В. Твори: У 10-и т. –Т. 3. / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. М.Косів. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 418-426; Виступ Євгена Сверстюка на вечорі пам'яті Василя Симоненка в Київському медінституті в грудні 1963 року. – Вип. IV. Січень 1971. – С. 531-537.

Є.Сверстюк. Собор у риштованні. – Париж; Балтимор: Смолоскип, 1970. – 173 с.

Ievhen Sverstiuk. Clandestine Essays / Translation and an Introduction by George S.N. Luckyj. – Cambridge; Massachusetts, 1976. – 101 с.

Iewhen Swerstiuk. Essays. Frankfurt, 1976. – 38 с.

Є.Сверстюк. Вибране / Упор. І передм. І.Кошелівця. – Мюнхен: Сучасність. – 1979. – 275 с.

Ievhen Sverstiuk, Iwan Switlychnyi, Wasyl Stus. Angst-ist bin dich Losgeworden: Ukrainische gedichte aus der Verbannung. – Hamburg: Gerold & Appel. – 1983. – 127 с.

Ievhen Sverstiuk. Lehrjahre des ewigen Gottes? (Aus dem Ukrain von Anna-Halja Horbatsch). – Hamburg: Gerold Appel Verlag, 1990. – 79 с.

Юрій Луцький. Листування з Євгеном Сверстюком / Сверстюк Є., Луцький Ю. – Балтимор; Торонто: Смолоскип, 1992. – 89 с.: портр.

Є.Сверстюк. Блудні сині України. – К.: Т-во «Знання», 1993. – 256 с.

Вінниця. Злочин без кари. Документи, свідчення / Укладання: Є.Сверстюк, О.Скоп. Передмова Є.Сверстюка. – К.: Воскресіння, 1994. – 334 с.

Є.Сверстюк. Шевченко і час. – К.: Воскресіння, – 1996. – 160 с.

Є.Сверстюк. На святі надій. – К.: «Наша віра». – 1999. – 784 с.

Євген Сверстюк: «Це – вибір». Біобібліографічний покажчик. Автор нарису Л.Тарнашинська. – К.: Нац. парлам. б-ка, 2002. – 128 с.

Є.Сверстюк. Ми обрали життя // Богуміла Бердиховська, Оля Гнатюк. Бунт покоління. Розмови з українськими інтелектуалами. – К.: Дух і літера, 2004. – 33–90.

Є.Сверстюк. На хвилях «Свободи». Короткі есеї. – Луцьк: ВМА «Терен», 2004. – 312 с.

Портрет на осінньому плесі. Інтерв'ю-діалог Василя Овсієнка з Євгеном Сверстюком // Березиль, № 2. – 2006. – С. 102 – 162; № 3. – 91–140.

II.

Український вісник, 1970-72 // Чорновіл В. Твори: У 10-и т. – Т. 3. / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. М.Косів. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 18, 19, 25, 26, 36, 42, 55, 67, 127, 153, 252-254, 295, 298, 318, 321, 418, 442-444, 477, 494, 531, 560, 644, 683, 773, 774.

Український вісник. Вип. VI. Париж-Балтимор: Смолоскип, 1971. – С. 1, 19, 20, 23-27, 56, 72, 116-122, 147, 148.

Хроника текущих событий. — Амстердам: фонд имени Герцена, 1970, вип. 1-15. — С. 144; 1979, вип. 16-27. — С. 352, 354, 472.

ХТС. — Нью-Йорк: Хроника, 1974, вип. 32. — С. 87; 1975, вип. 33. — С. 30/35/ 49; вип. 34. — С. 64; 1976, вип. 39. — С. 68; 1977, вип. 42. — С. 48, 50, 52, 59; вип. 43. — С. 15; вип. 44. — С. 45, 52; вип. 45. — С. 41, 42, 50; 1978, вип. 48. — С. 59, 72; вип. 49. — С. 9, 26; 1979, вип. 51. — С. 60-62, 64, 73-77, 89-91; 1980, вип. 52. — С. 37, 39, 43, 44, 58-61; вип. 54. — С. 38-39, 75; вип. 55. — С. 31; вип. 56. — С. 64, 118, 143; 1981, вип. 57. — С. 97; вип. 58. — С. 74-75.

Вісник репресій в Україні. ЗП УГГ. Ред.-упор. Н.Світлична. Нью-Йорк. 1980—1985 рр. — 1980: 1-11, 4-31, 7-28, 8-2, 9-32; 1981: 1, 2, 3, 4, 8, 10; 1982: 5-22, 5-27, 7/8-42, 7/8-46, 10-4; 1984: 4-27, 5-38, 10-16; 1985: 3-44, 6-44, 10-20.

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80 років. — К.: Либідь, 1995. — С. 8, 18, 20, 25, 26, 31, 61, 76, 86, 93, 105, 115, 120, 122, 127, 195, 196, 202.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. — К.: Видавництво ім. О.Теліги. — 1998. — С. 32, 142, 147, 149, 169, 176, 178, 182, 187, 190, 191, 206, 218, 222, 268.

На щедрий вечір. Збірник на пошану Євгена Сверстюка. — Луцьк: Терен, 2004. — 228 с.

Володимир Капун

СВІТЛИЧНА НАДІЯ ОЛЕКСІЇВНА

Світлична Надія Олексіївна (нар. 8.11.1936, с. Половинкине Старобільського р-ну, Луганщина – п. 8.08.2006, м. Матаван, штат Нью-Джерсі, США)

Учасниця руху шістдесятників, правозахисниця, член Закордонного представництва Української Гельсінкської групи, редактор-укладач «Вісника репресій в Україні» (США), лауреат премії ім. Т.Шевченка.

1953-58 закінчила філологічний факультет Харківського університету, відділення української мови й літератури. Працювала директором школи робітничої молоді в м. Краснодоні, бібліотекарем.

З 1963 оселилася в Києві. Працювала в редакційній групі заочного сільськогосподарського технікуму, редактором видавництва «Радянська школа», науковим співробітником інституту педагогіки і за сумісництвом – учителькою вечірньої школи в Дарниці.

Клуб творчої молоді (КТМ), який відвідувала з братом Іваном Світличним, зіграв величезну роль у житті не тільки «шістдесятників». Там С. здружилася з багатьма майбутніми дисидентами, з художницею А.Горською.

Після відомого зіткнення 22 травня 1967 біля **пам'ятника Т.Шевченку** С. серйозно зацікавився КГБ. 08.11.1967 С. разом із братом, І.Дзюбою, Л.Костенко послали лист-протест П.Шелесту, у якому кваліфікували процес над В.Чорноволом як порушення елементарних процесуальних норм, як «особисту помсту, розправу наділених владою людей над людиною, яка інакше мислить і зважається критикувати дії окремих радянських установ, тобто здійснює своє конституційне право». Була на суді В.Чорновола 15.11.1967. 1968 звільнена з роботи.

У грудні 1970 у м. Василькові Київської обл. разом з Є.Сверстюком С. знайшла забиту подругу-художницю А.Горську, організувала похорон і зведення пам'ятника на її могилі.

Після «січневого покосу» (**арештів інтелігенції**) 1972 р. С. майже щодня викликали на допити в КГБ у справі брата. Щоразу проща-

лася зі своїм дворічним сином Яремою, який теж був для КГБ «аргументом» слідства. За місяць до арешту на черговому допиті С. оголосили про арешт і зажадали написати доручення, кому вона доручає виховання дитини.

«Були страх, сльози, сумніви, торгівля з самою собою: чи не піти на компроміс задля дитини», — такі думки прийшли в той момент, коли начальник слідчого відділу, сумнозвісний Пархоменко, заявив: *«Ми даємо вам ще добу — подумайте добре»*. Жодному його слову не повірила. Потім з'ясувалося, що в цей день був арештований І.Дзюба і проведено багато обшуків, у тому числі й у С.. Вилучили працю В.Стуса «Феномен доби», книжку А.Авторханова «Технология власти», вірші, статті, вирізки, листи — усього 1800 одиниць.

Заарештували С. 18.05.1972. Сина з ясел кагебісти відвезли в будинок дитини в м. Ворзель під Києвом. Тільки зусиллями братової Леоніди Світличної родині вдалося забрати його і віддати бабусі на Луганщину.

Майже рік С. провела в ізоляторі КГБ на Володимирській. На провокаційні запитання слідчого відповідала: *«Я просто людина, життя подарувало мені щастя спілкуватися з широким колом творчих людей, і репресії проти них я сприймаю як репресії проти мене»*. У протоколах слідства є таке: *«Визнаю себе винною в тім, що, маючи вищу освіту, певний життєвий досвід, вірила законам, які не узгоджуються між собою, вважала, що Конституція СРСР — це найвищий Закон, а це не так, тому що його постійно порушують. Обіцяю, що коли мене з малою дитиною випустять, не читатиму антирадянську літературу, а зарікатися, що взагалі нічого не читатиму, не можу, тому що я людина письменна і невідомо, що є критерієм: що можна читати, а чого — не можна»*.

23-24.05.1973 засуджена Київським обласним судом за ст. 62 ч. 1 КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда») на 4 р. таборів суворого режиму.

Покарання відбувала в сел. Барашево, Теньгушовського р-ну, Мордовія, в установі ЖХ-385/3-4. Разом з іншими ув'язненими жінками брала активну участь у протестах, голодуваннях. За місяць до кінця терміну С. повезли в Луганськ вибирати місце проживання, фактично «заслання», але вона твердо вирішила повернутися в Київ.

Повернулася в травні 1976. У прописці відмовили, на роботу не брали, погрожували заарештувати за «дармоїдство». Жила з сином у братової Л.Світличної, яку регулярно штрафували за «порушення паспортного режиму». Восени 1976 зважилася надіслати до ЦК КПУ

й уряду заяву – відмову від громадянства, мотивуючи цей крок жорстокою розправою над Л.Лук'яненком, П.Григоренком, В.Чорноволом, В.Стусом, С.Шабатурою та іншими достойними людьми. Свій вибір пояснила так: *«Нижче моєї гідності бути громадянкою найбільшого в світі, наймогутнішого і найдосконалішого концтабору».*

У 1977 С. запропонували вступити до УГГ. Відмовилася, відповівши: *«Я роблю для вас усе, що можу, і далі робитиму те, що зможу. Робитиму не для того, щоб десь фігурувати, бо не бачу в цьому особливого сенсу».* Один з меморандумів УГГ називався «Про долю Надії Світличної».

1977 вийшла заміж за Павла Стокотельного, прописалася й улаштувалася двірничкою в дитячому садку, але після чергового допиту була звільнена. 30.12 С. пред'явили попередження за **Указом ПВР від 25.12.1972.**

На «відкритому» судовому процесі в березні 1978 у м. Василькові Київської обл. над М.Матусевичем і М.Мариновичем була свідком. Щодо її показів у ЦК КПУ надійшла така інформація: *«Намагалася використати судову трибуну для антирадянської агітації і пропаганди».*

У травні 1978, *«не порушивши адміністративного нагляду, на власнім кріслі-ліжку вродила козака Івана...»*

12.10.1978 виїхала спочатку в Рим, де її прийняв Папа Римський Іван-Павло II, а 08.11 того ж року прибула у США. Через 8 років її позбавили радянського громадянства.

Працювала перекладачкою в Гарвардському університеті.

З 1980 С. брала активну участь у роботі **Закордонного представництва УГГ**, стала редактором-упорядником періодичного видання Представництва. До неї стікалася вся інформація про репресії в Україні. До 1985 С. регулярно видавала **«Вісник репресій в Україні»** (коштом української діаспори). 1983-1994 рр. С. працювала в Українській редакції **Радіо «Свобода»**. Спочатку виходила в ефір епізодично, як правило, у зв'язку з трагічними українськими подіями. Від постійної роботи в редакції спочатку відмовилася, боячись нашкодити братові. Потім зрозуміла, що братові вже неможливо нашкодити: блискучого літературного критика й поета система зробила інвалідом першої групи. Вела **«Журнал надії»**, до якого крізь шум глушительів прислухалася вся Україна. 12 років розповідала про найкращих – репресованих – людей України.

Розшифровуючи і розбираючи передані з таборів матеріяли і перетворюючи їх на брошури і книги, численні радіопередачі, С. вчинила справжній подвиг. Це була неймовірно тяжка, каторжна робота. Саме С. ми зобов'язані підготовкою до друку книги В.Стуса **«Палімп-**

сести». Вона впорядкувала книжки Я.Лесіва «Мить», Миколи Руденка «За ґратами», Миколи Горбала «Коломийка для Андрійка», Гелія Снегірьова «Твори», брошуру Ю.Литвина.

1990 С. приїхала в Київ під час студентського голодування. Щодня приходила інкогніто на майдан, але зізнатися, хто вона, не зважилася. Було незручно: «*Я сита з багатої країни, а вони голодують*». Тоді ж подумала: «*Діти гідно продовжують традиції шістдесятників... Україна прокинулася*».

Після смерті брата Івана разом з його вдовою Л.Світличною підготувала до друку книжку його віршів «У мене – тільки слово» (вийшла 1994) і книжку спогадів про І.Світличного «Доброокий» (видана в 1998), книжку його листів з табору.

С. проживала в м. Ірвінгтон, останнім часом в м. Матаван, штат Нью-Джерсі, працювала в Українському музеї в Нью-Йорку, редагувала жіночий журнал «Віра». Зібрала величезний архів, який, утім, потребує впорядкування. Збирала кошти на пам'ятник О.Мешко та її матері Марії, на Козацький хрест «Убієнним синам України» в урочищі Сандармох (Карелія). 2003 р. була учасницею паломництва в урочище Сандармох та на Соловки. Її присутність в Україні явна.

С. присуджена премія В.Стуса 1992 р.. 1994 Н. та І.Світличним присуджена державна премія ім. Т.Шевченка. Свою частку премії віддала на створення «Музею шістдесятництва» в Києві, який вона започаткувала 1992 р. Указом Президента України від 26.11.2005 р. С. нагороджена орденом Княгині Ольги III ступеня.

Похована 17.08. 2006 р. на Байковому цвинтарі в Києві.

Бібліографія:

I.

Заяви УГГ, ЦК КПРС // Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т. 2. – С. 54-55; Від упорядника Інформбюлетеня № 4. – Т. 3. – С. 150-151.

«Подарунок» на іменини // Вільне слово (Житомир), № 20 (28). – 1991, 1 червня.

Родинний спогад // Доброокий. Спогади про Івана Світличного. Упорядники Леоніда і Надія Світличні. – К.: Видавництво «Час», 1998. – С. 9-19.

Архів ХПГ: Інтерв'ю з Н.Світличною 23.09. 1998.

«...Хотіла б бути просто християнкою» / Розмову провели і записали Раїса Лиша і Юрій Віташ. – Наша віра, № 11 (127). – 1998. – Листопад.

Тюремне вічко в церкві // Віра, № 4 (122). – 2003. – Жовтень–грудень. – С. 13-15.

II.

ХТС. – Амстердам. – 1979, вип.1-15. – С. 28, 151.

ХТС. – Нью-Йорк. – 1976, вип. 41. – С. 44, , вип. 43. – С. 107; 1977, вип. 44. – С. 63, 120; вип. 45. – С. 22; 1978, вип. 48. – С. 22, 94, 126, 128.; вип. 49. – С. 9-11.

Інформбюлетені УГГ, 1981. – С. 30, 31, 36, 38, 39, 40, 41, 74, 100, 118, 172, 183.

Вісник репресій в Україні. ЗП УГГ. Ред.-упор. Н. Світлична. Нью-Йорк. 1980–1985 рр. – 1981: 1, 2, 3, 4; 1982: 6-1; 1984: 9-24; 1985: 3-18 7/8-1.

Укр. Гельс. Група, 1978–1982. – С. 9, 11-14, 59, 62, 88, 342, 366, 374, 442, 446, 521, 606, 780, 963.

Вести из СССР. – Мюнхен: Права человека, 1988. – 5/6-45.

Касьянов Г. Незгодні., 1995. – С. 11, 73, 74, 126, 127, 163, 164, 171, 172.

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. – С. 22-23.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 146, 153, 223, 262.

О.Климчук. Як не зігнешся, то не зігнуть. – Україна, 1992, № 12. – С. 4-7.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т.1. – С. 3, 7, 22, 25, 30, 34, 26, 40, 60, 125, 144-146, 148, 177, 180; Т. 2. – С. 54-55, 92, 100-103, 116, 132, 137, 165-166 170; Т. 3. – С. 68, 96-97, 100, 102-103, 151, 180; Т. 4. – 10, 80-81, 123, 127, 188, 200, 242-243.

Олексій Неживий. Надія Світлична: штрихи до портрета // Літературна Україна. – 2003. – 16 січня.

Надія Світлична: штрихи до портрету // Літературна Україна, №1. – 2003, – 16 січня. Те ж: Свобода, № 18. – 2003. – 2 травня; Те ж: Свобода. – 2003. – 2 травня.

Захаров Б., Нарис., 2003. – С. 9, 76, 79-80, 82-83, 87, 94, 114, 121, 123.

Є Сверстюк та ін. З гідністю жила і відійшла; Некролог. – Літературна Україна, № 31 (5169), 2006. – 17 серпня; Шлях перемоги, № 33 (2723), 2006. – 16 серпня.

Софія Карасик, Василь Овсієнко

СВІТЛИЧНА (ТЕРЕЩЕНКО) ЛЕОНІДА ПАВЛІВНА

Світлична (Терещенко) Леоніда Павлівна (нар. 02.04.1924 р. в Києві – п. 18.02.2003, Київ)

Була зигзицею. Ладюю.

(Іван Світличний)

Народилася в Києві біля гори Хоревиця. Батько – студент-архітект, мати – домогосподарка. Хрестили в автокефальній церкві Покрови на Солом'янці.

Перші зорові враження – Андріївський собор і двохсотлітня липа, звукові – українські пісні, які дуєтом співали батьки. На могилу матері Мазепи і могили воїнів полку імені Богдана Хмельницького, розстріляних Муравйовим, Льоля (так рідні та друзі називали її все життя) приносила польові квіти.

У 1929 закрили монастир. С. казала, що все життя чула дзвінкрик дзвонів, скинутих із дзвіниці. У 1936 скрізь знищували церкви – Богородицю Пирогошу, Богоявленський собор Братства, Церкву Різдва Богородиці, у якій відспівували Шевченка...

Початок шкільної науки збігся з **голодомором**. Ідучи до школи, бачила померлих. Щоби врятувати дітей від голоду, мати віднесла обручки, срібні ложки і навіть оклад ікони в «Торгсін» («Торгівля з іноземцями»). Від голоду померли дід і багато родичів. Почалася епідемія тифу.

Після вбивства С.Кірова, що стало приводом для знищення української інтелігенції, почала читати газети; про процес СВУ – Спілки визволення України – чула розмови батьків; заарештували багатьох знайомих.

1937 рік... Щезають найкращі вчителі, заарештовують батьків багатьох учнів. Дітей забирають у дитячі будинки – під бравурні марші з приводу сталінської конституції. У школу Леоніди перевели паралельний клас з єврейської школи, з'явилися учні з польської та німецької шкіл – у 1938 закривали школи нацменшин.

Передвоєнні роки, фінська війна... Навіть із вузів мобілізують молодь. У старших класах середніх шкіл і вузах впроваджують плат-

ню за навчання, хто бідніший – змушений полишити навчання. Черги за продуктами, замаскована карткова система – хліб і молоко в обмеженій кількості розносять по квартирах.

Перший день війни застав Леоніду, першокурсницю Будівельного інституту, на геодезичній практиці. Через півтора місяця німецькі війська були під Києвом. Володимирська вулиця біля НКВД засипана горілим папером. Усіх старших 16 років ганяли «на окопи», які німці спокійно обійшли. А за тиждень до приходу німців влада клялася ніколи не здати Києва.

20.09.1941 німці ввійшли у Київ. Бабин Яр, голод, грабунки, відправляють на примусові роботи в Німеччину. Рятуючись від Німеччини, Леоніда стала студенткою Медичного, потім Гідромеліоративного інститутів – єдиних за німців вузів.

У вересні 1943 німці вигнали залишки населення з Києва. Не було поблизу ні родичів, ні знайомих. Перебувши трохи в гробівці на Байковому цвинтарі, Леоніда з мамою повернулася додому у Фролівський монастир. *«Та дорога через порожній Київ, коли будь-хто міг нас убити, – одна з найстрашніших згадок у житті»*, – розповідала С.

1944 Леоніда відновилася в Будівельному інституті, що звільнило її від мобілізації як медсестри до війська. Приміщення не опалювалося. Голодні, обідрані – але вчилися. А ще треба було заробляти, бо на стипендію не можна було й хлібини на базарі купити. Особливо важко було під час голоду 1946–47. Трохи рятували «другі гарячі» – каша, яку давали в студентській їдальні, і кварта молока, яку відривала від себе хрещена Леоніди.

У 1948 закінчила інститут і мусила їхати у Красноярськ-20. Аспірантура їй не світила, бо залишалася на окупованій території. Правдами-неправдами залишилася в Києві, проектувала київські мости (чи не парадоксально: перебування на окупованій території не стало цьому на заваді). Згодом вступила в аспірантуру Інституту будівельної механіки АН УРСР. Але вдома працювати було ніяк – працювала в «академці» – бібліотеці ім. В.Вернадського. Там познайомилася з Іваном Світличним. У 1955 вони збиралися одружитися, але через смерть Іванового батька відклали на рік. Понад три роки жили (точніше, ночували) в кімнатці мами у Фролівському монастирі, де жила ще й сім'я брата – 6 осіб на 14 кв.м.

Після закінчення аспірантури С. працювала асистентом у Будівельному інституті, Іван – молодшим науковим співробітником в Інституті літератури АН УРСР. Жили тяжко, бо зарплати були мізерні, а потрібно було допомагати матерям. З Івановою жадобою до книжок про якийсь одяг нічого було й думати. Але вони були моло-

дими, були оптимістами. Іван із притаманним йому харизматичним лідерством був завжди в центрі всіх громадських подій. С. ніколи лідером не була, але з притаманною їй з дитинства самостійністю (ще в школі вчила інших) забезпечувала сім'ї надійні тили, була «гарантом будем-перебудем», як писав у присвяченому їй сонеті Іван. Без такого тилу страждала громадська діяльність, а сімейні незгоди часто використовував КГБ.

Пережила обшуки 1965, 1969, 1972 рр., 8-місячний арешт чоловіка 1965-66 рр. Після другого його арешту 1972 р. звільнена з викладацької роботи на кафедрі опору матеріалів Будівельного інституту.

Чим могла, допомагала родинам в'язнів. Деякий час С., Віра Лісова, Михайлина Коцюбинська були розпорядницями **Громадського фонду допомоги політв'язням і їхнім родинам (фонд О.Солженіцина)** в Україні. І, звичайно ж, допомагала морально й матеріально ув'язненим Іванові та Надії Світличним, свекрусі та синові Надії Яремі, якого після арешту матері розшукала в яслах у Ворзелі і передала бабусі на Луганщину.

Вийшовши на пенсію, з червня 1979 р. майже постійно була з Іваном на засланні у с. Усть-Кан Горно-Алтайської обл., з лютого 1980 – у с. Майма. Коли 1981 в Світличного стався інсульт, 9 місяців провела з ним у лікарні, потім 18 місяців до кінця терміну (його, всупереч людським і Божим законам, не комісували) жила з ним у гуртожитку серед алкоголіків і повій. У січні 1983 привезла чоловіка в Київ. Він з трудом пересувався, не міг читати, з труднощами говорив: дружина скоріше вгадувала його думку. З квартири на 5-му поверсі його не можна було вивезти на прогулянку – не було ліфта. Починаючи з 1986 З.Красівський шоліта забирав Світличних до себе в м. Моршин. З жовтня 1989 С. не розмовляв і не рухався, потребував особливого догляду. 1991 вдалося обміняти квартиру, та вже було пізно: 25.10.1992 І.Світличний помер.

1989 разом з Іваном підготувала до друку книжку «Серце для куль і для рим», яка вийшла в 1990. Після смерті Івана разом з його сестрою Н.Світlichною підготувала другу книжку – «У мене – тільки слово» (вийшла 1994) і книжку спогадів «Доброокий» (видана в 1998). Упорядкувала книжку листів І.Світличного (вийшла 2001 р.).

Похована С. поруч з чоловіком на Байковому цвинтарі в Києві.

Бібліографія:

I.

Л.Світлична. Поруч з Іваном // Доброокий. Спогади про Івана Світличного. Упорядники Леоніда і Надія Світличні. – К.: Видавництво «Час», 1998. – С. 20-60.

І.Світличний. Серце для куль і для рим. Поезії. Поетичні переклади. Літературно-критичні статті. / Переднє слово Дзюби І.М. – К.: Радянський письменник, 1990. – 581 с.

І.Світличний. У мене – тільки слово. Упоряд. та приміт. Л.П.Світличної, Н.О. Світличної. – Харків: Фоліо, 1994. – 431 с.

І.Світличний. Голос доби. Кн. 1: Листи з «Парнасу» / Упорядн. Л. Світлична. – К.: Сфера, 2001. – 544.

Л.Світлична. Зойк дзвонів. – Наша віра, № 1 і 3 (177 і 179). – 2003. – Січень, березень.

Архів ХПГ: Інтерв'ю Л.Світличної 17.01. 1999.

II.

Вісник репресій в Україні. ЗП УГГ. Ред.-упор. Н.Світлична. Нью-Йорк. 1980–1985 рр. – 1980: 1-5, 1-17, 3-17; 1981: 4, 9.

Тарас Марусик. Гаснуть смолоскипи нації... // Дзеркало тижня, № 10 (435). – 2003. – 15 березня.

Пам'яті Леоніди Світличної; В.Овсієнко. Світлична (Терещенко) Леоніда Павлівна // Літературна Україна, №10 (5003). – 2003. – 6 березня.

Василь Овсієнко

СВІТЛИЧНИЙ ІВАН ОЛЕКСІЙОВИЧ

Світличний Іван Олексійович (нар. 20.09.1929, с. Половинкине, Старобільського р-ну, Луганської обл. — п. 25.10. 1992, м. Київ)

Критик, літературознавець, поет, перекладач. Духовний лідер і ідеолог національно-демократичного руху 60-70-х років. Один з найактивніших розповсюджувачів самвидаву.

Народився в родині колгоспників. У 1932-33 матір працювала на Донбасі, щоб урятувати родину від голоду.

1937 р. С. пішов у школу с. Половинкине. Під час німецької окупації, у жовтні 1943, ладнав вибуховий пристрій, щоб підірвати німецьку машину, він вибухнув у руках, внаслідок чого С. позбувся пальців на руках, мав осколки в ногах. Однак, за свідченням молодшої сестри Надії Світличної, усе життя був дуже майстровитий.

1947 р. С. закінчив школу в м. Старобільську з золотою медаллю і вступив до Харківського університету на факультет української філології. Закінчив університет з відзнакою, вів наукову роботу, але через незалежну поведінку на кафедрі його не залишили.

1952 р. С. вступив до аспірантури відділу теорії літератури Інституту літератури ім. Т.Шевченка Академії Наук України. Керівник академік О.І.Білецький. У нього вчився принциповості в науці. Дисертація «Рухома естетика» до захисту не була допущена як така, що не базувалася на марксистсько-ленінських постулатах.

12.05.1956 С. одружився з киянкою Леонідою Терещенко, інженером-будівельником, понад 3 р. жили вшістьох у кімнаті її мами у Фролівському монастирі — колишній келії на 14 кв.м, яка швидко заповнювалася книгами. 1960 одержали квартиру. *«В тій квартирі було одне ліжко, холодильник був напівпорожній. Однак, ту хату на Уманській дотепер згадують шістдесятники, бо там завжди знаходився кусень хліба для голодних, можливість переночувати або й пожити якийсь час, книжки і господар для спраглих істини»,* — писала згодом Леоніда Світлична.

С. завідував відділом критики журналу «Дніпро», з 1957 по 1963 — молодший науковий співробітник Інституту літератури АН УРСР. Че-

рез конфлікт з академіком І.Білодідом змушений був піти з Інституту. Біля року працював на такій же посаді в Інституті філософії АН, але і звідтіля довелося піти. С. прийняли у видавництво «Наукова думка», але секретар парткому К.М.Ситник наказав звільнити його. У 1965 С. якийсь час працював редактором Українського Товариства охорони природи. З 1965 остаточно позбувся роботи і друкувався хіба що під чужими іменами і псевдонімами.

Разом з І.Дзюбою та Є.Сверстюком С. був одним з найвідоміших молодих нонконформістських критиків.

С. — духовний лідер національно-демократичного руху 60-70-х років. Він незмінно знаходився в центрі кожної культурної акції. У 1962-63 став одним із засновників **Клубу творчої молоді** в Києві. Одним з перших установив контакт з українською діаспорою на Заході та поширював **самвидав**. С. налагодив зв'язки зі львів'янами — братами М. і Б.Горинями та ін. Саме він переконав їх, що доба поразки національно-визвольних змагань — не час для підпільних організацій, перевагу треба віддати «боротьбі словом». С. був незаперечним моральним авторитетом у русі. Його особистість стояла в центрі культурної інтеграції Західної і Східної України, України зі світом: як дисидент, як публіцист і як поет. Поезія його виходить за межі творчості **шістдесятників**, за межі «національної літератури». С. був також першокласним перекладачем. Перекладав зі слов'янських мов, з французької. Його поетичну інтерпретацію П.Беранже зарховують до вершин перекладацької майстерності.

31.08.1965 до Світличних прийшли кагебісти з обшуком. Обшук тривав добу. Вилучили машинописи з віршами М.Холодного, Л.Череватенка, Б.Мамайсура, забрали багато книжок, особливо галицьких видань до 1939 р., Святе Письмо, друкарську машинку. С. заарештували за звинуваченням у проведенні антирадянської агітації і пропаганди (ст. 62 ч. 1 КК УРСР). Проте 30.04.1966 він був звільнений за відсутністю доказів як «соціально безпечний» (ст. 7 КК УРСР). Чарівність і масштаб особистості С. були так великі, а протести з приводу його арешту такі численні в Україні і в світі, що власті тоді не зважилися його засудити. І ніхто з оточення С. не поставив під сумнів його репутацію.

У 1966-71 С. не міг улаштуватися на роботу, не міг публікуватися. У цей період він активно займався самвидавчою діяльністю, відредагував багато статей, зокрема, пустив в обіг «Щоденник» В.Симоненка з добіркою його нецензурованих віршів, оприлюднив справу «Української Робітничо-Селянської Спілки» Л.Лук'яненка. Ра-

зом з Г.Кочуром і Е.Крюба готував антологію новітньої французької поезії, укладав словник синонімів.

28.03.1969 у С. була вилучена мічена КГБ фотокопія книжки А.Авторханова «Технология власти» – за її радіаційним слідом стежили, де вона мандрує.

Напередодні Нового 1972 р. С. був телефонний дзвінок: «*Іван Олексійович? Я – Добош, і хотів би вас бачити...*». 1.01.1972 С. зустрівся з громадянином Бельгії Ярославом Добошем. Його приїзд і арешт 4.01 послужив формальним приводом для **арештів** цілої когорти **шістдесятників** і звинувачень їх у зв'язках з закордонними націоналістичними організаціями (див.: «**Справа Добоша**»). 12.01.1972 в С. був обшук, що знову тривав добу і завершився арештом С. та затриманням І.Дзюби, який якраз нагодився. Вилучили багато українського і російського **самвидаву**, книжки, друкарську машинку, радіоприймач, магнітофонні стрічки з унікальними записами В.Симоненка, В.Стуса, Б.Мамайсура та ін. 4.02 – повторний обшук. Вилучили машинопис «Словника українських рим» С.Караванського, машинописи Є.Сверстюка, В.Стуса. І.Дзюби, І.Калинця, М.Холодного, лист Д.Шумука, який розцінили як «програмовий документ», незавершену працю С. «Динаміка преси». Тільки 11.02 в пресі з'явилося повідомлення: «*За проведення ворожої соціалістичному ладові діяльності і в зв'язку зі справою Добоша притягнуті до кримінальної відповідальності Світличний І.О., Чорновол В.М., Сверстюк Є.О. та ін. Слідство триває.*». За «та ін.» стояли десятки арештів, сотні обшуків, допити тисяч людей, вигнання з вузів, з роботи, у т.ч. його дружини Л.Світличної. «Шпигунські пристрасті» згодом згасли: усі були звинувачені лише за ст. 62 ч. 1 КК УРСР «антирадянська агітація і пропаганда», у т.ч. і сестра Н.Світлична. Щоб за прикладом попередників-чекістів «створити» підпільну партію і звинуватити С., Є.Сверстюка та І.Дзюбу в «зраді батьківщини», КГБ намагався інкримінувати їм «Програму української комуністичної партії», автором якої, як з'ясувалося в жовтні, був Василь Рубан.

27-29.04.1973 тривали «відкриті» засідання Київського обласного суду, на які не допустили навіть родичів. Вирок: 7 р. позбавлення волі в таборах суворого режиму і 5 р. заслання, до яких, щоправда, зарахували відсиджених раніше 8 місяців.

Термін С. відбував у **пермських таборах** ВС-389/35 і 36. Був одним із лідерів табірної руху опору. Брав участь у всіх колективних акціях протесту, тримав голодівки – одна тривала 56 діб. Після неї 15.11.1974 його привези в Київ. Схуд з 70 до 44 кг.

С. відігравав провідну роль у написанні табірної хроніки й передачі її на волю, перекладав, укладав словник синонімів. Хоч не мав пальців, та був позбавлений інвалідності, мусив працювати, як усі. Карався в ШІЗО і ПКТ.

У лікарні зони ВС-389/35 йому в січні 1978 р. занесли брудним шприцом хворобу Боткіна (жовтяницю). 07.05.1978 з цією тяжкою хворобою С. був етапований на заслання в с. Усть-Кан Горно-Алтайської обл., куди прибув 27.06.1978. Повітря там розріджене, що погіршувало стан здоров'я С. На засланні він працював нічним сторожем, палітурником у бібліотеці. У травні 1979 дозволили поїхати у відпустку в Київ. У лютому 1980 С. перевели у с. Майма, яке розташоване значно нижче. У липні його відвідала М.Коцюбинська, а 20.08.1981 у нього стався інсульт, йому двічі пробивали череп, щоб видалити гематому (в лікарні не було навіть рентгену!). Під час лікування йому внесли стафілокок. С. став інвалідом 1 групи. Доглядала його дружина Леоніда Світлична, яка з червня 1979 майже постійно була на засланні з чоловіком. Згодом вона написала: *«Фізично Іван помер на своєму ліжку в жовтні 1992 р., а як творча людина – загинув у серпні 1981 р. в засланні на Алтай»*.

Тим часом їхню кімнату в гуртожитку, повному алкоголіків і повій, було пограбовано. Місцевий кагебіст сказав дружині, що є домовленість з Москвою про комісування С., та новий голова КГБ СРСР Федорчук, який люто ненавидів С., анулював домовленості. (*«Світличного и Кочура надо повесить на одном суку!»*, – казав він в одній розмові).

23.01.1983 С. звільнений. Маючи незахищений череп, не міг летіти літаком. Потягом їхали тиждень. Зустрів їх В.Марченко. Повернувшись тяжко хворим, продовжувати колишню громадську діяльність він уже не зміг. Не міг навіть читати. Говорив з зусиллями: дружина скоріше вгадувала його думку по очах. Слухав новини, музику. До нього приходили поодинокі вцілілі **шістдесятники**. З квартири на 5 поверсі його не можна були вивести на прогулянку – не було ліфта. Починаючи з 1986 З.Красівський щоліта забирав Світличних до себе в м. Моршин. У жовтні 1989 С. утратив свідомість, після чого вже не міг ні говорити, ні рухатися. Щойно 1991 вдалося обміняти квартиру, та вже було пізно.

Помер С. 25.10.1992 р. Відспівували його у Володимирському соборі, поховали неподалік В.Стуса на Байковому цвинтарі. Козацького хреста зі словами Святого Письма *«Він був світільником, що горів і світився»* вибив художник Микола Малишко.

С. – член міжнародного ПЕН-клубу з 1978, член Спілки письменників України з 1990. У 1989 йому присуджено премію ім. В.Стуса, в 1994 разом з сестрою Надією – премію ім. Т.Шевченка.

Бібліографія:

I.

Гратовані сонети. – Мюнхен: Сучасність, 1977.

Серце для куль і для рим. Поезії. Поетичні переклади. Літературно-критичні статті / Переднє слово Дзюби І.М. – К.: Радянський письменник, 1990. – 581 с.

У мене – тільки слово. Упоряд. та приміт. Л.П.Світличної, Н.О. Світличної. – Харків: Фоліо, 1994. – 431 с.

«Доля – ми самі у високий час»; Коли і як виник «Самвидав». Публікація Л.Світличної. – Літературна Україна, № 32 (4848). – 1999. – 23 вересня.

Голос доби. Кн. 1: Листи з «Парнасу» / Упорядн. Л. Світлична. – К.: Сфера, 2001. – 544.

II.

Вісник репресій в Україні. ЗП УГГ. Ред.-упор. Н.Світлична. Нью-Йорк. – 1980: 1-5, 3-17, 9-27, 9-34; 1981: 2, 3, 4, 9, 11, 12; 1982: 1-28, 2-31, 4-31, 6-28, 7/8-29; 1984: 5-34; 1985: 2-30, 6-31, 6-44, 10-18, 11-24, 12-14.

Касьянов Г. Незгодні..., 1995. – С. 17, 20, 23-28, 30, 31, 44, 47, 58, 61, 69, 70, 73, 74, 76, 79, 94, 117, 119, 122-124, 126, 127, 129, 130, 151, 152, 159, 195.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 117, 142, 146, 149, 152, 153, 154, 166, 177, 178, 184, 186, 189, 190.

«Доброокий». Спогади про Івана Світличного. Упорядники Леоніда і Надія Світличні. – К.: Видавництво «Час», 1998. – 572 с.

Л.Танюк. Парастас. – К.: Сфера, 1998. – С. 9-57.

Жити так, ніби немає облоги. Спогади про Івана Світличного / Підготувала Майя Орел. – Україна молода. – 2002. – 25 жовтня.

Захаров Б., Нарис..., 2003. – С. 36, 79-80, 82, 84-85, 87-88, 93-94, 97, 100.

Людмила Тарнашинська. По цей бік, де Світличний. – Літературна Україна, № 37 і 38, 2004. – 30 вересня і 7 жовтня.

Борис Захаров, Василь Овсієнко

СЕМЕНЮК КЛИМ ВАСИЛЬОВИЧ

Семенюк Клим Васильович (нар. 4.12.1929, за документами 20.10.1931, с. Золотолин Костопільського р-ну Рівненської обл.).

Учасник національно-визвольної боротьби та правозахисного руху 40 – 90-х рр.

З селянської родини. Батько 1944 р. був ув'язнений на Колимі за співпрацю з УПА.

1951 р. С. був призваний у Радянську армію, але актований на півроку через хворобу бронхів. 7.03.1952 р. через військкомат викликаний в обласну поліклініку і заарештований за звинуваченням у розповсюдженні оунівської літератури – за ст. 54, п. 10, ч. II, «антирадянська агітація і пропаганда». Допитували з биттям кулаками, шлангом, рукояткою пістолета, запроторювали до боксика, де С. тримав голодівку протесту. Слідчий допитав 9 односельчан, але доказів не здобув і зі злості порвав протоколи. Рівненський обласний суд на закритому засіданні 23.04.1952 р. ув'язнив С. на 10 р. з конфіскацією майна і позбавив його громадянських прав на 5 р. У сім'ї відібрали останню корову. С. для постраху кинули в камеру смертників.

10.05.1952 С. взяли на етап, який пролягав через Львів, Москву, Котлас Архангельської обл. – в управління Печорлаг. У таборі № 11 (Вичегодськ) працював у вагоноремонтному депо. Занедужав на жовтяницю, лікувався в таборі № 12, відтак працював у таборі № 14 на деревообробному заводі, у столярному цеху, в кузні.

У 1955 р. С. подав скаргу на дії слідства. Комісія ЦК зняла йому 5 р. строку, а з рештою п'ятьма роками він підпав під амністію 1953 р. і через півроку, 9.11.1955, був звільнений у м. Єлець.

Узяв направлення на Київ, хоча мав намір іти в підпілля. Пересвідчившись у рідному краю, що підпілля вже фактично нема, влаштувався в Києві на «комсомольську будову» – домобудівний комбінат на Теличках, жив у робітничому гуртожитку. Заробітки були мізерні: на роботу ходив у зеківській куфайці, а вийти на вулицю не мав у чому. Покинув роботу, заробляв столярними роботами, однак

розрахуватися вдалося лише через прокурора. Влаштувався на гумовий завод вулканізатором. Робота була зтяжка, тому вивчився на майстра-ремонтника, влаштувався за новим фахом на Дарницький шовковий комбінат.

У лютому 1958 р. С. одружився з Марією Дудко. Дочка Людмила народилася у 1959 р., син Ярослав у 1964.

19.06.1958 р. у С. був проведений обшук, під час якого вилучено пістолет і малокаліберну гвинтівку, які він придбав «про всяк випадок». Справу вів заступник начальника слідчого відділу обласного КГБ ппк Касьяненко. Довести «терористичні наміри» слідство не змогло, тому С. звинуватили за ст. 196 КК УРСР «незаконне зберігання зброї». 29.08.1958 р. Київський обласний суд засудив С. до 5 р. таборів суворого режиму з подальшою заборонаю на 5 р. проживати в обласних центрах СРСР.

С. помилково (бо справу вів КГБ) завезли у **мордовський політичний табір** № 8 (Сосновка), де він зустрів давніх знайомих з Печорлагу. Через тиждень його перевели в лагпункт № 11/2 (Явас), відтак у № 6 (Молочниця), де працював в обслузі, потім у табір № 5 (Ліплей). Там його намагалися примусити розвантажувати вагони з лісом. Відмовився, пославшись на інвалідність III групи (бронхіт). Після 7 діб карцеру послали в лакувальний цех, відтак працював у столярному цеху.

Завдяки інвалідності (вже II група) та у зв'язку зі зменшенням за Кримінальним кодексом 1961 р. максимального покарання за ст. 196 Київський обласний суд 10.10.1961 р. скоротив термін до 2 р., які він уже відбув. С. звільнили 9.11.1961 р. – якраз дружина з дочкою приїхала на побачення.

Направлення С. узяв у м. Бровари, що під Києвом, але ні прописатися, ні влаштуватися на роботу не міг місяцями. Сім'я жила на зарплату дружини – 85 крб., 20 з яких сплачуючи за кімнату в гуртожитку. Підполковник Захаров прямо сказав дружині: *«У него будущего нет, зачем он тебе нужен? Ты всю жизнь будешь страдать»*. С. звернувся з гострим листом до М.Хрущова. Нарешті 9.03.1962 р. Київський обласний суд на тій підставі, що за новим кодексом стаття 196 не передбачає додаткового покарання у формі заборони проживати в обласних центрах, зняв з С. цю заборону і він через прокурора влаштувався на Дарницький шовковий комбінат слюсарем з ремонту ткацького устаткування, де пропрацював 8 р. Малі заробітки вимусили його разом з братами їздити на сезонні роботи в Кіровоградську обл. Вивчився на кранівника. Працював у БМУ-57 через добу, мав вільний час. Спілкувався з деким із **шістдесятни-**

ків, з учасниками правозахисного руху, мав доступ до літератури самвидаву, зокрема, юрист Володимир Юрченко давав йому працю М.Брайчевського «Возз'єднання чи приєднання?».

1976 р. С. почув по радіо «Свобода» про створення Української Гельсінкської групи та що її адреса – помешкання О.Я. Мешко на Верболозній, 16, відтак про арешти членів Групи. Вирішив, що не має права сидіти, склавши руки, і бути на волі, коли його односторонньо в тюрмі. Восени 1978 р. пішов до О.Мешко, яка після арешту голови УГГ Миколи Руденка стала фактичним її керівником. О.Мешко довіряла С., чим він найбільше дорожив. Виконував її доручення: передавав допомогу колишнім політв'язням, збирав і переховував інформацію, документи. Тоді заходити до помешкання О.Мешко означало наражатися на небезпеку: її будинок був під постійним наглядом. У будинку навпроти влаштували спостережний пункт з апаратурою нічного бачення. Людей хапали на підході, били, обшукували чи обкрадали в дорозі. Багато разів затримували й обшукували С. Стеження за ним тривало з кінця 1978 р. впродовж шести подальших років. 29.03.1979 р. С. вийшов від О.Мешко з заклеєним листом до О.Гончара. Міліціонери затримали його, завели в міліцейську кімнату і погрожували, що як буде ходити «на гору Верболозу», то заробить 15 діб за хуліганство. «Я не хуліганю». – «Зараз будеш хуліганити, я складу протокол». Погрожували побити. Листа не відібрали: він уже був в КГБ.

Тим не менше С. відвідав Павла Кампова в Ужгороді, Василя Рубана, дружину О.Бердника Валентину Сокоринську під Києвом, Бориса Ковгара в Києві, супроводжував О.Мешко на суд В.Овсієнка в Радомишль 7.02.1979 р.

14.05.1980 р. С. прийшов до О.Мешко – і натрапив на обшук, який провадили майор Плужник, підполковник Петруня, капітан Лук'яненко. Вони викликали додаткову бригаду, яка повезла С. додому і теж провела трус. Наступний трус у нього був 17.12.1980 у справі Василя Розлуцького з Червонограда. Тоді в нього вилучили три документи УГГ, у т.ч. рукописні тексти «Інформаційного бюлетеня №1, січень 1980 року», «Информационный бюлетень, сентябрь 1980 года», «Судова розправа над членом Української громадської групи «Гельсінки» Юрієм Литвином».

Коли О.Мешко в 1981 р. заслали на Сибір, то С. листувався з нею.

На початку 80-х рр. С. почав писати «Звернення до всіх робітників світу». Автор застерігав, що в разі перемоги в їхніх країнах комуністичних партій їх чекає те, що спіткало українців: репресії, злидні, колгоспи. Текст мав 5 розділів, 99 сторінок, датований 12.06.1984 р.

Втретє С. був заарештований 26.10.1984 р. Заарештував його полковник Слобоженюк, який 14.05.1980 р. заарештовував В.Стуса, вели його справу майор Лук'яненко і слідчий Селюк, який вів справу В.Стуса. Через 2 тижні, 12.11, «Звернення» С. було вилучене в Олени Лелюх на дачі в Сичівці. За нею давно стежили як за близькою до О.Мешко, поставили в її машину підсушку, через яку й почули ім'я С.. 6.12 в С. удома була проведена виїмка – вилучений радіоприймач як «інструмент вчинення злочину».

С. участі в розслідуванні не брав: усі його протоколи закінчуються словами «від підпису відмовився». Свідками були притягнуті студенти-юристи М.Лагнюк та О.Морозюк, яким С. дав прочитати роман Л.Костенко «Маруся Чурай», робітники Василь Кострицький (таємний агент КГБ), Леонід Санковський, лікарі Борис Мисюк і Володимир Доля, з яким С. перебував у обласній лікарні в Києві.

Київський обласний суд під головуванням судді Зубця Г.І. з участю адвоката В.В.Медведчука (від послуг якого С., як і В.Стус, відмовився) 4.02.1985 р. звинуватив С., що він від 1975 р. до арешту «поширював серед свого оточення наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад, а також виготовляв, зберігав і розповсюджував з тією ж метою твори такого ж змісту», і призначив С. максимальне покарання за ст. 62, ч.1 («антирадянська агітація і пропаганда») – 7 р. ув'язнення в таборах суворого режиму та 5 р. заслання. Ці «вигадки» стосувалися порушень прав людини, виборчої системи, насильницької русифікації. В останньому слові С. визнав інкриміновані йому факти, але не визнав свої дії злочинними і сказав: *«Буду жити чи ні, я і мертвим прийду свідком на суд праведний!»*.

Етапом С. возили 1 міс. і 20 діб: Харків, Свердловськ, Перм, Солікамськ, Кизил, знову Свердловськ. Тиждень возили по Уралу трикутником Перм – Солікамськ – Свердловськ. Нарешті зупинили в таборі суворого режиму ВС-389/36, у сел. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл., де він насамперед відбув 15 діб карантину в **карцері**. Тут в'язні виготовляли деталі прасок. С. не міг виконати норму, що загрожувало додатковим покаранням. Йому допомагав литовський священик Альфонсіс Сварінскас. У цьому ж таборі каралися Степан Хмара, Зорян Попадюк, Ростислав Євдокимов з Ленінграда, Олексій Смирнов з Москви, грузин Дерібадзе. С. страждав від тиску, спричиненого уральським кліматом, серцевого болю, бронхіту. Двічі побував у лікарні в 35-й зоні (пос. Центральний). Однак брав участь в акціях протесту. Зокрема, коли С.Хмара був покараний **карцером** за незастібнутий гудзик і оголосив «суху» голодівку, спів'язні підтримали його страйком, за що С. теж був ув'язнений у **карцері**, де тяжко

потерпав від холоду. Смирнов дав йому свого рушника обгорнутися – рушника при обшуку вилучили. Політв'язні різних національностей допомагали один одному продуктами зі свого куцоного «ларка», особливо після голодівок, виходу з карцера, де понижений пайок. Це при тому, що пайок робочого в'язня коштував 46 коп. на добу.

У січні 1987 р. політв'язнів **пермських таборів** почали групами возити в Перм і домагатися заяв про відмову від подальшої діяльності в обмін за звільнення. У середині січня повезли на розмови й С. Він відмовився будь-що писати. Тоді його спецконвоєм повезли до Києва. Два місяці розмови з ним вели кагебісти Гончар, Ільків, представник МВС. З метою психологічного тиску привели на побачення сім'ю, брата і сестер. Тоді С. написав: *«Я не зроблю нічого такого, що б могло бути на шкоду Україні»*.

17.03.1987 р. С. був звільнений за Указом ПВР СРСР від 12.03 про помилування. Дружина відвезла його, геть німецького, в село на Чернігівщину. З поверненням восени до Києва міліція вимагала стати на роботу, але його знову ніде не приймали. Через райвиконком улаштувався кранівником на заводі «Київпродмаш» на Куренівці, де й працював до виходу на мізерну пенсію в 1995 р.

Брав участь у роботі **Українського культурологічного клубу**, був членом **Української Гельсінкської Спілки**, потім **Української Республіканської партії**. 1992 році перейшов в ОУН бандерівського напрямку (КУН Ярослави Стецько). Був учасником Установчих зборів **Товариства політичних в'язнів і репресованих** 3.06.1989 р. на Львівській площі в Києві.

За **Законом «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»** від 17.04. 1991 р. С. реабілітований у справах 1952 та 1984 рр. До речі, реабілітував той же суддя, який засудив його, Зубець Г.І. (він же засудив В.Марченка фактично до смертної кари – а потім реабілітував його посмертно). За справою 1958 р. С. не реабілітований.

Живе в Києві. Пенсіонер, має дочку, сина, чотирьох онуків.

Бібліографія:

I.

Семенюк Клим. З камери до карцера // Зона, № 3 – 1992. – С. 186 – 190.

Семенюк Клим. Про все не розповіси // Зона, №. 8. – 1994. – С. 222-235.

Архів ХПГ: Інтерв'ю К.Семенюка 23.12. 1999 р.

II.

Інформбюлетені УГГ, 1981. – 1981. – С. 123 – 124.

Вісник репресій в Україні. – 1985: 1-16, 10-1, 10-31, 10-36, 11-44, 11-47.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т.4, с. 13 – 14.

Оксана Мешко. Не відступлюся!: До 100-річчя Оксани Яківни Мешко / Харківська правозахисна група; Упор. В.В.Овсієнко, О.Ф.Сергієнко. – Харків: Фоліо, 2005. – С. 20, 180.

Василь Овсієнко

СЕНИК ІРИНА МИХАЙЛІВНА

Сеник Ірина Михайлівна (нар. 08.06.1926, м. Львів)

Поетеса, медсестра, талановита вишивальниця, член ОУН, член Української Гельсінкської групи (УГГ), громадська діячка.

Народилася в сім'ї січового стрільця. Мати Марія працювала в друкарні. На формування світогляду С. впливали батьки, «Рідна школа», професори приватної дівочої гімназії Іллі та Іванни Кокорудзів (Українського педагогічного товариства). Її наставниця Наталя Винників була засуджена до смертної кари у «процесі 59-и» (1941). Немалу роль зіграла, за словами самої С., і релігійна свідомість, праця в митрополичій консисторії під керівництвом Андрія Шептицького. З 1939 С. — в Юнацтві ОУН, з 1941 — член **ОУН (Організація українських націоналістів)**, працювала в крайовому відділі пропаганди.

1944-45 навчалася у Львівському університеті на факультеті іноземних мов (англійська філологія). 11.12.1945 С. заарештована як учасниця національно-визвольного руху. Зазнала катувань. За звинуваченням у «зраді батьківщини» (ст. 54-1 п. «а», 54-11 КК УРСР) у тюремній камері засуджена 2.03.1946 на 10 р. таборів, 5 р. позбавлення прав і довічне заслання. Покарання відбувала в таборах Іркутської обл. (Тайшет, Заозерлаг, Ангарлаг). Під час ув'язнення мала операцію, викликану катуваннями під час слідства, але інвалідом її не визнали. На будівництві БАМу камінь зламав їй праву руку, мала також операцію на перитоніт, однак не була актована. У неволі була разом з Оксаною Мешко, Ніною Вірченко.

Тим часом 1945 р. репресована була вся родина С.: заарештований батько Михайло пропав безвісти, на засланні в Кемеровській обл. померли старша сестра Леоніда (1955) і мати Марія (1981), на засланні після ув'язнення був молодший брат Роман.

З 1955 р. етапована на заслання в м. Анджеро-Судженськ Кемеровської обл., де провела 13 р. Тут було багато українських засланців, у т.ч. її мати. Заочно закінчила Новокузнецьке медичне училище, працювала в лікарнях. Півтора року (1958-59) провела в гіпсу після

операції на хребті в Ленінграді. Щоб заробляти на прожиття, попросила присвоїти другу, а не першу групу інвалідності.

У вересні 1968 С. звільнена з умовою, що не повернеться до Львова. Оселилася в Івано-Франківську, з труднощами влаштувалася на роботу в протитуберкульозному диспансері. Близько зійшлася з оунівцями та **шістдесятниками** (Люба Возняк-Лемик, Роман Чикалюк, Люба Волянчук, о. Петро Купчинський, Оксана Попович, Панас Заливаха, Раїса Мороз, Валентин Мороз, Вячеслав Чорновіл та ін.), спілкувалася з киянами О.Мешко, Н.Вірченко. Зі власного досвіду знаючи, що таке в'язниця, табори, заслання, С. увійшла до Івано-Франківської та Львівської груп захисту політв'язнів, подавала скарги й протести на захист В.Мороза, С.Караванського та ін., збирала кошти на підтримку родин політв'язнів. За нею було встановлено негласний нагляд. 1972 р. почастишали виклики на допити. У травні 1972 з'їздила в Канів попрощатися з Тарасом...

17.11.1972 С. заарештована за звинуваченням у проведенні «антирадянської агітації і пропаганди» (ст. 62 ч. 2 КК УРСР). Їй інкримінували вилучені під час обшуків матеріали: «Нова літературна хвиля в Україні» Еммануеля Райса, «Поема без героя» А.Ахматової, **«Інтернаціоналізм чи русифікація?»** І.Дзюби, «Антологія самвидавської поезії» (Л.Костенко, В.Симоненко, М.Вінграновський та ін.), а також дві збірки її віршів, визнані експертизою антирадянськими: «Туга за втраченим» та «Загратована юність», вилучені у В.Чорновола. Під час слідства 8 днів С. тримала голодівку і домоглася права писати і вишивати.

26.01.1973 Івано-Франківський обласний суд визнав С. особливо небезпечною рецидивісткою, але, враховуючи інвалідність, засудив на 6 р. таборів суворого режиму і 5 р. заслання. Покарання відбувала в жіночій зоні ЖХ-385/3 в сел. Барашево Теньгушовського р-ну, **мордовські табори**, разом з Н.Світличною, І.Калинець, С.Шабатурою, О.Попович, Н.Стокатою-Караванською, Д.Гусяк, М.Пальчак, Нійоле Садунайте. Працюючи на кухні, намагалася прикрасити життя політв'язенок, навчила всіх вишивати. Брала участь у голодівках, зокрема, на захист В.Стуса, підписувала листи і звернення до світової громадськості, звертаючи увагу на «кричущі порушення елементарних прав людини» в СРСР.

15.11.1978 С. вивезли на заслання. Перед етапом С.Шабатура клопоталася, щоб С. як інваліда 2 групи відправили звичайним транспортом. Брат С. клопотав, щоб їй дозволили відбувати заслання разом з ним та матір'ю в Кемеровській обл. Клопотання не були задовільнені. С. сказали, що везуть у Красноярський край, насправді ж через місяць вона опинилася м. Уш-Тобе Талди-Курганської обл. Казахстану. У дорозі тяжко хворіла — ангіна, ниркові приступи. У Целі-

нограді її поклали в санчастину, кілька разів доводилося викликати міську «швидку». На засланні не видали ніяких документів, тож не змогла одержати грошовий переказ. Зате одразу ж поставили під нагляд. Дошкуляли гострі приступи поліартриту, млявість. Працювала прибиральницею в готелі. Мала дружні стосунки з політзасланцем Віктором Рцхіладзе, зі свідомими казахами, листувалася з Б.Антоненком-Давидовичем, який був тут на засланні раніше. Тут її відвідав колишній політв'язень Василь Дейко з Борислава, з яким після заслання одружилася.

У лютому 1979 С. оголошена членом **Української Гельсінкської Групи**. 30.10.1979 опублікований документ «Ляментация», у якому жінки – члени УГГ О.Мешко, Н.Строката і С. – звертаються до світової громадськості і до людей доброї волі, повідомляючи про численні факти *«ескалації державного терору і наклепів проти учасників правозахисного руху в Україні»*.

Звільнилася 17.08.1983. Оселилася в м. Бориславі Львівської обл. Мала неофіційний нагляд аж до проголошення незалежності України. Засновниця **Товариства української мови та Української Гельсінкської Спілки (УГС)** в Бориславі, голова місцевого відділення Союзу Українок, член Ліги Українських жінок. 1998 р. їздила до м. Рочестер (США), де її на з'їзді Світової Федерації Українських Жіночих організацій визнано однією зі 100 героїнь світу. Веде велику громадську і просвітницьку роботу.

За кордоном, а згодом в Україні, вийшло кілька книжок віршів С. У США Н.Світлична видала книжку з 12 таблицями для вишивання, розробленими С., в Україні – альбом узорів. Авторка десятків статей про повстанський і правозахисний рух.

У кінці 2001 мала операцію на катаракту. 26.02.2002 року, після виступу на підтримку виборчого блоку «Наша Україна», троє невідомих побили С. у її помешканні і пограбували.

С. провела в неволі 34 роки. 1991 повністю реабілітована. Пенсіонерка. Почесна громадянка Борислава і Львова, Заслужений майстер народної творчості України. Указом Президента України від 26.11.2005 р. нагороджена Орденом Княгині Ольги III ступеня.

Бібліографія:

I.

І.Калинець, І.Сеник, С.Шабатура. Нездоланний дух: Вірші. – Балтимор (США): Смолоскип, 1977.

З листа І.Сеник; Лист Ірини Сеник // Укр. Гельс. Група, 1978–1982. – С. 629-632.

Сувій полотна: Поезії. Видання друге. Упорядкували Наталія Даниленко та Надія Світлична. – Нью-Йорк: Спілка, 1990. – 108 с.

Біла айстра любови. Збірка віршів, вишивок та зразків сучасного одягу. – Видання ліги українських католицьких жінок в Канаді при церкві Св. Димитрія. Етобіко, Онтаріо. – 1992. – 160 с.

Загратована юність: Поезії. – Дрогобич: Відродження, 1996. – 62 с.

Книжечка бабусі Ірини для чемної дитини. – Дрогобич, 1996.

В нас одна Україна!: Поезії. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 1999. – 148 с.

Метелики спогадів. Спогади і взори до вишивання / Передм. Горнула І. (Укр., англ. мовами). – Львів: Видавництво «Мс», 2003. – 288 с., іл.

II.

ХТС. – Нью-Йорк. – 1974, вип. 33. – С. 18, 58; 1975, вип. 34. – С. 31; 1976, вип. 41. – С. 35; вип. 42. – С. 37; 1977, вип. 45. – С. 35, 57, 52; 1979, вип. 51. – С. 58; вип. 52. – С. 74-75, 114; 1983, вип. 63. – С. 209.

Укр. Гельс. Група, 1978–1982. – С. 11, 16, 32, 47-62, 361, 593, 625-632, 746.

Касьянов Г. Незгодні., 1995. – С. 170.

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. – С. 23.

Архів ХПГ: Інтерв'ю з І.Сеник 29.01. 2000 р.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т.1. – С. 25, 31, 60, 124-125, 147-148; Т. 2. – 45; Т. 3. – 12, 81, 95, 155; Т.4. – 72, 73, 76, 81, 199.

Ніна Вірченко. Ірина Сеник – героїня України // Українки в історії / За заг. ред. В.Борисенко. – К.: Либідь, 2004. – С. 270-275.

Ірина Рапп

СЕНЬКІВ ВОЛОДИМИР ЙОСАФАТОВИЧ

Сеньків Володимир Йосафатович (нар. 24.06.1954, с. Росохаць, Чортківського р-ну, Тернопільської обл.)

Член Росохацької патріотичної юнацької підпільної організації.

З національно свідомої селянської родини, яка допомагала підпільникам УПА. Другий з-поміж п'ятьох дітей. Закінчив 8 класів Росохацької школи 1968 р., далі вчився у с. Товсте Заліщицького р-ну в сільському профтехучилищі на водія. Любив читати історичну літературу, цікавився боротьбою УПА за незалежність, слухав висилання зарубіжних радіостанцій. Його вразили варварські акції знищення пам'ятних хрестів та могили січових стрільців у селі, зруйнування церкви. Після **арештів української інтелігенції 1972 р.** в розмовах з Володимиром Мармусом виникла ідея створити для продовження боротьби за незалежність підпільну патріотичну молодіжну організацію. В.Мармус склав текст присяги на вірність Україні, схилив до вступу в неї Петра Вітіва, а С. — свого колишнього однокласника Петра Винничука.

У кінці жовтня 1972 С. разом з П.Вітівим пошкодив пам'ятник «радянському воїну-визволителю» — на відплату за зруйнування в селі могили січових стрільців, насипаної селянами в 1942 році. 5.11.1972 р. юнаки урочисто склали присягу в лісі на галявині, де раніше зупинялися партизани УПА. На коліна перед хрестом і образом Божої Матері, при свічках. 8.11 разом з П.Винничуком та В.Мармусом С. зірвав вивішені до Жовтневих свят червоні прапори на медпункті та лазні.

На початку грудня 1972 р. призваний на строкову службу. Служив у м. Василькові в аеродромній роті. Улітку 1973 р. С. спроваджений у госпіталь у Київ, де був затриманий і відвезений у Тернопіль. Там його тиждень тримали під наглядом у готелі і допитували в КГБ. Відтак 28.06. С. був заарештований і долучений до справи В.Мармуса, М.Мармуса, П.Винничука, М.Слободяна, А.Кравця, С.Сапеляка. Припертий доказами, мусив зізнатися у своїх діях. Засуджений разом

з іншими членами організації на закритому засіданні Тернопільського обласного суду 24.09.1973 за ст. 64 («участь в антирадянській організації») та 62 ч. 1 («антирадянська агітація і пропаганда») до 4 р. ув'язнення в таборах суворого режиму та 3 р. заслання. Вирок виголошували при свічках – чомусь погасло світло.

Ув'язнення відбував у **пермському таборі** ВС-389/36 у с. Кучино Чусовського р-ну, де спілкувався з С.Сапеляком, Л.Лук'яненком, Є.Сверстюком, Є.Пронюком, В.Лісовим, О.Сергієнком та ін. Брав активну участь у виготовленні інформації (дрібно переписував тексти на тонкому папері) і передавав її на волю, зокрема, через батька на побаченні. Брав участь в акціях протесту, за 2 р. тричі сидів у **карцері**. Восени 1975 р. переведений до табору ВС-389/37, пос. Половинка Чусовського р-ну Пермської обл., куди позвозили майже всіх його посправників.

Улітку 1977 прибув етапом на заслання в с. Львівка Парабельського р-ну Томської обл. Працював слюсарем у тракторній бригаді. Там не було де і за що жити, жив упроголодь. Через місяць переведений у Парабель. Працював водієм на будівництві нафтопроводу, возив робітників на роботу, потім слюсарював. В останній рік заслання, 1980, одружився з Вірою Стручаліною. Оскільки в дружини була стара мати і бабуся, залишився там жити і працювати в надії повернутися колись на Україну. Це збулося 22.09.1999 р. Переїхали до м. Боршева з сином Олександром (1980 р.н.), донькою Катериною (1982 р.н.). 2000 р. перебралися до с. Сосулівка Чортківського р-ну.

Реабілітований відповідно до **Закону УРСР від 17.04. 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»**. Очолоє сільський осередок Республіканської Християнської партії.

Указом Президента від 18.08. 2006 С. нагороджений орденом «За мужність» I ступеня.

Бібліографія:

Доповідна записка ЦК КП України Центральному Комітету КПРС про діяльність націоналістичних груп у Івано-Франківській, Львівській і Тернопільській областях України. 27 вересня 1973 р. // Національні відносини в Україні ХХ ст.. – К. – Наукова думка. 1994. – С. 418-420.

Вісник репресій в Україні. – 1981: 4.-50.

Касьянов Г. Незгодні.., 1995. – С. 142.

Володимир Мармус. Прапори над містом. // Тернистий шлях (Тернопіль). — 1998, № 3 (323). — 9 січня; Те ж. // Молодь України. — 1998, № 7 (17638). — 22 січня.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. — С. 208.

Андрій Вазик. Ціною власної свободи. // Тернопільська газета. — 1999, № 4 (160). — 21 січня.

Архів ХПГ: Інтерв'ю В.Сеньківа 4.04. 2000.

Юнаки з огненної печі / Харківська правозахисна група. Упорядник В.В.Овсієнко. — Харків: Фоліо, 2003. — С. 111 — 116 та ін.

Степан Сапеляк. Хроніки дисидентські від головосіку. Невольничя мемуаристика. — К.: Смолоскип. — 2003. — С. 236.

Мармус Володимир. Доля обрала нас: Спогади, документи, статті. — Тернопіль: Принтерінформ, 2004. — С. 76, 90, 93, 109, 114, 129-179.

Василь Овсієнко

СЕРГІЄНКО ОЛЕСЬ (ОЛЕКСАНДР) ФЕДОРОВИЧ

Сергієнко Олесь (Олександр) Федорович (нар. 25.06.1932, с. Тьоткіно Глушковського р-ну Курської обл., Росія)

Учасник руху шістдесятників, громадський і політичний діяч.

З національно свідомої родини викладачів м. Дніпропетровська. Мати, Мешко Оксана Яківна, інженер-хімік, уродженка с. Старі Санжари на Полтавщині, з великої козацької родини, яка брала участь в опорі царському і більшовицькому режимам і фактично вся була репресована. Батько, Сергієнко Федір Федорович, економіст, з Гуляйпільського р-ну Запорізької обл., член забороненої більшовиками 1924 р. Української Комуністичної партії (боротьбистів), був ув'язнений 1924 і 1934 р., мусив емігрувати в Тамбов. Там родина мешкала з 1936 до травня 1944 р. Під час війни батько був призваний у діючу армію. 25.11.1941 від німецької бомби загинув старший брат Олеся, Євген.

Влітку 1944 р. мати з сином Олесем повернулася у Дніпропетровськ до бабусі, а в січні 1945 вони перебралися в Київ, де батько після госпіталю й демобілізації працював фінінспектором.

Влітку 1946 р. родину розшукала осиротіла під час війни старша мамина сестра Віра Худенко — мати і дружина учасників оунівського підпілля на Рівненщині. Невдовзі її було заарештовано, а 19.02.1947 й О.Мешко, яка намагалась адвокатськими зусиллями спинити невблаганну каральну машину. Присуд ОСО — по 10 р. концтаборів кожній нібито за намір вчинити замах на М.Хрущова. У вересні Олесь з бабусею мав півгодинне побачення з мамою перед її етапом. Його й бабусю з жалюгідного помешкання влада викинула на вулицю.

1950 р. С. закінчив Київську школу № 92, того ж року вступив до Київського сільгоспінституту. 1951 р. поховав бабусю. Жив у кімнатці, де ледве вмещалося ліжко.

1953 р. за показами товариша С. вперше притягнуто МГБ в справі гуртка студентів-філологів, і тільки смерть Сталіна врятувала його від неминучого арешту.

У травні 1956 С. був викликаний в КГБ з приводу провокаційного листа з ув'язнення від шкільного товариша під назвою «Що робити?». Після ХХ з'їзду КПРС притягти його до відповідальності не було можливості, але сесія була зірвана і він змушений був після 4-го курсу залишити навчання. Тоді ж, у червні 1956 р., повернулася з ув'язнення і була реабілітована мати. Працював інженером-механіком. Почав будувати з матір'ю хату. У грудні 1958 помер батько.

У 1963 р. С. поступив у Київський медінститут. Це був початок і розквіт руху **шістдесятників**, в якому С. узяв найактивнішу участь. У квітні 1965 взяв участь у дискусії гуртка української літератури в КДУ, увійшов до оргкомітету постійно діючого диспуту з питань української мови та культури, діяльність якого була припинена репресивними методами. 28.05.1966 за спробу потрапити на міський вечір пам'яті І.Франка разом з М.Холодним заарештований на 15 діб. 1967 С. виключений з інституту. 22 травня 1970 р. біля **пам'ятника Т.Шевченку** С. закликав шанувальників поета залишитися після офіційного фестивалю, читав його вірші. С. активно розповсюджував літературу **самвидаву**.

1970 р. С. одружився зі Звениславою Вівчар. Син Устим народився 1971, дочка Ольга 1981 р.

З 1965 р. мати С. також включилась в рух **шістдесятників**, який різко радикалізувався. 1-2.06.1970 в їхньому домі було вчинено обшук у справі В.Мороза, вилучено їхній архів. 7.12.1970 С. виступив на похороні вбитої художниці А.Горської, прозоро натякаючи на винуватця – КГБ. У зв'язку з цим був звільнений з роботи.

На початку 1972 р. влада вчинила ще жорстокіший, ніж 1965 р., погром українського національного руху. У числі заарештованих 12.01.1972 був і С. Йому, зокрема, було інкриміновано редагування трактату І.Дзюби «**Інтернаціоналізм чи русифікація?**». 22-23.1972 С. був засуджений за ч.1 ст. 62 («антирадянська агітація і пропаганда») на 7 р. ув'язнення та 3 р. заслання.

На початку грудня 1972 р. С. прибув етапом у **пермський табір** суворого режиму ВС-389/36 у сел. Кучино Чусовського р-ну. Брав участь в акціях протесту. Після кількох **карцерів** у березні 1973 С. ув'язнено на півроку в **ПКТ**. 31.12.1973 р. прямо на вахті табору С. засуджений до 3 р. тюремного ув'язнення. 20.01.1974 прибув у **Владимирський централ** ОД-1/ст-2. Мати розгорнула кампанію на захист сина. Вона стала членом-засновником **Української Гельсінкської групи** (9.11.1976), а після арешту її голови М.Руденка (5.02.1977) – керівником Групи.

У січні 1977 р. С. повернули етапом у Кучино, де він захворів на бронхіт. 11.03.1977 оперативниця з Києва в білому халаті під вигля-

дом діагностичної реакції Манту зробила С. внутрішкірну ін'єкцію, себто в лімфоток, живої вірулентної тbc культури. У червні 1977 мати та дружина оприлюднили відозву «Рятуйте Олександра Сергієнка!». У серпні С. лікувався в санчастині зони № 36 від тромбозу правої ноги. Серце, мозок тромб обминув хіба Божим заступництвом.

23.02.1979 С. прибув етапом на заслання в сел. Аян Хабаровського краю, на берег Охотського моря. У липні т.р. там його відвідали дружина і мама. 7.10 С. подав заяву Л.Брежнєву з вимогою випустити його з родиною за кордон для лікування. Наслідком було хіба обстеження в Хабаровській лікарні.

Тим часом тривають жорстокі переслідування його мами. 13.06.1980 р. О.Мешко запроторили на 75 дів у психлікарню, а 13.10 як визнану осудною заарештували. 5–7 січня 1981, з особливим цинізмом, на саме Різдво Христове, Київський міський суд виніс 76-річній жінці вирок за ст. 62 ч. 1 КК УРСР «антирадянська агітація і пропаганда»: 6 місяців ув'язнення і 5 р. заслання. Етап тривав 108 дів: привезли її 3.07.1981 в Аян до сина, поставивши їх обох перед тяжким вибором. Адже 28.03.1981 р. дружина народила дочку Олю і після пологів була хвора. Мати наказала: «Їдь, сину, додому, рятуй сім'ю». 19.10.1981, заготувавши дров на зиму і поремонтувавши хатину, С. вскочив на останній перед закінченням навігації пароплав. Прибув у Київ 3.11.

Працював робітником на комбінаті залізобетонних виробів, у деревообробному цеху на пилорамі.

У березні 1982 р. відвідав у Хабаровську матір, яка була на обстеженні в поліклініці (відвідати її в Аяні не можна було — закрита зона). Мати повернулася в Київ 5.11.1985, вела громадську діяльність, померла 2.01.1991 р. на 86-му році життя.

1990-1991 р. С. працював у секретаріаті УРП.

У 1991 р. С. був громадським захисником заарештованого С.Хмари, у зв'язку з чим і сам був 20.07.1991 звинувачений в опорі працівникам міліції з застосуванням насильства (ст. 188-1 КК УРСР). Звільнений 25.08.1991 у зв'язку зі схваленням **Акту про незалежність України**.

1990 р. і 1994 рр. С. балотувався до Верховної Ради від Печерського виборчого округу, перемагав на виборах, але через шахрайство влади мандата не одержував. 1990-94 був депутатом Печерської райради, працював у відділі культури. 1994 р. обраний депутатом Київради, працював у комісії з поновлення прав реабілітованих та в комісії з освіти, самоврядування та зв'язків зі ЗМІ.

1994 р. закінчив Інститут державного управління, магістр за спеціальністю «Право і політика». Працював у Комісії з поновлення прав реабілітованих у Київradі.

З 1995 р. очолював Українську Християнсько-Демократичну партію, яка 2001 року увійшла в УРП. 27.05.2006 очолив Українську партію.

Бібліографія:

I.

На межі. – Наука і суспільство, № 9-10, 2000. – Вересень. – С. 34-42.

Штрихи до портрета. З виборчої програми. Програма дій. – Українське слово, №11 (2707), 1994. – 17 березня.

Терміну давності за такі злочини немає. // Десять років роботи комісії Київради з питань поновлення прав реабілітованих. Київ, 27-28 квітня 2001 року. – К.: Ватра, 2001. – С. 9-15.

На грані // Оксана Мешко. Не відступлюся! До 100-річчя з дня народження. / Харківська правозахисна група; Упорядкували В.В.Овсієнко та О.Ф.Сергієнко. Художник-оформлювач Б.Є.Захаров. – Харків: Фоліо, 2005. – 300 с., фотоіл. (Передмова, с. 5–15).

II.

Укр. правозах. рух, 1978. – С. 15, 16, 65, 74, 78, 90, 94, 130, 142, 170, 211-214, 229, 398, 406.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 1-27, 6-1; 1981: 1, 3, 4, 5, 11; 1982: 4-30; 1984: 11-28.

Інформбюлетені УГГ, 1981. – С. 14, 15, 28, 48, 49, 81, 117, 124, 126, 131, 163.

Укр. Гельс. Група, 1978–1982. – С. 40, 41, 467-470, 472, 481, 491, 746, 749, 754.

Світлана Синякова. Арешт по-змпівськи. – Вечірній Київ, № 138 (14253), 1991. – 22 липня.

В.Овсієнко. За ґратами Олесь Сергієнко. – Самостійна Україна, 1991, №10. – Серпень.

За ґратами Олесь Сергієнко. Хто далі?.. – Тернистий шлях (Тернопіль), 1991. – Серпень.

Касьянов Г. Незгодні.., 1995. – С. 28, 86, 129, 147, 161.

Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція.., 2000. – С. 31, 83, 107, 198.

Кондрацький А.А. Оксана Мешко (1905-1991) та Олесь Сергієнко. – / Його ж: Часопис київського політрепресанта (коротка історія

СЕРГІЄНКО ОЛЕСЬ (ОЛЕКСАНДР) ФЕДОРОВИЧ

Київського Товариства політ'язнів та жертв репресій (1988-1999). – К.: Стилос, 1999. – С. 56-71; 2001. – С. 63-77; Видання п'яте. Доповнене. – К.: Український центр духовної культури, 2003. – С. 60-72.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т. 1. – С. 34, 114, 115; Т.2. – С. 27-28, 35, 39-40, 47, 50, 76, 11, 117, 124-125; Т. 3. – С. 29, 68, 74, 87-88, 95, 108-109, 121-122, 204; т.4. – С. 8-10, 13-15, 19, 22, 48-50, 63, 86, 142, 180, 185, 192-193.

Архів ХПГ: Інтерв'ю О.Сергієнка 4 і 6 січня 2000 р., закінчене 26 липня 2006 р.

Василь Овсієнко

СИМОНЕНКО ВАСИЛЬ АНДРІЙОВИЧ

Симоненко Василь Андрійович (нар. 8 01.1935, с. Біївці Лубенського р-ну Полтавської обл. – п. 14.12.1963, м. Черкаси).

Одна з найяскравіших і найзначніших фігур в українській поезії початку 60-х рр. Пішов із життя на 29-му році, та справив величезний вплив на пробудження національно-демократичних настроїв в Україні.

Син селянки. Навчався на факультеті журналістики Київського університету в 1952-1957 – у роки ідеологічних потрясінь і падіння рівня страху. Керував літературною студією. Цікавився американською літературою. Відрізнявся ширістю й відвертістю. З 1957 був літпрацівником відділу культури газети «Черкаська правда», з 1960 – завідував відділом пропаганди газети «Молодь Черкащини».

Дебютував книжкою віршів «Тиша і грім» (1962), що засвідчила появу яскравого таланту в плеяді молодих поетів. Літературне оточення С. – поети М.Вінграновський, І.Драч, Л.Костенко, літературні критики І.Дзюба, І.Світличний, Є.Сверстюк.

С. брав участь у роботі **Клубу творчої молоді «Сучасник»**. Разом з А.Горською і Л.Танюком відкрив місце поховання розстріляних в НКВД і похованих у Биківні під Києвом в'язнів, про що вони заявили в Київську міськраду («Меморандум №2»). Після цього С. був жорстоко побитий міліцією. Йому залишалося рік життя (пізніше лікарі визнали рак нирок). Саме в 1962-63, у тривожному передчутті смерті, він створює свою другу книгу – «Земне тяжіння» (1964). Її цитували, переписували (додаючи цензурні пропуски), зачували напам'ять і порівнювали за глибиною страждання та щирості з поезією Т.Шевченка.

Зухвало відвертий вірш С. викликав на двобій усю систему неправди й офіційного фарисейства. Читач оцінив не тільки щирість, але насамперед поетичну енергію вірша і чистий голос, позбавлений половинчатості й напівправди, що культивувалися в літературі соцреалізму. Офіційне видання книги ніби як легалізувало цей стиль. Поет учив своїх сучасників розкріпачуватися і чесно писати правду, чого б це не коштувало. Український народ, його лик перед загрозомою

нівеляції, правда у зашморзі узаконеної брехні й казенної гордині, любов, загнана в підпілля, і краса під маскою квітучого благополуччя — усе це звучить у поезії С. як крик і заклинання зберегти обличчя і живий дух, відстояти право жити.

Найповніше видання С. з передмовою І.Кошелівця вийшло за кордоном під назвою «Берег чекань» (Мюнхен, 1963). Російською мовою видавництво «Молодая гвардия» в «Библиотеке избранной лирики» видало книжку «Василь Симоненко» у перекладах Лева Смирнова (1968). 1964 окремо вийшли книжки для дітей «Цар Плаксії та Лоскотон», «Подорож у країну Навпаки» і збірка оповідань «Вино з троянд». Раритетом стала його найповніша підцензурна книжка «Поезії» (1966), де низка віршів фальсифікована. Після цього творчість С. замовчувалося як «перекручений прояв національних почуттів».

У **самвидаві** ходили щоденникові записи С. останнього року життя «Окрайці думок» і добірка його позацензурних віршів з передмовою І.Світличного.

Під час **арештів 1972** влада належно «оцінила» С.: проти померлого поета, за словами І.Світличного, «*теж порушили справу*».

Бібліографія:

I.

Берег чекань. Вибір і коментарі Івана Кошелівця. — Пролог, 1965; Те ж: Видання друге, доповнене. — Сучасність, 1973. — 310 с.

У твоєму імені живу. Збірник. — К.: Веселка, 1994.

II.

До днів Василя Симоненка; Заборонені твори В.Симоненка; Щоденник; Виступи Є.Сверстюка, І.Дзюби, інше // Чорновіл В. Твори: У 10-и т. —Т. 3. («Український вісник», 1970-72) / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. М.Косів. — К.: Смолоскип, 2006. — С. 493-556 та ін.

Український вісник. — Париж-Балтимор: Смолоскип, 1971, вип. IV. — С. 71-143.

Дзюба І. Більший за самого себе. // Наука і культура України, № 11. — 1989. — С. 310-323.

Касьянов Г. Незгодні..., 1995. — С. 17, 20, 21, 26, 27, 58, 65, 67, 70, 81, 82, 137, 172, 196, 197.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. — С. 120, 122, 142, 143, 149, 150, 155, 171, 182.

Анатолій Ткаченко. Василь Симоненко. Нарис життя і творчості. — К.: Дніпро, 1990. — 312 с.

СИМЧИЧ МИРОСЛАВ ВАСИЛЬОВИЧ

Симчич Мирослав Васильович (нар. 05.01.1923, с. Березів Вижний Косівського р-ну Івано-Франківської обл.)

Командир сотні УПА, у радянських тюрмах і таборах провів 32 роки, 6 місяців і 3 доби – 11.775 діб.

Рід Симчичів зі шляхетного кореня часів короля Данила. Діди С. були опришки, дядько Г.Голинський – сотник Українських січових стрільців. З дитинства С. мріяв *«стати козаком і вигнати всіх чужинців з України»*.

1941 на власні очі бачив жертви, замучені «червоними», що відступали. Того ж року вступив у молодіжну організацію **ОУН**. 1941 закінчив восьмирічну школу, у березні 1944 – Коломийський архітектурний технікум. 20.10.1943 вступив в **УПА** (тоді ще УНС – Українська національна самооборона), у лавах якої воював до грудня 1948. У 1944 закінчив старшинську школу зі званням чотового. Брав участь у рейді проти «винищувальних загонів», вивіз в Угорщину 16 поранених бійців. У січні 1945 С. на чолі Березівської сотні розгромив каральну групу енкаведистів генерал-майора С.Дергачова, яка прямувала до с. Космач – «бандерівської столиці». Загибло 405 карателів, у т.ч. генерал, який перед тим, 18.05.1944, депортував кримських татар. Цей бій С. називає своїм «коронним боєм з московськими імперіалістами». У цьому бою С. був поранений у праву руку. Переборов гангрену і поворотний тиф. Навесні 1946 наново сформував Березівську сотню. 1947 сотня здійснила Буковинський рейд, громлячи окупантів. 4.12.1948, під час снігопаду, С. обходив криївки сотні. Сніг перестав падати, і С. з товаришем мусив затриматися в хаті, де їх оточили енкаведисти. Бій тривав до ночі. Друг Чернець був смертельно поранений, С. задихнувся в диму і непритомним був заарештований.

Витримав три місяці тортур. Було, що 7 діб лежав непритомний, але нікого не видав. 13.03.1949 засуджений Станіславським Військовим трибуналом до 25 р. позбавлення волі і 5 р. поразки в правах. У лис-

топаді 1949 був уже на Колимі. За зиму в зоні на золотих копальнях з 1200 в'язнів 500 вимерло з голоду. С. урятувався тим, що був вивезений у Магадан на дослідство за «нововиявленими обставинами». Тоді строку не додали. Етапували в пос. М'яунджа на будівництво електростанції. Там згуртував політв'язнів проти сваволі «блатних». Оперуповноважений Воронцов спровокував сутичку і сфабрикував справу про «націоналістичне угруповання». Вісьмом, у т.ч. С., 7.12.1953 додали по 10 р. за ст. 59, п.3 і п.16. Далі 25-літній термін відраховувався з цього дня.

Рік С. тримали в **БУРі**, де він організував страйк, за що був переведений у тюрму, відтак у 3-ю зону, пос. Широкий. 1954 р. брав участь у повстанні, за що дістав 5 р. тюремного ув'язнення. Карався в Магадані та в м. Єлець Липецької обл., де 1956 р. комісія Верховної Ради скоротила термін до 10 р. та змінила режим на табірний. Потрапив у 19-й табір на Тайшеті, де начальство керувало з допомогою карних. Політв'язні спалили їхній барак, нікого не випустивши живим. Оскільки свідків не знайшлося, то С. у числі 40 перевели в 307-у зону **особливого режиму**. Тут більшість політв'язнів відмовилася працювати. Зона голодна, зате була можливість спілкуватися з українською інтелігенцією — доктором Володимиром Горбовим, Михайлом Сорокою, Петром Дужим та ін. Навесні 1960 С. етапований у Мордовію в табори суворого режиму, та в кінці 1961 як неодноразово суджений С. знову на рік був переведений на камерне утримання. Звільнився з 11-го табору 7.12.1963, відбувши 15 р.

Маючи заборону проживати в західних областях, поїхав у Запоріжжя. Два місяці ночував на вокзалі, доки прописався і влаштувався муляром на заводі «Запоріжсталь». Одружився з Раїсою Мороз, 1965 р. народився син Ігор, 1971 — Мирослав.

У ході кампанії «Ніхто не забутий, ніщо не забуте» С. був заарештований Івано-Франківським КГБ 28.01.1968 за т.зв. «нововиявленими обставинами». Ціль була примусити взяти на себе чужі вчинки і виступити з публічним каяттям. С. просидів в одиниці 25 міс. і 13 діб. Йому було висунуто звинувачення за 42 епізодами. Усі звинувачення С. спростував: обласний суд не брався його судити, не санкціонували справу ні республіканський суд, ні Верховний, ні Прокуратура СРСР. Нарешті на клопотання обласного КГБ Верховна Рада СРСР 20.01.1970 скасувала постанову своєї комісії від 1956 р. про скорочення терміну, і С. мав досиджувати 25 р., рахуючи від суду 1953 р., тобто ще 15 р.

2 р. С. тримали в таборі ЖХ-385/19 у Мордовії, відтак у таборі ВС-389/35, на ст. Всехсвятська Пермської обл. Працював токарем,

слюсарем. Дружив з В.Марченком, спілкувався з Є.Пронюком, І.Світличним, Є.Сверстюком, І.Калинцем та ін. 1976 С. звертався до Комісії прав людини ООН, що згідно з міжнародним правом його термін має бути скорочений до 15 р. Хоч у кінці 1977 С. уже відбув 25 р., наглядова комісія відмовилася подати його справу на подальший розгляд, бо він «не став на шлях вправлення». На вимоги писати листи російською мовою С. відповідав, що не писав і не буде писати російською. Після тригодинної розмови з С. працівник Пермського УВТУ полковник Карпов сказав йому: *«Я бачу, вас не перевиховали за 27 років, і я за це більше не беруся. Залишайтеся зі своїми переконаннями»*. Натомість у 1979 р. С. перевели решту 5 р. досиджувати в кримінальній зоні № 20 Пермської обл. С. подав заяву в МВС і в КГБ з проханням або перевести його назад до 35-го табору, або в Запорізьку обл., оскільки в новому таборі для його здоров'я умови надто тяжкі, і дружині важко до нього добиратися. Зокрема, він писав: *«За 27 років ув'язнення я повністю втратив здоров'я. За 8 років Колими цинга знищила всі зуби»*. Його перевели в Запорізьку область.

16.12.1980 С. черговий раз кинули на 15 діб у ШІЗО «за невиконання норми виробітку». З цього приводу тоді вже політзасланець В.Марченко вдарив телеграму прокуророві УРСР Глуху з пропозицією притягти до відповідальності начальника ВТУ ЯЯ-310/88 Запорізької обл. Григоренка. *«С. потребує медичної допомоги, понад два місяці сім'я не має від нього листів, дружина двічі їздила до табору і просила показати їй чоловіка (вона сумнівається, що він у цьому таборі)»*. На що Григоренко відповів: *«У нас не звіриниць. Не знаю, чому він не хоче вам писати»*.

06.06.1981 дружина С. Раїса Мороз звернулася з заявою до Генерального Прокурора СРСР, що в ВТУ ЯЯ-310/88 Запорізької обл., куди перевели її чоловіка з політичного табору, в оперчастину викликають співробітників і вимагають від них показів про антирадянські висловлювання С. *«Мій чоловік старий і немічний, ніякої шкоди владі і ладові він уже неспроможний завдати просто через фізичну слабкість. Тому я звертаюся до Вас із проханням втрутитися, зупинити цю сфабриковану справу і надати можливість моєму чоловікові вийти на волю після 30 років ув'язнення, які закінчуються 30.10.1982, і жити разом з сім'єю»*. Оpubліковане звернення дружини С. у журналі «Визвольний шлях», книга 5, травень 1982.

22.01.1982 в Запоріжжі в помешканні дружини С. за її відсутності був проведений таємний обшук. Упродовж півтори години невідомі щось робили в квартирі. Міліція, яку викликали сусіди, відмовилася будь до чого вдатися.

1979-80 рр. в журналах Західної Німеччини, Канади і США було опубліковано декілька листів-заяв С., надісланих туди Валерієм Марченком. У зв'язку з цим у день, коли мав звільнитися, 30.10.1982, С. був звинувачений у «зведенні наклепів на радянський державний і суспільний лад» (ст. 187-І КК УРСР) та засуджений ще на 2,5 р. Відбував їх у Запоріжжі, на інвалідній зоні в Луганській обл., у 45-й зоні на Дніпропетровщині. Незадовго перед звільненням С. підклали два ножі під подушку і кинули на 12 діб до холодного карцеру, де були вибиті вікна. Сили зігрітися вже не було – останні дні С. лежав на цементній підлозі. З карцеру його винесли. Через кілька днів, 30.04.1985, дружина Раїса привезла його додому.

Усього С. відбув у неволі 32 роки, 6 місяців і 3 доби – 11.775 діб.

Ще рік перебував під адміністративним наглядом. Очолював Братство вояків УПА та Запорізьку кошову управу. 1996 р. влада м. Коломиї Івано-Франківської обл. надала С. помешкання. Нині очолює Коломийське міськрайонне Братство вояків УПА. Веде просвітницьку роботу.

26.11. 2005 нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня.

Бібліографія:

I.

З вогню та в полум'я. Інтерв'ю з повстанцем Мирославом Симчицем. Записав В.Овсієнко 8 і 9 лютого та 20 березня 2000 р. // Сучасність, 2002, ч. 2 (490), С. 132-148; ч. 3 (491). – С. 57-80.

Сотенний УПА Мирослав Симчич: Між повстанцями і червоними партизанами немає ніякого антагонізму. – Україна молода. – 2003. – 30 липня.

II.

ХТС. – Нью-Йорк. – 1976, вип. 42. – С. 44, 54; 1978, вип. 48. – С. 60; 1979, вип. 52. – С. 36; вип. 53. – С. 86; вип. 54. – С. 65; 1980, вип. 56. – С. 111; 1981, вип. 60. – С. 85; вип. 61. – С. 77.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 3-16, 4-8; 1981: 3, 4, 7-15, 8; 1982: 2-44, 5-16, 6-19.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1982, вип. 62. – С. 150

Вести из СССР. Т. 2. 1982-1984. – Мюнхен: Права человека. – 1982, 12-30; 1983, 3-2, 6-2.

В.Марченко. Раз 15, два 15!!! // Його ж: Листи до матері з неволі. – К.: Фондація ім. Олега Ольжича. – 1996. – С. 366-373.

Михайло Андрусак. Брати грому. Художньо-документальна повість. Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 2001. — 800 с. (У книжці нариси про кількох повстанців, у т.ч. про М.Симчича, біля тисячі знімків.)

Архів ХПГ: Інтерв'ю М.Симчича 8-9.02 та 20.03. 2000 р.

Микола Васильчук. Побратані громом. — Україна молода. — 2002. — 12 січня.

Володимир Каплун, Василь Овсієнко

СІЧКО ВАСИЛЬ ПЕТРОВИЧ

Січко Василь Петрович (нар. 22.12.1956 у пос. Стекольный, на 72-му км від м. Магадан (Росія) – 17.11.1997, м. Чикаго (США).

Член Української Гельсінкської групи, лідер Української Християнсько-Демократичної партії.

Син учасників національно-визвольної боротьби, політ'язнів Стефанії Петраш та Петра Січка, які після 10 р. ув'язнення вийшли на заслання. 1957, на Великдень, сім'я повернулася у с. Витвиця Долинського р-ну на Станіславщині, 1958 оселилися в м. Долина. С. був відмінником навчання, готувався на журналіста, був переможцем конкурсу обласної газети «Комсомольський прапор», мав 22 публікації. 1974 р. закінчив 10-й клас Долинської с. ш. № 1, та на журналістський факультет Львівського університету не був прийнятий як син колишніх політ'язнів. Рік працював токарем на Струтинському заводі металовиробів. 1975 р. потай вступив на факультет журналістики Київського університету. Через 2 тижні батько був викликаний у КГБ, де йому запропонували співпрацю, або ж син довше двох років в університеті не протримається. Батько відповів: *«Я волю бачити своїх дітей у тюрмі, ніж з вашими зрадницькими дипломами».*

1976-77 С. написав статті «Хрести на дорозі», «Чому мовчать радянські люди». Вони йому згодом були інкриміновані як антирадянські. У січні 1977 викладачка російської мови Парахіна поставила С. «двійку» на екзамені, аргументуючи тим, що він не виконує її вимоги розмовляти в гуртожитку і в місті російською мовою та що в нього поганий акцент. Декан Дмитро Прилюк не прийняв курсової роботи на тему «Охорона рідної природи», бо С. покликався на **роман Олеса Гончара «Собор»**. Парторг Анатолій Погрібний не зарахував залік. 20.07 С. наказом ректора № 506 виключений з журналістського факультету «за неуспішність». С. оскаржив безпідставне недопущення його до сесії, а 12.08 надіслав у ЦК КПРС заяву про незаконне виключення його з університету. Відповідь надійшла з Міністерства освіти УРСР, що С. виключений за «академзаборго-

ваність». Тоді він 18.09 здав у Московський райвідділ міліції м. Києва документи громадянина СРСР і оприлюднив заяву про відмову від радянського громадянства та завимагав дозволу на еміграцію у США для отримання громадянства цієї країни і набуття там вищої освіти. Також здав свій комсомольський квиток у ЦК ЛКСМУ. Оскільки зв'язку з правозахисниками і закордоном не мав, то батько, П.Січко, поїхав у Москву, зайшов у синагогу, помолився там і залишив під стіною пакет документів – своїх і синових. Через кілька днів **радіостанція «Свобода»** з Мюнхена вже говорила про них.

4.11.1977 міліція шукала за С., щоб запроторити його на психіатричну експертизу, бо ніби він має намір спалитися на Хрещатику в Києві під час демонстрації 7 листопада. Він сховався, а батька затримали на кілька діб. 17.01.1978 С. підступно схопили кагебісти і в наручниках запроторили до Івано-Франківської **психіатричної лікарні** на експертизу. 31.01 батько С. добився прийому головного психіатра Міністерства охорони здоров'я СРСР О.О. Чуркіна, який сказав, що в радянській психіатрії відречення від громадянства вважається шизофренією. Однак того дня С. був звільнений.

26.02.1978 С., а 30.04 його батько стають членами **Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінкських угод**, їхні імена з'являються під документами УГГ. 20.10 С. викликаний на допит у КГБ, 3.11 працівники КГБ Сохань і Петруня провели «бесіду» з Січками в них удома.

9.01.1979 П. і В. Січки пробілися до зали, де йшов судовий процес над членом УГГ Василем Стрільцевим і звернулися до свідків звинувачення з закликом не йти проти свого сумління і не піддаватися тискові КГБ. 7.03 – 10-годинний обшук у помешканні Січків у справі Олеса Бердника. 20.04 – виклик у КГБ.

У день похорону у Львові композитора Володимира Івасюка, 22.05.1979, П. і В. Січків та В.Стрільціва викликано до КГБ в Івано-Франківськ. 10.06, на Трійцю, С. виступив на громадянській панамі на Личаківському кладовищі і сказав, що В.Івасюк не покінчив самогубством – його замордували. Узяв квітку і склав присягу: *«Друзе, ми продовжимо боротьбу з ворогами, які знищили тебе, ми будемо боротися, поки Україна стане вільною і незалежною»*. Батько підтримав сина і закликав присутніх підтримати діяльність УГГ.

27.06.1979 прокурор Львівської області порушив кримінальну справу проти П. і В.Січків за ознаками ст. 187-І КК УРСР («розповсюдження наклепницьких вигадок, які паплюжать радянський державний і суспільний лад»), 5.07 вони були затримані. С. був запроторений до Львівської психіатричної лікарні на експертизу, де провів

40 діб. 24.07 мати, С.Петраш, звернулася у справі сина до комісії Львівської обласної судово-психіатричної експертизи, 10.08 – до лікаря Івано-Франківської психлікарні Бурдейного. 14.08 його визнано осудним і заарештовано. Цього ж дня мати у дворі психлікарні випадково побачила сина.

26.09 закінчилося попереднє слідство у справі Січків, 22.11 їм пред'явлено обвинувальний висновок. Обидва відмовилися його підписати. 04.12.1979 у Львівському обласному суді відбувся судовий процес над П. і В. Січками, про який родина не знала. Підсудні не вставали, не брали участі в суді, відмовилися від останнього слова. Вирок: синові – 3 р. таборів посиленого, батькові – 3 р. суворого режиму. 10.12 Січки не змовляючись відмовилися одержувати копію вироку і оскаржувати його в касаційному порядку.

11.12 – побачення з матір'ю, сестрою Оксаною та братом Володимиром, внаслідок чого брат був виключений з 3 курсу механіко-математичного факультету Київського держуніверситету і згодом ув'язнений. 24.12 надали побачення з батьком на одну годину. У кінці грудня С. етапований у м.Черкаси, у табір посиленого режиму ЕЧ-325/62. Копав на будівництві траншеї.

16.02.1980 – двогодинне, а 3.03 добове побачення з матір'ю. Його привели виснаженого, зголоднілого, пригніченого нестерпним середовищем. С. просив матір звернутися до Асоціації юристів з закликом домогтися розгляду питання про **статус політв'язня** і переведення всіх політв'язнів в окремих табір.

Листи С. затримували, приїзди матері на побачення, як правило, оберталися ув'язненням його в карцері. Так, 12.09.1981, коли приїхали мати і сестра, в С. раптом «виявили дизентерійні палички» і поклали в лікарню. Мати з дочкою оголосили голодівку протесту. За наступного приїзду, 12.10, його посадили в **карцер**.

3.12.1981, за півроку до закінчення терміну ув'язнення, С. звинувачений у «зберіганні без мети збуту наркотичних речовин», 10.12.1981 судовий відділ Придніпровського РВВС м. Черкаси порушив кримінальну справу № 1080 за ст. 229-6 ч.1 КК УРСР. 4.01.1982 Придніпровський районний суд м. Черкаси у камері СІЗО засудив С. на 3 р. ув'язнення в таборах суворого режиму. Матір на суд не допустили. Далі С. карався в таборі суворого режиму ИВ-301/86, м. Вінниця. 16.02.1982 Верховний Суд УРСР за дві хвилини розглянув скаргу С.Петраш на засудження сина.

Звільнений 7.07.1985, дістав рік адміністративного нагляду. Улаштувався на пилораму залізобетонних виробів у м. Долині, але рентген показав туберкульоз більш як річної давности. Рік лікувався.

1987 одружився з Лесею, 1988 народився син Петро, 1991 – донька Стефанія.

11.03.1988 оприлюднено Звернення **Української Гельсінкської Групи** до української та світової громадськості про відновлення її діяльності, в числі 19 осіб – В. і П. Січки. У квітні 1988 С. склав програму і статут Українського Християнсько-Демократичного Фронту. 26.04, на другу річницю чорнобильської катастрофи, УХДФ уперше підніс на мітингу у Львові синьо-жовтий прапор. Навесні ж 1988 – голодівки та мітинги в Галичині та в Москві з вимогою легалізувати **Українську Греко-Католицьку Церкву**. Один з організаторів – С., за що неодноразово був заарештований.

1.11.1988 – офіційна дата заснування УХДФ (Голова – С., Установчий з'їзд 13.01.1989, з 21.04.1990 – УХДП). У травні 1989, в 10-у річницю загибелі В.Івасюка, УХДФ організувала панахиду на Личаківському цвинтарі, 4.06 – екологічний мітинг у Калуші, 11.06 – перший несанкціонований екологічний мітинг у Долині, за що 12.06 С. заарештовано на 10 діб. 5.07 – «ювілейний» обшук у домі Січків. 07.07 В. і П. Січки заарештовані на 15 діб за організацію мітингів. У серпні С. побито в м. Стрию на залізничній станції.

У липні 1990 С. бере участь у конференції Європарламенту в Люксембурзі, він делегат конгресу Всесвітньої Антиккомуністичної Ліги в Брюсселі.

1994 С. – кандидат у народні депутати України в Івано-Франківському окрузі № 157.

З 1995 С. – Почесний Голова УХДП з правом вето. 27.05.1996 поїхав у США. Уночі з 21 на 22.06.1996 був отруєний в потязі Київ – Львів, після чого знову поїхав у США. 16.11.1997 в останній телефонній розмові з батьком сказав, що повертається в Україну з наміром знову очолити УХДП. 17.11 загинув у пожежі у своєму помешканні за підозрілих обставин. 30.11.1997 стараннями брата Володимира Січка тіло привезене у Львів. 2.12 С. похований поруч з матір'ю С.Петраш на Личаківському цвинтарі.

Бібліографія:

I.

Січко Василь. Християнська демократія – майбутнє України. // Воскресіння, часопис УХДП, 7.12. 1990; також: Воскресіння. Спец-випуск. – 2003. – Березень.

II.

Переслідування за відмову батька співпрацювати з КГБ. (Заява Василя Січка від 18.09. 1977). // Свобода (США). — 1978. — 7 грудня.

Зречення з громадянства СРСР вважається шизофренією. // Америка (США), № 117. — 1979. — 18 серпня.

Хроника текущих событий. Амстердам: Фонд имени Герцена, 1979. — Вип. 16; вип. 51— С. 43, 167.

Вісник репресій в Україні. — 1980: 1-4, 8-21, 8-22; 1981: 1, 2, 3, 5; 1982: 2-2, 4-42, 6-12, 6-2, 6-32, 7/8-4, 10-22; 1984: 6-20, 10-21; 1985: 6-19, 7/8-22, 10-17.

The Persecution of the Ukrainian Helsinki Group. Human Right Commission World Congress of Free Ukrainians. Toronto, Canada. 1980. — P. 51-52.

ХТС. Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 53. — С. 69, 72-75; вип. 54. — С. 37, 149; вип. 55. — С. 5-6; вип. 56. — С. 69, 111; 1981, вип. 57. — С. 61; вип. 60.— С. 62; вип. 61. — С. 34-36; 1983, вип. 63. — С. 168.

A Family Torn Apart. Comp. By Dr. Nina Strokata, Human Right Commission of Free Ukrainians, 1981.

Інформбюлетені УГГ, 1981. — С. 118—121, 141—149, 159.

АС № 4620. Анонимный составитель. Материалы по уголовному делу п/з Василя Січка... — «Материалы самиздата» Радио «Свобода», выпуск № 14/82, 5 апреля 1982 г., 7 с.

Укр. Гельс. Група, 1978—1982. — С. 633—705.

Алексеева Л. История инакомыслия..., 1992. — С. 30-33.

Російщення України. — К.: Вид. УККА, 1992. — С. 374—375.

Касьянов Г. Незгодні..., 1995.— С. 166, 169, 173-175.

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. — С. 23-24.

Василь Січко (некролог). — Галичина, 1987. — 6 грудня.

Ольшанівська Божена. В пам'ять В.Січка. // Свобода, 1997. — 10 грудня.

Ровенчак Оксана. Поруч два хрести, дві рідні душі (Про похорон В.Січка). // Тижневик Галичини, 1997. — 18 грудня.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. — Т.1. — С.150—153; т. 3. — С. 31—33; т. 4. — С. 10—12, 128—134, 138—139, 146—149.

Три повстання Січків: У двох томах. Т. 1. Спогади Стефанії Петраш-Січко. Документи / Харківська правозахисна група; Редактор-упорядник В.В.Овсієнко. Харків: Фоліо, 2003. — 256 с.; Т. 2: Спогади. Інтерв'ю. Листи. — 240 с.

Архів Петра Січка.

Музей-архів українського самвидаву МБФ «Смолоскип».
Архів Ніни Строкатої-Караванської в Музеї шістдесятництва в
Києві.

Архів Харківської правозахисної групи: Інтерв'ю Петра Січка
7.07. 1998, 4.02. 2000 та Володимира Січка 17.12. 2002 р.

Володимир Каплун, Василь Овсієнко

СІЧКО ВОЛОДИМИР ПЕТРОВИЧ

Січко Володимир Петрович (нар. 26.07.1960, м. Долина Івано-Франківської обл.).

Репресований за принципову позицію як член родини політв'язнів.

З родини членів ОУН Петра Січка та Стефанії Петраш, які за участь у національно-визвольному русі були ув'язнені 1947 р., вийшовши на поселення під Магаданом, 1957 р. одружилися і повернулися в с. Витвиця Долинського р-ну вже з сином Василем Січком. Побудували хату в м. Долина, де народилися Володимир та Оксана (10.04.1963).

Батьки не приховували від дітей свого минулого, розповідали про підпілля й ув'язнення. У хаті бували колишні політв'язні Володимир Горбовий, Михайло Луцик, організатори табірних повстань у Норильську Василь і Ліна Гачкевичі, правозахисники Василь Стрільців, Оксана Мешко, Олесь Бердник, Микола Руденко та ін. Дітям доводилося бути очевидцями численних обшуків, стежень, переслідувань. Коли вони підросли, їм припоручали серйозні справи, наприклад, передачу інформації.

Володимир навчався в Долинській школі №1 з 1967 по 1977 рік, закінчив її лише з двома «четвірками». Навесні того року його брат Василь був виключений з факультету журналістики Київського державного університету, а Володимир вступив на механіко-математичний факультет КДУ, спеціальність «механіка». Вчився добре.

У жовтні 1978 р. на військовій кафедрі С. був викликаний на розмову з майором КГБ, який запропонував інформувати про діяльність і наміри батька та брата, які того року стали членами **Української Гельсінкської Групи**. Володимир категорично відмовився. Тоді кагебіст запропонував доносити на члена УГГ В.Стрільціва – його шкільного вчителя англійської мови. При цьому обіцяв успішне закінчення університету, добру роботу і матеріальні блага. Діставши відмову, завимагав інформувати про настрої в студентському середовищі. Не добившись згоди, назвав С. зрадником Батьківщини, дав подумати день, повторив те саме і заявив: *«Тепер ми будемо вирішу-*

вати, коли тебе виключати. Може, завтра, може, через місяць, може, через рік». І заборонив розголошувати цю розмову.

Батько і брат С. були заарештовані 6.07.1979 і засуджені 4.12 за звинуваченням у «розповсюдженні наклепницьких вигадок, які паплюжать радянський державний і суспільний лад» (ст. 187-1 КК УРСР). 11.12 сім'ї надали побачення. Оскільки це був день заняття на військовій кафедрі, Володимир подав заяву начальникові кафедри і дістав звільнення. Однак за контрольну роботу йому поставили «двійку», відтак виставили «двійки» з інших предметів. Наказом декана № 192 від 21.03.1980 С. було виключено «за неуспішність». Обурені однокурсники вдарили телеграму Л.Брежневу, однак пошта передала її в деканат. Були скликані комсомольські збори, на яких декан оголосив студентам, що С. виключений за те, що його батько і брат – націоналісти і сидять у тюрмі. Тоді С. подав у комітет комсомолу заяву про вихід з комсомолу і здав квиток.

Повернувшись у м. Долину, поступив на курси водіїв. 21.09.1980 р. зрікся радянського громадянства і завимагав дозволу виїхати у США, щоб там жити і здобути освіту. Заяву Президія Верховної Ради СРСР переслала до Верховної Ради УРСР, а та – до Міністерства освіти, яке відповіло, що заяв про вихід з громадянства не розглядає.

07.10.1980 С. розповсюдив «Звернення до студентів світу».

Через три місяці С. призивають в армію. При свідках він додатково заявив, що не піде в армію, яка веде загарбницьку війну в Афганістані. Справу передали в прокуратуру. 6.12.1980 проти С. була порушена кримінальна справа за ч.1 ст. 72 «Ухилення від чергового призову на дійсну військову службу». 9.01.1981 С. був засуджений Долинським райсудом на 3 р. позбавлення волі в таборах загального режиму. В останньому слові С., зокрема, заявив:

«Ви вимагали..., щоб я в письмовій формі зрікся поглядів рідного батька... Лицеміри – та зречіться ви своїх батьків за те, що виховали вас такими черствими та байдужими до людського горя. Я за собою вини не визнаю, а причиною того, що не йду в армію, є ваші лихі дії проти мене... Заявляю, що я не раб і не радянський громадянин, і судити мене не маєте права, бо згідно з Прикінцевим Актом Гельсінкських угод, кожна людина має право вибирати собі громадянство і країну, в якій хоче жити».

Покарання відбував у колонії загального режиму ЯЯ-310/20 у м. Вільнянськ Запорізької обл. Працював у будівельній бригаді. Зона була «голодна». Багато його листів не доходили до матері, його позбавляли права на пакунки й передачі, у день приїзду матері позбавляли побачення, а то й кидали в **карцер**. С. мав повагу в'язнів,

навіть повагу декого з адміністрації, бо поводився чесно, ризикуючи собою, захищав від «блатних» простих людей.

Адміністрація за вказівкою КГБ щільно оточила С. «стукачами», збирала матеріал для порушення справи за андроповською ст. 183-3 КК УРСР «Злісна непокора вимогам адміністрації виправно-трудової установи». Однак С. умів нейтралізувати оперативну роботу проти себе.

Звільнившись у грудні 1983 р., готувався до вступу в інститут фізкультури, склав екзамен за курси водіїв. Та весною 1984 був призваний в армію. Порадившись із батьками, вирішив піти.

Служив у будівельному батальйоні у м. Череповець Вологодської обл., працював на будівництві, згодом завідував їдальнею. 1986 р. одружився. Демобілізувавшись, ще два роки працював водієм у Сибіру вахтовим методом. У грудні 1988 перебрався до м. Калуш, весною 1992 р. – в м. Долину. Йому перешкождали у працевлаштуванні, не дозволили навіть грати за місцеву футбольну команду.

Член-засновник створеного братом Василем 1988 р. Українського Християнсько-Демократичного Фронту (згодом Українська Християнсько-Демократична партія). Брав участь у численних мітингах, які організували брат і батько, за що 18.08.1989, у день народження батька, невідомі спалили їм машину.

Від 2.04.1996 до 18.12.2001 р. працював у США (у Нью-Йорку та Чикаго, вставляв пластикові вікна). Коли 17.11.1997 р. у Чикаго трагічно загинув його брат Василь Січко, своїм коштом перевіз його тіло на батьківщину.

Повернувшись в Україну, придбав вантажний автомобіль, займався міжнародними перевезеннями. Брав участь у виборчій кампанії батька, є членом Головної Ради УХДП.

Навесні 2005 р. указом Президента С. призначений головою Долинської райдержадміністрації.

Живе в м. Долина. Дружина Валентина, син Тарас 1986, доньки Ольга 1989 та Валентина 2002 р.н.

Бібліографія:

Вісник репресій в Україні. – 1981: 1, 2, 3, 5; 1982: 2-2, 6-12, 6-32, 10-22; 1984: 6-20, 10-21; 1985: 10-17.

A Family Torn Apart. Уклала д-р Ніна Строката. В-во КПЛ СК-СУ, 1981. – 44 с.

Укр. Гельс. Група, 1978–1982. – С. 691-705.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т. 4, с. 172-175, 195-196.

Три повстання Січків: У двох томах. Т. 1. Спогади Стефанії Петраш-Січко. Документи / Харківська правозахисна група; Редактор-упорядник В.В.Овсієнко. Харків: Фоліо, 2003. Д 256 с.; Т. 2: Спогади. Інтерв'ю. Листи. – 240 с.

Архів ХПГ: Інтерв'ю Володимира Січка від 14.11. 2002 р.

Володимир Каплун, Василь Овсієнко

СІЧКО ПЕТРО ВАСИЛЬОВИЧ

Січко Петро Васильович (нар. 18.08.1926, с. Витвиця Долинського р-ну, Івано-Франківської обл.)

Учасник національно-визвольного руху, член Української Гельсінкської групи, Голова УХДП.

З селянської родини. 1942 р. С. вступив до Юнацької сітки **ОУН**, 1943 став учнем 6-го класу Львівської державної гімназії. Навесні 1944 Провід **ОУН** спрямував його в Карпати до Другої старшинської школи **УПА**-Захід «Олені» в Рожанках. Закінчивши її в листопаді т.р., спрямований до Чорного лісу в загін командира «Різуна», де був політвиховником сотні, згодом куреня. Влітку 1945 на підроблені документи вступив на філологічний факультет Львівського університету, але через підозру полишив його. Наступного літа вступив на філологічний факультет Чернівецького університету, де створив підпільну студентську «Організацію борців за вільну Україну» (ОБЗВУ).

12.02.1947, на 21-у році життя, С. був заарештований у Чернівцях і конвойований до Головного слідчого органу МВД Прикарпатського округу у Львові. Витримав тяжкі фізичні і психологічні тортури, нікого не видав. Сподівався кари смерті, та 23–26.06.1947 військовий трибунал військ МВД Львівської обл. засудив С. на 25 р. позбавлення волі, 5 р. заслання та 5 р. поразки в правах за ст. 54-1а, 11 КК УРСР.

З липня 1947 С. карався в таборі Шодрово (Кемеровська обл.), де в'язні масово вимирали від голоду та виснажливої праці. Навесні 1949 етапований у Тайшетські табори (ОЗЕРЛаг), за участь в акціях непокори, страйках його перекидали з табору в табір, яких обійшов десятки.

Восени 1949 етапований морем на Колиму, в Магаданську обл.. Навесні 1954, перебуваючи в лікарні, познайомився з політв'язнею Стефанією Петраш, яка вже вийшла на заслання. На початку січня 1956 С. теж вийшов на поселення без права виїзду і на Стефана, 9.01, вони одружилися. 24.03 за постановою комісії Президії Верховної Ради СРСР строк С. скорочено до 15 р.

22.12.1956 у пос. Стекольний, на 72-му кілометрі від м. Магадана, народився син Василь Січко, якого батьки сповили у вишивану сорочку і благословили на продовження своєї боротьби.

20.03.1957 С. постановою Магаданського обласного суду звільнений з місць позбавлення волі без права проживання в західних областях України, однак на Великдень того року сім'я повернулася у с. Витвиця й оселилися в хаті матері. С. влаштувався диспетчером гаража в м. Долина, згодом нормувальником у Долинському будівельно-монтажному цеху.

1957-58 Січки побудували хату в м. Долина й оселилися в ній. 1959-63 С. навчався на заочному відділенні Львівського політехнічного інституту за фахом «Економіка машинобудування і легкої промисловості». До захисту дипломної роботи не допущений через відмову співпрацювати з КГБ.

1958-77 С. працює диспетчером, старшим економістом на заводі металовиробів у с. Верхній Струтень, начальником планово-виробничого відділу управління механізації, з 6.12.1973 – інженером, старшим інженером по праці та зарплаті.

26.07.1960 народився син Володимир Січко, 10.04.1963 – дочка Оксана.

1972-73 С. закінчив у Львівському сільськогосподарському інституті однорічний заочний економічний факультет.

1974 син Василь, що закінчив середню школу, не був прийнятий на журналістський факультет Львівського університету як син колишніх політв'язнів, та наступного року йому вдалося вступити до Київського університету, звідки був з другого курсу виключений. Оприлюднив заяву про відмову від радянського громадянства, вийшов з комсомолу, у зв'язку з чим були спроби запроторити його до психлікарні.

3.11.1977 С. звільнений з посади старшого інженера по праці й зарплаті, а напередодні 60-річчя Радянської влади міліція затримала його «за підозрою», що він хоче вбити декана факультету журналістики КДУ Д.Прилюка і парторга А.Погрібного. Тримали його кілька днів. 7.11 С. надіслав скаргу Президії Верховної Ради СРСР, Президії Верховної Ради УРСР і Прокуророві УРСР про переслідування його на роботі, однак 21.12 був звільнений, у зв'язку з чим оголосив страйк. На диво, був відновлений на посаді.

Коли 17.01.1978 сина Василя підступно схопили кагебісти і в наручниках запроторили в Івано-Франківську **психіатричну лікарню** на експертизу, батько поїхав до головного психіатра Міністерства

охорони здоров'я СРСР О.О. Чуркіна, який сказав, що в радянській психіатрії відречення від громадянства вважається шизофренією. Тоді 19.02.1978 С. звернувся до ООН з клопотанням про еміграцію своєї сім'ї.

26.02.1978 син Василь, а 30.04 і батько стають членами **Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінкських угод**, їхні підписи з'являються під документами Групи «Рух за права людини на тлі національних змагань українського народу», «Наші завдання», «Звернення до Комітету ООН у справах прав і свобод людини...». 7.11.1978 С. оприлюднив заяву про порушення прав людини в СРСР – на прикладі своєї сім'ї. У листопаді 1978 С. звернувся до Верховної Ради УРСР з протестом проти закриття церкви в с. Лемня, знищення дзвіниці в с. Спас, перетворення діючої церкви в м. Рожнятів на музей атеїзму.

9.01.1979 батько й син пробилися до зали, де йшов судовий процес над членом УГГ Василем Стрільцівим, і звернулися до свідків звинувачення з закликом не йти проти свого сумління і не піддаватися тискові КГБ. У них проводять обшуки, їх викликають до КГБ.

30.04 С. подав заяву про геноцид українського народу, нею ж у зв'язку з переслідуванням сім'ї зрікся радянського громадянства.

22.05, в день похорону у Львові композитора Володимира Івасюка, який був знайдений у лісі повішеним, Січків та В.Стрільціва викликали в КГБ в Івано-Франківськ. На Трійцю, 10.06, Січки виступили на громадянській панахиді на Личаківському кладовищі у Львові на могилі Івасюка, звинуватили владу в убивстві Івасюка і закликали присутніх підтримати діяльність УГГ. Учасники панахиди скандували «Слава Україні!».

27.06 прокурор Львівської обл. порушив кримінальну справу проти П. та В.Січків за ознаками ст. 187-І КК УРСР («розповсюдження наклепницьких вигадок, які паплюжать радянський державний і суспільний лад»). Заарештовані вони 5.07, причому сина спрямували на 40-денну психіатричну експертизу. У розслідуванні участі не брали. 22.11 їм пред'явлено обвинувальний висновок, та обидва його не підписали. 4.12 у Львівському обласному суді відбувся судовий процес над Січками, про який родина не знала. Січки зігнували суд: не давали показів, відмовилися від останнього слова, не вставали: «Сидимо, сину?» – «Сидимо, тату». Коли їх живосилом піднімали: «Висимо, сину?» – «Висимо, тату». Вирок: батькові – 3 р. таборів суворого, а синові – 3 р. таборів посиленого режиму. На прощання батько хотів потиснути руку синові, але його

схопили конвоїри, наклали ручні кайдани і так їх затагнули, що він ледве не зомлів. Січки відмовилися одержувати копії вироку і оскаржувати його в касаційному порядку. 24.12 їм надали побачення на одну годину.

З 25.12.1979 С. карався таборі УЛ-314/11, м. Брянка-6 Ворошиловградської (Луганської) обл. Коли С. привели в цех, де мусив працювати на токарному верстаті, він побачив, що тут порушені всі правила техніки безпеки. Тільки коли в цеху навели хоч «косметичний» порядок, став до роботи – нарізання труб. 06.03.1980 С. просто в цеху жорстоко побили невідомі йому карні в'язні, і його ж запроторили на два тижні до ізолятора (**карцера**). Як тільки дружина приїздила на побачення – його кидали до карцеру. Перше побачення відбулося 29.09.1980. Загалом 1981 р. дружина 33 рази їздила на побачення з чоловіком та синами, возила передачі. Тільки деякі поїздки були успішними.

Тим часом 21.03.1980 син Володимир Січко був виключений з механіко-математичного факультету КДУ (бо «*радянській державі не вигідно вчити ворога*») і за відмову йти до війська 09.01.1981 він теж був ув'язнений на 3 р.

1981 в США вийшла книжка про родину Січків «A Family Torn Apart», вид-во КПЛ СКВУ, яку підготувала Ніна Строката-Караванська.

03.12.1982 син Василь був звинувачений у «виготовленні та збуті наркотичних речовин» і 04.01.1983 засуджений ще на 3 р. ув'язнення. 26.05.1982, за 40 діб до закінчення терміну ув'язнення, С. теж пред'явлене нове звинувачення за ст. 187-І КК УРСР, а 19.07 судова колегія в кримінальних справах Ворошиловградського обласного суду винесла вирок: 3 р. позбавлення волі в таборах суворого режиму. 31.10 С. привезений у Херсон, до табору ЮЗ-17/90, де умови утримання були особливо тяжкі. Звільнений 26.05.1985. За ним було встановлено адміністративний нагляд на 1 рік. Улаштували його на пилораму заводу залізобетонних виробів у Долині.

11.03.1988 за підписом 19 членів УГГ, в т.ч. П. і В. Січків, було оприлюднено Звернення **Української Гельсінкської Групи** до української та світової громадськості про відновлення її діяльності. 26.04, у день другої річниці чорнобильської катастрофи, члени Українського Християнсько-Демократичного Фронту, керованого Василем Січком, уперше піднесли на мітингу у Львові синьо-жовтий прапор. Офіційна дата заснування УХДФ – 1.11.1988, Установчий з'їзд – 13.01.1989 (з квітня 1990 – Українська Християнсько-Демократична партія,

УХДП). Василя обрано Головою, С. — членом Головної Ради, він же голова Івано-Франківської ОО.

4.04.1989 С. виступив на вечорі 40-ліття В.Івасюка в Будинку вчителя в Києві, у 10-у річницю його загибелі УХДП організувала панаксиду на Личаківському цвинтарі.

4.06 УХДФ організувала екологічний мітинг у Калуші, де виступили обидва Січки. 7.06 С. був за це заарештований на 10 діб. Кілька таких мітингів Січки організували в м. Долина, за що мали по 15 діб арешту, 18 і 29. 09 С. був побитий міліцією, мав струс мозку.

1994, 1998 і 2002 рр. С. висувався кандидатом у народні депутати України, однак голоси підтасовували. 09.09.1996 померла вірна подруга і сподвижниця Стефанія Петраш, 17.11.1997 за нез'ясованих обставин трагічно загинув у США син Василь Січко.

З 22.12.2002 С. виконував обов'язки Голови УХДП, а на VII з'їзді 8 — 9.03.2003 обраний її Головою. Партія, однак, 2003 р. знята Мін'юстом з реєстрації.

Живе в м. Долина.

Бібліографія:

Звернення П.Січка до ООН. // Шлях перемоги (США), 1979. — 16 вересня.

ХТС. — Амстердам. — 1979, вип. 16, вип. 51— С. 43, 167; 1980, вип. 53. — С. 69, 72-75; вип. 54. — С. 37, 149; вип. 55. — С. 5-6; вип. 56. — С. 69, 111; 1983, вип. 63. — С. 168.

Вісник репресій в Україні. — 1980: 1-4, 8-21, 8-22, 8-23, 10-20; 1981: 1, 2, 3, 5; 1982: 2-2, 6-12, 6-32. 7/8-4, 9-9, 10-22; 1984: 6-20; 1985: 5-16, 6-19, 10-17.)

A Family Torn Apart. Comp. By Dr. Nina Strokata, Human Right Commission of Free Ukrainians, 1981.

Інформбюлетені УГГ, 1981. — С. 110, 118Д121,141Д149,158.

Укр. Гельс. Група, 1978—1982. — С. 633Д705.

Алексеева Л. История инакомыслия, 1992. — С. 30-33.

Російщення України. Вид. УККА, К., 1992. — С. 374Д375.

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. — С. 23-24.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. — Т.1, с.150Д153; т. 3, с. 90; т. 4, с. 10Д12, 128Д134, 138Д139, 146Д149.

Три повстання Січків: У двох томах. Т. 1. Спогади Стефанії Петраш-Січко. Документи / Харківська правозахисна група; Редактор-

упорядник В.В.Овсієнко. Харків: Фоліо, 2003. Д 256 с.; Т. 2: Спогади. Інтерв'ю. Листи. – 240 с.

Музей-архів українського самвидаву МБФ «Смолоскип».

Архів ХПГ: Інтерв'ю П.Січка 7.07 1998, 4.02 2000.

Архів Ніни Строкатої-Караванської в Музеї шістдесятництва в Києві.

Володимир Каплун, Василь Овсієнко

СКАЛИЧ (ПОКУТНИК) СЕМЕН ФЕДОРОВИЧ

Скалич (Покутник) Семен Федорович (нар. 09.10.1920 в с. Довге Дрогобицького повіту, нині Львівської обл.)

Релігійний проповідник, мученик за віру.

Син багатодітних бідних селян. Освіта 4 класи. Три роки найми-тував. З 16 років інвалід (туберкульоз кісток, що почався з застуди, в 1941 – перелом лівого плеча). Пересувається на милицях. З осені 1942 – секретар сільського Українського освітнього товариства. З березня 1945 вчився на бухгалтера в Дрогобичі.

Заарештований 3.12.1945 і вже 29.12. засуджений військовим трибуналом Прикарпатського воєнного округу за п. «а» ст. 54-1, 54-11 КК УРСР до 10 р. позбавлення волі. Інкриміновано зберігання брошури ОУН-УПА «Відозва до населення західних областей України» та бланків шкільних документів, хоча учасником національно-визвольного руху С. не був. Покарання відбував в інвалідних таборах Казахстану (Караганда, Балхаш). За відмову від роботи в кам'яному кар'єрі і релігійну проповідь додатково засуджений на 5 р. як «саботажник». Коли в С. відібрали позичену у священника Євангелію, він на знак протесту оголосив голодівку, мовчанку, відмовився від роботи. Два роки зазнавав жорстоких знущань у зоні, відтак три роки його утримували в **психіатричній лікарні**, де теж немилосердно били, викрутили праву руку. «*Мук, які переніс він за 10 років ув'язнення, вистачило б на святого великомученика*» (В.Стус). Звільнений 1955 через актування.

Жив у брата в с. Гірське-Довге Дрогобицького р-ну. Робив домашню роботу, на колгоспну не ходив. Родина тяжко бідувала. За 8 років переписав 60 молитовників дітям, за що братові кілька разів відрізали садибу.

Улітку 1960 р. відвідав цілоще джерело в с. Середнє на Прикарпатті і з тих пір пов'язав своє життя з **покутництвом** (від слова «покута»; самоназва «Слов'янська Церква Святого Духа») – «*цікавою народною версією українського месіанізму*» (В.Стус), яка зародилося на початку 50-х у Західній Україні. **Покутники** вірують, що другий прихід Христа

вже стався, що на Землі вже є нове Євангеліє, визнають святою гору Середня в Прикарпатті, де має постати новий Рим. Покутники відмовилися від документів і державної роботи, жили заробітками в людей, збиранням трав, грибів, ягід. Їх били і затримували на горі Середній, днями, тижнями утримували в міліції, судили за звинуваченням у «дармоїдстві» та «бродяжництві».

30.01.1980 С. заарештований прокуратурою м. Дрогобича за звинуваченням у «створенні групи, яка становить загрозу здоров'ю громадян» і «**посяганні на особу**» (ст. 209 КК УРСР, ніби хрестив у Тисмениці дівчину, внаслідок чого вона захворіла). Коли версія була спростована, висунули звинувачення в проведенні «антирадянської агітації і пропаганди». Адже під час обшуку було вилучено коло 70 віршів С. релігійно-націоналістичного змісту – плід його роздумів про світ, віру, християнство. 70 із них суд визнав антирадянськими. Ніяких документів С. не підписував. 19.08.1980 засуджений Львівським облсудом за ст. 62 ч. 2, ст. 209 ч. 1, ст. 26 п. 1 ч. 1, 42 КК УРСР до 10 р. позбавлення волі і 5 р. заслання з визнанням його особливо небезпечним рецидивістом і конфіскацією майна (якого в нього не було – навіть рідна хата затоплена водосховищем).

27.09–02.10.1980 перебував у таборі ЖХ-385/1 (Мордовія), 16.10 привезений етапом у пермський **табір особливого режиму** до ВС389/36-1 (сел. Кучино Чусовського р-ну). Більше півроку не приймав казенного смугастого одягу, залишаючись лише в білизні, потім зривав нагрудний знак з прізвищем, а коли його випалили хлоркою – вирізав на куртці дірку. З релігійних міркувань не визнавав прізвища (називав себе Семен Покутник), тому не ставив підпису на будь-яких документах, не міг купувати продуктів з «ларка», не писав листів, заяв і скарг. Як інвалід не працював, але й не приймав від співкамерників ніяких подарунків – хіба що в обмін чи за послуги. З адміністрацією тримався з виключною гідністю, зі спів'язнями – по-християнському тактовно. Час проводив у молитвах за народ, вважаючи, що політичні в'язні після знищення чернецтва виконують його роль.

13.03–14.05.1981 перебував у Львові «на перевихованні», яке ніяк не похитнуло його переконань. Упродовж 1981-87 п'ять разів С. переводили в лікарню табору ВС-389/35 (ст. Всехсвятська) у зв'язку з хворобами серця, нирок, виразкою шлунку, хребта, які в неволі ускладнилися.

У липні 1982 в «Литературной газете» з'явилася стаття голови комітету у справах релігій Куроедова з вигадками про **покутників**, у т. ч. про С. Писав про С. член Політбюро ЦК КПРС Яковлев у книжці «ЦРУ против СССР».

Звільнений 08.10.1987 за ухвалою Чусовського міськсуду від 06.10 у зв'язку з хронічними захворюваннями. Жив у небоги в с. Синевидне Верхнє Сколівського р-ну Львівської обл., у с. Середнє Калуського р-ну Івано-Франківської обл., у с. Колодниця Стрийського р-ну Львівської обл., у м. Стрий у **покутницї** Марії Антонів. Попри недуги, відвідує гору Середню, веде проповідь.

З проголошенням незалежності України **покутники** прийняли державні документи, пенсію. С. реабілітований.

Бібліографія:

Вісник репресій в Україні. Закорд. предст-во Української Гельсінської групи. Ред.-упоряд. Н. Світлична. Нью-Йорк. – 1982: 5-9; 1984: 12-3.

В.Стус. Із таборового зошита. // Вікна в позапростір. – К.: Веселка. – С. 225. Те ж: Василь Стус. Твори в чотирьох книгах, шести томах. Вид-во «Просвіта». – Т. 4, С. 502.

Український вісник. Випуск 8–9, 1987. Передрук ЗП УГС, 1988. – С. 219, 222-223.

Архів ХПГ: Інтерв'ю С.Скалича 25.01. 2000 р. в м. Стрий.

Василь Овсієнко

СЛІПНИЙ ЙОСИФ

Сліпний Йосиф, кардинал (Коберницький-Сліпий-Дичковський Йосип Іванович) (нар. 17.02.1892, с. Заздрість Тербовлянського р-ну Тернопільської обл. – п. 07.09.1984, м. Рим)

Митрополит Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ), Верховний Архієпископ, Патріарх УГКЦ.

Батько – Іван Коберницький-Сліпий, мати – Анастасія Дичковська.

1911 С. закінчив з відзнакою гімназію в Тернополі і вступив у Львівську Греко-Католицьку духовну семінарію. Духовну освіту продовжив в університеті Інсбруку на філософському і теологічному факультетах. 30.09.1917 рукоположений митрополитом Андреем Шептицьким. 1918 р. дістав ступінь доктора богослов'я. 1920–22 навчався в Римі. З 1922 – професор догматичного богослов'я Львівської духовної семінарії, співзасновник Богословського наукового товариства у Львові, редактор квартальника «Богословіє». 1926 номінований на ректора Львівської Богословської Академії.

22.12.1939 на прохання митрополита Андрея хіротонізований архієпископом з правами спадкоємності. «У час гоніння свячення не є честю, а першою мірою тягарем», – вважав С. Під час війни С. відновив роботу Богословської Академії. С. підтримав уряд Української Народної Республіки, який очолював Ярослав Стецько, а коли 1941 німці заарештували цей уряд, релігійні й політичні діячі Львова вирішили створити «Українську національну Раду». Після смерті митрополита Андрея 1.11.1944 С. став митрополитом Галицьким – останнім митрополитом УГКЦ перед її ліквідацією в 1946.

11.04.1945 С. заарештований органами НКВД. Слідство велося у Львові, Києві, у Москві. Його майже рік допитували, домагаючись визнання «вини» та зречення «неіснуючої» Церкви. Того року було заарештовано понад 800 священників.

10.05.1946 Московський трибунал засудив С. на 8 р. позбавлення волі. Інкримінували С. співробітництво з виданнями «Мета», «Дзвони», «Нива» ще до початку Другої світової війни, діяльність як ректора духовних семінарій, участь в організації «Рада сенаторів», яка

підтримувала ідею самостійності України. Звинувачували С. і в тому, що написав у 1941 антирадянську брошуру «Головні правила сучасного душпастирства», однак самої брошури в справі нема і її текст військовий трибунал не досліджував.

Витримав тяжкий етап, де захворів на запалення легенів і дивертикуліт, зламав у дорозі руку. 1947 р. був у Печорі, де його побили карні. У серпні 1948–53 карався в таборі № 23 і № 14 у Мордовії.

Після закінчення терміну ув'язнення С. було призначено довічне заслання, яке він відбував у глухому селі Кузьминки, за 300 км від Красноярська. Звідти надсилав листи своїм священикам, писав релігійно-філософські трактати, наукові праці, листувався з органами влади про відновлення **Української Греко-Католицької Церкви** та ін. Після смерті Сталіна уряд, здавалося, перегляне ставлення до **УГКЦ**. Радянський Союз вирішив налагоджувати дипломатичні стосунки з Ватиканом, який висунув умову – реабілітувати **УГКЦ**. Але Кремль мало знав проблему цієї Церкви і вирішив провести «експертизу», для чого, природно, вибрав митрополита С.

У травні 1953 С. доставили в Москву, де вищі представники Міністерства закордонних справ запропонували йому написати історію Католицької Церкви. С. мав можливість, хоч і під постійним наглядом, користуватися бібліотекою ім. В.І.Леніна, навіть її спецфондами. Митрополит з ентузіазмом узявся за роботу, зібрав багато фактичного матеріалу. Але через три місяці Москва охолола до налагодження дипломатичних зв'язків з Ватиканом і С. знову спровадили в Сибір, цього разу в «спецлікарню» – у будинок інвалідів у Моклахові, де він за 5 років написав 5 томів «Історії Вселенської Церкви в Україні». Перший том С. відіслав у Москву своїм замовникам, але, не діставши у відповідь навіть повідомлення про одержання рукопису, інші томи не відсилав. Зберігав їх у різних людей, які згодом постраждали за це.

У 1958 скінчилася «відлига» і С. знову притягли до відповідальності за «антирадянську агітацію і пропаганду», головним доказом чого стала «Історія Вселенської Церкви в Україні», написана на замовлення Міністерства закордонних справ СРСР. Митрополитові, крім того, інкримінували те, що він «цурався колективну», «не брав участі у громадській праці й трудових процесах». Щоб надати судові над С. хоч би формальної законності, рукопис «Історії...» дали на експертизу «фахівцям», які встановили «антирадянський і антинауковий» характер праці. С. удруге постав перед закритим судом. На суді він знову відстоював свою Церкву як єдину захисницю українського народу. 17.07.1959 69-річного С. засудили до 7 р. таборів. Покарання відбував у **мордовських таборах**. Але й там влада не давала йому спокою. Судова колегія Верховного Суду УРСР 27.09.1962 під грифом «секретно»

направила в табір, де тоді утримували С., ухвалу про його переведення, як особливо небезпечного злочинця, в колонію **особливого режиму**. Це вочевидь прирікало С. на смерть.

Але це стало відомо на Заході, через дипломатичні канали розпочалися клопотання про звільнення С. Наслідком клопотань Папи Йоана ХХІІІ та президента США Джона Кеннеді Судова Колегія Верховного Суду УРСР 23.01.1963 помилувала С. і через три дні він був уже на волі. Ба більше, С. відпустили на постійне проживання у Ватикані. На зустрічі з Папою С. подарував йому карту СРСР з позначенням таборів, у яких він побував.

28.03.1963 С. вперше присутній на Конференції українських єпископів. 11.10 виступив на ІІ Ватиканському Соборі делегатів усього світу, закликав піднести **УГКЦ** до Патріяршої гідності. Собор одностайно підтримав його. 25.11 С. заснував у Римі Український Католицький Університет ім. Папи Климентія, відновив Богословське Наукове товариство з філіалами в різних країнах, відновив журнал «Богословія». 23.12 отримав від Папи титул Верховного архієпископа **УГКЦ**. Кардиналом він був таємно з 1949, урочисто – 22.02.1965.

1968-73 відвідав українців у 14 країнах світу з метою євхаристійного єднання. 1969 єпископи **УГКЦ** звернулися до Папи з проханням присвоїти С. титул Патріярха, та 1971 р. Папа відмовив. Проте з 1973 священики **УГКЦ** називають його Патріярхом. Патріярх і кардинал С. далі виступав на захист Церкви та віруючих, зокрема, на слуханнях ім. А.Сахарова в Римі в 1977, писав звернення до католицьких діячів і керівників держав.

25.11 і 2.12.1980 Синод **УГКЦ** ухвалив Декларацію про неканонічність і недійсність рішень Львівського псевдособору 1946 р. про ліквідацію **УГКЦ**.

С. помер 7.09.1984 у Римі. 17.04.1991 посмертно реабілітований.

Прах Патріярха 27.08.1992 перенесений у Львів і похований у крипти собору Св. Юра.

Бібліографія:

О.Мишанич. Митрополит Йосиф Сліпий перед «судом» КГБ. За архівними джерелами. – К.: 1993. – 80 с.

Мілена Рудницька. Невидимі стигмати. – Рим–Мюнхен: Товариство за Патріархальний устрій Української Католицької Церкви. – 1971.

Реабілітація репресованих. Законодавство та судова практика. К.: Юрінком. – 1997. – С. 279-290.

Ірина Рапп, Василь Овсієнко

СЛОБОДЯН МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ

Слободян Микола Васильович (нар. 21.06.1944, с. Росохаць, Чортківського р-ну, Тернопільської обл.)

Член Росохацької юнацької патріотичної підпільної організації.

З селянської родини. 1971 р. закінчив Росохацьку вечірню середню школу. Працював у колгоспі, виїздив на сезонні роботи на схід України. Захоплювався боротьбою УПА за незалежність, слухав висилання зарубіжних радіостанцій, почував потребу боротися проти колонізації та російщення України. Молодих людей обурювали знищення пам'ятних хрестів у селі, зруйнування церкви та могили січових стрільців, **арешти української інтелігенції 1972 р.** С. з охотою прийняв пропозицію Володимира Мармуса вступити в підпільну патріотичну молодіжну організацію, яка боротиметься за незалежність України.

14.01.1973 р. С. у присутності В.Мармуса, Петра Вітіва, Володимира Сеньківа, Петра Винничука разом з Миколою Мармусом, Миколою Лисим, Андрієм Кравцем у хаті останнього в урочистій обстановці — зі свічками, вклякнувши на коліна перед хрестом та образом Божої Матері, — склав присягу, яка зобов'язувала вважати боротьбу за незалежність найвищим обов'язком. 9-м членом організації став Степан Сапеляк.

С. узяв активну участь у підготовці та здійсненні головної акції організації — виготовленні та встановленні в м. Чорткові 4 українських національних прапорів та 19 листівок 21.01.1973 р., напередодні 55-ї річниці проголошення Української Народної Республіки ІV Універсалом Центральної Ради та 54-ї річниці Злуки УНР і ЗУНР. С. розклеював листівки, що закінчувалися гаслами: «*Свободу українським патріотам!*» «*Ганьба політиці русифікації!*», «*Хай живе зростаючий український патріотизм!*», вимогами свободи друку, мітингів і зібрань.

Заарештований 22.03.1973 р. Спочатку не давав показів, але, будучи викритим, мусив підтвердити свої дії. Засуджений разом з

п'ятьма іншими членами організації на закритому засіданні Тернопільського обласного суду 24.09.1973 за ст. 64 («участь в антирадянській організації») та 62 ч. 1 («антирадянська агітація і пропаганда») до 3 р. ув'язнення в таборах суворого режиму та 2 р. заслання. Під час оголошення вироку погасло світло – присуд, як і присягу, прийняли при свічках.

Карався в **мордовському таборі** суворого режиму ЖХ-385/19, пос. Лесной Теньгушовського р-ну, разом з П.Винничуком. Працював кочегаром, у сушильному цеху. Спілкувався з колишніми вояками УПА Миколою Кончаківським, Дмитром Синяком, Іваном Мироном, Михайлом Жураківським, Романом Семенюком, з отцем Денисом Лукашевичем, з широким колом молодих політв'язнів різних національностей. Восени 1975 р. етапований у **пермський табір** ВС-389/37, пос. Половинка Чусовського р-ну, де були зібрані майже всі його посправники. Брав участь в акціях протесту, в підготовці інформації про події в зоні.

Заслання відбував у с. Нікольськ Кривошеїнського р-ну Томської обл., де працював на фермі.

Повернувся до с. Росохач навесні 1978. Одружився з Ольгою Свідзинською, мають синів Василя 1973 р.н., Андрія 1982, Михайла 1986, дочку Марію 1984 р.н.

У кінці 80-х – на початку 90-х рр. С. брав активну участь у русі за незалежність. Був членом Координаційної ради Чортківського «Меморіалу», членом **Української Гельсінкської Спілки, Української Республіканської партії**, відтак є членом Республіканської Християнської партії.

Реабілітований відповідно до **Закону УРСР від 17.04. 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»**. Пенсіонер.

Указом Президента від 18.08. 2006 С. нагороджений орденом «За мужність» I ступеня.

Бібліографія:

Доповідна записка ЦК КП України Центральному Комітету КПРС про діяльність націоналістичних груп у Івано-Франківській, Львівській і Тернопільській областях України. 27 вересня 1973 р. // Національні відносини в Україні ХХ ст. – К. – Наукова думка. 1994. – С. 418-420.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 6-12; 1981: 5.

Касьянов Г. Незгодні., 1995. – С. 142.

Володимир Мармус. Прапори над містом. // Тернистий шлях (Тернопіль). – 1998, № 3 (323). – 9 січня; Те ж. // Молодь України. – 1998, № 7 (17638). – 22 січня.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 208.

Андрій Вацик. Ціною власної свободи. // Тернопільська газета. – 1999, № 4 (160). – 21 січня.

Архів ХПГ: Інтерв'ю М.Слободяна 2.04. 2000 р.

Юнаки з огненної печі / Харківська правозахисна група. Упорядник В.В.Овсієнко. – Харків: Фоліо, 2003. – С. 80 – 92 та ін.

Степан Сапеляк. Хроніки дисидентські від головосіку. Невольнич мемуаристика. – К.: Смолоскип. – 2003. – С. 152, 155.

Мармус Володимир. Доля обрала нас: Спогади, документи, статті. – Тернопіль: Принтерінформ, 2004. – С. 79, 94-96, 100, 104, 108, 116, 129-179.

Василь Овсієнко

СНЕГІРЬОВ ГЕЛІЙ (ЄВГЕН) ІВАНОВИЧ

Снегір'ов Гелій (Євген) Іванович (нар. 14.10.1927 в Харкові – п. 28.12.1978 в Києві).

Письменник, кінорежисер.

С. народився в родині українського письменника і драматурга Івана Тимофійовича Снегір'ова. Закінчив Харківський театральний інститут, працював у Харківському академічному драматичному театрі, викладав.

Друкуватися почав з 1954, видав декілька збірок оповідань і повістей.

1956-57 С. завідував відділом публіцистики й художньої літератури в газеті «Літературна Україна». Працював редактором і режисером (згодом упродовж 7 років головним редактором, був членом партбюро) Української студії хронікально-документальних фільмів.

1966 С. зняв документальний фільм про траурний мітинг у Бабиному Яру – в день 25-річчя трагедії. Тут виступали І.Дзюба, В.Некрасов та В.Войнович, який приїхав з Москви. Плівка була вилучена наступного дня, С. був «розжалуваний» у рядові режисери. Знімати кіно йому практично не давали, але друкувався.

Широку популярність С. принесло оповідання «Народи мені три сини», опубліковане О.Твардовським у тоді вже «напівкрамольному» журналі «Новый мир». Згодом це оповідання буде перекладене багатьма мовами, увійде в «Антологію найкращої європейської новели».

1974 С. пропонують написати лайливу статтю про його близького друга, тоді вже опального лауреата Сталінської премії письменника-фронтовика В.Некрасова. С. рішуче відмовляється, після чого його виключають із партії та обох творчих Спілок – письменників та кінематографістів, звільняють з роботи.

Уже тоді С. розпочав роботу над «лірико-публіцистичним дослідженням» під назвою «Набої для розстрілу (Нене моя, нене)». Книга присвячена т.зв. «процесові СВУ» («Спілка визволення України»), сфабрикованому ГПУ в 1930 з метою винищити і посадити в табори еліту

української інтелігенції, а разом і мільйон-другий селян і робітників. Народ з цього приводу склав гіркий дотеп: «Опера СБУ – музика ГПУ» (процес слухався на сцені Харківського оперного театру).

Ця книга являє собою побудоване на фактах, свідченнях уцілілих очевидців і в'язнів переконливий доказ про геноцид українського народу, вчинений комуністами. Це – беззастережний вирок не лише сталінській системі, але й большевизму в цілому.

С. із великими труднощами передає рукопис на Захід, він потрапляє в Париж до В.Некрасова, який, на прохання автора, публікує повість у журналі «Континент». У передмові до книги С., добре розуміючи, на що зважився, пише: *«Візьми в руки книжку цю, брате мій, зарубіжний українцю, і знай: тут, на батьківщині твоїх предків, на рідній землі твоїй – дуже погано. Дуже.»* (Березень, 1977).

За С. розпочинається цілодобове стеження. Але він іде далі: іде в Москву до дисидента, екс-генерала П.Григоренка з проханням дозволити йому скликати в його квартирі прес-конференцію для іноземних журналістів. Порадившись із дружиною, генерал відмовив незнайомому київському письменникові і режисерові (мабуть, побоювався провокації). С. був наполегливий і приїхав ще раз. Хоч на кожному поверсі чергували секоти, П.Григоренко скликав кореспондентів провідних західних ЗМІ, акредитованих у Москві. На прес-конференції перед камерами С. зачитав відкриті листи Дж. Картеру та Л. Брежневу (заклеюючи другого, він вклав у конверт свого паспорта, заявивши про відмову від радянського громадянства). *«Уся ваша нова Конституція – брехня, повна брехня!»* – пише він Брежневу.

Кінець був неминучий. 22.09.1977 на вул. Тарасівській (м. Київ) С. був заарештований і відвезений на вул. Володимирську, 33 (КГБ УРСР). На допитах поведився зі слідчим (прізвище – Слобоженюк) різко. Оголосив голодівку. Гуляючи в тюремному дворіку, 7 листопада С. на всю тюрму закричав: *«Відзначимо свято Жовтня голодівкою! Приєднуйтеся до мене!»* До **карцеру** не кинули, але наглядачі скрутили його, на 9-й день «сухої» голодівки нагодували через зонд м'ясним бульйоном.

Упродовж усього ув'язнення слідчий пропонував підписати «чисто-сердечне розкаяння», але С. тільки усміхався.

На початку 1978 стан здоров'я С. різко погіршився (загострилися старі болячки – коронарна недостатність, крововиливи в сітчатку обох очей). 2.03. С. поклали в тюремну лікарню. Там становище погіршилося ще більше – паралізувало нижню частину тіла. Страждання С. важко уявити, не прочитавши його «Тюремний щоденник», що

дивом потрапив на волю і був виданий у Канаді завдяки створеному там ще за його життя «Фонду захисту Гелія Снегірьова» (Торонто).

Наслідок – під тортурами з застосуванням сучасних медичних засобів – «розкаяння» під назвою «Соромлюсь і засуджую» було підписане. Паралізованого С. винесли на ношах із моторошної будівлі на Володимирській і доправили до 14-ї київської міської лікарні (Жовтневої). У «Тюремному щоденнику» він пише: *«... я читає і підписував ідіотське покаяння «Соромлюсь і засуджую» – ледве читав, не бачив нічого від болю, зливалось...»*

Покаяння було опубліковане в газеті «Радянська Україна» якраз 1 квітня – як невдалий першоквітневий жарт. У його адекватність мало хто повірив.

У Жовтневій лікарні С. доживав свої останні місяці в товаристві старенької «Спідоли», яка голосами «Бі-бі-сі», «Свободи», «Голосу Америки», «Німецької хвилі» щодня розповідала йому про нього ж самого. В оточенні «підсадних» пацієнтів (палата, як і камера на Володимирській, була на двох) і облаштованої в підвалі за останнім словом техніки апаратури для підслуховування. В оточенні прилизаних молодих вертухаїв у білих халатах, що маячили в коридорах і на сходах. Щоправда, близьких родичів і друзів, які зважувалися його відвідати (таких «камікадзе» були одиниці) до нього допускали.

С., будучи вже на порозі смерті, майже нерухомий, висохлий, у свої 51, як глибокий старець, – дуже тішився тим, що на Заході він зарахований до першої п'ятірки радянських дисидентів, яку очолювали А.Сахаров та П.Григоренко.

С. помер уночі проти 28.12.1978 на лікарняній койці.

Усупереч волі померлого, тіло було кремоване без розтину. Під час процедури Київський крематорій був оточений посиленням нарядом кагебістів: і мертвого вони його боялися.

Похований на Байковому кладовищі м. Києві, центральна алея. Посмертно відновлений у членстві СП України 1989.

Бібліографія:

I.

Г.Снегір'ов. Набої для розстрілу. – К.: 1990.

Г. Снегір'ов. Роман-донос (Витримки). – К.: Книжник, № 3. – 1992. – С. 13-18.

Гелій Снегірев. Роман-донос. – К.: Дух і літера, 2000. – 496 с.

II.

Хроника текущих событий. — Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 47. — С. 32-34, 130; 1978, вип. 48. — С. 23, 25; вип. 49. — С.92; 1979, вип. 52. — С. 14-18.

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. — К.: Либідь, 1995. — С. 150-151.

В.Соловьев, Е.Клепикова. Юрий Андропов. — С.П, 1995. — С. 161.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. — К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 1998. — С. 214.

Ірина Рапп, Пилип Снегірьов

СОКУЛЬСЬКИЙ ІВАН ГРИГОРОВИЧ

Сокульський Іван Григорович (нар. 13.07.1940, х. Червоноярський Синельниківського р-ну, Дніпропетровської обл. – п. 22.06.1992, м. Дніпропетровськ.)

Поет, правозахисник, член Української Гельсінкської групи (УГГ).

Влітку 1941 батько пішов добровольцем на фронт і в лютому 1944 пропав безвісти. Мати, Надія Гривнак, пережила сина, померла 6.02.2002.

Іван 1947-54 рр. навчався в Михайлівській семирічці, 1957 р. закінчив Синельниківську СШ № 3. Працював токарем, слюсарем.

1962-64 С. навчався на філологічному факультеті Львівського університету, з III курсу перевівся в Дніпропетровський університет. 13.05.1965 виключений з лукавим формулюванням «за недостойну поведінку», насправді за звинуваченнями у «націоналізмі». У Львові брав участь у роботі **Клубу творчої молоді**, у Дніпропетровську – в студії «Гарт».

Працював у багатотиражних газетах «Приорільська правда», «Червоний гірник», «Енергетик», але і звітти його «попросили» з політичних мотивів. Працював на заводах Дніпропетровська, на шахтах Львівсько-Волинського вугільного басейну, пожежником, матросом річкового флоту. Писав вірші.

Заарештований 14.06.1969 як автор «**Листа творчої молоді Дніпропетровська**» на захист **роману О.Гончара «Собор»** і проти русифікації краю. Інкримінували С. також розповсюдження **самвидаву** («Виступ П.Григоренка на захист кримських татар», стаття акад. Аганбєняна «Сучасний стан радянської економіки» та ін.), написання віршів «Воли», «Ностальгія», «Святослав» та ін. Під час слідства С. заявив «явку з повинною» і власноручно описав, як створювався «Лист...» та виготовлявся **самвидав**. Було обшукано багато помешкань і допитано багато людей. Попри це, 27.01.1970 засуджений Дніпропетровським облсудом за ст. 62 ч. 1 КК УРСР і ст. 41 ч. 1 КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда») на 4,5 р. таборів. У цій же справі Микола

Кульчинський засуджений на 2,5 р. за ст. 187-І, Віктор Савченко покараний умовно двома роками з відтермінуванням на 3 р.

Покарання С. відбував у **мордовських таборах**, з кінця 1971 — у **Владимирському централі**, у тюремному психбараци. Неодноразово сидів у **карцерах**. Дружив з Я.Лесівим, М.Горбалем, Л.Горохівським, П.Заливахою та ін., брав участь в акціях протесту. Звільнений 14.12.1973.

З кінця 1973 С. жив у Дніпропетровську. 5.08.1974 одружився Орисею Лесів, сестрою Я.Лесіва. Працював робітником на різних підприємствах та установах, звідки його час від часу звільняли. Працював як літератор. У відповідь на чергову хвилю арештів правозахисників, зокрема, близьких друзів М.Горбала, Я.Лесіва, П.Розумного, С. у жовтні 1979 вступив в **Українську Гельсінкську Групу**. У березні 1980 офіційно попереджений відповідно до **Указу Президії Верховної Ради СРСР від 25.12.1972**, а вже через місяць, 11.04.1980, С. заарештований органами КГБ. На захист його виступив Г.Приходько, і був теж заарештований 01.07.1980.

С. інкримінували як наклепницькі, в основному, його вірші, навіть ті, за які він уже був покараний у 1969, наприклад, «Ностальгія». У всіх віршах суд вбачав наклепи на радянський державний і суспільний лад, зокрема, на становище України в складі СРСР, відсутність демократичних свобод, жалюгідне становище української мови і культури. У половині випадків твердження С. про те, що в тому чи тому вірші нема наклепів, бо описані події стосуються минулого, суд відкидав без будь-яких доказів, бо, бачте, С. *«постійно, з метою завуалювати антирадянський зміст вірша, вдається до алегорій, інакомовлень і так приховує під конкретними образами інші поняття.»*

У більшості випадків суд навіть не намагався доводити розповідження інкримінованих документів, указуючи на те, що вони зберігалися в С. до дня вилучення під час обшуку. У жодному з епізодів не доведена мета підриву ладу, хоч опис кожного починається словами *«з метою підриву й ослаблення радянської влади»*. Родичів С. на суді не було, бо їм повідомили про суд уже після його закінчення. Ніхто з друзів С. не був викликаний як свідок. С. і Г.Приходько відмовилися від призначених адвокатів. Суд не прийняв відмови, і обидва підсудні на знак протесту оголосили голодівку, тримали її впродовж усього процесу. Через 4 дні захисник С. сам відмовився від участі в справі. Винними себе не визнали і відмовилися давати покази. Останнє слово С. виголошував 6 годин. Обидва засуджені Дніпропетровським облсудом 7–13.01.1981 за ст. 62 ч. 2 КК УРСР на 10 р. позбавлення волі (перші 5 — у тюрмі, решта — в таборі **особливого режиму**) і 5 р. заслання. Визнані особливо небезпечними рецидивістами.

З 22.05.1981 С. відбував покарання в **Чистопольській тюрмі** (Татарія). У кінці жовтня сім'я одержала його листи зразу за півроку. 9.11 у С. вилучені всі рукописи: 62 учнівські зошити, 567 аркушів, 2 зошити виписок зі справи, 200 с. літературознавчих досліджень, 2 зошити віршів. С. посилав листи О.Гончару, П.Загребельному, В.Терешковій з проханням захистити його інтелектуальну власність – усе без результатів.

У лютому – серпні 1983 С. возили етапом у Дніпропетровськ з метою «профілактики», наслідком чого в обласній газеті «Зоря» від 12.06 з'явилося сфабриковане журналістом-кагебістом Леонідом Гамольським інтерв'ю під назвою «Прозріння». «*Моїх слів там нема*», – писав С. у листі від 15.08. Він добивався спростування наклепу, у зв'язку з чим був утретє заарештований Нижньокамською прокуратурою 03.04.1985, за 9 днів до закінчення тюремного терміну ув'язнення. За сфабрикованим звинуваченням, ніби за бійку з В.Калиниченком, якої насправді не було, засуджений Чистопольським міськсудом за ст. 206, ч. 2 КК РРФСР («злісне хуліганство і порушення тюремного режиму») на 3 р. з приєднанням їх до невідбутого терміну. Пережив інфаркт.

17.10.1985 прибув у відділення **особливого режиму** табору ВС-389/36-1 (сел. Кучино Пермської обл.). Понад 100 діб провів там у **ШІЗО** (штрафний ізолятор) за відмову від роботи та інші «порушення режиму». У 1987 переведений на 1 р. в одиночку, позбавлений права на передачі. 08.12.1987 у зв'язку з ліквідацією того табору переведений у табір ВС-389/35. У квітні 1988 перейшов на **статус політв'язня**, 50 діб карався в **ШІЗО** за написання листів на ім'я Генерального Прокурора СРСР.

13.07.1988 дружини політв'язнів М.Горбала Ольга Стокотельна та С. – Оріся Сокульська почали естафетну голодівку за їх звільнення. Їх підтримали десятки людей – членів **Українського Культурологічного клубу**. 02.08.1988 С. звільнений у зв'язку з вимушеним курсом М.Горбачова на ліквідацію політичних таборів.

У січні 1989 С. включається в громадське і політичне життя, вступив в Українську асоціацію незалежної творчої інтелігенції (УАНТІ), видавав 9 номерів журналу «Пороги». С. один із засновників місцевих організацій **Товариства української мови ім. Т.Шевченка**, **«Меморіал»**, **Народний Рух України**, створював і очолював обласні організації **Української Гельсінкської Спілки**, **Української Республіканської партії**. 20.05.1991 С. був жорстоко побитий агентами КГБ в Дніпропетровську під час пікетування на підтримку незалежності України, що призвело до значного погіршення здоров'я.

22.06.1992 С. помер, похований у м. Придніпровське.

Посмертно вийшли книги віршів С. «Владар каменю», «Означення волі», які підготувала до друку вдова Оріся, двотомник листів видала дочка Марія. С. 1995 посмертно прийнятий у Спілку письменників України.

Бібліографія:

I.

Лист творчої молоді м. Дніпропетровська // Чорновіл В. Твори: У 10-и т. – Т. 3. («Український вісник», 1970-72) / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. М.Косів. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 87-99; Те ж: // Скорик Михайло. Зима. Сповідь про пережите. – К.: Вид-во «Правда Ярославичів», 2002. – С. 69-78.

За право бути українцем // (Визвольний шлях) Лондон), 1980. – Кн. 12; Те ж: Українська Гельсінкська Група. 1978-1982. Документи і матеріали. – Торонто–Балтимор: Смолоскип, 1983. – С. 709-714; Те ж: Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінкських угод: Документи і матеріали. В 4 томах. ХПГ. Харків: Фоліо, 2001. Упорядники Є.Ю.Захаров та В.В. Овсієнко. – Т. 4. – 101-104.

Владар каменю. – К.: Український письменник, 1992. – С. 96 с.

Означення волі: вибрані поезії. Упор. О.В.Сокульська. – Дніпропетровськ: Січ, 1997. – 352.

Листи до Марієчки: Вибране листування (1981–1987). Упор. О.Сокульська. – Дніпропетровськ: Січ, 2000, – 87 с.; Те ж: К.: Смолоскип, 2000. – 92 с.

Листи на світанку: Кн. 1. Епістолярна спадщина 1980 – 1982 років, документи, фотографії. Укладач М.І.Сокульська. – Дніпропетровськ: Січ, 2001. – 517 с.; Кн. 2, 1983 – 1988 рр., 2002. – 507 с.

II.

Судовий процес у Дніпропетровську // Чорновіл В. Твори: У 10-и т. – Т. 3. – С. 169 – 173; Там же: М.Плахотнюк. За ними – правда (Відповідь наклепникам). – С. 173-187. Див. також: С. 21, 55, 87-99, 169-202, 252, 350-351, 369 567-568, 630, 774, 880-881.

Українська Гельсінкська Група. 1978-1982. Документи і матеріали. – Торонто–Балтимор: Смолоскип, 1983. – С. 11, 17, 61, 576, 707-714.

Вести из СССР. Т. 1. 1978-1981. – Мюнхен: Права человека. – 1981, 7-10; Т. 2. 1982-1984. – Мюнхен: Права человека. – 1982, 1-16,

10-7, 13-4; 1984, 7-19; Т. 3. 1985-1986. – Мюнхен: Права человека. – 1985, 20-24.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 8-1, 8-2, 8-12, 10-6; 1981: 1, 2, 3, 4, 5. 12; 1982 1-17, 7/8-1; 1984: 4-17; 1985: 4-17, 5-22, 10-4.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1983, вип. 63. – С. 79.

Л.Алексеева. История инакомыслия в СССР. Вильнюс-Москва: Весть, 1992. – С. 21, 31.

Г.Касьянов. Незгодні., 1995. – С. 84, 170, 171.

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. – С. 24.

М.Горбаль. Лицар. Страдник. Поет // Народна газета, № 24 (305). – 1997. – Червень.

Вахтанг Кіпіані. Я владар каменю. Ось тут мої пороги... // Україна молода, 1997. – 24 червня.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 156, 173.

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. – Т. 1. – С. 20, 31, 33, 38, 130, 154-156; Т.4. – 81, 101-104, 136, 198, 221, 240.

Володимир Платонов. «Якщо ти сам собі не в'язниця...» – Дзеркало тижня, № 12 і 13 (387 і 288), 2002. – 29 березня і 6 квітня.

Михайло Скорик. Зима. Сповідь про пережите. – К.: Вид-во «Правда Ярославичів», 2002. – С. 69-101, 109-127, 137-138, 146, 164, 168, 350.

Мандрівки життя. Інтерв'ю з Петром Павловичем Розумним. // Кур'єр Кривбасу, № 198. – 2006. – С. 123-132.

Василь Овсієнко

СОРОКА МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ

Сорока Михайло Михайлович (нар. 27.03.1901 р., с. Великі Гнилиці Підволочиського повіту на Тернопільщині – п. 16.06.1971, сел. Озерний (Умор) Zubovo-Полянського р-ну, Мордовія).

Провідний член Організації Українських Націоналістів, ідейний патріарх політв'язнів радянських концтаборів.

Батько С. помер за два місяці до народження сина. 19-річна мати Ганна Годя віддала сина на виховання своїм батькам. 1923 р. С. закінчив початкову школу, 1924 вступив у Тернопільську гімназію, де до 1926 р. викладав математику Мирон Зарицький і навчався його донька Катерина – майбутня дружина С. Тут юнак став членом «Пласту», а згодом – **ОУН**. Від 1927 р. навчався в українській гімназії у Ржевниці (Чехословаччина), а з 1933 – на факультеті архітектури Празької політехніки. Дружив тут з Олегом Кандибою (Ольжичем), захоплювався спортом.

1937 р. польська влада за підозрою в причетності С. до **ОУН** затримала і засудила його на 5 р. Ув'язнення відбував у Березі Картузькій, Гродно. У Станіславській тюрмі С. познайомився з Катериною Зарицькою (відбувала покарання за участь у вбивстві польського міністра Перацького), з якою взяв шлюб 5.11.1939 р., коли вийшов на волю після падіння Польської держави. У січні 1940 С. вступив на математичний факультет Львівського політехнічного інституту, з березня навчався також на мистецьких курсах. Став членом Крайового Проводу **ОУН**.

Після 4-х місяців щасливого сімейного життя 22.03.1940 р. за причетність до **ОУН** С. і К.Зарицька були заарештовані більшовиками. К.Зарицька у вересні 1941 року в тюрмі народила сина Богдана, якого у 8 місяців передала на виховання своїм батькам. У червні втекла з розбитої тюрми. Стала провідницею жіночої **ОУН**, згодом до арешту 21.09.1947 була головою Українського Червоного Хреста **УПА**, зв'язковою Головнокомандувача **УПА** генерала Романа Шухевича-Чупринки. С. був засуджений на 8 р. ув'язнення і етапований у Владивосток.

1947 р. на Воркуті С. створив підпільну організацію «ОУН-Північ» (друга назва – «Заполярний Провід ОУН»), яка боролася за права політичних в'язнів, допомагала їм виживати, зберігати самобутність, готувала страйки й повстання. Це стало однією з причин відокремлення за наказом МВД від 28.02.1948 р. політичних в'язнів від карних.

1948 р. С. звільнений з закінченням терміну ув'язнення. Щоб його не залишили на засланні, С. погодився через 2 міс. повернутися на роботу вільнонайманим топографом. У Львові через Галину Дидик, зв'язкову Р.Шухевича, відновив з ним зв'язок і повернувся на Воркуту, де за завданням Проводу ОУН продовжував організовувати підпільну боротьбу в концтаборах, збирати інформацію про склад концтаборів і військ, які їх охороняють.

У травні 1949 р. С. повернувся у Львів, через зв'язкову Дарію Гусяк зустрічався з провідними діячами УПА. 29.07 заарештований на вулиці Львова і постановою особливої наради МГБ СРСР від 26.10.1949 виселений на спецпоселення в Красноярський край. Однак і звідти продовжував керувати підпіллям. У зв'язку з публікацією на Заході спогадів колишніх політв'язнів, НКВД вийшло на організацію «ОУН-Північ». 15.12.1952 С. заарештований і 15.09.1953 засуджений трибуналом Біломорського військового округу за ст. 58-1-в, 58-10 КК РРФСР (зрада батьківщини, антирадянська агітація, організація підпілля і підготовка повстання) до смертної кари, яку 25.11 замінили на 25 р. ув'язнення. Однак «ОУН-Північ» не була викрита повністю, тож діяла далі і розрослася у велике Об'єднання.

З березня 1954 С. карався два місяці в Кірові, потім його через Свердловськ, Петропавловськ етапували у Джезказган, на поселення Кенгір у Південному Казахстані і там посадили в тюрму «Степлага», де половину в'язнів становили українці і чверть – прибалти, засуджені за участь у національно-визвольній боротьбі. Умови утримання й роботи тут були надзвичайно тяжкі. У травні 1954 р. там почався страйк, який переріс у Кенгірське повстання. Воно тривало з 16.05 до 26.06.1954. Власне повстання було спровоковане проривом карних в'язнів у політичну жіночу зону. На захист жінок кинулися політв'язні, а сторожа відкрила по них вогонь. Політв'язні розбили внутрішні мури і загорожі, вигнали з зони адміністрацію, налагодили самоохорону понад 20-тисячного табору. Члени ОУН не дозволили С. увійти в комісію, яка керувала постанням. Він входив до конспіративного центру. Але відкрито організував хор, написав гімн Кенгірського повстання, налагодив перепис в'язнів, допомагав медикам рятувати в'язнів під час придушення повстання. Це було

єдине повстання ГУЛАГу, яке придушили за допомогою танків. С. відправлений у порт Ваніно, відтак на Магадан.

Після Кенгірського та інших повстань каральна система була реформована, дві третини в'язнів звільнені. Ухвалами ПрикВО від 5.03. і 16.04.1957 р. звинувачення 1940 і 1949 рр. щодо С. були скасовані і він у цих справах був реабілітований, але на 25-літній термін ув'язнення від 1952 р. це не вплинуло.

З огляду на те, що С. скрізь, де був, організовував навколо себе політв'язнів, проводив літературні, історичні та релігійні свята, його часто переводили з табору в табір. З 1960 він карався в Тайшеті, Свердловську, Казані, взимку 1962 переведений у **мордовські табори**.

У середині 60-х рр. кагебісти возили С. до Києва, Тернополя, Львова, влаштовували зустрічі з сином, з ріднею, водили в інститути й театри — з метою зламати його і домогтися публічного покаяння. Адже *«це був стовп, навколо якого усе духовне життя оберталось»*, згадував П.Заливаха. Керуючись гаслом *«Де б ти не був — будуй довкола себе Україну»*, С. у часи послаблення режиму організовував літературні вечори, історичні та релігійні свята, читав лекції з найрізноманітніших тем: історія, архітектура, музика, малярство, географія, етика, спорт. За свідченням в'язнів, С. розробив кодекс поведінки політв'язня, часто виступав посередником у конфліктах не лише між українцями, а й між людьми інших національностей. Він був загальноновизнаним лідером, навколо якого гуртувалися не тільки українці, а й представники інших поневолених Росією народів. Його таланти організатора, інтелігентність, всебічна освіченість, високий розум, відданість справі українського визволення надихали людей різних національностей на боротьбу за власну державність. Про нього як зразкового українця написані спогади в багатьох країнах світу.

С. знайшов щире порозуміння з новим поколінням політв'язнів — **шістдесятниками**. Не всі приходили в табори національно свідомими, але під впливом таких особистостей, як С., вони ставали носіями національної ідеї.

Збереглися написані його красивим почерком листи до сина Богдана і малюнки, праці «Мистецька Прага», «Мирон Зарицький», «Інстинкти. Рефлекси. Етика» та деякі переклади.

Навесні 1971 р. в'язні різних національностей за ініціативою С. провели в таборі ЖХ-385/17А (сел. Озерний) двотижневе відзначення 100-річчя з дня народження Лесі Українки, творчість якої він дуже любив.

6.01.1967 в С. стався інфаркт міокарда. 16.06.1971 під час прогулянки в присутності М.Гориня він помер унаслідок другого інфаркту.

Його дружина К.Зарицька в цей час перебувала в таборі ЖХ-385/3-4 в Барашево. Тіло С. відвезли в Барашево, де була лікарня, і там поховали з томиком Лесі Українки. За цією ознакою його поховання більш як через 20 років опізнали колишні політв'язні Василь Підгородецький, Марія Вульчин, Степан Мартинюк-Лотоцький та син Богдан, бо номер його могили 8а був переставлений на сусідню могилу.

28.09.1992 р. відбулося урочисте перепоховання праху С. у Львові на Личаківському цвинтарі, де він навіки спочив поруч із прахом дружини Катерини Зарицької, яка, відбувши 25 р. ув'язнення, померла 29.08.1986 р. в Волочиську Хмельницької обл.

Бібліографія:

Леся Бондарук. Михайло Сорока: До 90-річчя від дня народження і 30-ліття від дня смерті (27.03.1911 – 16.06.1971). – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2001. – 294 с., 40 л. іл.

Михайло Горинь. Листи з-за ґрат. – Харків: Харківська правозахисна група, Фоліо, 2005. – С. 4, 23, 45, 146, 233, 235-237, 240-249, 253-254, 256, 258, 261, 267, 272, 280-281.

Леся Бондарук, Василь Овсієнко

СОФЯНИК ОЛЕГ ОЛЕКСІЙОВИЧ

Софяник Олег Олексійович (нар. 4.05.1964 в м. Севастополь).

Дисидент, за відмову від служби в армії та від громадянства СРСР підданий каральній психіатрії. Спортсмен-плавець.

1977 р., навчаючись у 7 класі школи № 41, почав писати листи на радіостанцію «Німецька хвиля» та розсилати на адреси, взяті з телефонного довідника, листівки з закликами до боротьби з існуючим ладом. 13.10.1977 р. був затриманий КГБ. Враховуючи неповноліття, з ним провели профілактичну бесіду.

1979 р. С. створив з друзями підпільну групу «Комитет борців за свободу». Розповсюджували листівки з закликами до революції. Закінчувалися вони гаслами: *«Долой кровавий царизм Брежнева и К! Да здравствует революция!»*

14.03.1979 заарештований КГБ разом з товаришем Ігорем Шарцом. Три доби провів у камері попереднього ув'язнення (КПУ), психіатрична експертиза визнала його осудним, але оскільки йому ще не було 16 р., його відпустили під нагляд батьків.

1981 р. закінчив школу, рік працював на заводі. 1982 р. поступив у Севастопольський приладобудівний інститут. 15.10 був затриманий КГБ в Москві при зустрічі з працівникам посольства США, яким хотів розповісти свою історію і попросити допомогти виїхати з СРСР. Після допиту висланий з Москви.

Двічі – у липні та листопаді 1983 р. – С. призывали в армію. Він тікав зі збірного пункту в м. Сімферополь. У грудні 1983 призваний втретє. Почав службу в стройбаті в Тулі. 12.01.1984 публічно відмовився від служби з політичних мотивів і в той же день запроторений у 12-й відділ Тульської обласної **психіатричної лікарні**. 8.02 лікарська комісія поставила діагноз «млявотекуча шизофренія». Звільнений у липні 1984.

1985 р. С. відновився в інституті на 2 курс. Але жити в СРСР йому було нестерпно. У жовтні 1985 узяв квитка на круїзний пароплав «Молдавія» Одеса – Батумі. Мав з собою надувного човна. Уночі

проти 24.10 між Сухумі і Батумі вистрибнув за борт з наміром доплисти до Туреччини. Його хотів підібрати екіпаж югославського судна, що йшло в Новоросійськ. Відмовився. На третю добу був затриманий сторожовим катером. Сидів у СІЗО «Дранди» під Сухумі, етапований у Крим. Звинувачений за ст. 75 КК УРСР «Незаконний виїзд за кордон». На запитання кагебістів, чому вибрав такий ризикований спосіб втечі, відповів, що ліпше загинути в морі, ніж жити в Радянському Союзі. У грудні 1985 р. поміщений на примусове лікування у **психіатричну лікарню загального типу** в Севастополі. Звільнений у лютому 1987 р.

У жовтні 1987 р. затриманий при спробі пройти у французьке посольство в Москві, де мав намір просити політичного притулку. Звільнений 27.12.1987.

У березні 1988 р. надіслав у Президію Верховної Ради СРСР заяву з відмовою від радянського громадянства за політичними мотивами. 20.03 знову примусово поміщений у **психлікарню загального типу** в Севастополі. Звільнений у вересні 1988.

У жовтні 1988 р. вступив у громадську організацію «Свобода еміграції для всіх», співпрацював з газетою «Експресс-Хроника» Олександра Подрабінека. В серпні 1989 вступив у партію «Демократический Союз» Валерії Новодворської, очолив Севастопольську організацію. Зібрав сотні історій про втечі з СРСР, які має намір видати книжкою.

Працює в Севастополі охоронцем. Президент неформальної групи «Ассоциация бывших политзаключенных». Спортсмен, займається марафонським плаванням, Президент клубу марафонського плавання «Дельфін».

Бібліографія:

Чемпионом стал предприниматель, призером – бывший диссидент. – Панорама Севастополя, № 38, 2002. – 19 сентября.

Юрий Парамонов. В Турцию на надувной лодке. История побегов из Советского Союза по Черному морю. – Панорама Севастополя, № 45 (110), 2002. – 13 ноября.

Пловец-одиночка. Севастополец Олег Софяник собирается переплыть Керченский пролив, а затем и Черное море. – Крымское время, № 136 (1980), 2004. – 28 июля.

Архів ХПГ: рукопис автобіографії О.Софяника.

СТАРСОЛЬСЬКИЙ ЛЮБОМИР ЗЕНОВІЙОВИЧ

Старосольський Любомир Зеновійович (нар. 8.05.1955, м. Стебник Дрогобицького р-ну Львівської обл.).

Учасник руху за незалежність 70–90-х рр.

З національно свідомої родини: дід, адвокат Володимир Старосольський (1878–1942), захищав на суді Василя Біласа і Дмитра Данилишина (1932), брав участь у захисті Степана Бандери (1934), загинув у Сибіру. Практично всі родичі були репресовані. Батько, Старосольський Зеновій (1933–1986) – робітник, мати, Головка Оксана Миколаївна, 1935 р.н., – медсестра.

1971 р. 16-річний 10-класник школи № 7 С. з друзями створив націоналістичну групу (до 30 осіб) для боротьби за незалежність України. Керував групою на рік старший Роман Калапач. Юнаки ставили за мету насамперед здобути вищу освіту, але їм уже хотілося діяти.

Під час одного зібрання у Михайла Кулика Р.Калапач запропонував 1 травня піднести над Стебником жовто-блакитні прапори і тим показати, що є ще люди, які борються за самостійну Україну. Жовту матерію він купив у Львові за гроші Зіновія Дмитріва. Оскільки блакитної ніде в продажу не було, 6.05.1972 р. С. запропонував зняти прапори УРСР, щоб використати синю частину на український прапор, але їм це не вдалося. Уночі проти 7.05 Р.Калапач з З.Дмитривим таки зірвали два прапори. Уночі проти 9.05 С., Р.Калапач і Петро Ярунів вручну пошили два прапори. Тієї ж ночі Калапач і С. вивісили їх – один на балконі будинку культури «Шахтар», другий – на клумбі в центрі міста, знявши з флагштока прапор СРСР, який викинули в річку. Держак прапора обмотали тонким мідним дротом, щоб він щільно зайшов у трубу.

Директор будинку культури вранці побачив прапор, зняв його, сховав під трибуну, але нікуди не доповів. Другий же прапор висів аж до 14-ї години: наїхали кагебісти, міліція, але боялися, що там заміновано, чекали саперів. Подивитися на прапор приходило багато людей.

Місцевий кагебіст Василь Задерей не зміг виявити сміливців. Тоді слідча група під керівництвом майора КГБ Харитоновна з Києва перевірила всіх 450 колишніх політв'язнів, які мешкали в Стебнику, де хто був, що робив у той час, але не змогла знайти винуватців. Справа набула гучного розголосу. У будинку культури кагебісти скликали збори, закликали людей виявити «злочинців». Аж тоді директор дістав з-під трибуни прапор...

Тим часом член юнацької групи Володимир Пікас забув у школі зошита з записом хвиль **радіостанцій «Свобода»**, «Німецька хвиля», «Голос Америки». Директор школи Ісаак Камса відніс зошита в КГБ. Впала підозра на школярів. Переможцеві математичних олімпіад, відмінникові й секретареві комсомольської організації школи С. та Михайлові Кулику поставили «двійки» з поведінки, їх не допустили до випускних екзаменів і виключили зі школи. Тільки два вчителі були проти.

Щоб відвести підозру від С. та Кулика, у серпні 1972 р. Р.Калапач, який уже складав екзамени на юридичний факультет Львівського університету, хотів організувати розклеювання листівок у Стебнику та Дрогобичі, але один з учасників групи (Марценіжко) обмовився про цей намір батькові. Той видав усю групу в обмін за звільнення з кримінального ув'язнення другого свого сина. Юнаків почали викликати на допити в КГБ. С. допитували 27 годин безперервно. Нічого не добившись, відпустили під розписку про невиїзд. Гадаючи, що молодими людьми керував хтось старший, вирішили постежити за ними. Тим часом С. улаштувався робітником «Стебникпромбуду» і вже психологічно був готовий до арешту.

9.02.1973 р. С. і Р.Калапач були заарештовані. Їм погрожували психіатричкою.

На закритому засіданні судової колегії Львівського обласного суду, що відбулося 18–19.02.1973, прокурор Коломієць Б.І. вимагав засудити Р.Калапача до 6 р. ув'язнення в таборах суворого режиму, С. – до 5 р. за ч. 1 ст. 62 КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда»), а також за ст. 187-2 («наруга над державним прапором»). Адвокат Марія Поліщук доводила, що неповнолітні не можуть бути засуджені більше, як на три роки, що С., якому навіть на час суду не було 18 років, не може бути призначений суворий режим, передбачений ч.1 ст. 62. Суд під головуванням Хомка І.Ю. засудив Р.Калапача до 3 р. ув'язнення в таборах суворого режиму, а С. до 2 р. загального режиму, а також обох до 1 р. за ст. 187-2. Інших членів юнацької групи (Зиновія Дмитріва, Петра Яруніва, Михайла Кулика) провели як свідків у справі і віддали на поруки «трудовим колективами».

С. до його повноліття затримали в слідчому ізоляторі. У травні Верховний Суд УРСР привів вирок у відповідність із «найгуманнішим у світі» совєцьким законом: змінив режим з загального на суворий. Того зміненого вироку С. на руки не видали, лише зачитали в камері.

На етапі С. зустрівся з засудженими за створення «**Українського національно-визвольного фронту**» Зоряном Попадюком і Яромиром Микитком, з членами **Росохацької підпільної групи** Петром Винничуком та Миколою Слободяном — останні теж разом з іншими юнаками підняли прапори в м. Чортків.

С. карався в **мордовському таборі ЖХ-385/19** у сел. Лесной Теньчшовського р-ну. Працював у механічному цеху на обробці дерев'яних деталей стінних годинників. Українське середовище, земляцтва литовців, євреїв, вірменів, румунів, російських демократів добре прийняли наймолодшого політв'язня. Спілкувався з повстанцями Дмитром Синяком, Василем Долішнім, Романом Семенюком, Миколою Кончаківським, Михайлом Жураківським, Іваном Мироном, о.Денисом Лукашевичем. Коли С. закінчив у зоні 10-й клас вечірньої школи, йому справили випускний вечір. С. брав участь в акціях протесту 30 жовтня (**День політв'язня**), 10 грудня (**День прав людини**).

Звільнили С. 9.02.1975 р. на ст. Потьма, однак прапорщик супроводжував його до Москви і посадив у поїзд на Трускавець.

У Стебнику С. одразу взяли під адміністративний нагляд на рік. Влаштувався на роботу теслюю. За появу в будинку культури та за вигаданим звинуваченням, що образив міліціонера, був засуджений до стягнення впродовж півроку 25% заробітку.

Вирішив того ж року вступити в інститут на заочний відділ. Дістав від міліції дозвіл їхати на вступні екзамени в Харків, насправді вступив на математичний факультет Сімферопольського університету. Три роки приховував місце навчання. Навчався успішно, та одного разу 1978 р., коли повертався з сесії, у нього у Львові, де вже працював, міліція перевірила документи, в т.ч. залікову книжку. Йому наказали забиратися геть зі Львова. Через два тижні виключили з університету за «академзаборгованість», якої не було. Згодом С. з'ясував, що задовільна оцінка йому була виправлена на незадовільну.

Тим часом С. увійшов до кола вцілілих та звільнених правозахисників (Любомира Попадюк, Олена Антонів, Алена Пашко, Стефанія Шабатура, з Києва приїздив Борис Антоненко-Давидович), яке обмінювалося інформацією, збирало і розподіляло допомогу родинам політв'язнів. Деякі галичани, які одержували пакунки від родичів з-за кордону, продавали ті речі і віддавали гроші на таку допомогу.

С. возив ці гроші старим та німецьким колишнім політв'язням, родинам політв'язнів, яким треба було їхати на побачення чи послати пакунок. У КГБ здогадувалися про таку діяльність С. і вирішили її припинити.

Інженер Микола Возняк попросив С. продати кілька радіомагнітол, щоб частину виручених грошей передати на ці гуманітарні цілі. С. віддав магнітоли в комісійний магазин. Але вони виявилися краденими. 28.03.1979 р. С. був заарештований і через два тижні заарештований за звинуваченням у «крадіжці державного майна» (ст. 81, ч. 2) до 6 р. ув'язнення в таборі суворого режиму, М.Возняк – до 6 р. посиленого режиму. Але ніде Возняк не сидів. Директор комісійного магазину, який допомагав збирати кошти для політв'язнів, згодом дістав 4 р. ув'язнення.

Два роки С. карався в колонії № 30, з весни 1981 – у колонії № 48 у Львові. Було, що в зонах виникали голодні бунти, бо урізали пайку, надходили зіпсовані продукти. Досвідчений зек, С. не мав конфліктів з оточенням.

Коли 2.09.1982 р. в Казахстані був заарештований З.Попадюк, слідчий запропонував С. виступити свідком проти нього в обмін за пом'якшення його долі. С. категорично відмовився.

Відбувши половину терміну, С. як такий, що не мав порушень режиму, через суд був умовно-достроково «звільнений» – переведений «на хімію» в Новий Розділ. Умови там були нестерпні. С. протримався 3 місяці. Щоб уникнути кримінальної провокації, він свідомо залишив місце покарання і 45 днів переховувався мандруючи. Більшість часу провів у Львівській обл., бував у Києві, зустрічався з М.Горбалем.

З безвиході повернувся «на хімію», звідки його через суд повернули на зону №48, додавши до терміну 45 днів.

19.05.1985 р. звільнений. Жив у Стебнику. Мав 1 рік адміністративного нагляду: бути вдома з 7 год. вечора до 6-ї ранку. Були визначені громадські місця в місті, де йому заборонялося з'являтися. Щотижня ходив на підписку в міліцію. Працював на будівництві. Коли бригада автобусом їздила на роботу в Трускавець, Борислав чи Дрогобич, там С. не мав права відлучатися з робочого місця.

1985 р. через бабусю З.Попадюка Софію Копистинську познайомився з дівчиною, яка їй тоді допомагала, Анжелою Санкаускайте, з родини репресованих литовця і українки. Вони одружилися, мають трьох доньок: Мар'яна 1986-го, Зоряна 1988 та Марусинка 1997 р.н. Добудував хату, яку розпочав батько.

У часи перебудови С. брав участь у створенні **Української Гельсінкської Спілки** на Львівщині, потім **Української Республіканської партії**. Був учасником пропагандистських «похідних груп» на Східну Україну. У 1990-95 рр. – крайовий організаційний референт **ОУН** (мельниківців), яка відновилася в Україні як всеукраїнська громадська організація.

1992 р. в центрі Стебника було відкрито пам'ятний знак з написом: «Тут 9 травня 1972 року було піднято національний прапор». С. і Р.Калапач не погодився, щоб там були написані їхні імена.

У зв'язку з закриттям Калійного комбінату «Полімінерал» у місті масове безробіття. С. мусив 1995 р. їхати на заробітки в Чехію, згодом у Литву та Польщу. У кінці 1996 р. очолив ініціативну групу, яка домогалася справедливості в постачанні й оплаті газу в Стебнику та Дрогобичі, дійшов до Європейського Суду в Страсбурзі. Щоб захистити економічні інтереси людей, у березні 1998 р. кандидував на посаду міського голови. Старий Стебник проголосував за С., а Новий, тобто привезені з Росії робітники комбінату, – проти. Набрив 4 тис. голосів (II місце).

Працює на будівництві, час від часу безробітний.

Бібліографія:

Вісник репресій в Україні. – 1981: 3, 4, 5; 1982: 3-29; 1985: 3-32, 9-23.

Касьянов Г. Незгодні., 1995. – С. 142.

Стус Василь. Твори. Т. 6, кн. II. Львів: Просвіта, 1997. – С. 115, 213.

Пастух Роман. Стебницькі ломикамені // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Дрогобич: Вид. фірма «Відродження», 1997. – С. 83, 417 – 418.

Архів ХПГ: інтерв'ю Л.Старосольського та його матері Оксани Головки від 28.01. 2000 р.

Василь Овсієнко

СТАСІВ-КАЛИНЕЦЬ ІРИНА ОНУФРІЇВНА

Стасів-Калинець Ірина Онуфріївна (нар. 06.12.1940, м. Львів)
Активістка українського національного і правозахисного руху, поетеса, художниця, філолог.

С.-К. народилася в родині вірних **Української Греко-Католицької Церкви**, гнані в СРСР. Батько – робітник, мати – з селянської сім'ї. Серед родичів С.-К. були люди, зв'язані з ОУН. У повоєнні роки була свідком масового вислання українців до Сибіру. З дитинства палко мріяла про незалежність України. *«У школі обплъовувалося найсвятіше, а вдома все це пошепки пояснювалося»*, – згадувала С.-К. згодом.

Після закінчення середньої школи два роки працювала на виробництві. Час навчання на слов'янському відділі філологічного факультету Львівського університету припав на хрущовську «відлигу». Тодішні суспільні процеси в Угорщині й Чехословаччині збуджували думку західноукраїнського студентства.

Закінчивши університет, С.-К. працювала викладачем української мови та літератури у Львівському політехнічному інституті. Публікувала вірші для дітей.

С.-К. та її чоловік Ігор Калинець були близькими друзями таких видатних дисидентів, як В.Мороз і В.Чорновіл.

1970 звільнена з роботи. Згодом улаштувалася ткалею. Викладала мову та літературу в школі – на замінах.

У липні 1970 підписала протест 9 громадян Львова проти арешту В.Мороза. Восени того ж року разом з чоловіком надіслала петицію до прокуратури УРСР з проханням дозволити бути присутніми на судовому розгляді справи В.Мороза. Написала листа Голові Ради міністрів СРСР О.Косигіну від імені родичів і друзів В.Мороза, листа до Верховної Ради УРСР з протестом проти порушень у ході судового розгляду. У грудні 1971 підписала декларацію про створення **Громадського комітету захисту Н.Строкатої**, куди увійшли також В.Чорновіл, В.Стус, Л.Тимчук, П.Якір.

12.01.1972 заарештована у Львові. Під час слідства викликали на допити її учнів. Зі ста школярів, які пройшли свідками у її справі, лише двоє чи троє дали покази проти неї: читала вірші, присвячені В.Чорноволу, давала читати твори В.Мороза, говорила про незалежну Україну. Слідчі не змогли довести причетність С.-К. до групи В.Чорновола і участь у виданні нелегального журналу «**Український вісник**». У липні 1972 суд розглянув справу про звинувачення С.-К. та С.Шабатури за ст. 62 ч. 1 КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда») і засудив С.-К. до 6 р. ув'язнення в таборах суворого режиму та 3 р. заслання. Через півроку такий же вирок дістав її чоловік. Їхня маленька донька була розлучена з батьками на 9 років.

Ув'язнення С.-К. відбувала у **мордовському таборі ЖХ-385/3-4** (сел. Барашево) разом з С.Шабатурою, Н.Світличною та ін. брала участь у всіх акціях жіночої політзони: підписала листа в прокуратуру, де табірне начальство звинувачене в тому, що перешкоджало святкуванню Великодня; листа Генеральному секретареві ООН з проханням сприяти проведенню справедливого судового розгляду в присутності представників ООН; колективного листа на підтримку А.Д.Сахарова; заяву на захист тяжко хворого В.Стуса; звернення до табірної адміністрації про дозвіл внести гроші до Фонду допомоги жертвам чилійської хунти і послати делегаток на з'їзд Міжнародної Демократичної Асоціації Жінок; голодівка з вимогою **статусу політ'язня**; відмова від тяжкої фізичної праці у зв'язку з Міжнародним роком жінок; лист до Комітету прав людини ООН зі скаргою на табірні умови і проханням надіслати представника; голодівки протесту проти відмови надати побачення з ріднею та багато інших. Багато разів довелося зазнати жорстоких репресій з боку табірних властей.

Заслання відбувала разом з чоловіком у Читинській області.

З поверненням 1981 до Львова – виснажлива боротьба за прописку. Улаштуватися на роботу можна було тільки за вказівкою КГБ: довелося працювати секретарем-касіром в обласному будинку вчителя.

Починаючи з 1987 С.-К. бере щонайактивнішу участь у пробудженні вільного культурного та громадського життя Львова. Читання публічних лекцій про Василя Стуса. Участь у створенні Клубу молодих учених, згодом Товариства Лева. Участь у створенні й роботі групи «Євшан-зілля», яка почала видавати незалежний культурологічний альманах. Участь у створенні **Товариства української мови (ТУМ)**, «Меморіалу», **Народного Руху України**. Учасник руху за відродження **УГКЦ**. Багато публікується в пресі.

Восени 1989 р. С.-К. брала діяльну участь у перепохованні В.Стуса, Ю.Литвина і О.Тихого.

1990 С.-К. обирають депутатом Верховної Ради України. З травня 1990 працює начальником Львівського обласного управління освіти. Вона провела реформу школи в напрямку українізації шкільної системи, зокрема, вивчення російської мови в початковій школі було знято, скорочено кількість російських шкіл і класів, внесено відповідні зміни в навчальні програми та ін.. С.-К. брала участь у створенні низки нових навчальних закладів (ліцеїв, гімназій), профільної газети «Основа», Міжнародного центру освіти, науки й культури. З 1992 по 1994 працювала у Верховній Раді головою підкомісії в Комісії ВР з питань освіти.

Член консультативної ради Львівського облвиконкому з питань гуманітарної політики, голова Круглого Столу керівників громадських організацій з питань освіти й культури, науковий співробітник Львівського НДІ літератури ЛДУ, працює над історією слов'ян, зокрема, України періоду IV – XII ст. н. е.

Нагороджена Орденом Княгині Ольги (2000).

Бібліографія:

Хроника текущих событий. Амстердам: фонд имени Герцена, 1972, вип. 16-27. – С. 354, 473.

ХТС. – Нью-Йорк. – 1973, вип. 28-31. – С. 24, 84; 1974, вип. 32. – С. 87; 1975, вип. 33. – С. 18, 19, вип. 34. – С. 31; 1976, вип. 39. – С. 68; 1977, вип. 42. – С. 37; вип. 43. – 14, 19, 23; вип. 45. – С. 35, 36, 51; 1978, вип. 47. – С. 101-102, 118; вип. 48. – С. 55, 56, 71; 1979, вип. 51 – С.65, 95.

Український вісник. Вип. VI. Париж-Балтимор: Смолоскип, 1971. – С. 32, 43, 48.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 7-28, 10-13; 1981: 1, 2, 5-79, 6, 7, 11; 1985: 10-28, 1-52.

Л.Алексеева. История инакомыслия в СССР. Вильнюс-Москва: Весть, 1992. – С. 12, 23-24

Касьянов Г. Незгодні..., 1995. – С. 23, 86, 88, 113, 115, 122, 126, 127, 129.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 142, 154, 190, 291.

Українська поезія під судом КГБ: Кримінальні справи Ірини та Ігоря Калинців / Упоряд. Ю.Д.Зайцев. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2003. – 572 с.

Архів ХПГ.

СТРІЛЬЦІВ ВАСИЛЬ СТЕПАНОВИЧ

Стрільців Василь Степанович (нар. 13.01.1929, с. Загвіздя Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл. – п. 16.05.2004, м. Івано-Франківськ)

Активний учасник національно-визвольного руху. Член Української Гельсінкської групи (УГГ).

1944 закінчив 4 класи Станіславівської гімназії, пішов у 9 клас середньої школи №3, але п'ятнадцяти років, 7.12.1944, заарештований НКВД і за звинуваченням у зв'язках з національно-визвольним рухом і 2.02 1945 засуджений воєнним трибуналом військ НКВД Станіславської обл. за ст.ст. 54-1-а та 54-11 КК УРСР («зрада батьківщини») до 10 р. ув'язнення. Пройшовши низку таборів і пересильних в'язниць в Україні, 1946 р. етапований на Таймирський півострів, у м. Дудінку Красноярського краю, згодом 1948 – у Норильськ. За участь у повстанні в'язнів Норильська 1953 потрапив у штрафний табір, де й завершив реченець 16.10.1954. Однак був там же закріплений як засланець.

20.11.1957 С. повернувся до Станіслава. З труднощами прописався в с. Загвіздя. Працюючи на будівництві, 1959 р. закінчив вечірню середню школу, 1965 – заочний відділ Чернівецького університету за фахом англійська філологія.

1962 С. реабілітований. Викладав у м. Івано-Франківську, м. Долині. З 1972, після арешту брата Павла і засудження його за ст. 187-1 КК УРСР, С. зазнав переслідувань. 1.03.1977 оголосив страйк, через тиждень звільнений з роботи. 14.09.1977 відмовився від радянського громадянства і відіслав свій паспорт Президії Верховної Ради СРСР.

25.10.1977 С. увійшов до **Української Гельсінкської Групи**. 18.12 підписав звернення членів Групи до Белградської наради у зв'язку з арештом Л.Лук'яненка.

9.01.1979 С. засуджений на 3 міс. примусових робіт за «образу гідності» директора школи (ст. 126 КК УРСР) – за подією 1977 року.

У березні 1979 у С. проведено обшук у справі О.Бердника. Вилучили Біблію, вірші і текст його вироку 1944.

У травні 1979 С. дістав попередження про відповідальність за антирадянську діяльність згідно з **Указом ПВР від 25.12. 1972 р.**, яке відмовився підписати.

У жовтні 1978 С., П.Січко та В.Січко були викликані в КГБ, де їх попередили: якщо в день першої річниці нової Конституції щось станеться, то вони будуть заарештовані.

Новий обшук в С. був 05.07.1979 у зв'язку з арештом членів **УГГ** П.Січка та В.Січка.

23.10.1979 С. заарештований за звинуваченням у «порушенні правил паспортного режиму» (ст. 196 КК УРСР) і 12.11 засуджений Долинським районним судом на 2 р. таборів суворого режиму. Ні мешканці м. Долина, де багато років жив і викладав С., ні його єдиний родич – брат Павло – про суд нічого не знали. У залі були тільки двоє «в цивільному». Захисника не було. Після суду, порушивши закон, С. не надали побачення з братом. 02.01.1980 С. етапований у табір в с. Божкове Полтавської обл., уст. ОП-317/16.

За день до звільнення, 22.10.1981, С. був заарештований у таборі за звинуваченням у проведенні «антирадянської агітації й пропаганди». У день арешту відбувся обшук у викладачки фізкультури Семенишин в с. Вигода Івано-Франківської обл., де вилучили архів С.

21-28.04.1982 Полтавський облсуд засудив С. за ст. 62 ч. 1 КК УРСР до 7 р. ув'язнення в таборах суворого режиму та 4 р. заслання. Покарання відбував у **мордовському таборі ЖХ-385/3**, сел. Барашево Теньгушовського р-ну. Подав десятки протестів і заяв, написав працю «Освіта має служити народам» з аналізом русифікаторської політики. Звільнений у зв'язку з «перебудовою» 05.05.1987 р. Негайно підтвердив своє членство в **УГГ**. 11.03.1988 р. в числі 19 членів **УГГ** підписав «Звернення **УГГ** до української та світової громадськості» про відновлення її діяльності.

Повернувшись до Івано-Франківська, С. не приймав радянського громадянства, доки в січні 1988 йому не надали роботу вчителя в с. Жукотин Коломийського р-ну, де 1990 р. вийшов на пенсію.

С. – член-засновник **Всеукраїнського Товариства політичних в'язнів і репресованих** (3.06.1989 р.), з 24.11.1991 – голова обласної організації Спілки політичних в'язнів України, яке 19.12.1992 об'єдналося з ВУТПВіР. З травня 1998 – заступник голови Товариства. С – активний член **Української Гельсінкської Спілки (УГС)**, був головою міських організацій **УГС** та **УРП (Українська Республіканська партія)**.

Похований в Івано-Франківську.

Бібліографія:

I.

В.Стрільців. Заяви, скарги, протести // Укр. Гельс. Група, 1978–1982. – С. 719-746.

Стрільців Василь. Чорна діра «світлого майбутнього». (Про Барашево) // Зона, №2. – 1992. – С. 112-113.

Стрільців Василь. (Довідка) Перший масовий вивіз українського населення комуно-московськими загарбниками із західних земель за межі України // Зона, № 13. – 1998. – С. 188-194.

II.

Вести из СССР. Т. 1. 1978-1981. – Амстердам: Права человека. – 1979, 3-17, 5-21, 7-3, 13/14-1, 21-3; 1980, 13/14-8, 17-102, 19-107; Т. 2. 1982-1984. – 1982, 3-4, 17-11, 18-1; Т. 4. 1987-1988. – 1987, 10-1, 11/12-2, 15/16-1; 1988, 5/6-45.

Хроника защиты прав в СССР. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 29. – С. 12; 1979, вип. 36. – С. 24, 25, 48; 1980, вип. 39. – С. 41; 1979, вип. 36. – С.

ХТС. – Нью-Йорк. – 1979, вип. 51. – С. 167; 1980, вип. 53. – С. 69, 72, 75; вип. 56. – С. 110-111; 1983, вип. 63. – С. 167.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 2-1, 8-23; 1981: 3, 5, 11, 12; 1982: 2-1, 9-8; 1984: 11-24; 1985: 11-30.

Роман Гладиш. Доля Василя Стрільціва. – газ. «Галичина», 1992. – 5 липня.

Касьянов Г. Незгодні., 1995. – С. 165, 168, 173.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 212.

Три повстання Січків: У двох томах. Спогади. Документи. Інтерв'ю. Листи. / Харківська правозахисна група; Редактор-упорядник В.В.Овсієнко. Харків: Фоліо, 2003. –Світлана Кириченко. Птах піднебесний. Спогади про Василя Стуса. – Дніпро, 1998, № 1-2. – С. 64-123.

Укр. Гельс. Група, 1978-1982. – С 11, 15, 17, 18, 34, 35, 41-42, 51, 53, 59, 76, 82, 375, 392, 634, 658, 690, 691, 715-746, 916.

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. – С 24.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т.1. – С. 31-32, 40, 157-158; Т. 3. – С. 70, 75, 84, 89-90, 92, 128, 156, 176, 181, 305, 207; Т.4. – 4, 10-12, 17, 51, 75, 80-81, 92, 129, 132-133, 139, 146-148, 198, 204, 241.

Архів ХПГ: Інтерв'ю з В.Стрільцевим від 7.02. 2000.

Софія Карасик

СТРОКАТА (СТРОКАТОВА-КАРАВАНСЬКА) НІНА АНТОНІВНА

Строката (Строкатова-Караванська) Ніна Антонівна (нар. 31.01.1926 м. Одеса – п. 02.08.1998. м. Дентон, США)

Мікробіолог, відома правозахисниця, член Української Гельсінкської групи (УГГ).

С. закінчила Одеський медичний інститут, мікробіолог. Дружина (з 1961) колишнього політв'язня (1944-1960) С.Караванського.

Після нового його ув'язнення в 1965 С. активно боролася проти незаконного арешту й засудження чоловіка, хоча керівництво інституту вимагало від С. відмовитися від нього. У грудні 1966 С. подала на ім'я начальника табору, Л.Брежнєва та редакції французької комуністичної газети «Юманіте» таке «клопотання»: *«Упродовж 18 років адміністрація таборів виявилася неспроможною вплинути на в'язня Караванського С.І., а його сім'ї не дають можливості підтримувати з ним дозволені законом контакти. Тому я, дружина Караванського С.І., прошу його РОЗСТРІЛЯТИ, щоб припинити багатолітні страждання мого чоловіка і нескінченні конфлікти між Караванським та адміністрацією».*

У квітні 1970 С.Караванський був засуджений у **Владимирській тюрмі** на додатковий термін 5 р. тюрми та 3 р. заслання. Енергійні спроби захистити чоловіка в цьому суді призвели до того, що суд виніс окрему ухвалу, яку спрямував Одеському медінституту, з вимогою покарати С.. Тривалі утиски на роботі закінчилися звільненням С. із медінституту в 1971. Оскільки влаштуватися на роботу в Одесі С. не могла, вона поїхала в м. Нальчик, де її прийняли викладачем медтехнікуму. Бачачи неминучість арешту, вона робить останній шляхетний вчинок: обмінює свою одеську квартиру на Нальчик, щоб у ній міг поселитися недавно звільнений Юрій Шухевич з дітьми та дружиною.

05.12.1971 С. переїздить у Нальчик. Та ще 9.08 в Одесі був заарештований лікар Олексій Притика, який зізнався, що обмінювався з

С. позацензурною літературою. 06.12.1971 С. була заарештована. Їй інкримінували розповсюдження «Українського вісника», самвидаву, написання листа на захист Ю.Данієля та що захищала чоловіка.

У зв'язку з цим арештом Ірина Калинець та В.Чорновіл створюють у Львові **Громадський комітет захисту С.**, куди увійшли В.Стус, Л.Тимчук, П.Якір та ін. Це була перша відкрита правозахисна організація в Україні. Але вже на початку 1972 майже всі члени комітету опинилися за ґратами. Устигли оприлюднити лише 2 документи – заяву про створення комітету і бюлетень «Хто така Н.А.Строката (Караванська)».

На слідстві і в суді, що тривав в Одесі з 4 до 19.05.1972, С. не залишила від звинувачення каменя на камені. Однак була засуджена за ст. 62, ч. 1 КК УРСР на 4 р. ув'язнення в таборах суворого режиму за звинуваченням у «проведенні антирадянської агітації та пропаганди». О.Різників у цій справі був засуджений на 5,5 р., О.Притика на 2 р.

Покарання С. відбувала в жіночому відділенні табору ЖХ-385/3-4, с. Барашево Теньгушовського р-ну в Мордовії. С. учасниця голодних страйків жінок-політв'язнів, хоча весь час хворіла, а закінчувала термін в онкологічній лікарні. Українське видавництво в діаспорі «Смолоскип» створило Міжнародний комітет оборони Ніни Строкатої, збило підписи багатьох мікробіологів з різних країн світу. 1974 її прийняли в Американське товариство мікробіологів. Вона почала одержувати в неволі зарубіжні журнали і бюлетені. 1975 С. відмовилася від радянського громадянства.

Після звільнення С. жила в «столиці відсидентів» м. Таруса Калузької обл., за 101 км від Москви, де була взята під адміністративний нагляд спочатку на 1 рік. У жовтні 1976 С. тяжко захворіла і була відвезена в Калузьку лікарню, звідки на її прохання виписалася в листопаді. Не спитавши дозволу міліції, С. лягла на лікування в Московську лікарню, де пробула з 20.11.1976 до 04.01.1977. За це «порушення» Таруський народний суд 17.01.1977 за відсутності С. оштрафував її на 20 крб., а 03.02.1977 її знову взяли під нагляд на півроку. 01.08.1978 та 31.01.1979 термін нагляду знову було продовжено.

1976 С. стає членом-засновником **Української Гельсінкської Групи**, бере активну участь у її роботі. Практично всі документи УГГ, протести і звернення створювалися з участю С. і нею підписані. Підтримувала постійний контакт з членами **Московської Гельсінкської Групи**.

Звільнений чоловік С. С.Караванський, теж був узятий під адміннагляд у м. Тарусі. Навіть після одержання дозволу на виїзд із СРСР з подружжя не зняли нагляду: у Москву для оформлення виїз-

них документів їх відпускали лише по одному, оформили ще й по одному «порушенню».

Виїхали Караванські 30.11.1979. Жили в м. Дентоні, США. С. стала членом **Закордонного представництва УГГ**. Авторка численних публікацій про політв'язнів. Видавництво «Смолоскип» видало книжку С. про жінок-політв'язнів СРСР «Документоване переслідування. 1975-1980 рр.».

Померла 2.08.1998 в США. Похована на православному цвинтарі в Бавнд-Бруку.

Бібліографія:

I.

Післяслово // Інформаційні бюлетені Української Гельсінкської Групи. Торонто – Балтимор: Смолоскип. – 1981. – С. 173-176.

Жінка в сучасній Україні. Доповідь на IV Конгресі СФУЖО, що відбувся 25-28 листопада 1982 р. у Філадельфії // Вісник (США), № 1 (11), 1983. – С. 28-31.

Тюремно-табірний антисвіт // Жіночий світ, ч. 10 (394). – 1983. – С. 1-3; ч. 11-12. – 1983. – С. 2-4; ч. 1-2. – 1984. – С. 4-5; ч. 4. – 1984. – С. 4-6.

Узниця инакомыслия: Советский Союз, год 1985-й // Русская мысль. – № 3634. – 1986. – 15 августа.

II.

В.Чорновіл. Лихо з розуму. Львів: Меморіал, 1991. – С. 172-174 с.

Чорновіл В. Твори: У 10-и т. –Т. 3. («Український вісник», 1970-72) / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. М.Косів. – К.: Смолоскип, 2006, – С. 14, 16, 20, 25, 43, 103-104, 306, 355-356, 454, 465, 658-662, 925-931.

ХТС. – Нью-Йорк. – 1974, вип. 28-31. – С. 23, 72, 84; вип. 33. – С. 17-19, 49, 58; 1975, вип. 38. – С. 51; 1976, вип. 39. – С. 78; вип. 42. – С. 36, 92; 1977, вип. 44. – С. 5, 15, 18, 44, 55-56, 62-63; вип. 47. – С. 97, 129; 1978, вип. 49. – С. 42; 1979, вип. 51. – С. 50, 104, 158; вип. 52. – С. 80; 1980, вип. 54. – С. 42, 74, 85.

Укр. правозах. рух, 1978. – 8. – С. 9, 14, 16, 28, 66, 97, 102, 104, 107.

Укр. Гельс. Група, 1978–1982. – С. 9, 11-13, 16, 28, 32, 35, 41, 42, 45, 49, 51, 55, 59, 61, 62, 302, 335, 374, 425, 429, 439, 469, 634, 649, 695, 698, 700, 963.

Вісник репресій в Україні. – 1981: 1, 2, 3; 1985: 2-48, 7/8-58, 7/8-64.

Інформбюлетені УГГ, 1981. – С. 6, 8, 17, 30, 31, 95, 96, 97, 99, 128, 172, 173-176, 183.

А.Алексеева. История инакомыслия в СССР. – Вильнюс-Москва: Весть, 1992. – С. 22, 27, 28, 31, 271, 272.

Ю.Зайцев. Громадський комітет захисту Ніни Строкатої // Воля і Батьківщина, Львів: Український часопис, 1993, № 3. – С. 31-39.

Касьянов Г. Незгодні..., 1995. – С. 70, 87, 88, 160, 161, 170, 172.

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. – С. 25.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 180, 210, 212.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т. 1. – С. 6, 8, 20-21, 30, 36-37, 40, 42, 47, 60, 84-85, 126, 140, 148, 152, 160-161, 164, 173, 182; Т. 2. – 24-25, 28, 35, 51, 61, 65-67, 69, 71, 845, 87, 91, 93, 96, 103-104, 108, 117, 121, 126, 169, 185; Т. 3. – С. 20, 30, 42-43, 68, 70, 75, 83-84, 89, 92, 96, 155-156, 176, 180, 204-205, 207, 221, 223-224; Т.4. – 3, 51, 71-72, 76, 80-81, 128, 135, 172, 174, 188, 196, 200-201, 243.

О.Різниченко. Промінь з Одеси: Поема. Документи. Спогади про шістдесяті роки в Одесі і про Ніну Строкату-Караванську. – Одеса, 2000. – 276 с.

О.Різниченко. Донька Одеси: Ніна Строката в документах і спогадах / Упоряд. О.Різників; Наук. ред. канд. іст. наук Ю.Зайцев; Бран: Поема-містерія. – Одеса: Друк, 2005. – 516 с.

В.Овсієнко. «Ви сиділи, Ніно, на престолі...»: Олекса Різниченко представив книжки про Ніну Строкату-Караванську. – Літературна Україна, № 23 (5161). – 2006. – 22 червня.

Одеська хвиля: Документи, твори, спогади в'язнів сумління / Упор. П.Отченашенко, О.Різників, Д. Шупта. – Одеса: Друк, 2006. – С. 199-235.

Ірина Рапп

СТУС ВАСИЛЬ СЕМЕНОВИЧ

Стус Василь Семенович (нар. 06.01.1938, с. Рахнівка, Гайсинського р-ну, Вінницької обл. — п. 04.09.1985, сел. Кучино, Чусовського р-ну, Пермської обл.)

Видатний український поет, критик, публіцист, автор самвидаву, член Української Гельсінкської групи (УГГ).

1938 сім'я, рятуючись від «розкуркулення», перебралася в м. Сталіно (Донецьк). Перші уроки поезії мав від матері, яка співала йому українські народні пісні. Шести років пішов до школи, а шістнадцяти вступив на історико-філологічний факультет Сталінського педагогічного інституту.

1959 три місяці викладав українську мову та літературу в Таужнянській школі Кіровоградської обл., потім два роки служив у війську на Уралі.

Після служби С. працював літературним редактором газети «Социалистический Донбасс». 1963 вступив в аспірантуру Інституту літератури ім. Т.Шевченка АН УРСР (курс «теорія літератури»).

«Післяармійський час уже був часом поезії. Це була епоха Пастернака і — необачно велика любов до нього... Нині найбільше люблю Гете, Свідзинського, Рільке. Славні італійці (те, що знаю). Особливо — Унгаретті, Квасімодо. Ще люблю «густу» прозу — Толстого, Хемінгуея, Стефаніка, Пруста, Камю, Фолкнера... Поетом себе не вважаю. Маю себе за людину, що пише вірші. Деякі з них — як на мене — путящі», — писав він у зверненні до свого читача в 1969.

04.09.1965 на прем'єрному перегляді фільму С.Параджанова «Тіні забутих предків» у кінотеатрі «Україна» в Києві взяв участь в **акції протесту** проти **арештів шістдесятників**, за що 20.09 був виключений з аспірантури, а потім звільнений з Державного історичного архіву.

10.12.1965 одружився з Валентиною Попелюх, 1966 народився син Дмитро.

Працював на будівництві, кочегаром, інженером технічної інформації в проектно-конструкторському бюро. Це були роки інтенсивної творчої праці: поезія, переклади, критика, спроби писати прозу.

1965 спробував видати свою першу книжку «Круговерть». Але видавців не задовольняли ідейно-художні критерії автора, його громадянська позиція. Наступна збірка, «Зимові дерева», також осіла у видавництві, хоч мала позитивні редакційні рецензії поета І. Драча і критика Євгена Адельгейма. 1970 книга вийшла в Бельгії, після чого С. остаточно став вигнанцем системи.

С. активно протестував проти реставрації культу особи, проти політики денационалізації, обмежень свободи слова. Відомі його відкриті листи до Президії Спілки письменників на захист В. Чорновола (кінець 1968) – з приводу опублікованої в «Літературній Україні» наклепницької статті О. Полторацького «Ким опікуються деякі гуманісти», редакторів журналу «Вітчизна» Л. Дмитерку з гострою критикою його виступів проти І. Дзюби (1969), до ЦК КПУ і КГБ, до Верховної Ради України (1970), де він пристрасно доводить згубність політики обмеження свободи слова, кричущих порушень прав людини.

1971 українські дисиденти вперше вирішили створити легальну правозахисну організацію на зразок московської «Ініціативної групи захисту прав людини в СРСР». Підштовхнув їх до цього кроку арешт в Одесі Н. Строкатої-Караванської. С. вступив у **Комітет захисту Н. Строкатої**.

12.01.1972 С. був заарештований і звинувачений у проведенні антирадянської агітації й пропаганди. Йому інкримінували 14 віршів та 10 правозахисних та літературознавчих статей. Серед них есе про творчість П. Тичини «Феномен доби».

Головною метою слідства було довести наявність постійних та інтенсивних контактів опозиційно налаштованої інтелігенції з українськими націоналістичними організаціями за кордоном. 07.09.1972 засуджений Київським обласним судом за ст. 62 ч. 1 КК УРСР до 5 р. таборів суворого режиму і 3 р. заслання.

«Судові процеси 1972-73 рр. на Україні – це суди над людською думкою, над самим процесом мислення, суди над гуманізмом, над проявами синівської любові до свого народу», – писав С. у своєму публіцистичному листі «Я обвинувачую».

3 лютого 1973 С. – у таборі ЖХ-385/3 (сел. Барашево, Теньгушовського р-ну, Мордовія).

Восени 1975 С. ледве не загинув унаслідок прориву виразки шлунка. Перед госпіталізацією його привозять до Києва для «профілактики». 10.12 в клініці ім. І.Гааза в Ленінграді його прооперували.

06.02.1976 С. прибув етапом у табір ЖХ-385/17-а (сел. Озерний в Мордовії). *«З першого погляду Василь вразив мене своєю виснаженістю. Обличчя різке, ніби ножем з дерева різблене, щоки ніби стесані гемблем до підборіддя, наголо обстрижений череп посилює гостроту рис»,* – так описує С. його співв'язень Михайло Хейфец. І ще: *«...він був гордий і гонористий, як китайський імператор... Говорив з начальством і ментівнею тоном переможця й прокурора на майбутньому Нюрнберзькому процесі, а «краснопогонники» були для нього злочинцями, про дії яких він збирає відомості, щоб потім передати судові правдиву, хоч і небезсторонню інформацію».*

Співв'язні не переставали дивуватися з його колосальної ерудиції в світовій літературі, літературознавстві, історії, філософії.

Час від часу вірші під час «шмонів» забирали, нависала загроза їх знищення, що було для С. найстрашнішим випробуванням. Намагався якомога більше віршів пересилати у своїх листах дружині. У Мордовії це вдавалося, пізніше стало неможливим. Його часто карали **карцером**, С. мав у Мордовії лише одне побачення.

У серпні 1976 С. перевезли в табір № 19 (сел. Лесной у Мордовії). Звідти 11.01.1977 він був етапований на заслання в сел. Матросова Тенькінського р-ну Магаданської обл., куди прибув 5.03. Працював у золотодобувній штольні. 20.08.1977 з С. стався нещасний випадок – перелом ступнів, після чого він потрапив на 2 місяці в лікарню. Тим часом пропало багато його книг і рукописів. С. були створені нестерпні умови. Найняти кімнату не дозволяли – мусив жити в робітничому гуртожитку з колишніми кримінальниками. Його провокували, «розбирали» на зборах «трудового колективу», у місцевій газеті 08.07 і 03.08.1978 були опубліковані наскрізь брехливі стаття «Друзі і вороги Василя Стуса» та відгуки на неї. Голодівкою домігся 10-денної відпустки, щоб поїхати в Донецьк, де ще встиг попрощатися з батьком, який помирає. Того ж року С. прийнятий до ПЕН-клубу.

У серпні 1979 повернувся в Київ, працював формувальником у ливарному цеху, на конвейері взуттєвого об'єднання «Спорт». Виступав на захист репресованих членів УГГ.

«У Києві я довідався, що людей, близьких до Гельсінкської групи, репресують найбрутальнішим чином. Так, принаймні, судили Овсієнка,

Горбала, Литвина, так переходом розправилися з Чорноволом і Розумним. Такого Києва я не хотів. Бачачи, що Група фактично лишилася напризволяще, я вступив до неї, бо просто не міг інакше. Коли життя забране — крихт я не потребую... Психологічно я розумів, що тюремна брама вже відкрилася для мене, що днями вона зачиниться за мною — і зачиниться надовго. Але що я мав робити? За кордон українців не випускають, та й не дуже кортіло — за той кордон: бо хто ж тут, на Великій Україні, стане горлом обурення і протесту? Це вже доля, а долі не обирають. Отож її приймають — яка вона вже не є. А коли не приймають, тоді вона силоміць обирає нас... Але голови гнути я не збирався, бодай що б там не було. За мною стояла Україна, мій пригноблений народ, за честь котрого я мушу обставати до загину» («З таборового зошита». 1983).

14.05.1980 знову заарештований. Від адвоката відмовився, однак на суді його захисником був В.Медведчук. «Адвокат у своєму виступі сказав, що всі злочини Стуса заслуговують покарання, але він просить звернути увагу на те, що Стус, працюючи в 1979-1980 рр. на підприємствах Києва, виконував норму; крім того, він переніс тяжку операцію шлунка». (Див.: ХТС, № 58, с. 74-78). Засуджений С. 29.09 – 2.10.1980 Київським обласним судом за ст. 62 ч. 2 КК УРСР на 10 р. таборів **особливого режиму** і 5 р. заслання. Визнаний особливо небезпечним рецидивістом. 19.10.1980 з **листом на захист С. до учасників Мадридської наради** з перевірки виконання **Гельсінкських угод** звернувся академік А.Д.Сахаров.

Термін відбував у с. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл., ВС-389/36-1. Умови утримання тут були дуже тяжкими: постійні утиски адміністрації, позбавлення побачень, хвороби. На початку 1983 тримав голодівку 18 діб. На рік запроторений в одиночку. То більше С. багато писав і перекладав. Приблизно 250 віршів, написаних верлібром, і 250 перекладів мали скласти книжку, названу ним «Птах душі». Але все написане негайно конфіскувалося. Доля цих текстів досі невідома. Згідно з офіційною відповіддю на запит рідних, вони знищені у зв'язку з ліквідацією табору, хоча повторно цієї інформації влада не підтвердила. Попри це в 1983 С. вдалося через литовців Баліса Гаяускаса та його дружину Ірену Гаяускене передати на волю текст під назвою «З таборового зошита». Після його опублікування на Заході, особливо після заходів на висунення творчості С. на здобуття Нобелівської премії, тиск на нього посилювався.

28.08.1985 за вигаданим приводом С. черговий раз був кинутий у **карцер**, де він оголосив голодівку протесту «до кінця». Загинув уночі з 3 на 4 вересня 1985. Похований на кладовищі с. Борисово під №9.

19.11.1989 перепохований разом з О.Тихим і Ю.Литвином на Байковому кладовищі в Києві.

1993 творчість С. відзначена Державною премією ім. Т.Шевченка. 1994-1999 вийшла збірка творів С. у 6 томах, 9 книгах, підготована редакційною колегією на чолі з М.Коцюбинською, сином поета Дмитром Стусом, невісткою Оксаною Дворко та ін.. 1998 р. посмертно нагороджений орденом Ярослава Мудрого, 2005 р. йому присвоєне звання Герой України.

Бібліографія:

I.

Під тягарем хреста. Львів: Каменярь, 1991. — 160 с.

Поезії. Післяслово упорядника М.Коцюбинської. — К.: Радянський письменник, 1990. — 224 с.

Вікна в позাপростір. Вірші, статті, листи, щоденникові записи. — К.: Веселка, 1992. — 262 с.

Золотокоса красуня. Златокудрая красавица / Перекл. Марлена Рахліна. — Харків: Око, 1995. — 128 с.

Твори в 6 т. 9 кн. — Львів: Просвіта, 1994-99.

Вечір. Зламана віть. Вибране. — К.: Дух і літера, Задруга, 1999. — Упорядкування: Оксана Дворко, Дмитро Стус. Передмова: Костянтин Москалець. — 284 с.

Палімпсест. Вибране. Упор. Д.Стус. Передм. І.Дзюби. — К.: Факт, 2003. — 432 с.

II.

ХТС. — Нью-Йорк. — 1976, вип. 42. — С. 38; 1977, вип. 45. — С. 35, 38, 60; вип. 47. — С. 133; 1978, вип. 48. — С. 21, 23, 72, 83; 1979, вип. 54. — С. 40, 79; вип. 55. — С. 8, 35; Хроника, 1980, вип. 57. — С. 57-59, 89,90; вип. 58. — С. 74-78; 1981, вип. 62. — С. 131, 170.

ХТС. — Амстердам. — 1979, вип. 24. — С. 352.; вип. 25. — С. 417; вип. 26. — С. 437; вип. 27. — С. 471-472.

Вести из СССР. — Мюнхен: Права человека, 1979, 8-9; 1980, 10-1, 19-4; 1984, 24-24.

Вісник репресій в Україні. — 1980: 1-28, 2-9, 5-2, 7-27, 7-29, 8-13, 8-27, 10-1, 12-7; 1981: 1, 2, 3, 5, 9, 11; 1982: 2-53, 6-1, 6-36; 1984: 2-44, 5-33, 6-30, 6-40, 6-46, 6-47, 10-12, 1-22, 12-21, 12-39; 1985: 2-28, 6-8, 6-28, 6-44, 7/8-63, 7/8-65, 9-1, 9-43, 9-44, 10-1, 10-29, 10-30, 10-40, 11-37, 11-49, 12-20, 12-31.

Укр. Гельс. Група, 1978—1982. — С. 11, 16, 17, 32, 40, 50, 51, 61, 88, 98, 99, 147, 299, 322, 469, 509, 746, 747-761, 763-777, 796, 916.

Михайло Хейфец. Українські силуети. — Сучасність, 1983. — С. 7-100 (Те ж.: Поле відчаю й надії. Альманах. Упорядкування Р.Корогодського. — К., 1994. — 137-225; М.Хейфец. Избранное. В трех томах. ХПГ. — Харьков: Фолио, 2000. — Т.3. — С. 5-70).

Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників. Балтимор-Торонто: Смолоскип, 1987. — 463 с.

В.Шовкошитний. «Народе мій, до тебе я ще верну...». — Україна, 1990, № 4. — С. 7-9.

М.Коцюбинська. У свічаді пам'яті. — Україна, 1991, № 1. — С. 13-16.

Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус — поет і людина. Спогади, статті, листи, поезії. Упорядник О.Орач. — К.: Український письменник, 1993. — 400 с.

Є.Сверстюк. Блудні сини України. — К.: 1993. — С. 140-161, 210-220.

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. — К.: УРП, 1996. — С. 25.

Світлана Кириченко. Птах піднебесний. Спогади про Василя Стуса. — Дніпро, 1998, № 1-2. — С. 64-123.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. — Т.1. — С. 8, 16, 19-22, 24, 31, 33-34, 36, 38, 41-42, 47, 60, 62, 65, 91, 95-96, 116, 119-120, 122, 144-146, 151, 160, 163-167, 170, 176-177; Т. 2. — С. 39-40, 45, 55, 59, 115; Т. 3. — С. 36, 95, 97, 99-100, 102, 112-113, 155, 204, 216; Т.4. — 10, 14, 71-72, 78, 81, 86, 123, 127, 133, 180-184, 190, 198, 204, 212, 215, 220, 224-225, 240, 244.

Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. Частина 1. Упорядкування Богдана Підгірного. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. — 336 с.; Ч. 2. — 2003. — 320 с.

Овсієнко В. Світло людей, 2005. — Кн. 1. — С. 129-237 та ін.

Дмитро Стус. Василь Стус: життя як творчість. — К.: Факт, 2004. — 368 с., іл.

СУРОВЦОВА НАДІЯ ВІТАЛІЙНА

Суровцова Надія Віталіївна (нар. 05.03.1896, Київ — п. 13.04.1985, м.Умань)

Філолог, багаторічний в'язень таборів. Її дім у 60-70-х роках був одним з духовних центрів шістдесятників.

Батько С. — із дрібних поміщиків Полтавщини, за фахом адвокат, у роки реакції 1905-1907 безплатно захищав селян, рятував євреїв під час погромів. Мати — вчителька.

1903 сім'я переїхала в Умань. Тут 1912 С. закінчила гімназію. 1913-1917 навчалася в Петербурзі на Бестужевських жіночих курсах (що дорівнювали університету) на історико-філологічному факультеті. Ще в гімназії під впливом батька, бабусь із Полтавщини, куди сім'я їздила на літо, і друзів С. «українізувалася» і в Петербурзі входила до підпільних українських гуртків. Як представник групи Євгена Нероновича, яка виступала за поразку Росії в першій світовій війні, С. виїхала спочатку в Київ, потім в Умань.

З осені 1917 С. навчається на історичному і юридичному факультетах Київського університету. 1918 С. навчається також у Консульській академії в Києві.

Після Української революції 1917 С. — у самісінській гушці громадського й державного життя. 1917 з'являються перші публіцистичні й белетристичні твори С. в українських газетах «Голос провінції» та «Вільна Україна». В уряді Центральної Ради С. — діловодка Секретаріату внутрішніх справ, потім завідувачка загального відділу Міністерства закордонних справ. За Директорії в кінці 1918 С. призначена секретарем інформаційного бюро дипломатичної місії Української Народної Республіки, у складі якої працювала у Відні до 1920.

Роки віденської еміграції (1919-1925) були доволі тяжкими. Однак С. закінчила університетську освіту, дістала ступінь доктора філософії за працю «Богдан Хмельницький та ідея Української державности».

Розчарування в українській еміграції, діяльність С. у Комітеті допомоги жертвам голоду в Україні 1921-1922, контакти з представни-

ками радянського посольства у Відні, зокрема, з Ю.Коцюбинським та М.Левицьким, участь у пацифістському русі, турне «Поїзд миру» по США і Канаді в 1924 спричинили політичну еволюцію С. до прийняття радянської влади. 1924 С. вступає в Комуністичну партію Австрії.

На цей період припадає розквіт її літературно-публіцистичного й перекладацького таланту. Вона друкується в багатьох газетах і журналах, перекладає українською й німецькою мовами твори В.Короленка, В.Стефаника, збірку українських народних казок. С. стала однією з засновниць Спілки прогресивних журналістів.

1925 С. повертається в Україну і зразу ж пірнає в бурхливу діяльність: редактор пресбюро наркомату закордонних справ, редактор РАТАУ, цензор закордонної преси у Головліті, робота в академіка Д.Багалія, переклади, публіцистика й белетристика. С. обертається у середовищі харківської богемі, веде доволі безхмарне й бурхливе життя. Але їй повністю не довіряють: слідкують, намагаються використати і шантажують. 1926 Харківське ДПУ пропонує С. стати секретним співробітником. Вона відмовилася.

29.11.1927 С. заарештована. Її знову умовляють – уже на Луб'янці – стежити за Ю.Коцюбинським, М.Левицьким, К.Максимовичем. С. рішуче відмовляється. 28.09.1928 її засудили за звинуваченням у шпигунстві на користь Польщі на 5 р. позбавлення волі. 16.10.1932 постановою ОДПУ С. заслана в Архангельськ. Тут 1935 вона вийшла заміж за відомого російського есера Дмитра Олицького (знову заарештованого і розстріляного 1937). С. арештовували ще двічі – 1936 і 1950.

Повністю реабілітована 1957.

Усього в ув'язненні та засланні провела 29 років.

С. повернулася в Умань, з труднощами повернула собі батьківський будинок, половину якого продала, щоб облаштувати своє житло. Жила разом із сестрою чоловіка, теж есеркою, Катериною Олицькою. С. активно відновлює дружні зв'язки, налагоджує нові, працюючи в фондах краєзнавчого музею Умані, збирає матеріали про знаменитий парк у помісті Потоцьких – Софіївку.

Так поступово формується «салон Суровцової». Її відвідують архітектори й реставратори, археологи, художники й скульптори, практично всі київські «шістдесятники», два тижні в С. жив О.Солженіцин і записував її спогади про табори. Це був дім, де можна було не лише поділитися думками, не лише передати **самвидав**, але й одержати пораду і навіть набути певного політичного досвіду. Дім С. був під постійним наглядом і, напевно, прослуховувався. Що далі небезпеч-

нішим здавався владі «салон Суровцової» С. Тим паче, що сама вона користувалася великим авторитетом не лише в Умані.

І якщо до 1972 С. ще дещо публікувала, її ім'я згадувалося в деяких книгах, то з цього часу, після арешту вхожих до салону Л.Плюща, І.Світличного, К.Матвіюка, Б.Чорномаза, на її ім'я накладено табу. Розпочалися спроби її ізолювати (шантаж по телефону, залякування тих, хто до неї заходив, її оточили донощиками, плітками, підозрами), щоб зменшити доступ до неї людей і її духовний вплив на них. Крім того, С. давно писала свої спогади, причому писала їх явно «в стіл», не сподіваючись опублікувати, бо в політичному спектрі України С. була представницею повністю знищеної і в умовах 70-х дуже анахронічної течії, своєрідного міфу: вона вперто вважала себе українською націонал-комуністкою типу М.Хвильового. До дисидентів С. ставилася з симпатією, але не вірила, що можна їхніми методами боротися з жорстоким режимом, тим паче в ім'я абстрактних загальнолюдських принципів.

Тепер вона все більше схиляється до національного визвольного руху. В домі з'являються люди, які боролися зі зброєю в руках за незалежність України: — Галина Дидик (фактично ад'ютант генерала Р.Шухевича), Дарка Гусяк (зв'язкова Центрального проводу ОУН) та інші.

Бажання закрити салон С. і вилучити її спогади призвело до багаторазових обшуків у 1972, 1977, 1979, 1981, і не лише в Умані, але й у Києві та Львові. Таким чином салон перестав існувати. Що ж до спогадів, то цю проблему С. розв'язала в 70-х, відкривши два фонди (в Центральному державному архіві та відділі рукописів ЦНБ Академії Наук УРСР), куди й помістила свої спогади.

В останні роки її відвідувало все менше дисидентів, усе більше націоналістів.

Померла С. 13.04.1985. З 1989 ім'я С. почали згадувати відкрито. 1990 відбувся вечір пам'яті С., який провела М.Коцюбинська. Вивчення життя й творчості С. тільки розпочинається.

Бібліографія:

I.

Н.Суровцова. Спогади. / Упорядник Леся Лук'янова. — К.: Видавництво ім. О.Теліги, 1996. — 432 с.

Н.Суровцова. Листи. Книга І. / Упорядник Леся Лук'янова. – К.: Видавництво ім. О.Теліги, 2001. – 693 с.

II.

Вісник репресій в Україні. Закорд. предст-во Української Гельсінської групи. Ред.-упоряд. Н.Світлична. Нью-Йорк. – 1980: 1; 1981: 5; 1985: 3-17, 4-1.

Я.Дашкевич. Надія Суровцова. Нотатки з нотаток. // Н.Суровцова. Спогади. – К.: Видавництво ім. О.Теліги, 1996. – С. 366-374.

Ірина Рапп

ТАНЮК ЛЕСЬ (ЛЕОНІД) СТЕПАНОВИЧ

Танюк Лесь (Леонід) Степанович (нар. 08.07.1935 р., м. Київ)
Режисер, організатор Клубу творчої молоді, мистецтвознавець, перекладач, громадський і політичний діяч.

Народився в родині вчителів. Дитинство провів з батьками в концтаборі в Німеччині. Після повернення родині не дозволили жити в Києві, і Танюки переїжджають на батьківщину батька, у м. Луцьк Волинської обл. Тут Т. закінчує школу, працює ливарником-формувальником на заводі, потім він студент культпросвіттехнікуму й актор обласного театру драми. Вищу освіту одержав у Київському інституті театрального мистецтва ім. І.Карпенка-Карого за фахом «режисер театру і кіно» (курс Мар'яна Крушельницького).

У 1959-1960 Т. став одним із засновників **Клубу Творчої Молоді (КТМ)** у Києві – основного об'єднання українських **шістдесятників**, обраний першим президентом Клубу. У **КТМ** діяли секції: літературна, театральна, кіно, образотворчого мистецтва, архітектурна, музична, джаз-група й ін. У **КТМ** було біля 900 осіб, разом з регіональними відділеннями – до 2 тисяч, у тому числі Іван Світличний, Алла Горська, Іван Драч, Віктор Зарецький, Володимир Загоруйко, В'ячеслав Чорновіл, Людмила Семикіна, Ірина Жиленко, Борис Нечерда, Сергій Параджанов, Леонід Череватенко, Леонід Грабовський, Сергій Білокінь, Неллі Корнієнко, Євген Сверстюк, Юрій Бадзьо, Василь Стус, Василь Симоненко та ін. Крім художньої інтелігенції, у роботі **КТМ** активно брали участь учені, молодь НДІ, інженери, учителі (серед найвідоміших – кібернетик Олександр Клушин, математик Леонід Плющ, доктор наук Генріх Дворко). Великий інтерес і резонанс викликали вечори пам'яті Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Леся Курбаса, Миколи Куліша, сучасної поезії – від Василя Симоненка до Ліни Костенко, Миколи Вінграновського. У **КТМ** регулярно влаштовували читання рефератів про творчість репресованих авторів – М.Хвильового, Гр. Косинки, М.Куліша, художників А.Петрицького, В.Меллера, М.Бойчука, діячів епохи «Розстріляного відродження».

Дуже скоро з'ясувалося, що діяльність **КТМ** виходить за офіційні межі, що виставки, обговорення, туристичні поїздки з метою вивчення і фіксації архітектурних та історичних пам'яток України, поетичні вечори, театральні спектаклі (Бертольд Брехт і Микола Куліш у постановці Т.), кінофільми (наприклад, «Тіні забутих предків» С.Параджанова – Ю. Ілленка і «Криниця для спраглих» І.Драча), опубліковані статті і книги мають відверто протестний антитоталітарний характер. Діяльність **КТМ** підтримали М.Рильський, П.Тичина, М.Бажан, М.Стельмах, Гр. Кочур, провідні українські художники й композитори. Таке єднання поколінь посилювало напругу навколо **КТМ**.

У 1962 **КТМ** подав владі список церков та інших історичних пам'яток, яким загрожує знищення, – з вимогою вжити відповідних заходів. У тому ж році група членів Клубу під керівництвом Т. їздила на Соловки і збрала там матеріали про репресії української інтелігенції. Восени 1962 в **КТМ** була створена комісія, до якої увійшли Т., А.Горська та В.Симоненко, – для перевірки даних про масові поховання жертв сталінських репресій у районі Броварів (тепер – Биківня під Києвом). Перше, що вони побачили, приїхавши на місце, – дітей, які грали у футбол дитячим черепом, у потилиці якого був отвір від кулі. За результатами опитування місцевих жителів був складений Меморандум, спрямований владі, – з вимогою розслідувати події 30-х років, пов'язані з розстрілами в Биківні, з похованнями жертв репресій на схилах біля Жовтневого Палацу культури, на Лук'янівському цвинтарі.

Може, цим **КТМ** остаточно переступив межу дозволеного. Почався тиск на Клуб. Т. зняли з керівництва **КТМ**, але, хоча офіційно президентом був обраний В.Зарецький, Т. продовжував фактично керувати Клубом до його остаточного закриття наприкінці 1964.

У ці роки Т. багато їздив по Україні. Ставив спектаклі в Одесі, Львові, Києві, Харкові (пізніше заборонені і зняті з репертуару). У багатьох містах з ініціативи Т. виникли клуби, схожі на київський.

1965 р. через переслідування з боку влади Т. змушений був виїхати у Москву, де працював до 1986 у ЦДТ і МХАТі, Театрі ім. Станіславського, Театрі ім. Маяковського – в Охлопкова, Завадського, Єфремова. У його творчому доробку – понад 50 спектаклів, кілька телекінофільмів, книги про Крушельницького, Курбаса, збірка віршів «Сповідь», десятки перекладів – із Шекспіра, Аполлінера, Гейне, Тагора, Піранделло, Брехта, монографія Гордона Крега, романи Джойса Кері і Ж. Кесселя, п'єси драматургів народів СРСР, Польщі, Болгарії, НДР.

У 1986, через місяць після Чорнобильської катастрофи, повертається в Україну на посаду головного режисера Київського молодіжного театру, звідкіля його після вдалих спектаклів і серії протестних театральних вечорів з ініціативи Київського міськкому КПУ звільняють «за невідповідність посаді» без права працювати в театрах.

Член трьох творчих спілок – Театральної, Кінематографічної та Спілки Театральних Діячів України. З 1992 – Голова останнього.

У березні 1990 обраний депутатом Верховної Ради України, член Президії Верховної Ради, Голова Комітету з питань культури. Один з ініціаторів заборони КПУ в 1991. Голова Народної Ради (демократичної опозиції у Верховній Раді) після І.Юхновського (1992-1993). У 1988-1989 – член Робочої Колегії Всесоюзного «Меморіалу» в Москві від України, один з організаторів **Всеукраїнського «Меморіалу» імені В.Стуса**, з 1993 – його голова. У 1995 очолив Всеукраїнський Комітет з підготовки суду над КПУ «Нюрнберг-2», а в 1996 став координатором однойменного депутатського об'єднання у Верховній Раді України.

Т. – народний депутат України п'ятьох останніх скликань, голова Комітету з питань культури і духовності (2002-2006), член Президії Центрального Проводу **НРУ**, заступник Голови НРУ, член Національної комісії України у справах ЮНЕСКО, заслужений діяч мистецтв України, почесний професор Харківського Інституту культури, керівник акторського і режисерського курсів у Київському театральному інституті ім. І.Карпенка-Карого, голова Національної спілки театральних діячів України (з 1992).

Автор понад 600 публікацій на теми мистецтва, театру, літератури, соціології й політики. Сценарист фільму «Голод-33», автор 12 телефільмів про репресованих діячів культури «Розстріляне відродження».

Видає твори в 60 томах, що включають, зокрема, щоденники, які охоплюють від 1956 р. донині. Це історія радянського і пострадянського життя без гриму і ретуші, цінне джерело інформації про становлення і розвиток **шістдесятництва**.

Нагороджений орденом Ярослава Мудрого (1998)

Бібліографія:

I.

Сповідь: Поезії. – К.: Молодь, 1968. – 46 с.

Мар'ян Крушельницький: Монографія. – М.: Сов. Искусство, 1974. – 226 с.

Хроніка опору: Документи про ГКЧП / Упор. Л.Танюк. – К.: Вік, Дніпро, 1991. – 455 с.

Монологи (театр, культура, політика). – Харків: Фоліо, 1994. – 383 с.

Хто з'їв моє м'ясо?: Кримінальна хроніка...: Документи, статті, виступи – Дрогобич: Відродження, 1994. – 432 с.

Парастас: Художньо-публіцистичний твір (Іван Світличний, Алла Горська, Володимир Глухий, Мар'ян Крушельницький). – К.: Сфера, 1998. – 146 с.

«Вітру не буде – треба гребти руками». Бібліографічний нарис. – К.: Альтерпрес. – 2003. – 152 с.

Слово. Театр. Життя. Вибране в 3-х томах. Т. 1. – Слово. – К.: Альтерпрес, 2003. – 832 с.; Т.2. – Театр. – 2003. – 820 с.; Т.3. – Життя. – 2003. – 828 с.

Лінія життя (3 щоденників). У 2 т. : Т 1: 1964-1970 / Харків: Фоліо, – 2004. – 557 с.; Т.2: 1971-1980. – 2004. – 558 с.

II.

Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 19-21, 196.

Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 142, 171, 186, 266.

Лесь Танюк

ТЕРЕЛЯ ЙОСИП МИХАЙЛОВИЧ

Тереля Йосип Михайлович (нар. 27.10.1943, с. Келечин, Міжгірського р-ну, Закарпатської обл.)

Захисник прав віруючих, жертва каральної психіатрії, автор і розповсюджувач самвидаву.

Т. виріс у родині комуністів. Батько в 1949 організував перший у тих місцях колгосп. Мати закінчила Вищу партійну школу при ЦК КПУ. Сам же Йосип з дитинства любив ходити з бабусею в церкву.

Тричі Йосипа виганяли зі школи за хуліганство. Коли в 1961 Т. закінчив будівельне училище, він уже був на обліку в міліції, ходив туди відзначатися двічі на тиждень.

У 1962 засуджений за ст. 222 ч. 2 («незаконне придбання, зберігання, носіння, виготовлення і збут вогнепальної і холодної зброї») і ст. 223 ч. 2 КК УРСР («викрадення вогнепальної зброї, бойових припасів і вибухових речовин») на 4 р. позбавлення волі.

У 1963 Т. втік із в'язниці, за втечу засуджений на 5 р. таборів суворого режиму.

У 1965 – нова втеча з табору. Через 7 місяців Т. прийшов з повинною в КГБ (матері Т. співробітники КГБ обіцяли, що його просять, позаяк ніяких злочинів, крім утеч, він не вчинив).

01.03.1966 Т. заарештований і 07.05 засуджений до 7 р. таборів суворого режиму. У таборі зазнав побоїв і знущань.

У 1967 засуджений Кіровоградським обласним судом «за тенденційне висвітлення історії України і наклепницькі вигадки про політику уряду й партії» до 8 р. таборів суворого режиму. Інкримінувалися Т. його вірші, записи. Але навіть цей суд визнав, що над Т. знущалися, що будучи недолітком він був втягнутий у злочинне угруповання, але, крім утеч, ніяких злочинів не вчинив, тому не може бути визнаний особливо небезпечним рецидивістом.

У 1968 засуджений за «українську націоналістичну пропаганду». Відбував восьмирічне покарання в **Дубровлагу** (Мордовія).

За підозрою в організації підкопу Т. знову засуджений на 3 р. тюремного ув'язнення й у вересні-жовтні 1969 переведений з **мордовських таборів у Владимирську в'язницю**.

1972 р. проти Т. була порушена нова справа – за поширення віршів З.Красівського і написання своїх віршів. Визнаний психічно хворим і до 1975 утримувався в Сичовській **спецпсихлікарні (СПЛ)** Смоленської обл., а потім переведений до **психлікарні (ПЛ) загального типу** в м. Челябінську.

У квітні 1976 Т. звільнений, визнаний дієздатним, навіть військово-зобов'язаним. Його неодноразово викликали в міліцію, звинувачували в дармоїдстві. Однак, як тільки влаштувався церковним старостою, його відразу звільнили за вказівкою згори. Після цього Т. влаштувався столяром у районній лікарні.

02.11.1976 Т. примусово запроторений у Вінницьку **психлікарню**, звільнений 30.11.1976.

Наприкінці грудня 1976 направив голові КГБ СРСР Ю.В.Андропову відкритий лист, де описав знущання, яких він зазнав у таборах, в'язницях, **СПЛ**, і відмовився від радянського громадянства. У Президію Верховної Ради УРСР Т. направив листа з протестом проти арешту М.Руденка.

Знову заарештований 28.04.1977. Т. повідомили при арешті, що ухвала Мукачівського суду від квітня 1976 про зняття з нього примусового лікування скасована і що Берегівський суд знову призначив йому примусове лікування. Т. помістили в Берегівську лікарню, звідки він утік.

10.06.1977 Берегівський районний суд розглянув справу про втечу Т. із **ПЛ** і ухвалив перевести його в **СПЛ**. На суді не було ні самого Т., ні його дружини Олени, ні адвоката.

Дружина Т., лікар за освітою, подала скаргу до Міжнародної асоціації психіатрів.

На початку вересня 1977 Т. піймали і помістили в **Дніпропетровську СПЛ**. Лікуючий лікар визнала симптомом хвороби бажання Т. виїхати з СРСР.

17.10.1977 С.Каллістратова, Н.Мейман, П.Григоренко, А.Сахаров виступили з заявою на захист Т.. Вони констатують, що арешт Т. і запроторення його в **СПЛ** – це реакція влади на публікації на Заході його спогадів про Сичовську **СПЛ**.

За даними дружини Т. з листопада 1979, він змінився до невпізнання, розтовстів, став флегматичним і загальмованим, листи пише рідко. Очевидно, це результат дії галоперидолу. З осені 1979 медикаментозне лікування припинене. На початку 1981 Т. переведений

із Дніпропетровської СПЛ у ПЛ загального типу недалеко від дому (Закарпатська обл.).

У вересні 1982 Т. дозволили повернутися додому. Він заснував «Ініціативну групу захисту прав віруючих і Церкви на Україні» і став її першим головою. До Групи увійшла Стефанія Петраш – дружина політв'язня Петра Січка і мати політв'язнів Василя та Володимира Січків. Група звернулася до властей України з закликом відкрити раніше закриті церкви й монастирі **Української Греко-Католицької Церкви**, відновити семінарії у Львові й Ужгороді та послати українських студентів-теологів у Рим та інші європейські міста на навчання.

24.12.1982 Т. заарештований за звинуваченням у «дармодстві» і 24.04.83 у м. Іршава Закарпатської обл. засуджений до 1 р. таборів суворого режиму.

Звільнившись із табору, знову очолив Групу. З 01.03.1984 за станом здоров'я передав головування своєму сподвижнику Василеві Кобрину. 14.11.1984 у зв'язку з арештом Кобрина проведені обшуки в Т. і в його тітки Марії Фалес у м. Свалява.

Т. переховувався, але 08.02.1985 був заарештований. У день арешту під час обшуку в нього вдома вилучені особисті записи, багато віршів. Спочатку його помістили в Ужгородську в'язницю, а 16.02.1985 у Львівську.

У справі Т. проведені обшуки в Москві та в Читинській обл. Цікавилися участю Т. у виданні «**Хроніки текущих событий**», «Экспресс-информации», «Бюллетней СМОТ».

20.08.1985 Ужгородський обласний суд засудив Т. за ст. 62 ч. 1 КК УРСР до 7 р. позбавлення волі в таборах суворого режиму і 5 р. заслання. Йому інкримінували редагування восьми номерів «Хроніки Української Католицької Церкви», поширення «антирадянської» літератури, написання листів, усні висловлювання. Від послуг адвоката Т. відмовився, захищав себе сам. Винним себе не визнав. Останнє слово суддя обірвав.

Місцева газета «Голос Батьківщини» № 20 за 1986 опублікувала статтю з покликанням на матеріяли справи, що нібито свідчать про каяття Т. Але ті «цитати» суперечать даним про поведінку Т. на суді.

Етапований у табір ВС-389/36 Пермської обл.

22.02.1987 Т. звільнили, але він оголосив голодівку з вимогою виїзду на лікування в США чи Канаду. На першу свою заяву одержав відмову. Друга заява була задовільнена.

19.09.1987 Т. прибув в Амстердам.

З 1988 з сім'єю (дружина Олена і троє дітей) проживає в Торонто (Канада). Видає релігійний журнал.

Бібліографія:

I.

Відкритий лист Голові КГБ СРСР від 21.12. 1976 // Укр. правозах. рух, 1978. – С. 231-256.

II.

ХТС. – Нью-Йорк. – 1976, вип. 41. – С. 47; вип. 43. – С. 55; 1977, вип. 45. – С. 61, 101; вип. 47. – С. 135, 151, 152; 1978, вип. 48. – С. 87-88; 1979, вип. 54. – С. 81; 1980, вип. 56. – С. 120.

Укр. правозах. рух, 1978. – С. У, 31, 93, 94, 111, 130, 131, 139, 231-256, 274, 277, 318, 319, 320, 329.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 5-24, 7-26, 9-16, 9-29; 1981: 3, 6, 11; 1984: 1-20, 6-18, 11-10, 12-7; 1985: 1-1, 1-50, 1-51, 2-36, 3-1, 3-5, 4-25, 4-26, 5-1, 6-37, 7/8-2, 7/8-40, 9-38, 9-45, 10-34, 10-35, 11-3, 11-49, 12-21, 12-22, 12-24, 12-25, 12-26, 12-28.

Вести из СССР. Т. 2. 1982-1984. – Мюнхен: Права человека. – 1983, 2-12.

Л.Алексеева. История инакомыслия в СССР. Вильнюс-Москва: Весть, 1992. – С. 33-34.

Касьянов Г. Незгодні., 1995. – С. 148, 153.

Три повстання Січків: У двох томах. Т. 1. Спогади Стефанії Петраш-Січко. Документи / Харківська правозахисна група; Редактор-упорядник В.В.Овсієнко; Д Харків: Фоліо, 2003. Д С. 14, 15, 105, 114-117.

Софія Карасик

ТИМКІВ БОГДАН ІВАНОВИЧ

Тимків Богдан Іванович (нар. 24.09.1935 р., с. Сівка-Войнилівська, нині Калуського р-ну Івано-Франківської обл.).

Член Об'єднаної Партії Визволення України (ОПВУ).

З селянської родини. З дитинства бачив бурхливі події національно-визвольної боротьби під проводом ОУН. Вони формували світогляд Богдана. Закінчив Сівецьку середню школу. Служив в авіації в Естонії. 1956 р. достроково демобілізований у зв'язку зі смертю батька. Улаштувався робітником на Брошнівський деревообробний комбінат. 1957 р. поступив на механічний факультет Львівського лісотехнічного інституту. Перейшов на заочний відділ, бо статки сім'ї не дозволяли вчитися стаціонарно. З 1958 р. був на посаді інженера по праці та зарплаті деревообробного комбінату №9.

1957 р. познайомився з Іваном Струтинським – диригентом Брошнівського хору, через нього – з Яремою Ткачуком, від якого дізнався про молодіжну організацію, що ставить питання про національне визволення України. Діяли групи в Коломиї, с. П'ядики, с.Вигода, в Івано-Франківську, була створена Брошнівська група. Т. розробив програму, статут організації. Виходячи з того, що причиною поразок у минулому була відсутність єдності всіх національних сил, Т. запропонував назву **«Об'єднана Партія Визволення України»**. Навесні 1958 р. (за відсутності Т.) статут і програма були прийняті з поправками, внесеними І.Струтинським та В.Площакком. Організація ставила собі за мету нарощувати членство і поширювати діяльність на всю Україну, шукати зв'язку зі схожими організаціями в інших республіках. Свою ідеологію поширювали власним прикладом, ведучи агітацію, беручи участь у художній самодіяльності, пробуджуючи національну свідомість молоді. Друкованих матеріалів не мали, але намірялися придбати друкарську машинку. Дотримувалися суворої конспірації, мали псевдоніми (Т. – «Вітер»). Кандидатури обговорювали на закритих зборах, а потім їм пропонували вступити в організацію. Однак заслані в ОПВУ люди, в т.ч. колишні політв'язні, здали в КГБ навіть текст присяги, підписаний кров'ю її членів.

Т. був заарештований у Брошневі 4.12.1958 р. У нього вилучені рукописи програми і статуту **ОПВУ**. Під час слідства Т. утримували в одиночній камері. На суді прокурор вимагав 5 членам **ОПВУ** (Б.Германюку, Я. Ткачуку, М.Площаківі, І.Струтинському і Т.) смертної кари, але Івано-Франківський обласний суд 10.03.1959 засудив їх до 10 р. ув'язнення в таборах суворого режиму за звинуваченням у проведенні антирадянської націоналістичної діяльності, за ст. 54, п. 1а і п. 11. М.Юрчик та І.Коневи́ч засуджені до 7 р., В.Площак – до 2 р. Ще 20 членів ОПВУ пройшли свідками.

У травні 1959 р. Т. вже був у **мордовському таборі № 7**, де провів 3 р. Тут з 2 тис. в'язнів 60% становили українці. Відтак карався в таборі № 11 (Теньгушово), з жовтня 1964 – у таборі № 3 (Барашево), з 1966 – в таборі № 17 (Озерний, по-мордовському Умор), де шив робочі рукавиці.

У таборах знав доктора Володимира Горбового, Михайла Сороку, о. Павла Василика, дружив з Юрієм Шухевичем, Левком Лук'яненком. Михайлові Гориню надав інформацію про **ОПВУ**, яка була передана за кордон, після чого в'язнів почали розкидати по **карцерах**, по інших таборах і тюрмах.

Звільнений 4.12.1969 р. Повернувся в с. Сівка-Войнилівська, до 69-річної матері, Тимків Параски Семенівни (1901–1987), яка дуже бідувала. На роботу Т. ніде не приймали, хоч мав спеціальності інженера, механіка, тракториста, електрозварювальника. Сприянням знайомого влаштувався зварювальником на Буштинський домобудівельний комбінат.

Коли в селі 1970 р. взялися збудувати пам'ятник «жертвам бандерівців і Великої Вітчизняної війни», Т. викликали в КГБ і запропонували виступи на його відкритті. Т. категорично відмовився, тому його через тиждень звільнили «за скороченням штатів». Знову ж завдяки знайомству влаштувався на Івано-Франківський арматурний завод слюсарем-автосварником, де пропрацював майже 13 р., також механіком, майстром, бригадиром. Ставились там до нього доброзичливо. 1973 р. одружився з учителькою Нагорняк Марією Михайлівною.

1989 р. Т. один з перших почав створювати на заводі **Товариство української мови**, потім **НРУ**. Збори проводили в обідні перерви, Т. часто виступав перед робітниками.

У 1990 р. був довіреною особою Л.Лук'яненка як кандидата до Верховної Ради.

1991 вийшов на пенсію, але громадськість рідного села Сівка-Войнилівська запропонувала йому стати головою сільвиконкому.

Створив організацію **НРУ**, за два роки в селі була побудована церква, насипана могила борцям за волю України, організував хор.

З 1997 р. на пенсії. Має сина Юрія 1975 та дочку Ольгу 1978 р.н.

Бібліографія:

Ігор Мардарович. Голос пам'яті // Вісник Коломиї. – Ч. 63 (457), 1994. – 10 листопада.

Ігор Мардарович. П'ядицька організація ОПВУ // Вісник Коломиї. – Ч. 77 (471), 1994. – 28 грудня.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х – початок 1990-х років. – К.: Вид. ім. Олени Теліги, 1998. – С. 96

Ярема Ткачук. Буревії. Книга пам'яті. – Львів: В-во «Сполом», 2004. – 368 с.

Архів ХПГ: Інтерв'ю з Б.Тимківим від 19.02. 2000 р.

Василь Овсієнко

ТИМЧУК ЛЕОНІД МИКОЛАЙОВИЧ

Тимчук Леонід Миколайович (нар. 3.04.1935, м. Очаків Одеської обл.)
Учасник руху опору 60-90-х рр.

З Очакова родина переїхала в Миколаїв, у 1944 р. в Одесу. Школу Леонід не закінчив, бо треба було заробляти на прожиття. У 1954-56 рр. служив на флоті в Криму, в Миколаєві. Після демобілізації працював в Одеському портофлоті на буксирах матросом, мотористом, боцманом. Був секретарем комсомольської організації портофлоту.

1967 р. Т. закінчив заочну середню школу моряків. Ще з часів військової служби мав конфлікти на ґрунті розходжень комуністичної ідеології з дійсністю. З 1959 р. систематично слухав висилання зарубіжних радіостанцій. Захоплювався музикою, і на цьому ґрунті знаходив спільників, як-от Віктор і Катерина Крюкови. Писали листи на Бі-Бі-Сі, та вони не доходили.

1967 р. в ефірі прозвучало звернення Лариси Богораз та Петра Литвинова «До світової громадськості» про судовий процес над Юрієм Галансковим, Олександром Гінзбургом, Олексієм Добровольським та Вірою Лашковою. Т. з друзями розповсюджував рукописні тексти цього звернення, записаних з радіо, інші протести. Оскільки ніхто з одеситів не підтримав заарештованих, то вони самі заявили протест Верховній Раді та Політбюро ЦК КПРС. Крюкови відвезли протест у Москву Ларисі Богораз, але при поверненні вони були обшукані, у них вилучено багато літератури **самвидаву**.

Підтримали одесити й «демонстрацію сімох» на Красній площі в Москві 25.08.1968 у зв'язку з окупацією Чехословаччини.

Листи одеських дисидентів почали звучати по радіо. Тоді КГБ скликав «збори громадськості», щоб осудити Т. та інших дисидентів. Він зігнував ці збори.

Тим часом В'ячеслав Ігрунов та Олександр Риков налагодили розмноження **самвидаву** в Одесі (тиражували Валентина Прокопенко і Людмила Карабанчук). Його активно поширював і Т.

Т. познайомився з Ніною Строкатою-Караванською, через неї з Марією Овдiєнко, В'ячеславом Чорноволом, Іриною Калинець, Стефанією Гулик, у Києві – з Оксаною Мешко, з Іваном, Леонідою та Надією Світличними. Восени 1971 р. він допомагав Н.Строкатій перебиратися в Нальчик. Після її арешту 6.12.1971 р. Ірина Калинець та В.Чорновіл створили у Львові **Громадський комітет захисту Ніни Строкатої-Караванської**, куди увійшли також Василь Стус, Т., Петро Якір. Це була перша легальна правозахисна організація в Україні. Але вже на початку 1972 майже всі члени Комітету опинилися за ґратами. Устигли оприлюднити лише два документи – заяву про створення Комітету і бюлетень «Хто така Н.А. Строката (Караванська)». У Т. під час обшуку 13.12 вилучили апаратуру до радіостанції Р-317, дещо з паперів. Однак він носив Н.Строкатій передачі, клопотався про адвоката і заявляв протести. Тоді близько зійшовся з учителями Ганною Михайленко та Ганною Голумбієвською, яких теж переслідували за погляди, з їхніми учнями Зіною та Василем Варгами, Тетяною Рибниковою, з Леонідом і Валентиною Сірими, які теж підписували протести.

1974 р. Одеське управління КГБ винесло Т. попередження про кримінальну відповідальність на підставі **Указу ПВР СРСР від 25.12.1972 р.**

Після арешту 1.03.1975 р. В'ячеслава Ігрунова у Т. знову був обшук. Він публічно викрив підслуховування розмов дисидентів.

Уночі з 9 на 10.03.1975 Т. ліквідував апаратуру стеження на стіні свого помешкання, а через кілька днів він побачив, що її відновлюють, і перешкодив цьому. У нього було проведено обшук, виявлено ту апаратуру, але кримінальної справи не порушили, бо ніхто до такого майна не признався і позову не заявив.

4.11.1975 р., коли Т. повертався з роботи, він був схоплений і мікроавтобусом, де сиділи дві «потерпілі» жінки і декілька «свідків», був привезений у відділення міліції, звинувачений у хуліганстві та засуджений на 15 діб.

23.11.1975 р. на порожній вулиці Т. посадили в міліцейський автобус з новими «свідками» та «потерпілим» і порушили кримінальну справу про хуліганство. Друзі Т. вчителька Г.Голумбієвська, бібліотекар Г.Михайленко, пенсіонерка Розалія Баренбойм – під час кількаденної ожеледі, коли й транспорт не ходив – знайшли його в камері попереднього ув'язнення і разом з оператором Зінаїдою Донцовою, модельєром Таїсією Коптевою, токарем Віктором Крюковим послали в районну та обласну прокуратури листи, що Т. у силу своїх моральних якостей не міг хуліганити.

На суді Т. аргументовано довів, що за ним стежили агенти КГБ, він викрив їх, говорив, що здобував правдиву інформацію, поведився як вільна людина, і саме тому КГБ влаштував ці дві провокації з «хуліганством». Факти стеження підтвердили викликані на клопотання Т. свідки Г.Голумбієвська і Юрій Городенцев. Адвокат Раїса Олексіївна Мовчан завимагала виправдального вироку, але Іллічівський районний суд м. Одеси 30.12.1975 р. засудив його до виправних робіт терміном на 1 р. з утриманням 20% заробітку, у нього відібрана розписка про невиїзд. Під Новий рік його звільнили на поруки друзів. Т. одразу зателефонував про свою справу московському кореспондентові «Бі-Бі-Сі», надіслав телеграму-протест у Політбюро ЦК КПРС з вимогою припинити переслідування або випустили його з Радянського Союзу. До протестів, окрім згаданих друзів, тоді приєднався Василь Барладяну. Після суду Т. став в Одесі авторитетною особою. Щоб запобігти новим провокаціям, тривалий час Т., куди б він не йшов, невідступно супроводжував друзі. Зрештою він розробив методику математичної випадковості, за допомогою якої позбувався «хвостів». Завдяки сприянням портовиків – колег по роботі – йому вдавалося уникати нових провокацій, але діяльності своєї він не припинив. Зрештою його викликали у ВВіР і запропонували виїхати... в Ізраїль за чужим викликом. Він категорично відмовився їхати в чужу країну.

У зв'язку з арештами В.Барладяну (02.03.1977), Г.Михайленко (20.02.1980 р.) протести підписували вже десятки одеситів, у т. ч. Т. В Одесі фактично існувала філія **Української Гельсінкської Групи**, яка захищала громадян, принаймні посприяла виїздові кількох переслідуваних осіб за кордон.

У зв'язку зі справою Віктора Гончарова (Кіровоградська обл.) у вересні 1980 р. в Одесі були проведені обшуки, в т.ч. в Т.

У часи перебудови Т. був учасником практично всіх подій, спрямованих на демократизацію суспільства. Досі продовжує правозахисну діяльність.

Працює електриком виробничого відділу Одеського водоканалу. Живе в Одесі.

Бібліографія:

ХТС. – Нью-Йорк. – 1972, вип. 23; 1974, вип. 32, 35; 1975, вип. 36, 37, 38.

Вісник репресій в Україні. – 1980, вип. 3, повід. 11.

Алексеева Л. История инакомыслия, 1992. – С. 271-273.

Мы из ГУЛАГа. Одеса: АстроПринт, 1999. Составители Р.Б.Иванова, Л.С.Рыбак. – С. 260-261.

Архів ХПГ: Інтерв'ю Л.Тимчука від 11.02. 2001 р.

Донька Одеси. Ніна Строката в документах і спогадах. Упор. О.С.Різників; Різників О.С. Бран: Поема-містерія. – Одеса: Друк, 2005. – С. 4, 7, 10, 18, 20, 265, 298, 330, 343, 439.

Василь Овсієнко

ТИХИЙ ОЛЕКСА (ОЛЕКСІЙ) ІВАНОВИЧ

Тихий Олекса (Олексій) Іванович (нар. 27.01.1927, хутір Їжівка Костянтинівського р-ну Донецької обл. — п. 06.05.1984, тюремна лікарня м. Пермі).

Послідовний і безкомпромісний борець проти русифікації України, член-засновник Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінкських угод (УГГ).

Закінчив філософський факультет Московського держуніверситету, а до цього навчався в Запорізькому сільгоспінституті та в Дніпропетровському інституті інженерів транспорту. Вчителював у школах Приазовського р-ну Запорізької обл. і Костянтинівського р-ну Донецької (тоді Сталінської) обл., потім працював на будівництві, учителем (викладав фізику й математику, українську мову), пожежником та ін.

Уперше був заарештований КГБ 1948 р. за критику єдиного кандидата в депутати. Після «профілактики» відпущений.

Другий арешт — 15.01.1957 за лист до ЦК КПРС із протестом проти окупації Угорщини військами країн Варшавського договору, а також за «антирадянську агітацію» та «наклеп на КПРС і радянську дійсність» за ст. 54-10 КК УРСР, за критичні висловлювання про радянську школу. 18.05.1958 Сталінським облсудом засуджений до 7 р. таборів суворого режиму і 5 р. поразки в правах. Покарання відбував у Мордовії, ст. Явас Зубово-Полянського р-ну, ЖХ-385/11. У зоні працював столяром на пилорамі. Звільнений у 1964.

Т. написав кілька статей про русифікацію Донбасу, про жалюгідне становище української мови й культури на Донбасі, статті з проблем українського села (у відповідь на статтю про сільські проблеми в «Літературній газеті»), у якій, віддавши перевагу колективному способу господарювання, пропонував усе-таки надати більше свобод селянину.

Оскільки Т. до роботи за фахом не допускали, працював монтажником, пожежником, випалював цеглу. Працюючи позмінно, мав

можливість їздити до друзів по ув'язненню і правозахисників. Поширював **самвидав**.

Т. уклав збірку висловлювань видатних людей «Мова народу. Народ», а також склав словник неправильностей українських говорів Донбасу. Сам Т. був зразковим носієм української літературної мови. Говорив правильно, обдаровуючи співрозмовника лагідною усмішкою. При цьому був людиною залізної волі, рідкісної толерантності, доброзичливості і виняткової терпимості.

15.06.1976 під час обшуку в Т. був вилучений текст збірки «Мова народу. Народ.» Дві доби його тримали під вартою «за підозрою в пограбуванні магазину».

У листопаді 1976 Тихий став членом-засновником **Української Гельсінкської Групи**.

Заарештований 05.02.1977 за звинуваченням у проведенні «антирадянської агітації і пропаганди» за ст. 62 ч. 2 КК УРСР і «незаконному зберіганні зброї» (ст. 222 КК УРСР): хтось ще під час війни заліпив глиною на горищі сараю стару німецьку гвинтівку. Суд у справі Т. і Миколи Руденка відбувся 23.06. – 1.07. 1977 у м. Дружківка Донецької обл.. Т. інкримінували статті «Українське слово», «Думки про рідну мову», «Сільські проблеми», «Роздуми про українську мову та українську літературу на Донеччині», текст **Декларації УГГ, Меморандум Групи** та ін. Суд не довів жодного факту наклепу на радянський суспільний і державний лад у статтях і висловленнях Т., обмежившись лише констатацією, що у своїх працях Т. вказує на «нібито русифікацію в Донбасі» і т.п., не кажучи вже про недоведеність мети підірвати існуючий лад. За вироком Т. дістав 10 р. таборів **особливого режиму** і 5 р. заслання. Визнаний особливо небезпечним рецидивістом. Місцем покарання був визначений **мордовський табір** особливого режиму ЖХ-385/1, сел. Сосновка в Мордовії, звідки був етапований до лікарні в м. Нижній Тагіл.

Т. бере активну участь в акціях протестів ув'язнених. Так, Т. 52 доби тримав голодівку, розпочату в квітні 1978. Улітку 1978 з'явився документ Т. і о. Василя Романюка «Історична доля України. Лист українських політ'язнів. Спроба узагальнення», у якому автори проголошують вищим принципом загальнонародного і загальнонаціонального співіснування **Загальну декларацію прав людини ООН**, відмежовуються від політики і практики КПРС у національному питанні, від її трактування поняття демократії. У розділі «Історична доля України» досліджуються наслідки приєднання України до Росії і висловлюється побажання в майбутньому незалежності України. У розділі «Можливі форми опору» автори пропонують звести їх до

пасивного опору в формі неучасті в русифікації, збереженні мови і традицій, відмови від служби у війську за межами України, ведення здорового способу життя. Закінчуючи, автори пишуть: *«Не потрібно порушувати закони. Достатньо користуватися законами, які проголосила Конституція СРСР»*.

У жовтні 1978 розпочав нову голодівку і поміщений у камеру-одиночку. Лікар відмовився його лікувати.

18.04.1979 на 17-й добі чергової голодівки в Т. почалася виразкова кровотеча. У лікарню його перевели аж через 18 годин з тиском 70/40. Начальник табору сказав, що це симуляція. Хірург Скринник перед операцією запропонував Т. письмово зректися колишньої діяльності, у відповідь на що Т. звинуватив його в шантажі. *«Жити будете недовго і в муках»*, — пообіцяв лікар. Після операції Т. отямився через тиждень. Шлунок був зшитий у вигляді пісового годинника: рух їжі спричинював біль. Виникли спайки кишок. Внутрішні шви на тілі розійшлися — утворилася грижа, але Т. знову відмовився подавати покайну заяву. 10.05 розпочався перитоніт. Був зроблений розтин і промивання черевини. Того ж дня Т. надали побачення з синами Миколою та Володимиром (2 години). Лікарі подали документи на актування Т. з огляду на його загальний тяжкий стан. Але за межі лікарні ці документи не вийшли.

13.07.1979 Т. відправили етапом у лікарню м. Нижній Тагіл, хоча вона нічим не відрізнялася від мордовської. Етапом же повернули в сел. Сосновку.

У січні-лютому 1980 Т. провів у **ШЗО** з невеликими перервами близько 40 діб. Карали його за те, що він, за словами адміністрації, зриває нагрудний знак, не встає, коли заходить начальство, відмовляється від роботи, погано впливає на оточення.

Писати про здоров'я Т. не дозволяють, однак стало відомо, що в нього відкрилися рубці на легені.

27.02 – 1.03 всіх в'язнів **особливого режиму**, в тому числі й Т., етапували на Урал, у сел. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл. По дорозі один в'язень помер. У таборі ВС-389/36-1 Т. неодноразово карали за невиконання норми виробітку, відмову збрити вуса, голодівки протесту та інше. Т. кинули на 6 місяців у **ПКТ (приміщення камерного типу)** за порушення режиму. Тримав голодівку.

У 1982 р. у США вийшла книжка: Олекса Тихий. «Роздуми». У січні 1983 якийсь Вадим Зуєв у статті «Гримасы лицемерия» (журнал «Донбас») цинічно писав: *«Логічний розвиток антинародної за-кваски і Копелева, і Тихого привів їх — через виїзд до Ізраїлю — на задвірки Західної Європи... Підпорядковуючись жорстоким законам*

зради, вони підписалися під сіоністською відозвою на захист польської контрреволюції». У цей час «на задвірках Східної Європи» від виразки дванадцятипалої кишки, атеросклерозу, анемії, гепатиту й інших тяжких хвороб, можливо й раку, політв'язень Т. швидко втрачав вагу (при зрості 178 см наприкінці 1981 він важив 41 кг). Тричі його возили до тюремної лікарні ВС-389/35 (ст. Всехсвятська), двічі він був оперований на виразку дванадцятипалої кишки – востаннє на початку 1984. На останнє сорокахвилинне побачення з сином Володимиром і дружиною Ольгою 19.04.1984 Т. ввели попід руки, у нього навіть облазили нігті, але посміхався, був милостивим, згадував Нарігну проповідь Ісуса Христа.

06.05.1984 Т. помер у камері тюремної лікарні в м. Перм.

Синові Т. Володимирові не дозволили забрати тіло батька: *«Якщо будете наполягати, то результати бактеріологічного аналізу можуть показати гепатит, і тоді не забере його ніколи»*. Останки Т. разом з прахом В.Стуса і Ю.Литвина перевезені в Київ і 19.11.1989 перепоховані на Байковому цвинтарі.

Бібліографія:

I.

Олексій І. Тихий. Роздуми. Збірник статей, документів, роздумів. Упор. Осип Зінкевич. – Балтимор – Торонто: Смолоскип. – 1982. – 80 с.

О.Тихий. Думки про рідний донецький край. – Донбас, ч. 1. – 1991. – С. 136–158.

О.Тихий, В.Романюк. Історична доля України // Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т. 2. – С. 129-135.

II.

ХТС. – Нью-Йорк. – 1976, вип. 41. – С. 29-30; 1977, вип. 43. – С. 44, 45, 52; вип. 44. – С. 5, 6, 17-20, 111, 112, 114, 119, 125; вип. 45. – С. 21-22, 59, 60, 65, 90; вип. 47. – 3 96, 127, 131, 139, 146, 149, 154; 1978, вип. 48. – С. 21, 22, 68, 69, 72, 167; вип. 49. – С. 20, 24; 1979, вип. 51. – С. 51, 58, 86, 106; вип. 53. – С. 70, 82, 83; 1983, вип. 63. – С. 42, 175.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 1-19, 2-15, 9-22; 1981: 1, 2, 3, 6, 7, 11; 1982: 1-19, 6-40, 10-27; 1984: 5-9, 5-17, 6-30, 6-39, 6-40, 9-25, 9-27, 10-3; 1985: 4-35.

Вести из СССР. Т. 2. 1982-1984. – Мюнхен: Права человека. – 1982, 2-17.

Укр. правозах. рух, 1978. – За іменним покажчиком.

Укр. Гельс. Група, 1978–1982. – За іменним покажчиком.

Л.Алексеева. История инакомыслия в СССР. Вильнюс-Москва: Весть, 1992. – С. 27, 29, 30, 257, 296.

В.Шовкошитний. «Народе мій, до тебе я ще верну...» – Україна, № 4. – 1990. – С. 7-9.

Голуб А.И. Особо опасный государственный преступник. – Новое время, № 51. – 1990. – С. 36-38.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 145, 210-212, 224.

Касьянов. Незгодні., 1995. – С. 157, 161-169, 173, 179.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – За іменним покажчиком.

Овсієнко В. Світло людей, 2005. – С. 262 – 278 та ін.

Ірина Рапп, Василь Овсієнко

ТКАЧУК ЯРЕМА СТЕПАНОВИЧ

Ткачук Ярема Степанович (нар. 26.04.1933 р. в с. Годи-Добровідка Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.).

Член-засновник Об'єднаної Партії Визволення України (ОПВУ).

З селянської родини. Батько, стрілець УГА, з початком війни 1939 р. був призваний до Війська Польського. Повертаючись додому, був заарештований за перехід кордону. Мати вимушена була вступити в колгосп. Звільнили батька в травні 1940 р. Земля була незасіяна, край голодував.

Навчаючись у школі, Ярема 1948 р. створив з 15 – 17-літніми юнаками підпільну організацію імені Є.Коновальця. До неї належали Ярослав Костюк, Степан Мельничук, Василь Болезюк, Степан Мотиль, Петро Мотиль, Степан Костюк. Підтримував зв'язок з членом юнацької мережі УПА в сусідньому селі Грицем Ріжняком, у с. П'ядики – з Ярославом Шевчуком. Членами організації ім. Є.Коновальця в П'ядиках були Мирослав Плошак, Богдан Германюк, Марійка Замулинська. Розповсюджували листівки УПА, карали колаборантів тим, що вибивали їм вікна, били тих, хто повертався з Радянської армії і говорив російською мовою. У піст не співали перед уроками гімн, на Великдень три дні ходили не до школи, а до церкви, де співали гаївки, влаштовували забави. Вивішували національні прапори, тричі ночами відновлювали хрест біля клубу.

1949 р. директор школи Гречуха наказав весь 7-й клас відвезти до райкому, щоб прийняти в комсомол. Хлопці, за прикладом Яреми, ще в класі повистрибували у вікна, а дівчата розбіглися на вокзалі в Коломиї.

Коли в полі згоріла скирта соломи, начальник опергрупи Бордеев побив Ярему. Якось, маючи заборонену літературу, на вокзалі в Коломиї він утік з облави енкаведистів.

1949 р. Т. закінчив 7-річну школу, поступив у Коломийський деревообробний технікум. У грудні 1952 р. мобілізований у Радянську армію. Рік навчався в школі авіа механіків-зброярів на ст. Морозовськ

у Ростовській обл., далі служив механіком з озброєння у м. Вінерной-штат в Австрії.

Демобілізувавшись 1955 р., поділився з М.Площаком та Б.Германюком задумом розширити мережу організації і дізнався, що вона вже є в с. П'ядики. Щоб залучати нових людей, Т. влаштувався робітником тартака на деревообробному комбінаті в с. Вигода. Односельчанин Петро Гайовий, начальник планового відділу, запропонував йому перебраться в с. Брошнів, щоб і там створити осередок. Т. влаштувався токарем у центральній ремонтній майстерні. У 1957-58 рр. заочно навчався в Снятинському сільськогосподарському технікумі. Брав участь у художній самодіяльності, познайомився з диригентом хору Іваном Струтинським, через нього з Богданом Тимківим, який з участю І.Струтинського і Василя Площака розробив програму **Об'єднаної партії визволення України**. Слово «об'єднана» означало, що до справи визволення мають долучитися всі прошарки населення, різні політичні сили.

Метою **ОПВУ** була боротьба за вихід України з СРСР і створення незалежної Української держави. Для цього створили осередки в селах П'ядики, Вигода та Брошнів, у містах Коломия та Івано-Франківськ. Мали намір створити осередки по всій Україні, вийти на зв'язки з організаціями в інших республіках, щоб разом розвалити СРСР. Свою ідеологію **ОПВУ** поширювали власним прикладом, ведучи агітацію, беручи участь у художній самодіяльності, пробуджуючи національну свідомість молоді.

Два роки **ОПВУ** вела виключно організаційну роботу. Мали намір роздобути друкарську машинку, однак організація за два роки не випустила жодної листівки, не вчинили ніякого акту. Дотримувалися конспірації: Т. мав псевдо «Хмара». Весною 1958 р. в лузі над Прутом, поблизу Коломиї, схвалили програму організації, яку написав Б.Тимків, врахувавши пропозиції І.Струтинського і В.Площака. У червні 1958 на зборах у с. Вигода, на р. Свіча, члени організації Б.Германюк, Т., І.Струтинський, П.Гайовий, М.Козак, а згодом інші, склали присягу, яку підписали кров'ю. Текст присяги доручили зберігати П.Гайовому.

4.12.1958 Т. був заарештований у с. Брошнів Рожнятинського р-ну. Обшук проводив відомий «фахівець» з антирадянщини, тоді ще підполковник Полудень, капітани Порубай та Гончаров. Вилучили програму і статут **ОПВУ**, портрет Є.Коновальця, довоєнні журнали «Золотий колос» та «Червона калина», «Історію України» М.Грушевського.

У цей день були заарештовані й інші члени організації. У справі було допитано 28 її членів, засуджено 8 за звинуваченням у проведенні антирадянської агітації і пропаганди та створенні антирадянської організації (ст.ст. 54-І «а» і 54-11 КК УРСР). Деякі пройшли у справі

свідками. Як виявилося, доніс на організацію П.Гайовий. Але головним зрадником був колишній політв'язень Мирон Масловський, який був «правою рукою» керівника **ОПВУ** Б.Германюка. Від нього слідство знало практично про всі зібрання і діяльність організації.

Під час слідства і впродовж усього ув'язнення Т. страждав на виразку шлунка. Хоча фізичних тортур до нього не застосовували, але проводили коридором, де чув крик катованих.

На суді прокурор Антоненко вимагав смертної кари лідерові організації Б.Германюку та максимальних термінів решті підсудних. Та Івано-Франківський обласний суд 10.03.1959 р. виніс вирок: Б.Германюку, М.Плошаку, Т., Б.Тимківу та І.Струтинському – 10 р. виправних таборів суворого режиму з конфіскацією майна; М.Юрчику та І.Коневичу – по 7 р. з конфіскацією, В.Плошаку – 2 р.

Навесні 1959 р. Т. прибув у табір суворого режиму Віхоревка Іркутської обл. Там приятелював з Іваном Кочкоданом, Зіновієм Карасем, Василем Якуб'яком, Віктором Кутирем, Мирославом Симчичем, Юрієм Литвином, Володимиром Гливою, Костею Саламадзе. Під кінець 1959 р. його переводять на будівництво Тайшетської електростанції. Тут доля звела його з Б.Христиничем, П.Куликом, І.Думкою, М.Яцишиним, В.Горбовим, Б.Гереєм.

Навесні 1961 р. Т. етапують у **мордовський табір** ЖХ-385/7, управління **Дубравлаг**. Тут познайомився з І.Кічаком, Я.Кобилецьким, М.Сорокою, Д.Синяком (якого вже зустрічав на етапі), В.Пірусом, Г.Гайовим, С.Мартиненком, Ю.Шухевичем, Г.Пришляком, Ф.Палашиним, Ю.Кравченком, С.Караванським, В.Ранковенком, В.Кархутом, М.Вітром, М.Левицьким та іншими. Тут половина в'язнів були українці. Т. разом з М.Плошаком та колишнім гравцем команди «Дністер» Євгеном Васьковичем і Василем Масаківцем з команди «Україна» створив футбольну команду «Верховина».

Восени 1965 р. Т. переведений у табір № 1, де зустрівся зі священником **УГКЦ** Денисом Лукашевичем, полковником **УПА** Василем Левковичем, шістдесятниками В.Морозом, М.Горинем.

Кагебісти звинуватили Т., що він передавав заяву за кордон, допитували його, погрожували порушити нову карну справу. Взимку 1966-67 р. Т. возили в Івано-Франківськ на «перевиховання». Тоді за нього як тяжко хворого на виразку шлунка заступалася **Міжнародна амністія**. 5.03.1967 р. Т. повернули в табір № 11. Тут приятелював з П.Заливахою, Б.Горинем, М.Масютком, Я.Лесівим, Г.Прокоповичем, Я.Гевричем, І.Гелем. У таборі буяло культурне життя, було багато літератури, Б.Горинь влаштував Шевченківський вечір. Своєрідними розвагами були приїзди «громадськості» (Тарас Мигаль, Лука Павлишин, Іван Гнатюк) з метою «перевиховання» політв'язнів.

Звільнений Т. 4.12.1968 р., повернувся в рідне село Годин-Добровідка. 30.05.1969 одружився з Марією Покладок, усиновив її сина Ростислава (1963 р.н.). З тих пір живе в с. Поповичі Мостиського р-ну Львівської обл.. Працював різноробочим будівельного управління № 15 в с. Хіндовичі, з 1974 до 1983 – вантажником на Мостиському заводі «Електрон», відтак до виходу на пенсію в 1994 – кочегаром Поповицького психоневрологічного інтернату.

2.02.1977 р. Мостиська міліція вчинила обшук у домі Т., ніби шукала самогон, а звинуватила в незаконному придбанні 11 кг бляхи. Справа переросла в численні допити його і дружини в КГБ, у цькування та розгляд «справи» на зборах робітників заводу «Електрон» зі звинуваченнями в націоналізмі та антирадянській діяльності.

1988 р. Т. вступив до **Української Гельсінкської Спілки**. На початку 1990-х рр. очолював районну організацію **НРУ**. Був депутатом першого скликання районної Ради. Член **Української Республіканської партії**.

Починаючи з 1991 р. брав активну участь у перепохованні учасників **УПА** та відновленні могил вояків визвольних змагань у селах Годин, Гусаків, Стоянці, Крукеничі, Хоросниця Мостиського р-ну. Нагороджений кількома грамотами і почесною відзнакою «Хрест Звитяги» за заслуги в національно-визвольній боротьбі, в утвердженні та розбудові української держави.

Автор численних статей, листівок, книжки спогадів «Буревії», здійснив літературну обробку спогадів побратима, повстанця Василя Піруса. Пенсіонер, реабілітований.

Бібліографія:

I.

Ярема Ткачук. Буревії. Книга пам'яті. – Львів: В-во «Сполом», 2004. – 368 с.

Пірус В.Л., Ткачук Я.С. Іскра з некутого копита. – Львів, 2006. – 280 с., з іл.

II.

Ігор Мардарович. Голос пам'яті // Вісник Коломиї. – Ч. 63 (457), 1994. – 10 листопада.

Ігор Мардарович. П'ядицька організація ОПВУ // Вісник Коломиї. – Ч. 77 (471), 1994. – 28 грудня.

А Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х – початок 1990-х років. – К.: Вид. ім. Олени Теліги, 1998. – С. 96.

Василь Овсієнко

ХЕЙФЕЦ МИХАЙЛО РУВИМОВИЧ

Хейфец Михайло Рувимович (Heifetz Michael, нар. 18.01.1934, м. Ленінград, Росія).

Письменник, історик. Автор самвидаву, політв'язень. Журналіст.

Народився в родині робітника-електромонтера. 1955 закінчив літературний факультет Ленінградського педагогічного інституту ім. Герцена. Кілька років працював учителем історії та географії в Алтайському краї, згодом повернувся в Ленінград, викладав літературу в середній школі, одночасно навчався заочно в аспірантурі, та звідти його звільнили за «неортодоксальні погляди». Почав писати художню прозу. Із середини 1960-х – професійний письменник, член профкому літераторів, писав історичні романи, літературно-критичні статті, сценарії документальних фільмів, літературно обробляв генеральські спогади. Друкувався в журналах «Костер», «Звезда», «Вопросы литературы», «Аврора» та ін.

У 1973 Х. написав передмову до 5-томного зібрання творів Йосифа Бродського, яке підготував ленінградський письменник Володимир Марамзін для **самвидаву**. Цю передмову («Йосип Бродський і наше покоління») Х. дав на відгук літературознавцеві Юхиму Еткінду та письменникові-фантастові Борису Стругацькому. Згодом, на суді, написання передмови і її «поширення» стало основним епізодом звинувачення проти Х.

Х. був арештований 22.04.1974. Передмова була визнана «наклепницькою», особливо підкреслювався висловлений у ній різкий осуд Х. вторгнення військ Варшавського договору в Чехословаччину. Його також звинуватили у зберіганні літературного і правозахисного **самвидаву** («**Хроніки текущих событий**»), статей і листів Петра Григоренка, Олексія Костеріна, Андрія Амальрика. Справа Х. стала прикладом «чисто-літературної справи КГБ», коли письменника судили за написання статті про літературу.

13.09.1974 Х. був засуджений Ленінградським міськсудом за ст. 70 ч.1 КК РСФСР («антирадянська агітація і пропаганда») на чотири

роки позбавлення волі в колонії суворого режиму і два роки заслання. Йому було обіцяне помилування в обмін на «каяття», однак Х. відмовився (Марамзін, який прийняв таку пропозицію, в лютому 1975 був засуджений умовно).

В останньому слові Х. сказав, що хоче написати книжку про табір. Згодом він писав: *«...мені дали перепустку і творче відрядження в абсолютно заборонено-секретний пункт СРСР — я вважав себе отут спецкором. Я не повинен був — так мені здавалося — впливати на події в зоні, але, навпаки, спостерігати і вивчати їх у природній обстановці, вникати і досліджувати природну логіку поведінки тих, чиє існування в зоні мало не випадковий, як у мене, а професійний характер — дисидентів і адміністрації».*

Термін відбував у **мордовських політичних таборах (Дубравлаг)** — ЖХ-385/17А (пос. Озерний) і 19 (пос. Лесной). Зблизився з вірменськими й українськими політв'язнями (Паруйром Айрікяном, Зоряном Попадюком, Василем Стусом, В'ячеславом Черноволом, Миколою Руденком), брав участь у голодуваннях солідарності з ними (серпень 1975 — з вимогами легалізації Національної Об'єднаної Партії Вірменії, січень 1977 — у п'яту річницю **Другої хвилі арештів** на Україні) і в боротьбі за **статус політв'язня**.

21.04.1977 Х. разом з іншими політв'язнями заявив про явочний перехід на **статус політв'язня** і почав 100-денне голодування за визнання цього статусу адміністрацією таборів. Кинутий за це в **карцер**, де провів загалом сорок діб. У червні склав «Повідомлення про боротьбу політв'язнів Мордовських таборів за статус політв'язня», текст якого був таємно переданий на волю й опублікований у газеті **«Русская мысль»**. Написав і передав на волю кілька книг: автобіографічний твір «Місце і час» про життя в таборі, боротьбу політв'язнів за свої права; «Російське поле» — збірку з трьох інтерв'ю, взятих з політв'язнями (видані на Заході).

У квітні 1978, відбувши табірний термін, Х. етапований на заслання в м. Єрмак Павлодарської обл. Казахстану. Працював учителем у середній школі, потім — методистом у навчальному комбінаті. Продовжував там правозахисну діяльність. 4.11.1978 направив голові КГБ Ю.Андропову заяву з проханням втрутитися в справу багаторічного політв'язня Костянтина Скрипчука. На початку 1979 направив кілька протестів проти суду на Україні над В.Овсієнком. Згодом описав етап на заслання і життя там у книзі «Подорож з Дубравлагу в Єрмак».

У січні 1980 Х. був звільнений з заслання і в березні емігрував в Ізраїль.

Друкувався в російській та українській емігрантській періодиці: у журналах «Континент», «Коло», «Посев», «Трибуна», «Сучасність», а також в ізраїльському російськомовному журналі «Время и мы».

У 1982-1990 працював науковим співробітником у Центрі вивчення східноєвропейського єврейства Єврейського університету в Єрусалимі. Потім цілком присвятив себе журналістиці.

У своїх книгах, написаних у таборі, а також у збірнику нарисів «Українські силуети» і в окремих журнальних публікаціях Х. дав цілісну галерею портретів своїх співтабірників, здебільшого діячів національно-визвольних рухів (українського – В.Стус, В.Чорновіл, М.Руденко, З.Попадюк, В.Овсієнко; повстанці П.Саранчук, М.Кончаківський, М.Жураківський, К.Скрипчук, В.Казновський – у розділі «Святі старики України»; Д.Квецко, Микола Гамула, Микола Гуцул, Федір Дронь – у розділі «Бандерівські сини»; вірменського – Паруй Айрікян, російського – Володимир Осипов, Сергій Солдатов).

Живе в Єрусалимі. Член редколегій журналів «22», «Взгляд на Израиль», «Народ и земля».

Бібліографія:

I.

Михаил Хейфец. Место и время. Еврейские заметки. – Париж: Третья волна, 1978. – 208 с.; Те ж. Пер. на англ. мову: A Time and a Place / M. Kheifets // Index on censorship. – 1979. – № 5. – P.43-51.

Михаил Хейфец. Русский патриот Владимир Осипов // Континент. – 1981. – № 27. – С. 159-214; № 28. – С.134-180.

Михаил Хейфец. Про шпионов // Континент. – 1981. – № 29. – С. 249-259. – Совм. с Э.Кузнецовым.

Михаил Хейфец. Украинские силуэты : [Сб. очерков]. – Б. м.: Сучасність, 1983. – 287 с. – Те ж. Українські силуети. – Там же, 1984. – 237 с. (укр. мовою)

Михаил Хейфец. Военнопленный секретарь: Повесть о Паруйре Айрикяне. – Лондон: ОРІ, 1985. – 238 с. Переклад на вірм. мову.

Михаил Хейфец. Солженицын – глядя из Парижа // Грани. – 1985. – № 137. – С. 305-310.

Михайло Хейфец. Українські силуети // Поле відчаю й надії. Альманах. Упоряд. Романа Корогодського. – К.: 1994. – 396 с.

Михаил Хейфец. Избранное. В трех томах. Харьковская правозащитная группа. – Харьков: Фолио, 2000. – Т. 1: Место и время.

Русское поле. — 272 с.; Т. 2: Путешествие из Дубровлага в Ермак, 1979-1987. — 228 с.; Т. 3: Украинские силуэты. Военнопленный секретарь. — 296 с.

II.

Дело Хейфеца // Литературные дела КГБ: Дела Суперфина, Эткинда, Хейфеца, Марамзина: В приложении: документы о советской цензуре / Под ред. В. Чалидзе. — Нью-Йорк: Хроника, 1976. — С. 39-71.

Марамзин В. Мой друг Михаил Хейфец // Рус. мысль, №3100. — 1976. — 22 апр.

В.Овсієнко. Мордованій союз. // Україна — Ізраїль. Журнал літератури, мистецтва, політики. — 1993, № 2. — С. 108-112. — іл.

В.Овсієнко. Про мого друга. // Еврейские вести. 1993. — № № 23 — 24 (43 — 44). — Грудень.

Сухорукова Інна. Зустріч у Харкові. // Права людини. Інформаційний бюлетень Харківської правозахисної групи. — 2002. — № 22 (278). — 1-15 серпня. — С. 12.

В.Овсієнко. Світло людей: Мемуари та публіцистика. У 2 кн. Кн. I / Упоряд. автор; Худож.-оформлювач Б.Є.Захаров. — Харків: Харківська правозахисна група; К.: Смолоскип, 2005. — С. 50, 60, 70, 81, 117, 141-149, 300-308; кн. 2. — С. 128, 146, 224, 257, 323, 332-334, 336, 337.

Олександр Паповян, Євген Захаров

ХМАРА СТЕПАН ІЛЬКОВИЧ

Хмара Степан Ількович (нар. 12.10.1937 р., с. Боб'ятин, Сокальського р-ну Львівської обл.).

Активіст українського національного руху, відомий політик.

Народився в родині хлібороба. Жахливі сторінки історії українського народу писалися перед його очима, і він з дитинства мріяв стати істориком або правником, щоб боронити його права. Але рано збагнув, що вузівська наука така ж фальшива, як і шкільна: чесна людина неминуче законфліктує з окупаційною владою і це заведе її за ґрати. Попрацювавши в 1955-1959 рр. водієм у Радехові та в Казахстані, Х. вибрав ідеологічно нейтральну професію: 1964 закінчив стоматологічний факультет Львівського медичного інституту, працював у містечку Гірник на Сокальщині. Одружився, батько двох дітей.

У 60-70-х розповсюджував літературу **самвидаву**, переклав на українську мову «Роздуми про мир, інтелектуальну свободу і прогрес» А.Сахарова. Після чергового покосу української інтелігенції – **арештів 1972-1973 рр.**, ув'язнення редактора часопису «Український вісник» В.Чорновола Х. разом з Олесем Шевченком та Віталієм Шевченком узяв на себе тяжкий і небезпечний тягар його відновлення. 7-8 номер його був готовий у 1974. Фотоплівка з **УВ** була передана на Захід, там журнал було видано, перекладено на англійську мову. Він став одним із найважливіших джерел історії політичних репресій середини 70-х років. Матеріали цього випуску, зокрема, фундаментальне дослідження Х. під псевдонімом Максим Сагайдак «Етноцид українців в СРСР», відрізнялися від попередніх виразно політичним, антиімперським і антикомуністичним характером. Дослідження побудоване на фактах історії та демографічній статистиці. Роберт Конквест назвав працю Х. непересічним явищем у політичній думці тогочасної України. Працю тривалий час передавало **радіо «Свобода»**.

Видавці **УВ** не були відомі КГБ як активісти національно-демократичного руху, але за підозрою навесні 1975 в Х. було проведено обшук, приводом для якого став «сигнал» про його ніби-то приватну

лікарську практику. Три місяці тривало слідство, але за відсутністю доказів справу закрили. Х. зрозумів натяк і на деякий час припинив небезпечну діяльність. Уже готовий 9-й випуск **УВ** зі статтею Х. «Голос із пекла», де він критикував безпринципну політику Заходу щодо СРСР, потрапив у руки КГБ при спробі передати його на Захід.

31.03.1980 р. Х. був заарештований і разом з О.Шевченком та В.Шевченком і 15 – 24 грудня засуджений Львівським обласним судом за ч.1 ст. 62 («антирадянська агітація і пропаганда») та ст. 150 («приватне підприємництво») КК УРСР до 7 р. таборів суворого режиму та 5 р. заслання з конфіскацією майна. Йому інкриміновано видання **УВ**, написання праці «Етноцид українців в СРСР», ведення розмов «з метою підприву радянської влади».

Карався Х. в сумнозвісних **пермських концтаборах** суворого режиму ВС-389/35 (ст. Всехсвятська) та № 36 (с. Кучино) Він і там борвся проти порушень прав людини, що призводило до додаткових покарань. За 7 р. Х. відсидів у **карцерах** та **ПКТ** (приміщення камерного типу) загалом 302 доби, мав лише одне побачення з родиною. Х. відмовився писати покаяння заяву, однак 12.02.1987 р., за півтора місяця до закінчення табірної терміну, був «помилований».

Уже 23.04.1987 Х. брав участь у прес-конференції з іноземними журналістами. 12.03.1988 Х. був затриманий при посадці в літак до Москви – він мав летіти на Міжнародний семінар з гуманітарних проблем. Текст доповіді вилучили, в літак Х. не пустили.

З проголошенням 7.07.1988 **Української Гельсінкської Спілки (УГС)** Х. стає одним із п'ятьох членів її Виконкому. У липні ж брав участь у Львівській **Нараді представників національно-демократичних рухів народів СРСР** як член **Українського комітету захисту політв'язнів** та член Виконкому **УГС**. У травні – жовтні 1989 р. як член **Комітету захисту Української Греко-Католицької Церкви** Х. бере участь в організації голодівки в Москві з вимогою легалізувати репресовану Церкву. 17.09 з його участю у Львові відбувся 250-тисячний мітинг греко-католиків біля Собору Святого Юра. Х. неодноразово був під адміністративним арештом.

У 1990 і 1994 Х. обраний народним депутатом України (працював у Комісії з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин, був членом Комісії, потім Комітету з питань оборони і державної безпеки). Х. наполегливо домагався прийняття **Декларації про державну незалежність** і надання їй статусу конституційного закону, прийняття законів про службу українських юнаків в Україні, про розпуск КПРС/КПУ, конфіскацію її майна, департизацію державних установ і правоохоронних органів.

Під час жовтневого страйку і голодівки українських студентів на площі Жовтневої Революції (пізніше – Майдан Незалежності) в Києві Х. першим із депутатів підтримав їх 13-денною голодівкою.

7.11.1990 р. штатний провокатор полковник міліції Григор'єв і кримінальна злочинниця Любов Жирна за участю численної «групи підтримки», спорядженої відеотехнікою, розіграли провокаційну сцену в підземному переході на Хрещатику. Х. роззброїв Григор'єва. Прокуратура УРСР постановила заарештувати Х. У її постанові про арешт Х. було записано, що після звільнення він «на шлях виправлення не став, скоїв цілий ряд нових злочинів».

Оскільки Х. викривав нечестиві справи комуністичної більшості у Верховній Раді («Група-239», лідер, він же і Голова ВР О.Мороз), вона за відсутности кворуму з порушенням Закону про статус народного депутата 14.11 дала згоду на арешт Х., що й було вчинено 17.11 у приміщенні ВР. 26.11 Х. оголосив голодівку протесту, яку тримав 18 діб. У квітні 1991 Х. знову тримав голодівку. Під тиском національно-демократичних сил справу Х. було припинено 25.08.1991 р., на другий день після проголошення Незалежності.

На Установчому з'їзді УГС, де було створено **Українську Республіканську партію** (Х. – автор цієї назви) його обрано заступником Голови УРП. На Третньому з'їзді УРП у травні 1992 р. Х. заявив про вихід з неї і закликав своїх радикальних прихильників полишити залу засідання. 6-07.06 1992 вони створили Українську Консервативну Республіканську партію. 2001 р. УКРП увійшла в об'єднання «Батьківщина». Народний депутат II скликання (1994). З 02.2001 – член ради «Громадської ініціативи «Форум національного порятунку», представник Громадянського комітету «Україна без Кучми» для ведення переговорів з представниками влади. У 2002 обраний народним депутатом IV скликання за списком БЮТ. Працював у Комітеті з питань регламенту, депутатської етики та організації роботи ВР. Навесні 2005 р. Х. вийшов з БЮТ через конфлікт з питання формування фракції з колишніх соратників Л.Кучми, перейшов у фракцію Української народної партії.

Х. живе в Києві. 19.06.2006 йому присвоєне звання Герой України зі врученням ордена Держави.

Бібліографія:

I.

Український вісник. Випуск VII-VIII. Весна 1974. Самвидавний журнал з України. Редактор Максим Сагайдак. – Париж–Балтимор–

Торонто: Українське видавництво «Смолоскип» ім. В.Симоненка, 1975. – 156 с.

Степан Хмара (Максим Сагайдак). Сьогодні про минуле. «Поклик сумління», Львів, 1993. – 128 с.

Листи з-за ґрат. К: Видання Української Міжпартійної Асамблеї, 1991. – 28 с.

Виступ кандидата на посаду Голови Верховної Ради Української РСР // Радянська Україна. – 1990 – 22 липня.

Дорогою до мрії. Вибрані праці у двох томах. Том I. – К.: Фенікс, 2005. – 464 с., іл. 16 с.; Том II. – К.: Фенікс, 2005. – 628 с., іл. 20 с.

II.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 10-7; 1981: 1, 2, 3, 5-7, 7, 8; 1982: 4-37, 9-11; 1984: 1-17, 2-22, 3-34.

ХТС. – Нью-Йорк, – 1981, вип. 60. – С. 54-61; 1982, вип. 62. – С. 74; 1983, вип. 63. – С. 174.

Касьянов Г. Незгодні., 1995. – С. 147.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 193, 194, 221, 250, 277, 278.

Володимир Каплун

ХОЛОДНИЙ МИКОЛА КОСТЯНТИНОВИЧ

Холодний Микола Костянтинович (нар. 31.07.1939 на Ягідному хуторі, с. Краснопілля Коропського р-ну Чернігівської обл.; за документами – 30.07.1939 р., с. Карильське того ж р-ну – помер у середині лютого 2006 р.).

Поет-шістдесятник, літературознавець, публіцист, перекладач.

З селянської родини. Батько, Костянтин Іванович, 1918 р.н., після війни з Японією 1945 р. не захотів повертатися в колгоспне кріпацтво, залишився в Сибіру біля розкуркулених висланих родичів, де трагічно загинув 1964 р. Мати, Ганна Михайлівна Чуча (1916–16.02.1984), тяжко працювала в колгоспі.

1946 р. Микола пішов у початкову школу на хуторі Стягайлівка, 1953 закінчив Карильську семирічку. Микола так ненавидів Сталіна, що ще десятирічним, у 1949 р., написав і кинув у шкільному коридорі листівку: «Сьогодні помер Сталін. Усі люди моляться Богу».

1950 р. послав свої вірші Павлові Тичині, той кілька років передплачував йому газету «Літературна Україна».

1955 р. Х. виключають з Краснопільської середньої школи за спробу завести вуса. 1.09 газета «Радянська Коропщина» публікує під псевдонімом «М.Петренко» його вірш «Бригадир-нероба». Мусив тікати з села в Миргород, працював там робітником стадіону. Х. дописує до газет, учасник наради робсількорів 1957 р., записує фольклор та надсилає його в Інститут фольклору.

1961 р. Х. закінчив Ромоданівську школу робітничої молоді, вступив на філологічний факультет Київського університету. Познайомився з Іваном Дзюбою. З 1962 р. бере участь у роботі **Клубу творчої молоді «Сучасник»**, виступає на літературних вечорах у Спільноті письменників, у школах, вузах, заводських будинках культури, у парках, брав участь у поході зі смолоскипами до пам'ятника Іванові Франку. Вірші Х. розповсюджуються в **самвидаві**. Їм притаманна іронія, алегоричність, потужний патріотичний пафос. Його рядки стають «крилатими».

У грудні 1962 р. перша збірка Х. «Червоний сон», що мала позитивну рецензію І.Дзюби, знята з плану Держлітвидаву. У грудні 1963 мав перший творчий звіт у будинку СПУ. 1964 р. виступив на Дні філолога в університеті з віршем про «300-ліття возз'єднання України з Росією», у зв'язку з чим декан П.М.Федченко запропонував Х. перейти на вечірній відділ, погрожував виключенням.

У квітні 1965 р. Х. виступив на студентській науковій конференції з доповіддю «Про душу в пісні та про пісню в душі», де позитивно згадував С.Петлюру, У.Самчука. У серпні їздив у карпатське село Шешори на відкриття **пам'ятника Т.Шевченку**, де з В.Чорноволом, Зіновією Франко та іншими влаштував мітинг у зв'язку з забороною відкриття пам'ятника. У вересні 1965 всупереч волі парткому університету Літературна студія ім. Василя Чумака («СіЧ») обрала Х. головою. 5.12.1965 р. Х. критично виступив на обговоренні роману проф. Арсена Іщука «Вербівчани». Наступного дня його виключили з комсомолу і з 5-го курсу. Ночує у знайомих киян, бере участь у багатьох літературних вечорах, читає свої різкі, бунтівні, революційно-романтичні вірші, які користуються великою популярністю. Його вірші публікуються в антології української поезії в Празі.

18–19.04.1966 Х. разом з Ліною Костенко та Іваном Драчем протестував перед Львівським обласним судом, де судили Михайла Осадчого, Мирославу Зваричевську, Богдана і Михайла Горинів. У травні в **самвидаві** поширюється його 90-сторінковий лист до П.Шелеста, де йдеться про порушення **Загальної Декларації прав людини ООН**.

За читання віршів «Монолог Франка» та «Собаки» біля пам'ятника І.Франку в день 50-річчя його смерті 29.05.1966 Х. разом з Олегом Сергієнком, Віктором Ковальчуком та Валерієм Набоком (Набок) був заарештований на 15 діб. У Лук'янівській в'язниці вони оголосили голодівку, їх годували примусово, зі знущанням. Після звільнення Х. видворений з Києва. У червні – жовтні сторожував у радгоспному саду в с. Ново-Олександрівка на Яготинщині, де перекладав з російської на українську рукопис Олени Апанович «Збройні сили України першої половини XVIII ст.».

9.03.1967 Х. звільнений з посади інструктора-методиста Добровеличківського будинку культури Кіровоградської обл. за прилюдне читання віршів, за появу віршів у нью-йоркській антології української поезії «Шістдесят українських поетів шістдесятих років» (упорядник Б.Кравців).

За сприянням кандидата філологічних наук Івана Варченка Х. перевівся в Одеський університет і 1968 р. одержав його диплом. У лип-

ні звільнений з Самгородської школи на Сквирщині – за появу віршів у журналі «Дукля» (Словаччина). Тоді ж на квартирі Віктора Некрасова познайомився з А.Д.Сахаровим і Володимиром Буквоським.

З тематичного плану видавництва «Радянський письменник» 1968 р. знімають збірку Х. «Електростанція життя». У листопаді його вірші публікує газета «Свобода» (США), у грудні – ж. «Сучасність» № 12 та альманах «Північне сяйво» (упорядник Яр Славутич, Едмонтон, Канада). Х. викидають з черги житлового кооперативу «Слово» Спілки письменників, звільняють з роботи в Козинецькій школі.

У 1970 р. Х. пише дисертацію з психолінгвістики «Народ крізь призму його мови» (конфіскована під час обшуку в М.Осадчого в січні 1972 р.). Вірші Х. публікує позацензурний самвидавний журнал «Український вісник» В.Чорновола, називаючи його найпопулярнішим в Україні поетом. Х. входить до редколегії львівського самвидавного журналу «Скриня», складає статут Незалежної спілки письменників. Звільнений з роботи з Микулицької школи на Бородянщині.

У грудні 1971 р. Х. поширює лист до пленуму Спілки письменників України з питань роботи з творчою молоддю. У зв'язку з арештами **шістдесятників** 14.01.1972 р. звертається до лідера Китаю Мао Цзедуна з проханням надати політичний притулок.

20.02.1972 р. Х. заарештований за звинуваченням у проведенні антирадянської агітації і пропаганди (ст. 62 ч.1, головне звинувачення – за збірку віршів «Крик з могили»). Слідчий Л.Берестовський шантажував Х. психіатричною експертизою. 7.07.1972 р. газета «Літературна Україна» під назвою «На терези совісті» опублікувала під прізвищем Х. листа, сфабрикованого КГБ. Автор ніби відрікається від своїх «політично хибних віршів» та осіб, які штовхали його в «антирадянську трясовину». Звільнений зі слідчого ізолятора КГБ УРСР 6.07.1972 на підставі постанови управління КГБ Київської обл. від 5.07.1972 про припинення кримінальної справи.

Викликаний як свідок у справах З.Антонюка (1972) та І.Світличного (1973), Х. намагався їх захищати.

У серпні 1972 р. Х. пише авангардистський маніфест «В одному вагоні, але не в одному ешелоні», намагається створити літературну асоціацію «ЧУМА» («Чуєте? Ми – авангардисти!»).

Після звільнення Х. працював учителем у Вінниці, де 1974 р. створив з місцевими літераторами «Студію Устима Кармалюка» («СУКА»), яка була розгромлена на районній ідеологічній нараді. Зазнавав у Вінниці арештів і необґрунтованих звільнень з роботи.

3 липня 1976 р. Х. жив у м. Остер Чернігівської обл. У листопаді звільнений з посади заввідділом краєзнавчого музею. Працював у школах, звідки його неодноразово звільняли.

1979 р. українська друкарня Ватикану видала книжку «Про душу в пісні та про пісню в душі», вона відзначена почесною премією, 1981 р. перевидана в Канаді та США.

У квітні 1982 р. Х. звинуватили у знищенні статуетки Леніна, портрета Брежнева та рушника «300 років України з Росією» і на 10 діб запроторили у чернігівську обласну **психлікарню**. Робота в школі супроводжується численними доносами, викликами в КГБ, заборонами і звинуваченнями в націоналізмі.

16.02.1984 р. у с. Карильському трагічно загинула мати Х. За поїздки на похорон директор школи записує йому прогул. 17.04. Х. звертається до Президента США Рональда Рейгана з проханням про еміграцію. Районний кагебіст виносить попередження, Козелецький райнарсуд – ухвалу про заборону виїзду Х. за межі м. Остер, він знову звільнений з роботи. 26.04.1986 р. у зв'язку з катастрофою на Чорнобильській АЕС м. Остер опиняється в зоні радіоактивного забруднення, але Х. виїхати звідти не може.

1987 р. Х. ініціює будівництво церкви в рідному селі. 1989 р. створює в Острі осередок **Народного руху України**, піднімає над міськрадою жовто-блакитний прапор. Створює в Козельці районне літоб'єднання імені репресованого письменника Василя Нефеліна. 1990 вступає до Міжнародної асоціації українців.

У червні 1991 р. Х. реабілітований за справою 1972 р. Намагання відновитися на роботі в школі та повернутися в Київ марні. Х. бере участь у численних літературних вечорах у різних місцях, у пресі публікуються його вірші. 1992 р. СБУ повертає Х. вилучені 1972 р. рукописи. У лютому 1993 р. ректор КДУ скасовує наказ 1965 р. про виключення Х.

У березні 1993 р. виходить перша в Україні збірка віршів Х. «Дорога до матері», 23.03 його прийнято в Спілку письменників України, збірку висунуто на здобуття премії ім. Т.Шевченка. У січні 1997 р. Х. присуджено премію та звання академіка творчої асоціації «Бу-Ба-Бу», 1998 р. – премію ім. В.Сосюри (Луганськ).

1998 р. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України створює архівний фонд Х. за № 1348.

11.02.1999 Київський міський суд скасовує постанову Ленінського районного суду м. Києва від 29.05.1966 р. про запроторення Х. до Лук'янівської в'язниці.

Х. написав спогади про А.Горську, В.Некрасова, В.Стуса, книжки про М.Осадчого, Й.Сліпого та ін. Автор низки передмов. Лауреат

літературно-мистецьких премій ім. В.Нефеліна. В.Сосюри, «Благо-віст», Почесної премії Ватикану. Чотири рази його творчість висували на здобуття Шевченківської премії. Член **Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих (ВУТПВіР)** з лютого 2002 р., Національної Співки письменників України з 23.03.1993, голова Козелецької районної організації Всеукраїнського педагогічного товариства ім. Г.Вашенка. 2005 р. нагороджений Почесною грамотою Президії Верховної Ради України. Учасник «Помаранчевої революції».

Помер за нез'ясованих обставин у себе вдома у середині лютого 2006 р. Похований у м. Остер Чернігівської обл. 15.03.2006.

Бібліографія:

I.

Крик з могили. Захалаявні вірші з України. Передмова Юрія Бойка (Блохина). Балтимор – Париж – Торонто, 1969. – 53 с.

Сутеніє в душі. – Париж: Смолоскип, 1969. – 16 с.

(Анонімно). Куди і навіщо біжить вода? // Широке море України: Документи самвидаву з України. Париж – Балтимор: Смолоскип, 1972 р. – С. 311 – 344.

Про душу в пісні та пісню в душі. / Упоряд. Осип Зінкевич. – Балтимор–Торонто: Смолоскип, 1981. – 139 с.

Окопы Виктора Некрасова // В. Некрасов. В самых адских котлах побывал. – М.: Молодая гвардия, 1991. – С. 403-413.

«Пустить мене – прозаїки, поети, патріоти...» (Про В.Стуса) // Березіль, № 8, 1991. – С. 141-160.

Я помер 1972 року // Молода гвардія. – 1991. – 23, 26, 27 квітня. «... у прагненні до сонця трава перемагає асфальт» // Вісті з України. – 1993. – 11–17 березня. (Інтерв'ю).

Дорога до матері. – К.: Український письменник, 1993. – 206 с.

Усмішка Джоконди. – К.: Український письменник, 1995. – 271 с.

Черга у вожді: хто крайній? // Київ. – 1995. – № 4–5. – С. 138 – 146.

Голгофа Михайла Осадчого (Штрихи до портрета). – К.: Український письменник – Вир, 1996. – 128 с.

Каменюк і Петрарка (Долі «внутрішньої еміграції»). – К.: Вир, 1997. – 186 с.

Інтерв'ю з М.Холодним 6.10.1999; запис творчого вечора з нагоди його 60-річчя 13.09.1999 в НСПУ. (Архів ХПГ).

Махно. Симфонія // ж. Кур'єр Кривбасу (Кривий Ріг). – 1999, № 115. – С. 143–159.

Нинішній владі в Україні моя літературна діяльність не потрібна // День. – 1999. – 7 вересня.

Я ще й досі перебуваю на Батьківщині в статусі внутрішнього емігранта // Молода Галичина. – 1999. – 7 вересня.

Чорновіл. Поема-реквієм. – Дрогобич: Коло, 2001. – 34 с.

Великдень за колючим дротом / (Документальна повість про Йосифа Сліпого). – Львів: Кобзар, 2002. – 282 с.

Пам'яті 29-ти. Поема-хроніка. Передмова проф. Михайла Шалати. – Дрогобич: Коло, 2003. – 44 с.

Крути. – Львів: Приватне видавництво Василя Чабана, 2003. – 14 с.

Страшний суд: Поема-прокляття. – Львів: Приватне видавництво Василя Чабана, 2005. – 18 с.

Сто перший кілометр (з неопублікованого). – Дрогобич: Коло, 2004. – 215 с., іл.

II.

Чорновіл В. Твори: У 10-и т. – Т. 2. «Правосуддя чи рецидиви терору?». «Лихо з розуму». Матеріали та документи 1966 – 1969 рр. / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. Лесь Танюк. – К.: Смолоскип, 2003. – С. 90, 105, 353-354.

Славко Смальцюга. Навколо поета Миколи Холодного // Український вісник (самвидав), Випуск III. Жовтень 1970; Те ж: Визвольний шлях. – 1971, Жовтень. – С. 145–155; Те ж: Чорновіл В. Твори: У 10-и т. – Т. 3. («Український вісник», 1970-72). Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. М.Косів. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 330-347; див. також с. 18, 43, 264, 545-347, 412, 426- 427, 496, 554, 601, 608, 775, 885-887.

Дзюба Іван. Забуті – поруч // Літературна Україна. – 1991. – 13 травня.

«Дело № 58095, фп.» // Молодь України, 1994. – 11, 13, 14, 18, 20, 21, 25, 27, 28 жовтня, 1 листопада.

В.Стус. Твори в 6 т. 9 кн. Львів: Просвіта, 1994-99. – Т. 6, кн. 1: 15, 16, 151, 154, 379; кн. 2: 28, 37, 62, 97, 128, 213.

Микола Костянтинович Холодний. Бібліографічний покажчик. – Чернігів: Обласна наукова бібліотека ім. В.Короленка, 1999. – 36 с.

В.Овсієнко. «Вкраїнську оббрехав Голготу...» // Київ. – 1996. – № 2. – С. 8 – 9.

Дзюба Іван. Шістдесятництво як явище, його суспільно-естетична природа, витоки й наслідки // Слово і час. – 1997. – 8. – С. 40–55.

Вольвач П. З когорти шістдесятників: Есе про творчий шлях М. Холодного, висунутого на Шевченківську премію // Кримська світлиця. — 2000. — 3 березня.

Юлія Шкляр. Поетична творчість Миколи Холодного (Монографія). Дрогобич: Коло, 2004. — 66 с.

Чорновіл В. Твори: У 10-и т. — Т. 2. «Правосуддя чи рецидиви терору?». «Лихо з розуму». Матеріали та документи 1966 — 1969 рр. / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. Лесь Танюк. — К.: Смолоскип, 2003. — С. 90, 105, 353-354.

Василь Овсієнко

ЧОРНОВІЛ В'ЯЧЕСЛАВ МАКСИМОВИЧ

Чорновіл Вячеслав Максимович (нар. 24.12.1937, за документами — 1.01.1938, с. Єрки Звенигородського р-ну Черкаської обл. — п. 25.03.1999, м. Київ).

Шістдесятник, видатний діяч правозахисного і національно-визвольного руху 60-90-х років, член Української Громадської Групи сприяння виконанню гельсінкських угод (УГГ), політичний діяч.

Ч. народився в родині сільських учителів. У 1955 закінчив Вільхівецьку середню школу з золотою медаллю і вступив до Київського університету на факультет журналістики. Закінчив його з відзнакою в 1960. Ще в університеті Ч. мав неприємності за свої погляди, з чим пов'язана майже річна перерва в навчанні в 1958. Три роки Ч. працював редактором молодіжних передач на Львівській студії телебачення. У травні 1963 переїхав до Києва, щоб продовжити наукову роботу з історії української літератури. Склав кандидатські екзамени, пройшов по конкурсу в аспірантуру Київського педінституту, але не був допущений до навчання з політичних мотивів. Деякий час Ч. працював на будівництві Київської ГЕС, потім завідував відділом у газеті «Молода гвардія». Розповсюджував літературу **самвидаву**. Разом з І.Світличним, І.Дзюбою, Є.Сверстюком, А.Горською та ін. з 1963 був активним учасником руху **шістдесятників**, співавтором і розповсюджувачем **самвидаву**, організатором і учасником багатьох акцій.

Ч. брав активну участь у діяльності **Київського клубу творчої молоді (КТМ)**.

4.09.1965 Ч. виступив у кінотеатрі «Україна» з **протестом на прем'єрі фільму «Тіні забутих предків»** проти **арештів української інтелігенції**. Його звільняють з роботи, розпочинаються обшуки, допити. У квітні 1966 на закритому політичному процесі у Львові відмовився давати покази проти М. і Б. Горинів і назвав злочинцями прокурора та суддів, за що його звільнили з редакції республіканської газети «Друг читача».

Ч. зібрав інформацію про порушення прав людини і радянського законодавства судовими та слідчими органами і в травні 1966

розповсюдив документальну машинописну книгу «Правосуддя чи рецидиви терору?», за що влітку того ж року був засуджений до трьох місяців виправних робіт. У 1967, вже у Львові, Ч. уклав документальну збірку «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)» – матеріали про репресованих у 1965 р. **шістдесятників**. Книжки вийшли за кордоном. Ч. присуджують міжнародну журналістську премію (Великобританія).

3.08.1967 Ч. заарештовують за звинуваченням у «поширенні наклепницьких вигадок, які паплюжать радянський державний і суспільний лад», за ст. 187-1, ч. 1 КК УРСР. 15.11.1967 він засуджений Львівським обласним судом на 3 р. ув'язнення в таборах суворого режиму (у зв'язку з амністією термін скорочений наполовину). Протестуючи проти вилучення написаних у таборі статей, улітку 1968 провів 48-денну голодівку.

Звільнений у лютому 1969. У тому ж році у відповідь на наклепницькі нападки на І.Дзюбу написав книгу «Як і що обстоює Богдан Стенчук (66 запитань і зауваг «інтернаціоналістові»), де викриває недостойні методи ідеологічної роботи КПРС і її бойового авангарду – КГБ.

У 1970 Ч. розпочинає видавати машинописний журнал «**Український вісник**», який став найважливішим періодичним виданням українського **самвидаву**. До арешту Ч. вийшло 5 номерів. Підготовлений ним 6-й номер видали у Львові Михайло Косів, Ярослав Кендзьор і Алена Пашко. **УВ** містив не тільки інформацію про факти порушень прав людини, але й найважливіші документи **самвидаву**, аналітичні статті й художні твори.

Улітку 1971 Ч. звернувся до Комісії з Прав людини ООН з приводу загрози арештів української інтелігенції, що нависла. У вересні 1971 виступив із листом «До ЦК КП України» на захист В.Мороза, у грудні за його ініціативою створено «**Громадський комітет захисту Н.Строкатої**».

Заарештований під час **другої хвилі репресій в Україні 12 січня 1972**. Дізнавшись із повідомлень газет про свою нібито причетність до «**справи Добоша**», відмовився брати участь у розслідуванні (воно тривало 14 місяців). Оскільки слідство не могло довести, що Ч. був редактором **УВ**, його шантажували арештом дружини Атени Пашко та загрозою арешту сестри Валентини. На знак протесту Ч. 8 днів тримав суху голодівку. 12.04.1973 Львівський обласний суд засудив Ч. до 6 р. позбавлення волі в таборах суворого режиму і 3 р. заслання за ст. 62 ч. 1 КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда»).

Відбував термін у **мордовських таборах ЖХ-385/17-а** (сел. Озерне) і 3 (сел. Барашево). Ч. – організатор і учасник численних акцій

протесту, голодівок, виснажливої боротьби за **статус політв'язня**. По-над половину терміну Ч. провів у **ШІЗО** (штрафний ізолятор) і **ПКТ** (приміщення камерного типу). «Зеківський генерал» – так прозвали його кати, так назвав нарис про Ч. письменник М.Хейфец. Разом з Борисом Пенсоном Ч. написав книжку «Хроніка таборових буднів», яка була опублікована в 1976 в журналі «Сучасність» .

На початку 1978 Ч. відправлений етапом на заслання в сел. Чаппанда (Якутія). Там написав брошуру про боротьбу за **статус політв'язня** в таборах. У 1978 прийнятий до міжнародного **Пен-клубу**. 22.05.1979 Ч. став членом **УГГ**.

У квітні 1980 Ч. заарештований на засланні за сфабрикованим звинуваченням у «спробі згвалтування», ст. 117 КК РРФСР. Тримав 120-денну голодівку протесту. В останньому слові на суді Ч. звинуватив КГБ і міліцію у фальсифікації та закликав суд не брати участі у змові. Був засуджений до 5 р. позбавлення волі. Достроково звільнений у 1983 за протестами прокурора Якутії. До початку «перебудови» працював кочегаром у м. Покровську (Якутія).

У травні 1985 Ч. повернувся в Україну. Працював кочегаром у Львові. Восени 1987 разом з М.Горинем дав інтерв'ю закордонній журналістці, у зв'язку з чим влада розгорнула кампанію за їх видворення з СРСР. Ч. і М.Горинь звернулися до урядів усіх держав, щоб їх не приймала жодна країна. Улітку 1987 Ч. відновив видання **УВ**, який став органом **УГГ**. Ч. ініціював відновлення діяльності цієї правозахисної громадської організації на ширшій платформі, як передпартії, оскільки партію створювати було ще небезпечно. 11.03.1988 разом з М.Горинем і З.Красівським підписав «Звернення до української та світової громадськості» про відновлення діяльності **УГГ**. Разом з Б. і М. Горинями виробив «Декларацію принципів Української Гельсінкської Спілки» і 7.07.1988 оприлюднив її на 50-тисячному мітинзі у Львові. **УГС** стала першою в Україні відкритою опозиційною КПРС організацією партійного типу, яка поставила перед собою завдання ненасильницьким, еволюційним шляхом, розширюючи демократичні свободи, домогтися незалежності. Вона декларувала ідеї відновлення української державності, встановлення українського громадянства, надання українській мові статусу державної, представництво України на міжнародній арені, республіканський госпрозрахунок, плюралізм в економіці, політиці й релігії, свободу сумління, необхідність мати національну армію, права громадян на політичні об'єднання. Головна ідея Декларації: *«Без свободи нації дійсне забезпечення свободи особи неможливе»*.

Ч. – один із трьох робочих секретарів, потім член Виконкому УГС, керівник її інформаційної служби. Брав участь у **нарадах представників національно-визвольних рухів народів СРСР**. У 1988 обраний співголовою Львівського обласного **«Меморіалу»**, на Установчих зборах **Народного Руху України (НРУ)** 8-10.09.1989 обраний членом його Великої Ради.

У березні 1990 Ч. обраний депутатом Верховної Ради України і головою Львівської обласної ради. Восени 1991 був кандидатом на Президента України (23,27% голосів, друге місце). У березні 1992 обраний співголовою **НРУ**, а в грудні того ж року головою. У 1994 і 1998 знову обраний народним депутатом України. Ч. лідер депутатської фракції **НРУ**, член Парламентської асамблеї Ради Європи, шеф-редактор газети «Час-Тайм», лауреат Державної премії ім. Т.Шевченка 1996 в галузі публіцистики (в тому числі за книги, раніше інкриміновані як антирадянські). У зв'язку з 60-річчям нагороджений орденм Ярослава Мудрого.

Одружений, двоє синів (Андрій і Тарас) і чотири онуки.

25.03.1999 Ч. загинув в автомобільній катастрофі поблизу м. Бориспіль.

2000 р. посмертно іменований Героєм України.

Бібліографія:

І.

Лихо з розуму. – Львів: Меморіал, 1991. – 344 с. (Перевидання: Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»). Збірник матеріалів. Уклав Вячеслав Чорновіл. Четверте доповнене і виправлене видання. – Перша українська друкарня у Франції, 1968).

Вячеслав Чорновіл, Борис Пенсон. Хроніка таборових буднів. Михаил Хейфец. Вячеслав Чорновол – зєковський генерал. – К.: Такі справи, 1991. –160 с.

Політика та правда життя. Ч. 1. Призначено дійти (1990-1994). Ч.2. Якщо не я, то хто ж? (1994-1998). К.: 1998. Ч.3. Я б обрав життя, яке прожив... (1998-1999). К.: 1999.

Пульс української незалежності: Колонка редактора / Вступ. Стаття та післямова Леся Танюка. – К.: Либідь, 2000, – 624 с.

Твори: У 10-и т. – Т. 1. Літературознавство. Критика. Журналістика / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. В.Яременка, М. Коцюбинської. – К.: Смолоскип, 2002, – 640 с.: іл.; Т. 2. «Правосуддя чи

рецидиви терору?». «Лихо з розуму». Матеріали та документи 1966 – 1969 рр. / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. Лесь Танюк. – К.: Смолоскип, 2003, – 906 с.: іл.; Т. 3. («Український вісник», 1970-72) / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. М.Косів. – К.: Смолоскип, 2006, – 976 с.: іл.; Т. 4. – Кн. 1. Листи / Упоряд. М.Коцюбинська, В.Чорновіл. Передм. М.Коцюбинська. – К.: Смолоскип, 2005, – 990 с.: іл.; Т. 4. – Кн. 2. Листи / Упоряд. М.Коцюбинська, В.Чорновіл. Передм. М.Коцюбинська. – К.: Смолоскип, 2005, – 1068 с.: іл.

II.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 2-18, 4-11, 5-1, 5-25, 6-2, 7-3, 8-17, 9-21, 10-19, 12-18; 1981: 1, 2, 3, 5, 8; 1982: 1-42, 1-48, 1-49, 1-51, 1-52. 2-15. 3-42, 4-10, 4-38, 6-48. 649, 6-50, 6-51, 6-52. 10-12. 10-23; 1984: 3-14, 6-31, 6-32, 6-33, 6-34, 10-22; 1985: 4-18, 10-25, 12-6.

The Persecution of the Ukrainian Helsinki Group. Human Right Commission. Word Congress of Free Ukrainians. Toronto. Canada: 1980. – С. 17-18.

Укр. Гельс. Група, 1978–1982. – С. 783-938.

Михало Хейфец. Вячеслав Чорновіл – зеківський генерал // Українські силуети. Нью-Йорк: Сучасність, 1983. (Michail Heifetz. Ukrainian Silhouettes. Sucasnist); те ж: Поле відчаю й надії. Альманах. – К., 1994. – С. 225-273; М.Хейфец. Избранное. В трех томах. ХПГ. – Харьков: Фолио, 2000, – т. 3, с. 71 – 106.

І.Лисяк-Рудницький. Історичні есе. Т. 2. – К.: Основи, 1994. – С. 27, 83, 257, 259, 391, 392, 487.

Г.Касьянов. Незгодні., 1995. – С. 61-63, 104-107, 170-172.

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. – С. 26.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 17, 61, 121, 146, 153, 154, 157, 162, 167, 170, 176, 178, 179, 181-190, 206, 220, 225, 262-263, 267-269, 273, 286, 288, 289.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – За покажчиками.

Борис Захаров

ЧОРНОМАЗ БОГДАН ДАНИЛОВИЧ

Чорномаз Богдан Данилович (нар. 9.02. 1948 р., с. Стегніківці Тернопільського р-ну Тернопільської обл.)

Історик, громадський і політичний діяч.

Родом з національно свідомої галицької сім'ї. Батько, Данило Чорномаз, просвітянин і учасник національно-визвольних змагань, був ув'язнений поляками, німцями і двічі большевиками – 1949-56 і 1972-75 рр. Мати, Марія Маличок, у другій половині 30-х рр. керувала сільською жіночою організацією «Берегиня».

1955 Богдан пішов до школи в рідному селі. Цікавився історією. 11-й клас закінчив 1966 р. в Збаражі і поїхав у м. Умань поступати в сільськогосподарській інститут. Не склавши екзаменів, пішов на підготовчі курси. Працював різноробочим у науково-дослідному господарстві при інституті. Познайомився з молодими письменниками-літстудійцями, через них – з колишнім членом Центральної Ради і політв'язенкою Надією Суровцовою. Був вхожий до її дому, брав у неї книжки.

21.06.1967 Ч. призваний до Радянської Армії. Служив у Совецькій Гавані на Далекому Сході, у радіотехнічних військах. У зв'язку з проявами національної свідомості був під контролем спецчастини.

У кінці 1969 р. повернувся в Умань і на початку 1970 вступив на заочний відділ плодоовочевого факультету Уманського сільськогосподарського інституту, повернувся на стару роботу, відтак працював вантажником на торгівельній міжрайбазі, обліковцем і бібліотекарем на учбово-дослідному господарстві інституту, був обраний там секретарем комсомольської організації. Відвідував «салон Н.Суровцової», де познайомився з викладачем Уманського технікуму механізації сільського господарства Кузьмою Матвіюком, зустрічався з Данилом Шумуком, Іваном Світличним, Леонідом Плюшем. Через них мав доступ до літератури **самвидаву**: «Хроника текущих событий», «Собор у риштованні» Євгена Сверстюка, «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Івана Дзюби, «З приводу процесу над Погружальським», журнал «Український вісник» та ін. В обігу була література «розстрі-

ляного відродження», «Історія України-Руси» Михайла Грушевського. Відвідував Уманський літературно-поетичний клуб «Сонячні кларнети». Молоді викладачі уманських інститутів, технікумів, учителі шкіл, студенти під виглядом «відновлення ленінської національної політики» намагалися захищати національну культуру. Читали лекції з історії національно-визвольного руху, проводили семінари, вечори.

Восени 1971 р. Ч. разом з К.Матвіюком, з яким наймали одну кімнату по вул. Інженерній, 15, провели в себе дискусійний вечір з національного питання, на який запросили секретарів комсомольських організацій курсів та факультетів уманських інститутів. Так туди потрапила й майбутня дружина Ч., секретар комсомольської організації фізико-математичного факультету Уманського педінституту Тетяна Литвиненко. Таких дискусій було декілька. Та приміщення прослуховувалося КГБ.

У кінці 1971 р. Ч. виготовив фотоплівку з машинопису праці І.Дзюби «**Інтернаціоналізм чи русифікація?**» і разом з К.Матвіюком почав друкувати відбитки. Щоб не ставити під удар свою господиню, фотолaboratorію перенесли в помешкання працівниці музею Ольги Діденко. Виготовлені екземпляри широко розходилися по Україні.

Уманське відділення КГБ викликало учасників дискусій і вимагало письмових зізнань, погрожуючи виключенням з інститутів. Після такої бесіди Т.Литвиненко пообіцяла припинити спілкування з Ч., але кагебіст Віктор Байда, навпаки, порадив доносити на Ч., що викликало сум'яття в душі дівчини. Вона зізналася в цьому Богданові, після чого їхні стосунки стали ще більш довірливі, вони вирішили 15.07.1972 одружитися. Та 13.07 Ч. був заарештований прямо на роботі в полі. Того ж дня був заарештований К.Матвіюк, у їхньому помешканні в Умані та в домі батька на Тернопільщині, Данила Чорномаза, були проведені обшуки. У Ч., зокрема, був виявлений типографський шрифт, а в садибі батька патрони до карабіна і електродетонатори.

Наречена звернулася в КГБ, де кагебіст Віктор Байда велів їй сказати гостям, які прибули на весілля, що Ч. потрапив у дорожню пригоду і перебуває в лікарні. Весілля відбулося без нього.

Слідство за звинуваченням Ч. і К.Матвіюка у проведенні антирадянської агітації і пропаганди (ч. І ст. 62 КК УРСР) вело Черкаське управління КГБ. Батько Ч., Д.Чорномаз, у серпні т.р. був звинувачений у зберіганні антирадянської літератури і засуджений за ст. 187-І КК УРСР на 3 р. позбавлення волі, а старший брат Ярослав, 1947 р. н., студент-заочник Московського політехнічного інституту нафтової хімії, — за цинічно сфабрикованим звинуваченням у крадіжці теж засуджений до 3 р. Його справу і слідство вів КГБ.

Начальник обласного управління КГБ Дяченко та слідчі схилили Ч. виступити в пресі з покайною заявою в обмін за навчання в інституті й аспірантурі, але він вибрав ув'язнення.

Черкаський обласний суд 16.11.1972 р. виніс вирок – 3 р. таборів суворого режиму для Ч. та 4 р. для К.Матвіюка. Суд був закритим, лише на виголошення вироку були допущені родичі.

Переданий нареченою зимовий одяг Ч. не дали. Він прибув етапом на станцію Всесвятська Пермської обл., де його в туфлях і болонієвому плащі вели під конвоем 2 км по лютому морозі. З обмороженнями ніг і рук два тижні лежав у санчастині табору ВС-389/35, відтак був відправлений у табір ВС-389/36, сел. Кучино Чусовського р-ну, де відбув увесь термін.

У **пермських таборах** спілкувався Євгеном Сверстюком, Левком Лук'яненком, Олесем Сергієнком, Олексою Різниківим (літературне псевдо Різниченко), особливо дружив з 25-літником Грицем Герчаком – повстанцем, художником і музикантом. Мав добрі стосунки з литовцями, євреями. Брав участь у страйку, який виник у зв'язку з побиттям 23.06.1974 р. Степана Сапеляка. Переховував і вивіз на волю екслібриси і малюнки Г.Герчака.

Щоб підтримати Ч. і мати право на побачення, Т.Литвиненко, яка витерпіла багато принижень і погроз, через півтора року таки домоглася оформлення шлюбу. Їх розписали на Різдво 1974 р. За свідків правили наглядачі.

У червні 1975 р. Ч. повернувся в Умань, де за півтора місяця перед тим ураган зруйнував житло дружини. Держава надавала потерпілим квартири, тільки не Чорномазам. Цього довелося домагатися майже два роки. Ч. відмовився брати участь у виборах і погрозив звернутися за допомогою до ООН. Квартиру надали на 5-му поверсі, з видом на Уманську тюрму. Ч. 15 років працював кочегаром.

1977 р. Чорномази надіслали в табір Кучино офіційне запрошення на проживання в себе Г.Герчаку, інакше б його, що не мав родичів в Україні, після звільнення не відпустили б в Україну. Він жив у них 8 місяців, відтак перебрався до Києва, а 1988 р. виїхав у Канаду.

Чорномази часто їздили в Київ, спілкувалися з опозиціонерами. З 1987 р. брали участь у роботі **Українського культурологічного клубу**. Восени 1987 р. Ч. поїхав до Львова, де зустрівся з лідерами Товариства Лева, привіз його статут, на основі якого в Умані створили Товариство «Берегиня», яке очолила Тетяна Чорномаз. Колядували, щедрували, виготовляли саморобні синьо-жовті стрічки, прапорці, прапори.

У 1988 р. Чорномази створили філію **Української Гельсінкської Спілки** спочатку в Умані і довколишніх районах, відтак у всій Черкаській області.

Почувши, що у Вінниці виникла група Народного Фронту (Володимир Мулява, Сім'ячко), уманчани відрядили туди Т.Чорномаз і в листопаді 1988 р. створили в Умані опорний пункт, який на початку 1989 р. став первинним осередком **Народного Руху України**. Формально на перших (установчих) зборах Ч. не очолював осередок, щоб не дати противникам «козирів» (галичанин, політв'язень), але коли влада спробували вплинути на новостворену організацію, інспірувавши (на других же зборах) прийняття нового регіонального Статуту зі зміною назви організації, то ситуацію довелося рятувати тим, що з ініціативи Ч. були проведені нові установчі збори, організація **НРУ** таки була створена, Ч. очолив Уманську крайову організацію, до складу якої входило 6 районів.

Чорномази входили до оргкомітету Установчого з'їзду **Народного Руху України** за перебудову, брали участь в установчих зборах **Товариства української мови**, «Меморіалу», «Зеленого світу», **УРП**.

У 1989 Ч. організував випуск однієї з перших незалежних газет «Червона калина», яка друкувалася в Литві; зі створенням осередку **УРП** почала виходити газета «Тризуб» (редактор Т.Чорномаз). Провідну роль у них грав Ч. Газети виходили регулярно, користувалися великим попитом. Чорномази вклали в них усі власні заощадження.

Після Установчого з'їзду **Української Республіканської партії** (29.04.1990) Чорномази створюють її організації в Умані та в інших районах.

На час відзначення 500-річчя козацтва (літо 1990) в Умані діяла таємна заправка автобусів з Галичини, яку організував Василь Кулич. В Умані зупинялися сотні галичан, які їхали з агітаційною метою на Схід України і з ініціативи Ч. зупинялися в мешканців міста, сприяючи тим самим порозумінню між галичанами і східняками.

11.02.1990 на міському стадіоні в Умані відбувся перший велелюдний мітинг пам'яті жертв репресій і голодомору в Україні (більше 6 тис. людей). Ч. запросив на нього японське телебачення, лідера Народного Фронту Володимира Муляву, дослідника **голодомору** Володимира Маняка й американського вченого Джеймса Мейса. Влада хотіла взяти керівництво мітингом під свою руку і шахрайським способом провести свою резолюцію, та Ч. зумів провести голосування за свій варіант.

За скликання несанкціонованих мітингів Ч. тільки в 1992 р. 7 разів сидів у камері попереднього ув'язнення, його засуджували до штрафів, на сплату яких збирала гроші громадськість міста. Під приміщенням міліції збиралася юрба, яка вимагала звільнення затриманих. На паркані «довгобуду» в центрі міста, який дістав назву «Гайд-паркан», вивішувалися гасла, під ним постійно юрмилися люди. На

чолі демонстрацій ішли з національними прапорами діти Черномазів Роман та Софія, яких вони виховували як українців. Тетяна повідомляла про події на Черкащині на **радіо «Свобода»**, де пізніше стала працювати кореспондентом. Під час виборів першого президента України Ч. був довіреною особою кандидата В.Черновола, відповідав за проведення референдуму і виборів президента в Черкаській обл.

1992 р. Ч. обраний членом Центрального проводу **НРУ**, очолив Черкаську обласну організацію **НРУ**, жив прямо в офісі в Черкасах. На машину, яку вів Ч., було вчинено напад. 1993 р. Ч. виступив на сесії обласної Ради з викриттям корупції директора Черкаського м'ясокомбінату Бабака, представника президента Ястреба, виступив проти призначення корумпованої особи Савченка начальником міліції. 9.04.1993 ввечері на вулиці його вдарили по голові, він 12 годин пролежав без свідомості. Був перебитий ніс, вибиті зуби, стався крововилив у мозок, струс мозку. Лікувався кілька місяців. Підупав зір.

1993-97 рр. Ч. працював у Києві заступником голови, опісля головою секретаріату **ОУН(м)**.

З 1997 р. Ч. безробітний. 1996 р. заочно закінчив історичний факультет Львівського університету імені Івана Франка, захистив дипломну роботу на тему «Діяльність національно-патріотичного підпілля на Уманщині в 1941 – 1945 роках». Наступного року прикріпився як аспірант-здобувач в університеті «Львівська політехніка». У 1996-1998 рр. – голова правління обласного Молодіжного центру історичних досліджень. У 2002 р. опублікував монографію «Діяльність національно-патріотичного підпілля Уманщини у 1941–1945 рр.». У 2005 р. захистив дисертацію на вчений ступінь кандидата історичних наук.

Син Роман, 1977 р.н., та дочка Софія, 1980 р.н., закінчили факультет філології і народознавства Уманського педагогічного університету.

3.09. 1991 р. Ч. реабілітований відповідно до **Закону УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій»** від 17.04. 1991. Живе в Умані.

Бібліографія:

I.

Вірю, що Східна Україна досягне такого ж рівня національної свідомості, як Західна. Інтерв'ю Костя Бондаренка з Б.Черномазом. – За вільну Україну. – 1990. – 26 грудня.

Богдан Черномаз про себе. – Молодь Черкащини, № 19. – 1993. – 15 травня.

За одвічне прагнення волі. Вела розмову Тетяна Кулик. — Україна молода, № 13 (72), 1998. — 14 травня.

Соловки віч-на-віч. — Українське слово, № 44. — 2003. — 5 листопада.

Архів ХПГ: Інтерв'ю ХПГ з Б.Чорномазом 8 грудня 2000 року.

Архів ХПГ: Автобіографічна розповідь Тетяни Чорномаз від 24 грудня 2000 року.

Висновок з висновку: чому «історичну справедливість» підлаштовують під інтереси колишніх енкаведистів? — Українське слово, № 14. — 2001. — 10 січня.

Дисидентство шістдесятих: спадкоємність мети національно-визвольних змагань // Пам'ять століть. Історичний, науковий та літературний журнал, ч. 4. — 2001.

Діяльність національно-патріотичного підпілля на території Уманщини у 1941-1942 роках. Монографія / Рецензенти: док. іст. наук, проф. М.Дмитрієнко, док. іст. наук, проф. І. Войцехівська, док. іст. наук О. Лисенко — Умань: Уманське видавничо-поліграф. підприємство, 2002. — 401 с.

II.

Удар по Голове? — Независимость, № 56 (13632). — 1993. — 14 апреля.

Валентина Васильченко. Ми жили з блакитною мрією: бачити щасливим свій народ і своїх дітей. — Черкаський кур'єр. — 1996. — 19 липня; Те ж: Ее зовут Татьяна. — Независимость. — 1999. — 2 апреля; Те ж: Її ж .

Андрій Юрченко. «День весілля був найсумнішим у моєму житті», — сказала дружина відомого українського дисидента Богдана Чорномаза — Нова доба (Черкаси). — 1999. — 11 березня.

Швець Ольга. Вчинено замах на колишнього політв'язня, уманського опозиціонера Богдана Чорномаза. — Антена, № 28. — 2001. — 25 липня.

Василь Овсієнко

ЧОРНОМАЗ ДАНИЛО ГРИГОРОВИЧ

Чорномаз Данило Григорович (нар. 23.12. 1917 р., с. Стегніківці Тернопільського р-ну Тернопільської обл. – помер у грудні 1988, там же.)

Просвітянин, учасник національно-визвольних змагань, ув'язнений поляками, німцями і двічі большевиками.

Вчився в початковій школі в селі Стегніківці, потім у польській гімназії в Тернополі. Перед закінченням учням запропонували перенести свої метрики з греко-католицької церкви в римо-католицьку. Ч. організував акцію непокори, за що був виключений з гімназії і на кілька днів заарештований (1937 р.).

Ч. вчився на заочних засадах у Відні за фахом експериментальна психологія. Навчання обірвала війна. Перед війною керував сільською спортивною організацією «Луг», яка таємно займалася парамілітарною роботою, тобто військовою підготовкою молоді. Належав до «**Просвіти**», до чоловічої організації «Соколи».

У 1937 р. Ч. одружився з Марією Маличок (на той час очолювала жіноче відділення сільської «**Просвіти**»). Мали дочку Лесю 1941 р.н., синів Ярослава 1947, Богдана 1948, дочок Надію 1960 і Марію 1964 р.н.

Під час війни Ч. був на виборній посаді – секретарем збірної громади. Співпрацював з підпіллям ОУН (підпільне псевдо «Андрій»). З поверненням радянської влади мобілізований на фронт. Через кілька місяців повернувся інвалідом – ліва рука не діяла. Далі співпрацював з підпіллям.

1948 р. Ч. заарештований, засуджений до кари смерті, яку через півроку замінили на 25 р. ув'язнення. Карався в сибірських таборах Нова Чунка, Чуна. У неволі знався з доктором Володимиром Горбовим, з братом Івана Огієнка. Звільнений за амністією 1956 р.

Як інвалід Ч. вже не працював, але підробляв перекладами для Тернопільського медінституту (володів латиною, грецькою, англійською, німецькою, польською мовами). Добре знаючи математику, обраховував для лісгоспу кубатуру лісу, заробив дерева, важкими зусиллями в кінці 60-рр. родиною побудували хату.

Ч. писав спогади, але незадовго до арешту спалив їх. Випадково залишився один аркуш, який став одним із головних обвинувачень проти нього.

У зв'язку з арештом в Умані 13.06.1972 його сина Богдана Черномаза за звинуваченням у проведенні антирадянської агітації і пропаганди у домі Ч. був вчинений обшук, під час якого було вилучено фотовідбиток праці І.Дзюби «**Інтернаціоналізм чи русифікація?**», а за межами обійстя знайдено боєприпаси і детонатори. У серпні 1972 р. Ч. заарештований і за звинуваченням у зберіганні антирадянської літератури засуджений Тернопільським обласним судом за ст. 187-І КК УРСР на 3 р. позбавлення волі. Його син Ярослав, студент-заочник Московського політехнічного інституту нафтової хімії, за сфабрикованим звинуваченням у крадіжці теж засуджений до 3 р. (справу вів КГБ), а син Богдан за ч. І ст. 62 – на 3 р. таборів суворого режиму. Під час слідства Ч. запроторили на експертизу в **психіатричну лікарню**, змушували зробити публічну заяву відносно синів, від чого він відмовився.

Карався в кримінальному таборі в Дніпропетровській області.

Після звільнення жив у с. Стегніківці, де й похований.

Бібліографія:

Вірю, що Східна Україна досягне такого ж рівня національної свідомості, як Західна. Інтерв'ю Костя Бондаренка з Б.Черномазом. – За вільну Україну. – 1990. – 26 грудня.

Архів ХПГ: Інтерв'ю ХПГ з Б.Черномазом 8.12.2000 р.

Архів ХПГ: Автобіографічна розповідь Тетяни Черномаз від 24.12.2000 р.

Василь Овсієнко

ЧУПРЕЙ РОМАН ВАСИЛЬОВИЧ

Чупрей Роман Васильович (нар. 1.07.1948, с. Печеніжин, нині Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.)

Член-засновник Спілки Української Молоді Галичини.

Мама, Гафія Луцак, за Польщі викладала в с. Березів у «Рідній школі». Мала літературу старих видань, давала її читати синові та його друзям, проводила з ними бесіди, що сприяло формуванню їхньої національної свідомості. Мав, зокрема, календар «Червоної калини» за 1936, 1939 рр. З ранніх літ слухав **радіо «Свобода»**, «Голос Америки» — ще з 1961 р. запам'ятав ім'я Левка Лук'яненка, чув про **«Український Національний фронт»**. Прислухався до розповідей старших людей про національно-визвольну боротьбу, про репресії.

1966 р., закінчивши 11-й клас і не вступивши до вищої школи, Ч. поїхав за комсомольською путівкою у Дніпропетровськ, де разом з однокласником Дмитром Гриньківим працював слюсарем-складальником на ремонтному заводі.

1967 р. вступив на факультет автоматики Львівського політехнічного інституту. Був старостою групи. Наїжджаючи до батьків у Печеніжин, спілкувався з друзями-однокласниками. Це коло дуже переймалося національними проблемами, колоніальним становищем України в СРСР. Тривожило наростання русифікації, арешти української інтелігенції, зокрема, Валентина Мороза в 1970 р. Чергова хвиля **арештів**, яка розпочалася в **січні 1972**, спонукала їх зібратися 31.01.1972 в хаті Івана-Василя Шовкового. Дійшли висновку, що їм пора вже якось проявити себе. Спонтанно виникла ідея створити підпільну організацію, остаточною назвою якої **«Спілка української молоді Галичини»**. При цьому були також Дмитро Гриньків, Микола Мотрюк, Дмитро Демидів, Василь Михайлюк, Федір Микитюк, Василь Кузенко. Поклавши руки на колодку ножа, юнаки запрягли на вірність Україні. Керівником організації визнали Д.Гриньківа.

Це була природна реакція на гніт, який відчували всі в українському суспільстві. Створюючи організацію, сподівалися на підтримку населення, яке ще пам'ятало збройну боротьбу УПА.

Програми і статуту організація не встигла виробити, та ціль її була очевидною: продовжувати боротьбу за незалежність України. Члени СУМГ вважали себе спадкоємцями ОУН, та досягати мети мали намір шляхом ідеологічної боротьби, хоча, залежно від обставин, не виключали і збройної. Вони роздобували, читали й обговорювали літературу з історії національно-визвольних змагань, збирали перекази про ОУН, про окремих героїв-краян, записували повстанські пісні.

СУМГ була організована на зразок бойових загонів УПА: нелегальні зібрання в лісі, в горах; кожний член організації мав псевдонім (Ч. – «Хміль»). Збиралися, здебільшого, в церковні свята, часом у лісі, де також вчилися стріляти. Втім, Ч. бував не на всіх зібраннях, бо вчився у Львові.

Восени 1972 члени СУМГ поклали в Печеніжині вінок з синьо-жовтою стрічкою до пам'ятника Олексі Довбушу з нагоди річниці його загибелі.

Організація мала намір виходити на інші терени та на зв'язки з іншими організаціями, навіть закордонними. Ч. мав вивчати настрої студентів і залучати їх до організації. На одні збори він привіз студента Львівської політехніки Богдана Романишина.

Члени організації роздобували – шляхом експропріації – зброю, до чого Ч., втім, не був причетний. Одначе він дав інформацію Д.Гриньківу, що два пістолети є в домі його однокурсника Лотова. Д.Гриньків надіслав листа Ч., натякнувши на операцію «Лотос». Того листа кагебісти й вилучили 15.03.1973.

Організація зазнала провалу, довіривши граверу Тарасові Стадниченку зробити напис її назви на заготовці печатки. Він доніс у КГБ. Д.Гриньків віддав наказ понищити все, що стосується організації, та обшук і затримання для Ч., на відміну від інших членів СУМГ, були цілком несподіваними. 17.03 його відвези до Івано-Франківського КГБ і звинуватили за ст. 56 КК УРСР у «зраді батьківщини». Лише там він згадав виклик декана, який докоряв занепадом ідеологічної роботи в групі, поради профорга вважати за розмови, попередження сина газди, в якого квартирував, про підслуховування ніби за наркоманами.

Ч. ні в чому не зізнався, хіба в явному. На половині слідства справу Ч. було перекваліфіковано на ст. 62 ч.1 («антирадянська агітація і пропаганда») та 64 («створення антирадянської організації»).

Івано-Франківський обласний суд на закритому засіданні, що тривало кілька днів, виніс 9.08.1973 вирок (на його виголошення до-

пустили родичів): як керівник організації, Д.Гриньків був засуджений до 7 р. таборів суворого режиму та 3 р. заслання, Д.Демидів і В.-І.Шовковий – до 5, М.Мотрюк і Ч. – до 4 р.

Потрапив у табір ВС-389/36, що в с.Кучино Пермської обл. Працював на виробництві прасок, набивав шкідливим піском тени.

Ув'язнення стало для Ч. новою школою, адже тут були Левко Лук'яненко, Євген Сверстюк, повстанці Іван Покровський, Микола Курчик, Андрій Турик, політв'язні інших національностей. Брав участь в акціях протесту, голодівках, у боротьбі за **статус політв'язня**, відмові від радянського громадянства, у деяких ланках підготовки й передачі інформації на волю.

На початку лютого 1977 Ч. спровадили до лікарні в зону № 35, щоб підтримати здоров'я перед звільненням. В Івано-Франківському КГБ йому дали настанову, як надалі поводитися, в Печеніжині поставили на рік під адміністративний нагляд.

Не дуже кваплячись до роботи, на вимогу влади влаштуватися, Ч. ходив на підприємства і прямо казав, що недавно звільнився з політичної зони, де сидів як особливо небезпечний державний злочинець. Звичайно, його не приймали. Зрештою влаштувався грати в оркестрі ресторану, та КГБ усунув його звідти. Пішов електриком у комунгосп.

У листопаді 1983 одружився з сестрою В.Шовкового Любою і почав будувати хату. КГБ завимагав підписати статтю, спрямовану проти правозахисників, зокрема, проти Лук'яненка, з визнанням, що його, Ч., втягнули в злочинну діяльність. Ч. відмовився, тому будівництво припинилося. З 1992 р. винаймав помешкання в Коломиї, працював на сирзаводі. 2002 мусив виїхати за кордон на заробітки.

Був членом **Української Гельсінкської Спілки**, відтак з 1990 – **Української Республіканської партії**, один з організаторів **Спілки політв'язнів, «Меморіалу», Товариства української мови** в на Коломийщині.

Має дочку Христину 1985 р.н. і сина Тараса 1988 р.н.

14.07.1993 вирок щодо Ч. скасовано за відсутністю складу злочинів, передбачених ст.ст. 62 ч.2 і 64 КК УРСР.

Бібліографія:

ХТС. Нью-Йорк. – 1974, вип. 33. – С. 35, 36, 47, 65-66; вип. 34. – С. 33; 1977, вип. 45. – С. 41, 50, 56; вип. 47. – С. 104-106; 1978, вип. 48. – С. 61; вип. 51. – С. 70, 93.

Укр. правозах. рух, 1978. – С. 88.

Вісник репресій в Україні. – 1981: 8.

Алексеева Л. История инакомыслия, 1992. – 1992. – С. 11.

Касьянов Г. Незгодні., 1995. – С. 143.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 206-208.

Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція., 2000. – С. 33.

Архів ХПГ: Інтерв'ю з Р. Чупреєм 21.03. 2000 р. в Коломиї.

Василь Овсієнко

ШАБАТУРА СТЕФАНІЯ МИХАЙЛІВНА

Шабатура Стефанія Михайлівна (нар. 05.11.1938, с. Іване-Золоте Заліщицького р-ну Тернопільської обл.)

Художниця декоративно-ужиткового мистецтва, член Української Гельсінкської групи (УГГ).

Із селян. Батько загинув на війні. Мама Анна – народна художниця і майстриня. Стефа закінчила 1961 художнє училище, 1967 – Львівський інститут прикладного та декоративного мистецтва за фахом художник-прикладник. Член Спілки художників України. Гобелени Ш. не раз експонувалися й були високо оцінені пресою. Про її творчість написано в 6 томі «Історії мистецтва України».

Ш. брала участь у роботі **Клубу творчої молоді «Пролісок» (КТМ)**, розповсюджувала **самвидав**. 1970 Ш. разом із групою львівських письменників і художників виступила на захист В.Мороза і добивалася дозволу бути присутньою на його суді.

Заарештована під час **арештів української інтелігенції 12.01.1972** за звинуваченням у проведенні антирадянської агітації й пропаганди. Їй інкримінували, зокрема, розповсюдження машинописних збірок В.Стуса «Веселий цвинтар», М.Холодного «Крик з могили», статті В.Мороза «Серед снігів». 12-13.07.1972 засуджена за ст. 62 ч. 1 КК УРСР до 5 р. ув'язнення в таборах суворого режиму та 3 р. заслання.

Каралася в жіночому таборі ЖХ-385/3-4 в сел. Барашево Теньгушовського р-ну, Мордовія. Ш. брала дуже активну участь в акціях протесту, голодівках, домагалася **статусу політв'язня**, амністії для всіх в'язнів сумління, за що її карали **ШЗО** (штрафний ізолятор) і **ПКТ** (приміщення камерного типу). Усього на її рахунку 115 діб **карцерів** і півтора року **ПКТ**.

Ш. забороняли малювати, у зв'язку з чим жінки-політв'язні оголошували голодівки протесту. Лише 1974 представник Львівського КГБ привіз їй етюдник, фарби, олівці, пензлі та папір. Тому адміністрація табору не відбирала їх.

У кінці 1975 Ш. возили до Львова на «перевиховання». 10 грудня, у **День прав людини**, Ш., як і в попередні роки, оголосила голодівку

протесту проти порушень прав людини в СРСР. Попри наполегливі докори представника Львівського КГБ, Ш. її не припинила. Тоді її пообіцяли, що вона «ще пошкодує» про це.

Зразу ж після повернення до табору, просто на вахті, Ш. оголосили акт про спалення 150 її малюнків, відібраних перед від'їздом, — як «абстрактних» і де зображено табір. На знак протесту Ш. в лютому 1976 відмовилася від роботи. Її спочатку посадили в **карцер**, а в квітні — на півроку до **ПКТ**. Начальник табору Шорін цинічно заявив: *«Ми зараз не розстрілюємо, але в нас є інші способи зробити так, щоб із табору ви живовою не вийшли»*. Ш. оголосила голодівку, яку тримала 12 дів. **Мордовськими таборами** прокотилася хвиля протестів проти знищення інтелектуальної власності (тоді ж були оголошені акти про знищення вишивок Н.Світличної, віршів І.Калинець та В.Стуса).

1976 Ш. надали побачення з матір'ю на одну добу. Воно прослуховувалося. Коли ж розмови не стало чути, сам начальник Мордовського КГБ полковник Дротенко вломився в кімнату побачень і в сутичці відібрав у Ш. ручку й папір з написаним текстом розмови. Дротенко доводив матері, що її донька невинувата, що таких, як вона, слід розстрілювати. Переконавав, що її праць не знищували — лишень ті, на яких зображені в'язні та де були «абстрактні замальовки табору». Дротенко кинув декілька екслібрисів на долівку і розтоптав їх, кричав, що вони призначені для ув'язнених державних злочинців, а екслібрисів письменникам, художникам, дітям — таких не було.

Після такого побачення Ш. знову протестувала проти знищення її робіт відмовою від рабської табірної праці. Її знову покарали **карцером** і **ПКТ**.

На етап Ш. взяли з одиночної камери в Явасі на Різдво 1977. Заслання відбувала в с. Макушино Курганської обл. Працювала в художній майстерні при Будинку культури (оформлення наочної агітації).

У лютому 1979 група політв'язнів і засланих, у т.ч. Ш., підтримала **Українську Гельсінкську Групу**, оголосивши себе її членами. Як такий, що «не стала на шлях виправлення», Ш. після закінчення заслання веліли нікуди не заїжджаючи прямувати до Львова і стати там під адміністративний нагляд. 02.12.1979 вона прибула додому. Однак міліція відмовилася її прописати у власній кооперативній квартирі, де жила її хвора мати — вдова учасника війни. Ш. категорично відмовилася будь-куди виїздити. Рік перебувала під адміністративним наглядом.

У кінці 80-х Ш. активно включилася в національно-політичне відродження. Була активісткою Львівських організацій **Меморіалу**, **Народного Руху України**, брала участь у боротьбі за відродження репресованої **Української Греко-Католицької Церкви**, 1990-95 була депутатом Львівської міськради. З 1991 – голова Марійського товариства милосердя.

Працювала художницею в текстильній промисловості. 1994, як реабілітована, на пільгових умовах одержала приміщення під майстерню. 1999 р. нагороджена Орденом Княгині Ольги III ступеня.

Бібліографія:

I.

Заява від 24.02. 1978 (На захист І.Сеник); Заява (1979 р. про вступ в УГГ) // Українська Гельсінкська Група. 1978-1982. Документи і матеріали. – Торонто–Балтимор: Смолоскип, 1983. – С. 627-628; 939-943.

II.

Укр. Гельс. Група, 1978–1982. – С. 11, 16, 32, 61, 62, 361, 627-628, 746, 748, 749, 939-943.

The Persecution of the Ukrainian Helsinki Group. Human Right Commission. Word Congress of Free Ukrainians. Toronto. Canada, 1980. – P. 48.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 2-19, 7-13, 10-30; 1981: 1, 2, 3, 5, 6, 8.

Касьянов Г. Незгодні., 1995. – С. 10, 23, 86, 122, 127, 129, 170, 203.

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. – С. 26-27.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 102, 143, 190.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т.1. – С. 13, 22, 25, 31, 36, 125, 145, 148, 176-177; Т. 2. – 45; Т. 3. – 81, 94, 101, 113, 155; Т.4. – 73, 76, 81, 116-117, 199, 214.

Ірина Рапп

ШЕВЧЕНКО ВІТАЛІЙ НИКИФОРОВИЧ

Шевченко Віталій Никифорович (нар. 20.03.1934 р. в м. Донецьку).

Журналіст, учасник українського національно-демократичного руху.

Батько Ш. – агроном з-під Конотопа Сумської обл., мати – лікар зі Стародуба Брянської обл., Росія, до війни були членами ВКП(б). Так виховували й сина. До інших політичних поглядів прийшов у кінці 40 – на початку 60-х.

Закінчив факультет журналістики Київського університету в 1956, після чого працював у редакціях газет, в Українському товаристві дружби й культурних зв'язків з зарубіжними країнами. Був офіцером запасу КГБ і членом КПРС. У кінці 50-х та на початку 60-х працював у Невельській міській газеті «Ленинец» на Сахаліні, у 70-х – у РАТАУ в Києві. Перед арештом у 1980 Ш. працював у відділі технічної інформації на заводі «Електронмаш».

У 60-х належав до гуртка з економістом Б.Орловським, інженером А.Матвієнком – розмножували **самвидавські** тексти. Написав дві статті – «Громадою обух сталить» (1964, про єднання всіх національних сил для боротьби проти тоталітарного режиму) і «Національна політика в Чехословаччині очима українця» (1965). У ній Ш. твердить, що національні меншини в Чехословаччині та Югославії мають можливість розвиватися, тоді як в СРСР і Китаї ведеться політика на їх асиміляцію і знищення. Обидва тексти потрапили в КГБ, але тільки другий, як ідентифікований за почерком, увійшов до звинувачення Ш.

1974, після арешту редактора «Українського вісника» (**УВ**) В.Чорновола, С.Хмара відновив його видання. Плівка з випуском 7/8 номера була передана на Захід. Там номер вийшов друком українською та англійською мовами і став одним із найважливіших джерел історії репресій середини 70-х. До С.Хмари підключився київський журналіст О.Шевченко, а через нього Ш. Разом вони розповсюджували № 7/8 **УВ** і підготували матеріали до наступних випусків. Кілька років КГБ не міг розкрити, хто видає **УВ**, можливо, тому, що видавці раніше не брали участі в легальному національно-демократично-

му русі, а також тому, що після обшуку в С.Хмари на початку 1975 вони припинили видання журналу і будь-яку небезпечну діяльність, а вже готовий 9-й випуск після двох невдалих спроб передати за кордон потрапив під час обшуків до рук працівників КГБ.

Для наступного, 10-го числа, **УВ Ш.** написав і передав С.Хмарі в м. Червоноград Львівської обл. статтю «Класова структура радянського суспільства» (класи – партійно-радянська бюрократія, яка колективно володіє засобами виробництва, і трудящі. Обидва класи поділяються на підкласи). Статтю там довелося знищити.

Ш. був заарештований 14.04.1980. Справу **Ш.**, С.Хмари і О.Шевченка розглядав Львівський обласний суд 15-24.12.1980. Родичів підсудних допустили до зали суду лишеень четвертого дня, спершу допитавши як свідків. Нікого більше в залі суду не було. За ст. 62, ч. I, КК УРСР **Ш.** інкримінували: зберігання і розповсюдження **УВ**; авторство праці «Національна політика в Чехословаччині очима українця»; «антирадянські за змістом» записи на полях двох вилучених у нього томів Леніна; за ст. 70 КК РРФСР і за ст. 62 КК УРСР – усна «антирадянська пропаганда», яку **Ш.** вів у кінці 50-х на Сахаліні, а потім у Києві. Свідками виступали партпрацівники з м. Невельська (Сахалін), співробітники РАТАУ, інженери київських заводів. «Антирадянська агітація» полягала в тому, що **Ш.** говорив про погане збереження пам'яток культури, що сільське господарство зайшло в глухий кут, про витратну економічну політику, про штучний **голод 30-х рр.**, про примусову колективізацію. Учений секретар останнього місця роботи **Ш.** на запитання «Невже підсудний не вів на роботі антирадянські розмови?» відповів: «Ми його боялися, адже він – член партії і офіцер запасу КГБ, тому з ним не розмовляли».

Прокурор завимагав для **Ш.** 6 р. таборів суворого режиму і 3 р. заслання. Суд, «враховуючи особу звинуваченого», засудив його до 7 р. таборів і 4 р. заслання. 31.03.1980. Верховний Суд УРСР розглядав касаційну скаргу **Ш.** і залишив вирок без змін.

Термін відбував у 37-му лагпункті **пермських таборів** суворого режиму (сел. Половинка). Брав участь у колективних акціях протесту, в тому числі в страйку 1981, за що карали **ШІЗО** і позбавленням побачень.

Звільнений 05.02.1987. Активіст **Українського культурологічного клубу (УКК, 1987-1988)**, автор низки **самвидавських** статей, в у т. ч. про необхідність відновлення українських і білоруських Православних і Греко-Католицьких Церков, про синьо-жовтий прапор, тризуб та ін.

30.12.1987 у складі редакції відновленого влітку В.Чорноволом «**Українського вісника**» увійшов до відновленої **Української Гельсінк-**

ської Групи, яка влітку 1988 була реформована в Українську Гельсінкську Спілку, а в квітні 1990 – в Українську Республіканську партію. 1997 перейшов до Народного Руху України – найбільшу з українських національно-демократичних партій.

З 1993 – відповідальний секретар православної газети «Наша віра», публіцист.

Бібліографія:

I.

За Церкву рідною мовою. // Український вісник, 1987, випуск 9-10, жовтень-листопад. – С. 240-250.

УКК радикалізує «перестройку»; Пишімо широко, відверто, правдиво!; Перша некомуністична демонстрація; За церкву рідною мовою; Правда про Биківню; Вечір Івана Франка заборонено // Київська весна / Упоряд. і ред. О.Шевченко. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2005. – С. 29-33, 340-344, 414-424, 458-462, 557-559.

Вшанування пам'яті жертв голодомору звело до гурту представників різних конфесій. // Наша віра, 1993, № 17-18 (50-51).

Як вимовляли церковно-слов'янські тексти у стародавньому Києві? // Наша віра, 1995, №6 (86).

Храм на місці Конотопської битви. // Наша віра, 1995, № 7-8 (87-88).

Партія політв'язнів стає Християнською. // Наша віра, 1997, №5 (109).

Не перегризайте гілку, на якій сидите. // Наша віра, 1997, №7 (111).

II.

Український вісник. Випуск УІІ-УІІІ. Весна 1974. Самвидавний журнал з України. Редактор Максим Сагайдак. – Париж–Балтимор–Торонто: Українське видавництво «Смолоскип» ім. В.Симоненка, 1975. – 156 с.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 5-8, 9-19, 9-33, 10-7; 1981: 1, 2, 3, 5-17, 6-26, 7, 8-52, 10.

ХТС. – Нью-Йорк. – 1980, вип. 56. – С. 67; 1981, вип. 60. – С. 54-61; 1982, вип. 62. – С. 74, 132; 1983, вип. 63. – С. 82, 185.

Касьянов Г. Незгодні., 1995. – С. 147.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 194.

ШЕВЧЕНКО ОЛЕСЬ ЄВГЕНОВИЧ

Шевченко Олесь Євгенович (нар. 22.02.1940, м. Сквиря Київської обл.).

Журналіст, учасник національно-визвольного руху, політик.

Батько Ш. — Шевченко Євген Степанович (1898-1989) — учасник Громадянської, Фінської і Другої світової воєн, офіцер-зброяр, уродженець Києва, закінчив заочний Московський фінансовий інститут, у КПРС не був, бухгалтер. Мати — Шевченко Лідія Петрівна, народилася 1907 в Польщі, переїхала в м. Кагарлик 1914, кравчиня, померла 1999.

З 1957 р. працював у колгоспі в с. Бровки Житомирської обл., вчився в технічному училищі в Києві, працював електриком. З 1960 до 1969 Ш. навчався на факультеті журналістики Київського держуніверситету. 1961-64 — служба в армії. Працював літредактором у рекламі, референтом відділу преси Українського товариства культурних зв'язків з зарубіжними країнами, з 1969 до арешту в 1980 — відповідальний секретар редакції «Українського біохімічного журналу» АН УРСР. Із дружиною Шевченко Лідією Миколаївною 1947 р.н. має двох дочок — Мечислава 1967 р.н., канд. архітектури, наук, співроб. Ін-ту урбаністики Унів-ту Вінніпег, Канада; Ярослава 1973 р. н., концертний виконавець, скрипка, педагог.

У 60-х рр. Ш. — учасник студентських протестів проти дискримінації української мови. Поширював **самвидав**. У 1973 — один з організаторів нелегального «Об'єднаного революційного фронту», який проіснував понад рік, не бувши виявленим.

1973-1975, після арешту В.Чорновола, Ш. разом з С.Хмарою, а згодом і В.Шевченком, брав участь у підготовці 7/8, 9 і 10 випусків «Українського вісника». Фотоплівка з випуском 7/8 була передана на Захід, де журнал вийшов друком, був перекладений англійською мовою і став одним із найважливіших джерел історії репресій середини 70-х років. Випуск № 9 не вдалося передати на Захід. Упродовж кількох років видавцям удавалося залишатися невиявленими КГБ

завдяки, можливо, тому, що вони раніше відкрито не брали участі в національно-демократичному русі.

Ш. створив громадський фонд допомоги дітям українських політв'язнів. У 1976 дав згоду О.Мешко працювати неоголошеним членом **Української Гельсінкської групи (УГГ)**, контактував з **Московською Гельсінкською групою**.

Ш. був заарештований 31.03.1980 в Київській міській лікарні № 3, де лікувався у зв'язку з загостренням виразки дванадцятипалої кишки. Упродовж слідства йому відмовляли в медичній допомозі, хоч мав хворе серце і болі в шлунку. 05.04.980, на Великдень, під час допиту у слідчому ізоляторі КГБ стався серцевий напад, знепритомнів. Викликали «швидку допомогу». Ш. подав заяву в прокуратуру зі скаргою на вкрай жорстокі методи слідства, на яку не дістав відповіді. Після того, як Ш. помітив, що в його однокамерника після ранкової каші заплітаються ноги, а сам Ш. став з невідомої причини втрачати пам'ять, він зрозумів, що його «готують» до експертизи у **психіатричній лікарні**, і тому від 10.04 Ш. почав давати покази і підписувати формулювання слідчого в межах пред'явлених йому показів інших допитаних.

Справу Ш., С.Хмари і В.Шевченка (в 16 томах) розглядав Львівський обласний суд 15–24.12.1980. У напівпорожній залі було кілька родичів підсудних (їх допустили тільки на четвертий і п'ятий день засідання, після допиту як свідків). Більше нікого, хто намагався б зайти до зали, не було.

Підсудному Ш. пред'явили звинувачення з багатьох епізодів: збирання, зберігання та розповсюдження документів (зокрема, віршів А.Лупиноса та біографічної довідки про нього) і передача їх С.Хмарі для включення в **УВ**, контакти й обмін матеріалами з О.Мешко, Н.Світличною, В.Шевченком та ін. В останньому слові Ш., щоб надати своїм неповним показам вигляду щирих, розкався у своїй діяльності і висловив готовність зробити відповідну заяву для преси за умови спільного її обговорення підсудними. Суд засудив Ш. до 5 р. позбавлення волі в таборах суворого режиму та 3 р. заслання за ч. 1 ст. 62 КК УРСР. Касаційний суд залишив вирок без змін, за винятком одного епізоду, що значно пом'якшило звинувачення посправника – Віталія Шевченка, хоч не пом'якшило вироку. Однак розлогої касаційної заяви Ш., якою він відкидав і звинувачення, і судовий процес, у Касаційному суді в Києві навіть не було згадано.

У першій половині травня 1981 Ш. взяли на етап, у Харківській пересильній тюрмі тримали у камері смертників. 04.06 прибув у табір ВС-389/36, с. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл. У таборі він брав участь у всіх групових акціях політичного протесту. Багато

разів його позбавляли ларка, побачень, саджали в **карцер** і **ПКТ** («помешеніє критого тіпа» – найсуворіша табірна тюрма).

04.09.1982 р. наглядачі здерли з застудженого Ш. куфайку і вкрутили при цьому хвору руку. На захист Ш. в таборі розпочався загальний страйк політв'язнів. За це Ш. кинули в **карцер**, де тримали 66 діб, даючи їжу один раз на дві доби, не виводячи на роботи. Це був своєрідний каральний рекорд в СРСР. Після цього Ш. перевели в **ПКТ**, звідки перед Новим роком етапували в Київ. У камері слідчого ізолятора КГБ полковник Гончар повідомив Ш., що його дружина Лідія перебуває в лікарні в безнадійному стані як онкохвора. Кагебіст запропонував Ш. подати прохання про помилування, щоб залишитися виховувати своїх дітей, а спершу відзначити в камері Новий рік, як Ш. побажає. Усі пропозиції Ш. відхилив. Тоді до нього привели стареньку матір і його дітей. *«Діти, хто вам потрібен – тато чи ганчірка, об яку вони витиратимуть ноги?»* – *«Тато...»* – сказала старшенька. Ш. був етапований у табір № 37 (сел. Половинка Пермської обл.). У зоні Ш. був кинутий у **ПКТ**, де працював у три зміни зі священником Глібом Якуніним і вченим-фізиком Юрієм Орловим. Згодом з'ясувалося, що в дружини Ш. онкозахворювання не було.

До закінчення 5-річного ув'язнення на Ш. були готові матеріали для нового засудження (про це йому повідомив начальник загону), але смерть Черненка і непевна політика Горбачова завадили цьому.

Заслання відбував у Казахстані, в аулі Жаскайрат на південних пісках Гур'євської обл. 04.05.1985, о третій годині ночі, в сторожку буддільниці радгоспу Жаскайрат, де ночував Ш., увірвалися двоє п'яних з ножем. Ш. вдалося вискочити і схватитися в темряві. Пізніше виявилось, що один був місцевий – Житобай, другий – кримінальник-рецидивіст Ісаєв, який полишив місце заслання (за 30 км) і прибув у Жаскайрат «для знайомства» з Ш. На ці дні травневих свят місцевого міліціонера перевели на чергування в інший аул. Розглядаючи заяву Ш., прокурор Кзилкогінського району погрозливо повідомив Ш., що в нього є підстави вважати, що порізани біля буддільниці першотравневі гасла – це антирадянська акція Ш. Тому Ш. мусив відкликати свою заяву.

Звільнений від заслання 30.04.1987 за ініціативою нового кремлівського керівництва.

В 1987 Ш. працював землекопом у Подільській археологічній експедиції, згодом – відповідальним секретарем «Українського біохімічного журналу». Ш. один із засновників і лідерів **Українського культурологічного клубу (УКК)**. 26.04.1988 **УКК** організував мітинг, присвячений другій річниці Чорнобильської катастрофи, за що Ш. був заарештований на 15 діб і утримуваний без виведення з камери.

Протягом 1987-1988 **УКК** за активної участі Ш. провів чимало резонансних публічних заходів у Києві і став фактичним детонатором майбутніх революційних подій в Україні.

У липні 1988 на русанівському шкільному стадіоні відбулися установчі збори Київської філії **Української Гельсінкської Спілки (УГС)**, де, на пропозицію Вячеслава Чорновола, Ш. обраний її головою. Наприкінці липня 1988, у день призначеного УГС пікету на площі Жовтневої Революції за звільнення з місць позбавлення волі решти політв'язнів – Л.Лук'яненка, М.Горбала, Ю.Бадзя, Б.Климчака та інших, 16 активістів УГС були схоплені опергрупами поодиночці в різних місцях Києва і вивезені за межі міста. Ш. висадили з машини в лісі на Чернігівщині, за 10 км від автобусної траси. Згодом один з опергрупи, звільнений з МВС, зізнався, що мав наказ знищити Ш.

Талановитий лідер і блискучий оратор, Ш. був організатором і ведучим численних мітингів та маніфестацій. Зокрема, 19.11.1989 Ш. був координатором небаченої в Києві 20-тисячної похоронної процесії перепоховання Василя Стуса, Юрія Литвина, Олекси Тихого; 07.11.1994 Ш. був організатором і керівником не санкціонованої владою 14-тисячної Скорботної ходи пам'яті жертв комуністичного режиму по Хрещатику та несанкціонованого мітингу на пл. Жовтневої Революції; Ш. ініціював традицію Урочистої ходи «Борітеся – поборете!» щороку 22 травня від Шевченківської церкви, відновленого храму Різдва Христового на Поштовій площі, до **пам'ятника в парку Тараса Шевченка**; ініціював традицію щорічного відзначення у столиці України 27 серпня дня народження Івана Франка біля його погруддя поруч із драмтеатром і 29 вересня дня народження Михайла Грушевського біля його пам'ятника поруч з будинком колишньої Центральної Ради. До речі, дружина і дочки Ш. є прямими нащадками роду Грушевських.

У виборчій кампанії 1990 Ш. був висунутий кандидатом у депутати Верховної Ради України загальною конференцією викладачів і студентів Київського університету ім. Т. Шевченка, на якій у другому турі таємного голосування переміг ректора університету В. Скопенка. 18.03.1990 Ш. обраний депутатом Верховної Ради України від Голосіївського округу (м. Київ). Працював у комісії з питань державного суверенітету, входив до фракції «Народна Рада». На наступних виборах, 1994 р., Ш. запропонував у своєму окрузі висунутися молодому політові В.Чемерису, а сам пішов у Тарашанський округ, щоб вступити в протисторожство з лідером комуністичної «групи-239» О.Морозом: *«Ми настільки протилежні політики, що не можемо бути в одній Раді: або я, або він»*. Проте тут у другому турі перемога була присуджена О.Морозу.

З 1990 до 1995 Ш. – член Проводу **Української республіканської партії (УРП)**, заступник її голови, голова Київської організації. Був членом Вищої Церковної Ради УПЦ Київського Патріархату, головою Українського Православного Братства Андрія Первозванного. Член **ОУН** з 1995, заступник голови ОУН Миколи Плав'юка (1997-2000). З 1997 – член Центрального Проводу **Народного Руху України**, Українського Народного Руху, Української Народної Партії. Нагороджений Почесною Грамотою Верховної Ради України та, за Указом Президента України В. Ющенка від 26.11.2005, орденом «За заслуги» III ступеня.

Бібліографія:

I.

Етноцид українців в СРСР / Редактор Олесь Шевченко // Український вісник. – Випуск 7-8. – Самвидав, 1974. Наша цель – суверенная Украина // Форум. – Мюнхен, 1989. – №20. – С. 40-49.

Наша цель – суверенная Украина // Форум. – Мюнхен, 1989. – №20. – С.40-49.

Четыре года перестройки. Итоги. Ответы на вопросы журнала // Форум. – Мюнхен, 1989. – №21. – С.9-13.

Украинское хельсинкское сообщество будет партией // Форум. – Мюнхен, 1990. – №22. – С.39-44 с фото.

Як звемося, хто ми є. – Розмову вів Георгій Мамолат. // Молода гвардія. – 1990. – 25 лютого.

Україна та ОУН в сьогоднішні. // Розбудова держави. – 1996, № 11. – С. 5-9.

Я гордий з того, що народився українцем. – Інтерв'ю взяв Тарас Захарук. // Час – Time. –1996. – 2 серпня.

Лук'яненко Левко. Незнищенність / Редактор і упорядник Олесь Шевченко. – Київ: Видавництво «Діокор». – 2003. – 93 с.

Белинский Владимир. Открытие Вликороссии. Роман-исследование /Общая редакция, оформление, название, послесловие – Олесь Шевченко. – Киев: Издательство «Диокор». – 2004. – 240 с.

Київська весна. Документально-публіцистичне видання / Упорядник, редактор, автор Олесь Шевченко. – Київ: Видавництво імені Олени Теліги. – 2005. – 578 с.

II.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 5-8, 9-19, 9-33, 10-7; 1981: 1, 2, 3, 5-17, 6-26, 7, 8-52, 9, 11, 12; 1982: 2-24, 3-16, 4-13, 4-16, 6-26, 7/8-19, 10-29; 1985: 4-19, 9-37, 10-41.

ХТС. – Нью-Йорк. – 1980: вып.56, с.68; вып.57, с.58; 1981: вып.60, с.54-61; 1982: вып.62, с.74,132; 1983: вып.63, с.82,177-183; вып.64, с.75-81.

Вести из СССР. – 1983: 1, с.13; 1987: 3, с.1; 9, с.1; 19/20, с.53; 1988: 7/8, с.43; 9, с.21; 14, с.2; 17/18, с.57; 23, с.18; 1989: 23/24, с.8; 1990: 3, с.38; 4, с.9; 1991: 3, с.1; 7, с.1.

МС.- Вып.45/81.- АС №4497: Сообщение о восстании з/к лагеря в Херсонской обл., о п/з Перм.лаг. №36 Олесе Шевченко, Казанской СПБ, о.Иосифе Михайлове, Анатолии Ильине, Киме Давлетове и Черняховской СПБ Фёдоре Сиденко б.м. н.р. 2-й пол.сент.1981.

МС.- Вып.34/82.- АС № 4731, 8 п/з (В.Нийтсо и др.): Обращение... по случаю 1-ой годовщины смерти п/з Юри Кука. – Перм.лаг. №36, 27.03.1982.

МС.- Вып.11/83.- АС №4873, 10 п/з (Г.Алтунян и др.): «Открытое письмо Президенту США... Р.Рейгану» с просьбой содействовать созданию международной комиссии для инспекции советских полилагерей. – Перм.лаг. №36, весна-лето 1982.

МС.- Вып.12/83.- АС №4875, 12 п/з (Г.Алтунян и др.): «Открытое письмо Папе Римскому Иоанну-Павлу 2». – Перм.лаг. №36, весна-лето 1982.

Biographical Dictionary of Dissidents in the Soviet Union, 1956–1975. – Martinus Nijhoff publishers. – Hague/Boston/London, 1982.

Алексеева Л. История инакомыслия, 1992. – С. 26, 31, фото між С. 64-65.

Краминова Наталья. Возвращение из диссидентов. Политический портрет. // Московские новости. – 1989. – 22 октября. – № 43 (3395).

Лук'яненко Левко. Слово про побратима // Українське слово. – 1994, № 11(2707). – 17 березня.

Когут Орест. Просто українська біографія // Самостійна Україна. – 1994. – 23 – 28 лютого. – № 6 (107).

Касьянов Г. Незгодні., 1995. – С. 147.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 193, 194.

Malinovski Boleslav. Oles Shevchenko. // What's On. – 2005. – August. – No.29. – P. 58.

Malinovski Boleslav. Return to the GULAG. // What's On. – 2005. – December. – No.45. – P. 38 – 41.

Володимир Каплун

ШЕВЧУК АНАТОЛІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Шевчук Анатолій Олександрович (нар. 06.02.1937, м. Житомир)

Письменник. Виготовляв лінотипні набори для самвидаву.

Ш. народився в сім'ї робітника.

Після середньої школи закінчив технічне училище за фахом будівельного майстра, але працювати за фахом не міг через хворобу – ваду серця. Через неї був комісований з армії. Влаштувався на роботу в Житомирську обласну друкарню і став найкращим в області лінотипістом. З юності болісно переживав утиски української мови та культури з боку влади. Завжди був прихильником незалежності.

З 1960 Ш. публікував у республіканській та обласній пресі новели та оповідання. 1962 його творчість обговорювалася в комісії роботи з молодими авторами Спілки письменників України. Підготував для видавництва «Радянський письменник» збірку новел. Є.Сверстюк так відгукувався про творчість Ш. в журналі «Зміна» № 12 за 1962: *«Особливо приємно відзначити, що твори Ш. виділяються серед творів багатьох професіоналів культурною формою, психологічною витонченістю і чистою естетичною звучання».*

1964 Ш. домовився зі львівським мистецтвознавцем Б.Горинем про друкування **самвидаву**. Працюючи в друкарні, Ш. потай виготовляв лінотипний набір текстів, які Б.Горинь відвозив до Львова. А друкувався текст у майстерні одного львівського художника-графіка. 1965 Б.Горинь був заарештований, але набір у Львові не знайшли. Ш. залишився поза підозрою. Однак набір статті **«З приводу процесу над Погружальським»** (щодо підпалу Публічної бібліотеки в Києві 24.05.1964) Ш. закопав на березі річки. На нього випадково натрапили підлітки і віднесли... в КГБ. 23.05.1966 Ш. був заарештований. На слідстві він сказав, що машинопис статті знайшов у бібліотечній книжці, а набрав текст, щоб зробити брошуру, оскільки як книголюб колекціонує всілякі матеріали про бібліотеки. Цієї «легенди» Ш. дотримувався до кінця. А коли стали виявляти його зв'язки зі Львовом – перестав відповідати на запитання.

У жовтні 1966 Ш. засуджений за ч. 1 ст. 62 КК УРСР до 5 р. ув'язнення. Карався в таборах суворого режиму **Дубравлагу** (Мордовія). У таборах входив до української громади, яка складалася з повстанців та молодих дисидентів. Передавав листи з описом життя в таборі про постійні приниження і знущання над в'язнями. Один такий лист із табору № 17, а також трое оповідань і уривки з листів братові Валерію Шевчуку, письменникові, В.Чорновіл вмістив до у збірнику «**Лихо з розуму**» (1967). Неодноразово потрапляв до штрафного ізолятора (**ШІЗО**).

Після звільнення в 1971 Ш. півроку перебував під офіційним наглядом як такий, що «не став на шлях виправлення». Фактично нагляд тривав аж до проголошення незалежності.

Лауреат премії ім. Івана Огієнка 2006 р. Пенсіонер, живе в Житомирі.

Указом Президента України від 26.11.2005 нагороджений орде- ном «За мужність» III ступеня.

Бібліографія:

I.

Вертеп добра і зла. — Житомир, 1991.

Тризна по-домашньому // Вечеря на дванадцять персон: Жито- мирська прозова школа / Упоряд., передм., літ. ред. В.Даниленка. — К.: Генеза, 1997. — С. 86-96.

Шевчук Анатолій. Чорний човен неволі. Оповідання, повість. Бібліотека журналу «Авжеж!», ч. 23. — Житомир, 1999. — 96 с.

II.

В.Чорновіл. Лихо з розуму. — Львів: Меморіал, 1991. — С. 275-293.

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960- 1980-х років. — К.: Либідь, 1995. — С. 58.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. — К.: Вид-во ім. О.Теліги. — 1998. — С. 165, 170.

Архів ХПГ: Інтерв'ю з А.Шевчуком, узятє В.Баумером 1999 р.

Захаров Борис. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956 — 1987). / Харківська правозахисна група. — Харків: Фоліо, 2003. — С. 87, 89-91.

Олексій Василенко. Вручення премії імені Івана Огієнка // Сло- во Просвіти, ч. 17 (342). — 2006. — 27 квітня. — С. 5-6.

ШОВКОВИЙ ВАСИЛЬ-ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ

Шовковий Василь-Іван Васильович (нар. 7.07.1950, с. Печеніжин, нині Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.)

Член-засновник Спілки Української Молоді Галичини.

З селянської родини, причетної до національно-визвольного руху: тітка Шовкова Параска була зв'язковою УПА. Закінчивши 9 класів Печеніжинської школи, 1965 р. вступив у Чернівцьке профтехучилище за фахом столяр-червонодеревець. Там закінчив 11-й клас вечірньої школи, вступив до індустріального технікуму на вечірній відділ, та восени 1969 призваний до війська. Служив у ракетних військах у Криму та на Львівщині. Не маючи прописки в Чернівцях, повернувся до Печеніжина, лише через півроку влаштувався на Коломийський деревообробний завод.

З юних літ був радіолюбителем, регулярно слухав зарубіжні радіостанції, захоплювався зброєю. Коли був ще в у 4-5 класі, зробив самопал, який згодом був у нього вилучений при арешті й інкримінований як вогнепальна зброя.

Наростаюча русифікація, **арешти української інтелігенції**, особливо 1972 р., спонукали до формування в колі колишніх однокласників і друзів переконання, що причиною всіх бід є колоніальне становище України в СРСР. 31.01.1972 в хаті Ш. зібралися Дмитро Гриньків, Роман Чупрей, Дмитро Демидів, Василь Михайлюк, Федір Микитюк, Микола Мотрюк. Наслідком розмови стало створення підпільної організації «Спілка Української Молоді Галичини». Юнаки склали присягу на вірність Україні, поклавши руки на колодку ножа. Керівником організації визнали Д.Гриньківа. Ш. взяв на себе обов'язки керівника служби безпеки.

Члени СУМГ вважали себе спадкоємцями ОУН і ставили за мету незалежність України. Досягати цього мали намір шляхом ідеологічної боротьби, хоча, залежно від обставин, не виключали і збройної.

СУМГ була організована на зразок бойових загонів УПА: нелегальні зібрання в лісі, в горах; кожний член організації мав псевдонім

(Ш. — «Клим»). Ш. повідомляв про висилання зарубіжних радіостанцій. Читали й обговорювали літературу з історії національно-визвольних змагань, збирали перекази про ОУН, про окремих героїв-краян, записували повстанські пісні. Юнацький інтерес до зброї задовольняли шляхом експропріації її там, де вона погано лежала. Так, Д.Гриньків і М.Мотрюк викрали на роботі будівельні пістолети, які Ш. мав переобладнати для стрільби з однієї руки. Ш. і Д.Гриньків викрали карабін, з яким Ш. та І.Чупрей були затримані міліцією, коли йшли в гори, та, на щастя, їхній наплечник не обшукали. На одному з зібрань було створено боївку, керівником її призначено Ш. Вправлялися в стрільбі, записавшись в організацію ДТСААФ, а також з викраденої зброї — самостійно в лісових яругах.

Восени 1972 члени СУМГ поклали в Печеніжині вінок до пам'ятника Олексі Довбушу з синьо-жовтою стрічкою з нагоди річниці його загибелі. Кожен член організації зобов'язаний був залучати нових членів. Ш. привів робітника Коломийського деревообробного заводу Василя Кузенка. Однак ледве вона сягнула критичної для підпільної організації маси 12 осіб (як учнів в Ісуса Христа), як гравер, якого Д.Гриньків попросив написати назву на заготовці печатки організації, доніс у КГБ. Діставши сигнали тривоги, спеціально за для «стукача» скликали збори, де імітували саморозпуск організації. Кожен сам у себе зробив «обшук». Ш. викинув у шкільну вигрібну яму будівельні пістолети. Однак уже 14.03.1973 перший секретар Івано-Франківського обкому КПУ Добрик доповідав В.Шербицькому про викриття організації. Наступного дня, 15.03, були заарештовані Ш., Д.Гриньків, М.Мотрюк, затриманий і за два дні заарештований Р.Чупрей, через місяць — Д.Демидів. При обшуку в Ш. було вилучено згаданий самопал, багато радіодеталей. Фотоплівку, де група була зазнята з карабіном на стрільбах у лісі, Ш. сховав у руці і викинув аж у туалеті в КГБ.

Півтора місяця Ш. тримали в камері-одиночці. Потім була спроба внутрішньокамерного терору через карного в'язня, та Ш. рішуче захистився. Упродовж 2-3 місяців винувалили у «зраді батьківщини» (ст. 56 КК УРСР), шантажуючи карою смерті або 15-літнім ув'язненням. На половині слідства справа була перекваліфікована, Ш. інкриміновані ст. 62 ч.1 («антирадянська агітація і пропаганда»), 64 («створення антирадянської організації»), 140 ч. 2 («крадіжка»), 222 ч.1 («виготовлення і зберігання зброї»), 223 ч.2 («викрадення зброї»).

Івано-Франківський обласний суд на закритому засіданні, що тривало три дні, виніс 9.08.1973 вирок (на його виголошення допустили родичів). Керівник організації Д.Гриньків дістав 7 р. таборів суворого режиму та 3 р. заслання, Ш. і Д.Демидів – 5, М.Мотрюк і Р.Чупрей – 4 р. ув'язнення.

Карався в **пермському політичному таборі** ВС-389/35, що на ст. Всехсвятська. Працював токарем. Брав активну участь у всіх акціях протесту, голодівках, зокрема, в акції відмови від громадянства – після **Гельсінкської наради 1975 р.**, у тривалій боротьбі за **статус політв'язня**, під час прийняття брежнєвської конституції (7.10.1977) – в тиждневій акції мовчання.

Упродовж двох років вів табірну хроніку: дрібно переписував креслярським шрифтом тексти заяв для передачі на волю. Передавав, зокрема, на побаченні через свою матір. Попавшись на переписуванні, мусив з'їсти папір. Надалі за ним пильнували так, що не можна було й листа написати. Однак і після цього, в грудні 1976, за кордон вийшло його інтерв'ю, взяте І.Калинцем. Воно було опубліковане українською пресою в США, звучало по **радіо «Свобода»**.

Перед звільненням 1978 р. етапований в Івано-Франківськ, де в КГБ його шантажували згаданим інтерв'ю. У Печеніжині взятий під адміннагляд, який продовжували до трьох років, хоч порушень режиму не було, хіба що одного разу спізнився на 15 хв. через затримку автобуса.

1979 переховував у себе викраденого з психлікарні поета Тараса Мельничука, з яким знався ще з Уралу. Переписував і переховував його вірші. 8.02. 1979 у Ш. був обшук у справі Т.Мельничука. Шукали ніж, але перебирали папери й книжки.

У листопаді 1983 Ш. пред'явили в КГБ переписані його рукою ще в неволі заяви В.Марченка. Він не зізнався.

Працював у комбінаті комунальних підприємств слюсарем, потім токарем.

У листопаді 1983 одружився. Має дочок Оксану 1985 р.н. та Наталку 1992 р.н.

Брав участь у створенні **УГС, Всеукраїнського товариства політв'язнів і репресованих, НРУ** (деякий час був головою організації на комбінаті), **УРП**.

Постановою Верховного Суду України від 9.07.1994 вирок частково скасований за відсутністю складу злочинів, передбачених ст.ст. 62 ч.2 і 64 КК УРСР.

Живе в с.Печеніжин.

Бібліографія:

ХТС. – Нью-Йорк. – 1974, вип. 33. – С. 35, 36, 47, 65-66; вип. 34. – С. 33; 1977, вип. 45. – С. 41, 50, 56; вип. 47. – С. 104-106; 1978, вип. 48. – С. 61; вип. 51. – С. 70, 93.

Укр. правозах. рух, 1978. – С. 87, 131, 424.

Алексеева Л. История инакомыслия, 1992. – С. 11.

Касьянов Г. Незгодні., 1995. – С. 143.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 206-208.

Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція., 2000. – С. 38, 124.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т. 2. – 46; Т.3. – С. 163.

Микола Горбаль. «Хроника «Архипелага ГУЛАГ». Зона 35 (За 1977 г.)». – Зона, ч. 4. – 1993. – С. 137, 141-143.

Архів ХПГ: Інтерв'ю з В.-І.Шовковим в Печеніжині 21.03. 2000 р.

Василь Овсієнко

ШУМУК ДАНИЛО ЛАВРЕНТІЙОВИЧ

Шумук Данило Лаврентійович (нар. 30.12.1914 в с. Боремщина Володимир-Волинського повіту, Польща, нині Любомльського р-ну на Волині – п. 21.05.2004, м. Красноармійськ Донецької обл.)

Учасник національно-визвольної боротьби 30-80 рр., член Української Гельсінкської групи, автор самвидаву. 42 роки, 6 місяців і 7 днів ув'язнення в польських, німецьких і російських тюрмах, таборач, на засланні.

17-ти літ Данило розпочав боротьбу з польським окупаційним режимом, вступив у Комуністичну партію Західної України. Зазнав кілька арештів. За наполяганням хворої мами одружився, але через два місяці, 20.01.1934, був заарештований у п'яте і за розповсюдження комуністичної літератури та організацію селянського страйку засуджений на 8 р. ув'язнення. Дочку Віру дружина показала йому на 15-хвилинному побаченні.

Це були роки не лише страждань, але й інтенсивного навчання «невільника комуністичної доктрини», адже в польських тюрмах дозволялося одержувати навіть комуністичну літературу, там діяв «комуністичний університет». Коли 1938 р. сталінський Комінтерн розпустив Компартію Польщі, а в її складі й КПЗУ, звинувативши в «націоналістичному ухилі», комуністи були прирівняні до карних в'язнів. На знак протесту вони не приймали тюремного одягу, сиділи в білизні, тримали голодівки. Ш. звільнений за амністією 24.05.1939, провівши в неволі 5 р. та 4 міс.

Повернувся на батьківщину, викладав у школі географію. Знайомство з радянськими комуністами виявило розбіжності в поглядах, зокрема, на вибори, на примусову колективізацію, то від учителювання він був усунутий, а 15.05.1941 й заарештований радянськими властями «як брат ворога народу». З тюрми призваний у Червону Армію. У складі штрафного батальйону брав участь у боях з вермахтом. У серпні на Чернігівщині комісари роззброїли батальйон як такий, що не викликав довір'я. Беззбройним Ш. потрапив у німецький полон. До осені перебував у концтаборі для військовополонених у м. Хорол на Полтавщині – «ямі смерти», де гинуло 40 тисяч військовополонених.

Організував звіди втечу. Перейшов усю Україну, бачив вимерлі від голоду 1932-33 р. села, розмовляв з людьми, які пережили голод і репресії. Тоді остаточно розпрощався з комуністичними ілюзіями.

Прийшовши до дружини, дізнався, що на нього чатує німецька поліція. Не чекаючи світанку, пішов у мандри Україною. 1943 на своїй батьківщині організував партизанський загін, захищав населення від вивезення в Німеччину, від терору окупантів. 1943 загін влився в **Українську Повстанську армію**. Та через принципові розходження з керівництвом УПА Ш. відмовився брати участь у бойових діях. Його було навіть заарештовано, але вдалося порозумітися зі Службою Безпеки. Викладав на військових курсах економічну географію.

Після повернення на Волинь Радянської Армії Ш. улітку 1944 очолив похідну групу УПА на Житомирщину. З огляду на безвихідь у районі Малина розпустив її. У грудні 1944 заарештований НКВД під Богуславом, був під слідством у Києві, 1945 р. засуджений у Рівному за ст. 54-1, п. «а» і ст. 54-2, п. «а» КК УРСР («зрада батьківщини») до кари смерти через розстріл, яка була через кілька місяців замінена 20-ма роками каторги.

Карався Ш., зокрема, у 3-му каторжному таборі м. Норильська. Був одним з організаторів повстання політв'язнів у червні – вересні 1953, за що переведений до **Владимирської тюрми**. Це повстання Ш. описав у спогадах «За східним обрієм» (вид-во «Смолоскип», 1974).

1956 Ш. звільнений Комісією Президії Верховної Ради, у серпні повернувся додому, однак під тиском КГБ мусив виїхати в Дніпропетровську обл. 19.11.1957 його викликали в КГБ і запропонували співпрацювати з «органами». Відмовився. Наступного дня в його недобудованому помешканні в с. Слов'янка влаштували обшук, а ще через день його заарештували й відвезли в тюрму м. Луцька. Хоча справи як такої в слідства й не було – кілька перехоплених листів, та 5.05.1958 на закритому суді Ш. був засуджений за ст. 54-10 КК УРСР («агітація проти радянської влади») до 10 р. таборів суворого режиму.

Карався у Воркуті, згодом у Тайшеті (сел. Вихорівка). За спогади, вилучені під час обшуку, багато часу провів у **БУРі** (барак посиленого режиму). 1962 переведений у **мордовський табір ЖХ-385/7**, де спілкувався з новим поколінням борців – **шістдесятниками**. Там ще раз, під час обшуку в Михайла Гориня, були вилучені його спогади. 21.10.1967 етапом вивезений у Київ і 20.11 звільнений.

Жив у Богуславі на Київщині, працював сторожем у піонерському таборі, черговим матросом комбінату облаштування пляжів у Києві. 1968 познайомився з Іваном та Надією Світличними, з Євгеном Сверстюком. 1970 закінчив другу частину книги спогадів про пережите, яка вийшла друком на Заході. Спогади передрукувала йому Н.Світлична.

12.01. 1972, під час чергового «покосу» (арештів) української інтелігенції, Ш. знову був заарештований і звинувачений у проведенні «антирадянської агітації і пропаганди» (ст. 62 ч. 2 КК УРСР) та в наданні «завідомо неправдивих показів» (ст. 197 КК УРСР). Під час арешту були вилучені його спогади, а в І.Світличного – лист Ш., який слідство визнавало «програмовим документом».

5–7.07.1972 Ш. був засуджений Київським облсудом до 10 р. тюрми **особливого режиму** та 5 р. заслання. Визнаний особливо небезпечним рецидивістом. Карався в Мордовії, в таборі Сосновка.

10.10.1972 Ш. виклав на папері свою біографію і справу, закінчив її так: «...прошу Президію Верховної Ради СРСР звільнити мене від громадянства СРСР. Мені легше буде помирати... в тяжкій неволі за межами України, не будучи громадянином СРСР». Такі ж заяви подавав 1973 і 1974 рр.

У неволі Ш. брав активну участь у численних акціях протестів, голодівках, хоча хворів і неодноразово потрапляв у лікарню з виразкою шлунка та іншими хворобами. 1978 його визнали інвалідом 2-ї групи. Тоді ж співв'язні Едуард Кузнецов, Олексій Мурженко, Михайло Осадчий, Василь Романюк звернулися до парламенту й уряду Канади з проханням «подесятерити» зусилля на звільнення Ш., бо стан його здоров'я катастрофічний. 3.11.1978 парламент Канади одностайно ухвалив резолюцію клопотати перед урядом СРСР про його звільнення. Однак Ш. належалося відбутися термін повністю.

У лютому 1979 разом з кількома політв'язнями Ш. дав згоду Оксані Мешко на членство в **Українській Гельсінкській Групі**, яка на волі вже практично була розгромлена арештами.

Щоб розірвати зв'язки з волею, 1.03.1980 року всіх 32 особливо небезпечних рецидивістів із Сосновки було етаповано до новоствореного відділку **особливого режиму** табору ВС-389/36-1 (с. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл.). Ш. закінчував термін у таборі суворого режиму ВС-389/35 (ст. Всехсвятська).

На початку 1982 Ш. етапований на заслання в с. Каратобе Уральської обл. (Казахстан), де був під адміністративним наглядом до 4.01.1987. Домагання світової громадськості, парламентарів Канади і США мали той лише наслідок, що після закінчення заслання Ш. зміг виїхати в Канаду, де жив у притулку для самотніх людей у Торонто. Там вийшла його книжка «З ГУЛАГу у вільний світ».

Кілька разів Ш. приїздив в Україну, зокрема, в 1998 році на презентацію своєї книжки «Пережите й передумане». Про нього знято документальний фільм.

28.11.2002 Ш. перебрався у м. Красноармійськ Донецької обл. до дочки Віри Калач, біля котрої й помер на 90-му році життя.

Ш. – нечуваний у світі феномен, що в нашому суспільстві не вельми знаний і зовсім не оцінений українською державою, за яку він боровся.

Бібліографія:

I.

Д.Шумук. За східним обрієм. – Париж-Балтимор, 1974.

Відкритий лист (червень 1979) // Українська Гельсінкська Група. 1978-1982. Документи і матеріали. – Торонто–Балтимор: Смолоскип, 1983. – С. 949-954.

Д.Шумук. Пережите і передумане. Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981). Передм. Н.Світличної. – Детройт: Вид-во «Українські вісті», 1983; Те ж: К. – Вид-во ім. О.Теліги, 1998. – 432 с.

II.

ХТС. – Амстердам. – 1973, вип. 16-27. – С. 359, 394, 459, 473, 508; 1974, вип. 28-31. – С. 18, 22, 23, 46; вип. 32. – С. 87.

ХТС. – Нью-Йорк. – 1976, вип. 39. – 68; вип. 41. – С. 40; 1977, вип. 43. – С. 15; вип. 45. – С. 35, 36, 52; вип. 47. – С. 98, 114, 118, 154; 1978, вип. 48. – С. 52, 68, 69, 71, 72; 1979, вип. 51. – С. 51, 85-86, вип. 53. – С. 82; 1981, вип. 57. – С. 18, 84.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 7-20, 11-17; 1982: 3-20, 10-25; 1984: 10-24; 1985: 9-2, 10-27.

Укр. Гельс. Група, 1978–1982. – С. 11, 16, 18 61, 65, 67, 593, 945-949, 954-958.

І.Лисяк-Рудницький. Історичні есе. Т. 2. – К.: Основи, 1994. – С. 481, 495.

Касьянов Г. Незгодні., 1995. – С. 117, 129, 170, 202.

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. – К.: УРП, 1996. – С. 27.

Русначенко А. Нац.-визв. рух, 1998. – С. 16, 23, 36, 59, 98.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т.1. – С. 17 31 38 133-134 179-181; Т. 2. – С. 44; Т. 3. – С. 12 65 146; Т. 4. – 52, 55, 81, 171, 176, 199, 244.

Ірина Рапп. Василь Овсієнко. Приклад людської мужності та унікальності долі. – Український форум, № 21-22 (225-226), 2004. – 30 червня. – С. 15.

Іван Ольховський. Лицар честі. – Українська газета, № 22 (306). – 2004. – 10 червня. – С. 1, 8-9.

Ірина Рапп, Василь Овсієнко

ШУХЕВИЧ (БЕРЕЗИНСЬКИЙ) ЮРІЙ РОМАНОВИЧ

Шухевич (Березинський) Юрій Романович (нар. 28.03.1933, с. Оглядове Радохівського р-ну на Львівщині).

Заарештований 15-літнім як син Головного командира УПА – майже 40 років у неволі як український націоналіст. Громадський діяч.

Ш. народився в сім'ї Романа Шухевича – згодом генерала Тараса Чупринки, Головного командира Української Повстанської Армії (УПА). 1939 сім'я виїхала в Краків, а 1941 повернулася до Львова.

1945 як члени сім'ї Р.Шухевича заарештовані мати і бабуся Юрія, а його з п'ятирічною сестрою відправили в дитбудинок спочатку в Чорнобиль, згодом у Сталіно (Донецьк). Юрій з дитячого будинку втік у Галичину, через підпілля зв'язався з батьком, а коли 1948 повернувся в Донбас, щоб викрасти сестру, то був заарештований і засуджений «за зв'язок з підпіллям» на 10 р. таборів. Батько загинув 5.03.1950. Юрія привезли з тюрми на опізнання. Тоді він бачив батька востаннє.

1956 Ш. звільнили, та скоро на протест Генерального прокурора СРСР Р.Руденка повернули добувати решту терміну. З його викінченням 1958 Ш., не випускаючи на волю, засудили ще на 10 р. за «антирадянську агітацію і пропаганду». Це покарання Ш. відбував у **мордовських таборах**. Таким чином, звільнився він 1968, без права впродовж 5 р. жити в Україні. Тому Ш. оселився на Північному Кавказі, в Нальчику, де жила його рідна тітка. Працював електриком – цю професію він набув у неволі. Скоро Ш. одружився. Народилися син і донька.

Освіту, за словами Ш., він одержав від ув'язнених разом з ним професорів, філософів, письменників, учених, інженерів, яких тоді було дуже багато по тюрмах і таборах. І в бібліотеках були книги, які на волі давно вже були вилучені з обігу. В'язні-іноземці поширили його світогляд про спосіб і рівень життя в інших країнах.

У Нальчику познайомився і спілкувався з **шістдесятниками**, деякий час жив з сім'єю в помешканні Н.Строкатої.

Утретє Ш. заарештований 14.02.1972 (за іншими даними – 26.03) і засуджений за ч. 2 ст. 70 КК РРФСР («антирадянська агітація і пропаганда») за статтю, яку знайшли при обшуку, «Роздуми вголос» – про перспективи українського національно-визвольного руху в ближчі 10 років. Вона під той час ще не була закінчена. Лише в тюрмі Ш. її дописав, передав на волю, вона дійшла до Львова, але там десь загубилася. Засудили Ш. як особливо небезпечного рецидивіста на 10 р. таборів **особливого режиму** та 5 р. заслання.

Ще в слідчому ізоляторі Ш. написав гнівного листа в ООН, в якому розкриває злочинну систему судів і засуджує тоталітарний режим СРСР, який знищує громадян, що мають національну свідомість. Цього листа Ш. вдалося передати на волю, але копію під час обшуку вилучили. За це 1973 – новий термін: 10 р. тюремного ув'язнення та 5 р. заслання, причому рік, уже проведений у тюрмі, Ш. не зарахували.

У тюрмі в Ш. відкрилася виразка шлунка. Час від часу його відвідують працівники КГБ з пропозиціями співпраці і каюття, та він кожного разу відмовлявся.

До 1979 Ш. перебував у **Владимирській в'язниці**, звідки його перевезли в **Чистопольську в'язницю** (Татарія), де мусив в'язати сітки на овочі.

У лютому 1979 Ш. разом з групою політв'язнів і засланців був оголошений членом **Української Гельсінкської Групи (УГГ)**. Згодом він пояснив, що цього з ним ніхто не узгоджував.

Ш. неодноразово вимагав обслідування лікарями, але мав лише покарання карцером. 1981 р. в тюрмі осліп: у нього катаракта обох очей і відшарування сітківки. Операція, зроблена в Ленінградській лікарні для в'язнів 7.01.1982, була невдалою.

З березня 1983 Ш. утримували в будинку інвалідів у Омській обл.

21.10.1989 Ш. повернувся у Львів. 1991 р. реабілітований. Вважає, що вижити йому допомогли віра й оптимізм. Ш. веде активне громадське життя. 1991-94 рр. був головою Української Міжпартійної Асамблеї, головним командиром Української національної самооборони (УНСО), але вийшов з цих організацій, вважаючи, що їхнє керівництво не дотримується чистоти національної ідеї. Після зміни керівництва УНСО повернувся в неї.

19.06.2006 Ш. присвоєне звання Герой України зі врученням ордена Держави.

Бібліографія:

I.

Ю.Шухевич. Молоде вино – в нові міхи. // Україна, 1991, № 10. – С. 16-18.

II.

Чорновіл В. Твори: У 10-и т. –Т. 3. («Український вісник», 1970-72) / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. М.Косів. – К.: Смолоскип, 2006, – С. 14, 43, 306, 371, 372, 922-924, 931.

Вісник репресій в Україні. – 1980: 9-20, 11-20, 12-14; 1982: 1-38, 2-27, 3-21; 1984: 1-21, 1-34, 3-33; 1985: 1-42, 7/8-11, 7/8-48.

Укр. Гельс. Група, 1978–1982. – С. 11, 16, 61, 959-961.

Укр. Гельс. група, вид. УРП, 1996. – С. 27.

The Persecution of the Ukrainian Helsinki Group. Human Right Commission. Word Congress of Free Ukrainians. Toronto. Canada. 1980. – С. 49.

П.Арсенич. Шухевичі // Шлях перемоги. – 1994. – № 10, 11, 12, 16, 17.

Архів ХПГ: Інтерв'ю Ю.Шухевича від 21.01. 2000 р.

Укр. Гельс. група, в 4 т., 2001. – Т. 1. – С. 31, 160, 182-183; Т. 2. – 48; Т. 3. – 68; Т. 4. – 16, 81, 110, 199.

Ірина Рапп

ЮРЧИК МИКОЛА СТЕПАНОВИЧ

Юрчик Микола Степанович (нар. 17.06.1933 р. в с. Брошнів Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл. – п. 31.08.1998 р. у с. Вигода Долинського р-ну Івано-Франківської обл.).

Член Об'єднаної партії визволення України.

Батько Ю., Степан Юліанович (1901 – 1948), працював на Брошнівському лісокомбінаті, мати, Варвара Федорівна (1902 – 1988), була домогосподаркою.

1947 р. Ю. закінчив 7 класів. Того року його брати Василь (1926 р. н.) та Михайло (1929 р.н.) були ув'язнені за участь в УПА, каралися в Сибіру та на Півночі. 1949 р. маму з синами Миколою (1933), Степаном (1937) та Богданом (1938) навечно вислано в Хабаровський край. 1956 р. сім'я була звільнена і повернулися в Брошнів, але її не прописували, хати не повернули. Поневірялися по чужих оселях.

Ю. служив у Радянській армії в Самборі Львівської обл., згодом працював на Брошнівському домокомбінаті. Тут познайомився з Богданом Тимківим, Іваном Струтинським, Яремою Ткачуком, які вже були членами **Об'єднаної партії визволення України**. Організація існувала з 1955 р. Навесні 1958 р. були прийняті її статут і програма, розроблені Б.Тимківим і доповнені І.Струтинським та В.Плошаком. Організація ставила завдання об'єднати в боротьбі за незалежність України всі верстви населення і домогтися виходу з СРСР, опираючись на Конституцію, яка таке право залишала за кожною республікою. Мали намір зв'язатися з організаціями такого спрямування в інших республіках.

Свою ідеологію **ОПВУ** поширювала власним прикладом, ведучи усну агітацію, беручи участь у художній самодіяльності, пробуджуючи національну свідомість молоді. Друкованих матеріалів не мали, але намірялися придбати друкарську машинку.

Діяли групи в м. Коломиї, с. П'ядики, в Івано-Франківську, у Брошнєві та Вигоді. Кандидатури обговорювали на закритих зборах, потім їм пропонували вступити до організації. Клятва скріплюва-

лася підписом кров'ю. Збиралися в П'ядиках, у Вигоді, Долині, в Коломиї, на час зборів виставляли стійку (охорону), суворо дотримувалися конспірації (були запроваджені псевдоніми, Ю. – «Сила»), тому провалів не траплялося, стеження за собою не зауважували. **ОПВУ** була викрита за доносами двох її членів (Михайло Черевко та Мирослав Масловський). Арешти розпочалися 4.12.1958 р.

На суді прокурор вимагав 5 членам ОПВУ (Б.Германюку, Я. Ткачуку, М.Площаківі, І.Струтинському та Б.Тимківу) кари смерти, але Івано-Франківський обласний суд 10.03. 1959 засудив їх до 10 р. ув'язнення в таборах суворого режиму за звинуваченням у проведенні антирадянської націоналістичної діяльності, ст. 54, п. 1а і п. 11. Ю. та І.Коневи́ч були засуджені до 7 р., В.Площак – до 2 р. Ще 20 членів ОПВУ пройшли свідками.

Ю. карався в **мордовських таборах**.

1965 р. звільнився і поїхав до брата Василя в Красноярський край, працював електрозварювальником в автоколоні. 1967 р. повернувся в Брошнів, але його довго не прописували, не мав роботи. Зрештою влаштувався на Брошнівський деревообробний комбінат електрозварником. Одружився зі Стефанією Іванівною Липовською, виростили синів, Богдана та Романа. Як доброго фахівця, Ю. перевели на будівництво деревообробного заводу в с. Вигода, де одержав квартиру.

Брав активну участь у русі за незалежність.

Похований у с. Вигода.

Бібліографія:

Ігор Мардарович. Голос пам'яті // Вісник Коломиї. – Ч. 63 (457). – 10.11. 1994.

Ігор Мардарович. П'ядицька організація ОПВУ // Вісник Коломиї. – Ч. 77 (471). – 28.12. 1994.

Анатолій Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х – початок 1990-х років. – К.: Вид. ім. Олени Теліги, 1998. – С. 96.

Ткачук Ярема. Буревії: Книга пам'яті. – Львів: В-во «Сполом», 2004. – 368 с.

Архів ХПГ: Листи брата Степана і дружини Стефанії від 2.06.2004 р.

ЮСКЕВИЧ АРТЕМ ВАСИЛЬОВИЧ

Юскевич Артем Васильович (псевдонім – **Юрій Мазепа-Бакаївський**, нар. 2.02.1931 у с. Ратнів, нині Луцького р-ну Волинської обл. – п. 27.01.1982, Таллінн, Естонія).

Інженер. Один з організаторів підпільних організацій «Естонський національний фронт» і «Демократичний рух Естонії», автор, редактор і розповсюджувач самвидаву.

У 1945 родина Ю. переїхала з України в Казань. У 1950, закінчивши школу, вступив у Талліннський політехнічний інститут. 1953 р. залишив навчання, працював інженером-техніком на підприємствах Таллінна. Самостійно вивчив дев'ять мов, перекладав. У 1958–1964 навчався в Талліннському будівельно-механічному технікумі за фахом «автотранспорт». Був позаштатним кореспондентом талліннських російськомовних газет. 1964 вступив у КПРС.

З кінця 1960-х брав участь у діяльності неофіційного дискусійного гуртка, що склався навколо Сергія Солдатова. Щоб уникнути долі членів Всеросійського соціал-християнського союзу звільнення народу (ВСХСОН), який був заарештований 1967 р., об'єднання незабаром перетворилося на підпільну групу.

У вересні 1968 разом із С.Солдатовим написав відгук на роботу Андрія Сахарова «Міркування про прогрес, мирне співіснування й інтелектуальну свободу», що називався «Сподіватися чи діяти», а в жовтні 1969 – програмні документи організації «Демократичний рух Радянського Союзу».

У 1971–1972 брав участь у створенні двох підпільних організацій, що виділилися з «Демократичного руху...» – «Естонського національного фронту» (ЕНФ) і «Демократичного руху Естонії» (ДРЕ). У 1972–1974 за ініціативою Ю. і під його керівництвом створювалися документи ДРЕ, у яких розроблялася тактика організації, намічались практичні кроки на реалізацію курсу боротьби з радянською системою. Автор російського тексту трактату «Стратегія і тактика ДРЕ».

Був редактором **самвидавного** російськомовного журналу «Демократ» (1969–1972, вийшло сім номерів), брав участь у виданні журналу «Демократ Естонії» (естонською мовою, орган ДРЕ). Під різними псевдонімами публікував там свої статті. Під псевдонімом «Юрій Мазепа-Бакаївський» написав книжку «Російський колоніалізм і національна проблема», яка була перекладена з російської мови на естонську. Восени 1972 брав участь у складанні Меморандуму ДРЕ і ЕНФ.

13.12.1974 був арештований. Процес над Ю., С.Солдатовим, Маті Кійрендом, Калью Мятіком і А.Варато відбувся 21–31.10.1975. Винним себе Ю. не визнав, був засуджений Верховним Судом ЕРСР за ст. 68 ч. 1 КК ЕРСР («антирадянська агітація і пропаганда») до 5 р. позбавлення волі в таборах суворого режиму.

Термін відбував у **Дубравлазі** (Мордовія, сел. Лесной, ЖХ-385/19) та Пермській обл. (ст. Всехсвятська, ВС-389/35). Брав активну участь в акціях опору політв'язнів, зокрема, в боротьбі за **статус політв'язня**. Піддавався регулярним покаранням, хоча тяжко хворів.

Після звільнення оселився в Таллінні, протягом року мав адміністративний нагляд. Працював старшим інженером у СКБ «Дезінтегратор». Помер від інсульту.

Похований на Пярнамаеському цвинтарі в Таллінні.

Бібліографія:

«Надеяться или действовать?», отклик на «Размышления...» академика А.Д. Сахарова (07.1968) // Собрание документов Самиздата. — Т.1. — АС №70. — Совм. с С.И. Солдатовым, документ подп.: «Группа эстонской технической интеллигенции».

Vene kolonialism ja rahvuskõsimus [= Российский колониализм и национальная проблема] (не пізніше 1974). — Кдсікіті. — Підп. Mazepa-Bakaivskoi J.

ХТС. — 1975. — Вып. 36, 38; 1976. — Вып. 39, 42, 43; 1977. — Вып. 45, 46, 47; 1978. — Вып. 48, 49; 1979. — Вып. 51, 52; 1980. — Вып. 53, 54, 55; 1983. — Вып. 64. — Див. імен. покажчик у кожному вип.

Судебный процесс по делу Эстонского Демократического движения (Таллинн, 21–31 октября 1975 года). Документ из самиздата. — Нью-Йорк: Хроника-пресс, 1976. — 21 с.

Хейфец М.Р. Українські силуети. — Сучасність, 1984. — (Б-ка прологу і сучасности; Ч. 163). — С. 90, 143, 154, 165, 199; Те ж: Михаил Хейфец. Избранное. В трех томах. Харьковская правозащитная группа. — Харьков: Фолио, 2000. — Том 1. — С. 148-166.

Солдатов С. Зарницы возрождения : Опыт политической борьбы и нравственного просвещения / Political Struggle and Ethical Rebirth // Предисл. А. Авторханова; Введение М. Дьюхерста – with an Introduction by A. Avtorkhanov and Foreword by M. Dewhurst. – Лондон: ОРІ, 1984. – С. 249, 253-256, 258, 266-267, 282, 286.

Lisandusi. Kd. 1. 1984. – Lk. 9-11, 16, 115, 171, 196, 203, 204; Kd. 2. 1984. – Lk. 335, 403.

Валерій Марченко. Листи до матері з неволі. – К.: Фондація ім. Олега Ольжича, 1994. – С. 396-397.

Віктор Нійтсоо. Естонія

ЯКУБІВСЬКИЙ МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ

Якубівський Михайло Михайлович (нар. 21.11.1952 р. в с. Вербівка Ружинського р-ну Житомирської обл.).

Філолог, поет, етнограф, журналіст. Жертва каральної психіатрії.

З родини селян. Дід Герасим і прадід Віцько були розкуркулені і вигнані зі своїх хат. Батько Михайло, 22 років, щойно одружившись, був мобілізований до трудармії, де за прояви протесту засуджений і етапований до Сибіру. Повернувшись до Вербівки, столярував, пройшов війну, встиг побудувати хату, захворів і помер 45-ти років, залишивши дружину Домку з чотирма дітьми. Михайлові було тоді 3 роки, але він досі пам'ятає, як столярував з батьком. Мати 40 років віддала колгоспові. Вона як образ України: знає безліч пісень, успадкованих від своєї матері.

У п'ятому класі на своїй учнівській карті Михайло «відокремив» Україну від СРСР. Старший брат Віталій, талановитий журналіст і поет (1936–2005) читав і коментував йому вірші Т.Шевченка, В.Симоненка. Випускний за 8-й клас твір Я. про Шевченка, негативну його реакцію на окупацію Чехословаччини і читання **роману «Собор» О.Гончара** дитячий психіатр Галина Лашук і психіатр Бондаренко оцінили як небезпечні для влади дії: *«Пусть вас профессор посмотрит»*. І без відома рідних обманним чином у вересні 1968 15-літнього підлітка-відмінника спровадили в Київську **психлікарню** («Глевах»). Там «лечащий врач» Жанна Корецька пильно подивилася хлопцеві в очі: *«У вас такие мысли, такие мысли!»* І Я. видали путівку на все життя: «шизофрения, простая форма», підстрахувавши себе: *«Имеет право поступать в высшие учебные заведения»*.

1970 твір на вступному екзамені в Київському університеті зі згадкою про **роман «Собор»** оцінили як ідейно невитриманий. Рік працював літпрацівником районної газети «Прапор комунізму» в м. Чуднів. Наступного року, хоч мав атестат відмінника, характеристики з редакцій газет і кипу вирізок із публікаціями, у приймальній комісії, побачивши військовий квиток, йому показали на двері: *«Ты смотри,*

больной, а хочет в университете заниматься!» Довелося підробити медичну довідку. Майже три роки успішно навчався на філологічному факультеті, вивчав, окрім рідної, ще й новогрецьку мову. З юних літ писав вірші.

18.03.1974 за окремою постановою Київського обласного суду у справі Є.Пронюка, В.Лісового і В.Овсієнка на факультеті відбулися комсомольські збори, які ошельмували Я. за конспектування трактату І.Дзюби **«Інтернаціоналізм чи русифікація?»** і за те, що не приховував своїх симпатій до заарештованого В.Овсієнка, з яким рік мешкав в одній кімнаті гуртожитку. Професор Маргарита Карпенко сказала: *«Вам потрібно було на Василя заявити, тоді б ви були на коні... А тепер нам треба вести боротьбу за чистоту своїх рядів!»*. Професор Валентина Поважна прорекла: *«Жити в одній кімнаті і не знати, що робиться в портфелі сусіда — це, вибачте, не по-комсомольському!»* З комсомолу його виключили, відповідно з університету теж — 30.03.1974.

Я. спробував улаштуватися журналістом у Житомирі — через два тижні вигнали як неблагонадійного. Улаштувався вантажником на льонокомбінаті. Кагебісти запропонували доносити про настрої робітників. Я. відмовився — і того ж дня, 13.06.1974, на прохідній йому заламали руки й відвезли в КПУ (камера попереднього ув'язнення), потім до Житомирської **психікарні** «на Гуйві». Лікар Павло Кузнецов прописав сильнодіючі нейролептики (галоперідол, сульфазін, трифтазін, аміназін та ін.), після яких не знаєш, на якому світі знаходишся. Прив'язували до нарів. Санітари прозвали його: *«Он Самостійна Україна пішла! Ги-ги...»* Виписали його через три місяці, 05.09.1974, зробивши якісь невідомі ін'єкції, від яких відходив рік: важко було навіть розмовляти. Кагебіст Борис Завальний на запитання, навіщо так познушалися, відповів: *«Це було зроблено в гуманних цілях»*. А інший: *«Дякуй, що живеш... А то зробимо й поіншому: попід тинами з прутиком будеш ходити... Гусей пасти»*.

Коли згодом Я. приїхав у Київ шукати захисту, його запроторили в Київську «Павлівку», де «гуманніший» лікар Данило Брандус підтвердив донос стукачів, що Я. ходив голим у гуртожитку. І утримував його з «буйними».

Усього за рік **психіатричок** Я. одержав понад 500 сильнодіючих ін'єкцій нейролептиків.

Ніхто з уцілілих переполоханих колишніх **шістдесятників**, до яких звертався Я., не зважився допомогти йому.

1976 Я. на вимогу проректора Київського університету Горшкова мусив написати «покаянну заяву», щось на зразок: *«Прийміть мене на заочне відділення філфаку, я більше не буду націоналізмом займатись»*.

Улаштувався позаштатним кореспондентом газети «Київська правда», але не зміг виконати роль брехливого радянського журналіста. 1977 пішов на мізерну зарплату наукового співробітника Музею народної архітектури й побуту. Стародавні хати, церкви й вітражі, спілкування з відвідувачами допомогли пережити брежнєвське мракобісся. Але і звідти за спроби захистити неоціненні експонати, що гинули, звільнили в 1992.

1980 р. одружився. Дружина Людмила, донька Ярослава 1982, син Тарас 1986 р.н.

Через 25 років, 19.08.1993, експертна комісія Асоціації психіатрів України (С.Глузман, В.Чернявський, Н.Вергун) визнала Я. психічно здоровим: *«На підставі вивчення медичних документів і результатів нинішнього обстеження експерти прийшли до висновку, що громадянин Якубівський Михайло Михайлович у період з 1968 до 1975 рр. хронічними психічними захворюваннями (шизофренією) не страждав і ознак психічних хвороб в даний час не виявляє».*

У зв'язку з низкою публікацій у пресі, виступів по радіо й телебаченню про радянську каральну психіатрію Я. звертався до прокуратури з вимогою реабілітації. Але нинішні функціонери прокуратури не вважають Я. репресованим (*«...знаходження Вас на лікуванні у психоневрологічних лікарнях не є примусовими заходами медичного характеру...»*). Згідно з **Законом України про реабілітацію жертв репресій від 17.04.1991** р. такими вважаються тільки засуджені.

Працював журналістом, був безробітним, працював референтом народних депутатів України.

Живе в Києві.

Бібліографія:

I.

Фабрика душоубства // Зона, 1992, №3. — С. 191-201.

Недожите й пережите // Самостійна Україна. — 1994. — 01-07 березня.

...Я людина, не амеба. Вірші. Передмова Дмитра Павличка «З родини чесної, патріотичної» // Київ, 1996, № 7-8. — С. 24-33.

Рани і скорпіони, або дурдом — школа комунізму. Розповідь про себе, щоденникові записи, свідчення // Розбудова держави, 1996, №12. — С. 49—57.

Вірші // Боян. Поезії-97. — К.: Український письменник, 1997.

Мені потрібно тільки волі // Зона, 1993. – С. 117 – 124.

II.

Повідомлення про зняття з М.Якубівського психіатричного діагнозу // Робітнича газета, Киевские ведомости. – 1993. – 3 вересня; Вечірній Київ. – 9 вересня.

Микола Хрієнко. Як ставили діагноз – «шизофренія» за часів Брежнєва // Молодь України. – 1993. – 10 грудня.

Василь Овсієнко. Двадцятип'ятилітник // Його ж. Світло людей: Мемуари та публіцистика. У 2 кн. Кн. 2 / Упорядкував автор; Худож.-оформлювач Б.Є.Захаров. – Харків: Харківська правозахисна група; К.: Смолоскип, 2005. – С. 77- 82.

Василь Овсієнко

Глосарій

Тексти Глосарію, щодо України, підготовлені Євгеном Захаровим, Осипом Зінкевичем, Іриною Рапп, Василем Овсієнком. Тексти загального значення щодо СРСР запозичені з російської частини Словника, підготовлені НІПЦ «Меморіал» (Москва) і перекладені українською Василем Овсієнком.

АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Акт проголошення незалежності України – державний акт Верховної Ради УРСР, прийнятий 24.08.1991, підтверджений всенародним референдумом 1.12.1991 р. Ним проголошувалася незалежність самостійної української держави – України. Віднині територія України стала неподільною і недоторканною, на її території мають чинність виключно Конституція і закони України.

Автором тексту, який був прийнятий майже одностайно, був Л.Лук'яненко.

АКЦІЯ ПРОТЕСТУ НА ПРЕМ'ЄРІ ФІЛЬМУ «ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ»

Акція протесту на прем'єрі фільму «Тіні забутих предків» С.Параджанова; «Тіні забутих предків» – публічний виступ проти **арештів української інтелігенції 1965 р. (Перша хвиля арештів)**. 4.09.1965 у кінотеатрі «Україна» відбувся прем'єрний перегляд кінофільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» (знятого за мотивами повісті М.Коцюбинського). Після виступу режисера в обговоренні фільму взяв участь Іван Дзюба, який повідомив публіці про недавні таємні арешти серед української інтелігенції, назвав імена заарештованих. Директор кінотеатру намагався відіпхнути І.Дзюбу від мікрофона, із залу почулися вигуки: «Неправда!» Хтось увімкнув пожежну сирену. І.Дзюбу за попередньою домовленістю підтримав В'ячеслав Чорновіл, який вигукнув: «Хто проти тиранії – встаньте!». Частина залу підвелась, але пустили фільм. У перерві між частинами стихійний протест підтримав Василь Стус: «Протестувати повинні всі: сьогодні хапають українців, завтра хапатимуть євреїв, потім росіян!».

Акція не була підготовлена. Сам Дзюба нікому не розповідав, про що він буде говорити. Так що перегляд, задуманий як торжество офіційної української культури, яка одержала міжнародне визнання (фільм уже був відзначений золотою медаллю на міжнародному кінофестивалі в Мілані) – перетворився на стихійну демонстрацію протесту. Обговорення фільму було фактично зірване. С.Параджанов пізніше сказав, що він не має претензії, тому що й сам підтримав протест.

Ця акція, що відразу ж стала широко відомою, і «мітинг гласності» в Москві 5.12.1965, де було заявлено протест проти арешту Андрія Синявського та Юлія Данієля, стали першими публічними правозахисними заходами в СРСР у роки правління Л.Брежнєва. Реакція влади була негайною: були звільнені з роботи І.Дзюба, В.Чорновіл, виключені з КПРС Ю.Бадзьо, М.Коцюбинська, з аспірантури – В.Стус.

«АНТИРАДЯНСЬКА АГІТАЦІЯ І ПРОПАГАНДА»

«Антирадянська Агітація І Пропаганда» (ААіП; автор найранішої редакції – «контрреволюційна агітація і пропаганда» – В.І.Ленін). У радянському законодавстві сталінської епохи – одне з найчастіших звинувачень, які пред'являлися особам, заарештованим за політичними мотивами. У післясталінський період це звинувачення стає основним; у 1956–1986 рр. переважна більшість політичних в'язнів була засуджені саме за ААіП.

У Кримінальному кодексі РРФСР 1922 р. різні аспекти цього «злочинного діяння» були розподілені між декількома статтями: 69, 70, 72 і 73. У первісній редакції КК РРФСР 1926 р. цей розподіл зберігся (пп. 13, 15, 17 і 18 ст. 58 – «контрреволюційні злочини»); пізніше всі ці пункти були зведені в один – знамениту ст. 58¹⁰, що діяла аж до 1958. У КК УРСР 1927 та в його редакції від 20.07.1934 це ст. 54¹⁰. У 1959–1960 звинувачення в «антирадянській агітації і пропаганді» пред'являлося за ст. 7 Закону СРСР від 25.12.1958 «Про кримінальну відповідальність за державні злочини», а з 1 січня 1961, після введення в дію нових республіканських кримінальних кодексів, – за ст. 70 КК РРФСР і ст. 62 КК УРСР.

У 1966 частину репресивних функцій ст. 70 КК РРФСР (ст. 62 КК УРСР) перейняла ст. 190¹ КК РРФСР (ст. 187¹ КК УРСР) – «поширення завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад». Однак у випадках, які КГБ вважав досить серйозними, далі застосовувалося звинувачення в ААіП.

В Україні з 1961 до 1986 за цими звинуваченнями було засуджено кілька сотень осіб.

У 1989 за рішенням З'їзду народних депутатів СРСР формулювання відповідних статей Кримінальних кодексів було радикально змінене: кримінальна відповідальність наставала лише у випадку закликів до насильницького повалення конституційного ладу. До кримінальної відповідальності за ААіП перестали притягати в роки перебудови. Один з останніх випадків засудження до позбавлення волі за ААіП – 29.11.1985 (член УГГ П.Рубан). Із січня 1987 починається процес звільнення політичних в'язнів, засуджених за ААіП.

АРЕШТИ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ 1965 р.

Арешти української інтелігенції 1965 р.; Перша хвиля арештів – репресивна кампанія в Україні серпня-вересня 1965. Після згортання «відлиги» частина молодих українських інтелектуалів (**шістдесятників**) стала співпрацювати з комуністичним режимом, а частина стала на шлях протистояння владі. В українському культурно-просвітницькому русі все більше проявляються політичні риси – український **самвидав** набуває опозиційного характеру, широко розповсюджуються емігрантські видання. Щоб припинити ці тенденції, завдати превентивного удару по інакомисленню як суспільному явищу взагалі, доки воно не набуло небезпечного розмаху, органи держбезпеки УРСР за вказівкою з Москви наприкінці серпня – на початку вересня 1965 поспіхом провели низку арештів.

Усього було заарештовано понад 25 представників української інтелігенції: у Києві літературний критик Іван Світличний (звільнений через 8 міс.), театральний художник П.Моргун, інженери Олександр Мартиненко та І.Русин, лаборантка Ївга Кузнецова, студент Ярослав Геврич, науковець Микола Гринь; у Львові – студент-заочник Іван Гель, психолог Михайло Горинь, мистецтвознавець Богдан Горинь, викладачі університету Михайло Осадчий та Михайло Косів, службовці С.Батурин та Ганна Садовська, архівіст Мирослава Зваричевська, модельєр Ярослава Менкуш; у Криму письменник і художник Михайло Масютко; у Тернополі – музейний працівник Ігор Герета і викладач музики Мефодій Чубатий; у Луцьку – викладачі педінституту Валентин Мороз та Дмитро Іващенко; в Івано-Франківську – вчителі Михайло Озерний та В.Іванишин, художник Панас Заливаха; у Житомирі – лінотипіст Анатолій Шевчук. Усім була пред'явлена ст. 62 ч. 1 КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда»). У січні 1966 почалися судові процеси. Усього було засуджено 19 осіб, при цьому 15 з них на закритих судових засіданнях; в Одесі Святослав Караванський ув'язнений без суду.

Оскільки більшість основних діячів руху залишилися на волі, то репресивна кампанія, усупереч сподіванням влади, не наляка-

ла інтелігенцію, а, навпаки, стала імпульсом для розвитку національно-визвольного і правозахисного рухів на Україні, викликавши **акцію протесту на прем'єрі фільму «Тіні забутих предків» 4.09.1965**, колективні листи-звернення на захист заарештованих, видання книг Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» та В'ячеслава Чорновола «Лихо з розуму».

АРЕШТИ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ 1972-73 рр.

Арешти української інтелігенції 1972-73 рр.; Друга хвиля арештів 1972-73 рр. – друга після 1965 р. операція органів держбезпеки УРСР проти української інтелігенції. 28.06. 1971 ЦК КПРС ухвалив таємну постанову «Про заходи протидії нелегальному розповсюдженню антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів», яку через місяць продублював ЦК КПУ, додавши «місцевого матеріалу». Політбюро ЦК КПРС 30.12. 1971 постановило розпочати всесоюзну кампанію проти **самвидаву** з метою зруйнувати інфраструктуру його виготовлення та розповсюдження. Для українського руху було розіграно окремих детективів зі «шпигунськими пристрастями» (див. «Справа Добоша»). Починаючи з 12.01.1972 р. впродовж півтора року в Україні були заарештовані біля ста осіб, проведено тисячі обшуків, десятки тисяч людей були стероризовані допитами як свідки, викинуті з роботи, з вузів. Майже всі провідні діячі **шістдесятництва** дістали максимальний реченець (7 р. ув'язнення в таборах суворого режиму та 5 р. заслання) й етаповані за межі Батьківщини – в Мордовію та Пермську обл. Росії, потім у Сибір (Іван та Надія Світличні, Вячеслав Чорновіл, Євген Сверстюк, Іван Гель, Ірина та Ігор Калинці, Стефанія Шабатура, Михайло Осадчий, Василь Стус, Зіновій Антонюк, Євген Пронюк, Василь Лісовий, Олесь Сергієнко та ін.). Хто не давав показів (Микола Плахотнюк, Леонід Плющ, Борис Ковгар, Василь Рубан) – були запроторені до **психлікарень**. Поодинокі спроби протесту проти арештів присікалися щонайжорстокіше (В.Лісовий, М.Лукаш).

Суспільна атмосфера, на відміну від атмосфери після **першої хвилі арештів, 1965 р.**, стала гнітючою. Усіх, хто не давав показів проти заарештованих і виявляв найменші ознаки співчуття до них, звільняли з роботи, виключали з інститутів, їм закривалися будь-які можливості службового зростання і творчого оприлюднення (друк, виставки тощо). Як відродження 20-х років справедливо називають розстріляним, так відродження 60-х – задушеним. Хто хотів вижити – мусив принизливо каятися (Зіновія Франко, Микола Холод-

ний, Леонід Селезненко, Іван Дзюба), інші – криводушно писали пасквілі на своїх недавніх друзів або закордонних «українських буржуазних націоналістів – найманців іноземних розвідок», вичавлювали з себе фальшиві оди на честь душителів своєї батьківщини (Іван Драч, Дмитро Павличко), окремі не витримували задушливої атмосфери і спивалися, накладали на себе руки (Григор Тютюнник), найстійкіші – надовго йшли у «внутрішню еміграцію» (Ліна Костенко, Михайлина Коцюбинська, Валерій Шевчук), або й справді емігрували в Росію (Лесь Танюк, Павло Мовчан).

За цих умов згорталася публічна опозиційна діяльність. Хто вцілів – повертався до підпільних методів (див. **«Український національно-визвольний фронт», Росохацька група, С.Хмара**).

«АРХІПЕЛАГ ГУЛАГ»

«Архіпелаг ГУЛАГ» («Архіпелаг ГУЛАГ. 1918-1956: Досвід художнього дослідження») – книга Олександра Солженіцина (три томи, загальний обсяг – понад 2000 стор.), масштабне документально-літературне дослідження історії політичних репресій і тюремно-табірної системи в СРСР. Автор, зокрема, позитивно оцінює роль українських повстанців (воєнків УПА) у боротьбі за права людини в неволі. Він скористався розповідями багатьох українських політв'язнів, зокрема, Н.Суровцової.

Наприкінці грудня 1973 в Парижі вийшов перший том, одночасно його фрагменти були опубліковані величезними тиражами в європейських і американських журналах багатьма мовами світу. У 1974–1976 за кордоном були видані другий і третій томи «А.Г.». Гонорари від видання автор, на той час вигнаний із країни, передав у **Фонд допомоги політичним в'язням і їхніми родинами**.

У СРСР «А.Г.» поширювався в списках; за обвинуваченням у розмноженні і поширенні цього твору було засуджено багато людей, у тому числі – відомі дисиденти Сергій Ковальов (Москва), Звіяд Гамсахурдія (Грузія), В'ячеслав Ігрунов (Одеса).

Перше легальне видання книги в СРСР було здійснено в 1990. Український переклад відсутній.

БУР, БАРАК ПОСИЛЕНОГО РЕЖИМУ

БУР, барак посиленого режиму (рос.: барак усиленного режима). Форма додаткового покарання в'язнів загального, посиленого та суворого режимів. Запроваджена ще в 20-х рр. У БУР запроторювали до 6 міс. Утримання під замком, робота в закритому приміщенні, прогулянка в дворику, харчування понижене, 1 лист на місяць, пакунки і побачення заборонені, купівля додаткових продуктів («ларьок») – на 3 крб. на місяць.

«ВЕСТИ ИЗ СССР»

«Вести из СССР» – бюлетень, виходив у Мюнхені з 1978 до 1991 р. два рази на місяць російською і англійською мовами. Містив хроніку політичних, національних і релігійних переслідувань в СРСР, детальну інформацію про радянських політв'язнів і засланців (регулярно друкувалися їхні повні списки), дані про боротьбу за свої права. Незмінним редактором бюлетеню був колишній політв'язень Кронід Любарський.

ВИДАВНИЦТВО «СМОЛОСКИП»

Видавництво «Смолоскип» – українське видавництво в діаспорі. Створене 1952 р. в Парижі. Почало свою діяльність із видання журналу «Смолоскип» при часописі «Українське слово». У 1960 видавництво відновило свою діяльність у м. Балтимор (США). З 1964 носить ім'я поета Василя Симоненка. Існувало на засоби української громади США і Канади. З дня заснування видавництвом керує Осип Зінкевич.

Видало більше 100 творів українського **самвидаву** і заборонених в Україні книг: художні твори, публіцистика, спогади політ'язнів, п'ять томів творів М.Хвильового, твори Л.Костенко, О.Бердника, М.Руденка, М.Осадчого, І.Калинця, М.Холодного, В.Стуса та ін., перевидало самвидавні журнали «**Український вісник**» (1971-72, 1975, 1988), «Кафедра» (1988), а також видало збірники документів і матеріалів **УГГ**: «Український правозахисний рух. Документи й матеріали Української Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінкських Угод» (1978); «Інформаційні бюлетені Української громадської групи сприяння виконанню гельсінкських угод» (1981); «Українська Гельсінкська Група. 1978 – 1982. Документи і матеріали» (1983), «The Human Rights Movement in Ukraine: Documents of the Ukrainian Helsinki Group, 1976-1980» та ін.

Видання «Смолоскипа» нелегально ввозилися в СРСР. До початку перебудови зберігання й розповсюдження їх переслідувалося владою.

З проголошенням незалежності свою діяльність видавництво 1992 р. перенесло в Україну. Зареєстроване 1993. Видавництво створило стипендійний фонд для молодих політологів, філологів, істориків, щороку в травні проводить літературно-політологічні семінари та конференції в м. Ірпінь під Києвом, визначає переможців конкурсів у номінаціях: поезія, проза, есеїстика, драма, література для дітей, політологія, історія. «Смолоскип» організовує молодіжні науково-теоретичні конференції, семінари творчої молоді, дискусії, політичні ігри, літературні вечори, видає книжки молодих авторів – переможців конкурсів, відкриваючи їм шлях у науку й літературу.

«Смолоскип» видав хрестоматії: «Консерватизм», «Націоналізм», «Лібералізм», «Демократія», чотиритомник філософа Дмитра Чижевського, збірник «Переяславська Рада 1654 року», видає в серії «Розстріляне відродження» вибрані твори репресованих у 1920-30-х рр. письменників, альманах «Молода нація», часопис «Смолоскип України». З 2002 видає 10-томник творів В.Чорновола.

Міжнародний благодійний фонд «Смолоскип» підтримує колишніх політв'язнів, їхніх дітей та онуків, які виявляють здібності до наукової та літературної праці.

«ВІДМОВНИКИ» («ОТКАЗНИКИ»)

«Відмовники» («Отказники») — назва, яка з 1970-х закріпилася за громадянами СРСР, які одержували відмову на заяви з проханням дозволити їм еміграцію з країни, але вони продовжували домагатися виїзду з Радянського Союзу. У першу чергу застосовувався, а іноді служив самоназвою активістів єврейського еміграційного руху. Масовий характер еміграційних настроїв, що охопив у 1970-1980-х багато національних і релігійних груп в СРСР, призвів до того, що терміни «відмова», «відмовник», «відмовництво» поширилися і ввійшли в міжнародний лексикон у формі реф'юзники (refuseniks).

ВІРМЕНСЬКА ГЕЛЬСІНСЬКА ГРУПА (ВГГ)

Вірменська Гельсінкська Група (ВГГ) – перша правозахисна організація у Вірменії, про її створення було оголошено 1.04.1977. Заснована Едуардом Арутюняном, Робертом Назаряном і Самвелом Осяном. Пізніше в групу вступили Шаген Арутюнян і Амбарцум Хлгтян. У декларації ВГГ було заявлено, що крім спостереження за виконанням **Гельсінкських угод**, вона має намір домогатися прийняття республіки в члени ООН і возз'єднання з Вірменією Нагірного Карабаху та Нахічевані. У грудні 1977 два члени групи були арештовані, її діяльність припинилася.

«ВІСНИК РЕПРЕСІЙ В УКРАЇНІ»

«Вісник репресій в Україні» – щомісячний бюлетень **Закордонного представництва Української Гельсінкської Групи**. Укладачем і постійним редактором «Вісника» була Надія Світлична.

Видавався у Нью-Йорку 1980–1985 рр. українською та англійською мовами коштом української діаспори. У ньому публікувалася точна інформація про переслідування в Україні, новини про невільників, список переслідуваних в Україні, згадки про переслідуваних в україномовній пресі, нагадування про дні народження політв'язнів, адреси політв'язнів та їхніх родин, бібліографія. В окремих випусках друкувалися документи українського **самвидаву**. Обсяг числа – 20–30 с. Щороку видавався «Покажчик імен». Крім того, «Вісник» видавав серію «Портрети сучасників» (напр., брошури Ю.Литвина, Ю.Бадзя). Слухання про порушення прав людини на території України, що відбувалися в Конгресі США, багато в чому спиралися на дані УВ.

ВЛАДИМИРСЬКА ТЮРМА

Владимирська тюрма (Владимирська в'язниця, до революції – Владимирський централ) – одна з найдавніших пенітенціарних установ у Росії (збудована 1783), розташована недалеко від Москви в м. Владимир. З 1937 в'язниця використовувалася для утримання особливо небезпечних злочинців, до 1953 в основному – політв'язнів особливої ваги (керівники іноземних держав, наприклад, країн Балтії, військові і політичні чиновники Німеччини і Японії, родичі керівників СРСР, відомі емігранти, захоплені за кордоном; до 1954 прізвища деяких ув'язнених були закодовані номерами (декілька десятків осіб). Після смерті Сталіна основний контингент в'язниці МВС СРСР (од-1/ст.2) стали складати кримінальники-рецидивісти, але до 1978 вона використовувалася і для утримання політв'язнів (з 1960 залишилася єдиною такою в'язницею в СРСР), як засуджених до тюремного ув'язнення, так і переведених з таборів за «порушення режиму». Умови утримання у Владимирській в'язниці відрізнялися особливою суворістю, у післясталінський період увага світової громадськості до цієї проблеми була притягнута книгою Анатолія Марченка «Мої покази». З 1968 становище політв'язнів в'язниці і їхня боротьба за свої права стали постійною темою «Хроніки текущих событий». Політв'язні Владимирської в'язниці взяли щонайактивнішу участь в утвердженні **Дня політв'язня СРСР** і боротьбі за **Статус політв'язня**. Особливого розмаху опір політв'язнів набув улітку 1974 після переведення у в'язницю Володимира Буковського. 1978 за рішенням ЦК КПРС усі політв'язні, які утримувалися у в'язниці, були переведені в **Чистопольську в'язницю**. Нині Владимирська в'язниця використовується для утримання особливо небезпечних рецидивістів і злісних порушників режиму у виправно-трудовах колоніях, у середині 1990-х у в'язниці відкрилася музейна експозиція.

«ВОЛЯ І БАТЬКІВЩИНА»

«Воля і Батьківщина» – позацензурний журнал, що видавався в Галичині **Українським національним фронтом (УНФ)** з жовтня 1964 по червень 1966 (16 номерів, машинопис, загальний тираж близько 100 екз.). Ініціатором видання й автором більшості статей був Дмитро Квечко. Він же разом із Зеновієм Красівським редагував журнал. Публікувалися програмні документи УНФ, статті історико-просвітницького характеру, аналітичні матеріали про становище України в СРСР, її національні, соціальні та економічні проблеми, хроніка подій, окремі матеріали **самвидаву**.

З 1995 в Україні видається однойменний журнал, у якому передруковані всі номери видання 1964-1966. Головний редактор Іван Губка.

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ І РЕПРЕСОВАНИХ

Всеукраїнське товариство політичних в'язнів і репресованих (ВУТПВіР). — Громадська організація під назвою Всеукраїнське товариство репресованих (ВТР) заснована на зборах (біля 100 осіб), які відбулися 3.06.1989 просто неба на Львівській площі в Києві (Спілка художників під тиском КГБ у день зборів відмовила в наданні приміщення Будинку художників). Мета Товариства — об'єднання зусиль, використання досвіду колишніх політв'язнів, депортованих, в'язнів сумління в ім'я утвердження і розбудови соборної самостійної демократичної української держави, а також надання матеріальної допомоги членам Товариства. Головою Товариства був обраний Євген Пронюк.

21.11.1992 на спільному засіданні Координаційної Ради ВТР і Великої Ради Спілки політичних в'язнів України (СПВУ, створена 30.08.1992 у Львові, голова Іван Губка) прийнято ухвалу про об'єднання двох організацій. 19.12.1992 Всеукраїнський збір політв'язнів і репресованих прийняв єдиний Статут і нову, нинішню назву, було запроваджене співголовування.

У перші роки існування ВТР організувало мітинги, демонстрації та інші заходи на підтримку незалежності України. Пам'ятний похід політв'язнів на Хрещатику 23.06.1991 в одязі в'язнів. Після проголошення незалежності України метою ВТР стало відновлення прав репресованих, матеріальна і моральна підтримка їх, національне і духовне відродження країни, розбудова демократичної держави і громадянського суспільства. З 1998 р. Збори Товариства проводяться в обласних центрах, останні відбулися в Одесі.

Товариство організувало перевезення з Уралу і перепоховання в Києві тлінних решток В.Стуса, Ю.Литвина, О.Тихого 19.11.1989; М.Сороки з Мордовії у Львів 28.09.1991 р., Марти Бандери з Красноярського краю в рідне с. Старий Угринів, Степана Мамчура з Уралу в Боярку (2002), Кирила Осьмака зі Владимира в Київ (11.12.2004);

провело експедицію на Північ (Інта, Печора, Воркута) і встановило там хрести з чавунними таблицями; брало участь в експедиції до м. Галац (Румунія) в пошуках поховання гетьмана Мазепи. 22-23.06.1991 разом зі Світовою Лігою Українських Політичних В'язнів (Канада, Вінніпег) товариство провело Всесвітній конгрес українських політв'язнів, на який з'їхалися колишні в'язні комуністичних і фашистських концтаборів із 12 країн світу; 7-8.XI. 1995 – Міжнародний конгрес політичних в'язнів.

ВУТПВіР домагається проведення судового процесу над КПРС/КПУ «Нюрнберг-2», визнання УПА воюючою стороною в Другій світовій війні, компенсації Росією примусової праці українських політв'язнів на її території, створює архів і музей політв'язнів, домагається ідейної переорієнтації багатотомного державного видання «Реабілітовані історією» на «Енциклопедію боротьби і репресій». Науково-методична рада (її тривалий час очолював член-кор. НАНУ Микола Щербак, нині – акад. Ніна Вірченко) веде науково-дослідну роботу. Товариство виробило нову редакцію **Закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні»**, домоглося встановлення **Дня пам'яті жертв голодоморів і політичних репресій**, який відзначається в четверту суботу листопада. З 1992 р. видало 19 випусків журналу «Зона» (ред. Юрій Хорунжий). Організації Товариства є в усіх областях, колективними його членами є Київське товариство політичних в'язнів і жертв репресій та **Український комітет «Гельсінкі-90»**. При Товаристві створюються організації дітей політв'язнів. Нараховує біля 40 тис. членів. Голова – Є.Пронюк.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ «МЕМОРІАЛ» ІМ. В.СТУСА

Всеукраїнський «Меморіал» ім.В.Стуса – масова громадська організація, яка утворилася на хвилі перебудови навесні 1988 р. (установчі збори відбулися в березні 1989 р.). Тоді в Товариство вступило близько 360 тис. осіб з числа репресованих, їхніх нащадків та членів їхніх родин. У квітні 1991 «Меморіал» прибрав ім'я Василя Стуса. Засновники – творчі спілки, редакції журналів, Інститут літератури АН України, митці, науковці, студентська молодь, активісти демократичного руху. Основні завдання: громадське розслідування масових репресій, сприяння розслідуванню фактів порушення законності; увічнення пам'яті жертв репресій, моральне оздоровлення суспільства. Попри переслідування, залякування і моральний тиск через офіційну пресу, «Меморіал» організовував мітинги, демонстрації, вів агітацію за демократичних кандидатів на перших демократичних виборах. Завдяки наполегливості членів «Меморіалу» та проведених ним депутатів 17.04.1991 Верховна Рада УРСР прийняла Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні».

«Меморіал» виступив 1992 р. ініціатором створення Антикомуністичного Антиімперського Фронту, провів разом з іншими організаціями слухання на тему «Комунізм – глухий кут цивілізації»; створив Український Національний Комітет з організації Міжнародного суду над КПРС–КПУ («Нюрнберг-2»); за його ініціативою було утворене депутатське об'єднання «Нюрнберг-2», організований міжнародний симпозіум «Голодомор-1933», проводилися конференції з прав людини, акції психіатричного захисту населення.

«Меморіал» влаштовував документальні виставки репресованих художників Алли Горської, Віктора Зарецького, Опанаса Заливахи, Федосія Гуменюка, Веніаміна Кушніра, Галини Севрук, Людмили Семикіної та ін.; вечори пам'яті репресованих діячів культури, літератури, науки; виступи в школах, інститутах, участь у радіопрограмах та телепередачах.

За сприянням «Меморіалу» знято фільми й телевізійні передачі «Голод-33» (реж. О.Янчук), «33-й, свідчення очевидців» (реж. М.Лактіонов-

Стецько), «Ой, горе, горе...» та «Я есть народ...» П.Фаринюка, «Крик» О.Криварчука, «Доля поета» про Івана Світличного, «Батальйони НКВС» та «Любіть» (фільм про Биківню) Л.Букіна, цикл фільмів про Соловки, «Зона» реж. М.Машенка, фільм Р. і Б. Корогодських про українських дисидентів, цикл з 12 телефільмів реж. Інни Страшко про репресованих письменників, про УПА, фільм про В.Стуса «Просвітлої дороги свічка чорна» реж. С.Чернилевського та ін.

З травня 1989 «Меморіал» проводить у Биківнянському лісі під Києвом ушанування похованих тут сотень тисяч жертв НКВД. Київське відділення «Меморіалу» (голова Роман Круцик) розробило експозицію «Забуття не підлягає. Хроніка комуністичної інквізиції в Україні. 1917-1991», у т.ч. електронний варіант, кількома мовами. З 2005 р. «Меморіал» бере участь і створенні Українського Інституту національної пам'яті.

«Меморіал» створює програми для молоді «Меморіал – освіті», відеоархів та фотоархів у мережі інтернету, організовує таборівки для української молоді «Шляхами героїв» по місцях ОУН-УПА, експедиції на **Дні пам'яті жертв репресій** в урочище Сандармох та на Соловки. З 1993 «Меморіал» очолює Лесь Танюк.

ГЕЛЬСІНСЬКИЙ ПРОЦЕС

Гельсінкський процес, Нарада з питань безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), Міжнародна Гельсінкська Федерація, Гельсінкський Рух. Загроза виникнення III Світової війни, що означала б самогубство людства, вимусила 33 країни Європи (крім Албанії), а також США і Канади, підписати 1.08.1975 в столиці Фінляндії м. Гельсінкі Прикінцевий акт Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі. Ним визначалася суверенна рівність держав, непорушність кордонів, які склалися внаслідок Другої світової війни, мирне врегулювання спірних проблем, надання статусу найбільшого сприяння в торгівлі, повага до прав і свобод людини, як вони зафіксовані в **Загальній Декларації прав людини ООН** від 10.12.1948 р. Оскільки Прикінцевий акт НБСЄ прирівнювався до національного законодавства, то його підписання означало, що відкриваються юридичні можливості легально і цілком законно боротися з порушеннями прав людини, опираючись на внутрішнє і міжнародне право: виявлення фактів переслідування людей за переконання віднині викликало юридично обґрунтовані претензії інших сторін і більше не могло трактуватися як втручання у внутрішні справи країни. Цим скористалися правозахисники і створили громадські групи для контролю за дотриманням державами домовленостей у галузі прав людини (т.зв. «третя корзина»). З ініціативи професора Юрія Орлова 12.05.1976 р. вони створили **Московську громадську групу сприяння виконанню гельсінкських угод**. Хоча Україна не була представлена на Нараді, але за ініціативою генерала Петра Григоренка та письменника і філософа Миколи Руденка, 9.11.1976 була створена **Українська громадська група сприяння виконанню гельсінкських угод**.

Гельсінкський рух швидко став міжнародним: 25.11. 1976 виникла **Литовська Гельсінкська група**, 14.01.1977 – **Грузинська ГГ**, 1.04.1977 – **Вірменська ГГ**. Ще з вересня 1976 в Польщі діяв Комітет захисту робітників, перетворений пізніше на Комітет громадського захисту, у січні 1977 – група «Хартія-77» у Чехословаччині. У США була створена спеціальна комісія Конгресу.

Правозахисники вчинили революційний переворот у свідомості стероризованого за попередні десятиліття населення: у невольних країнах вони почали поводитися як вільні люди. Вони завимагали визнання прав людини державою, тобто їх узаконення, і явочним порядком почали здійснювати конституційні права (свободу слова, друку, демонстрацій, асоціацій та ін.), тобто розуміти закони так, як вони написані. Така поведінка викликала репресії з боку тоталітарних держав і, у відповідь, гостру критику держав демократичних, що немалою мірою в кінцевому рахунку призвело до краху комуністичної ідеології і зруйнування «соціалістичного табору» та проголошення незалежності низки держав, у тому числі України, де відкрилися можливості побудови правових суспільств.

Від 1977 р. періодично відбуваються зустрічі НБСЕ. 1994 прийнято назву Організація з питань безпеки й співробітництва в Європі. Незалежна Україна офіційно стала членом НБСЕ 30.01. 1992.

Паралельно з 1982 р. діє Міжнародна Гельсінкська федерація прав людини (Helsinki Federation for Human Right) – позаурядова міжнародна організація. Ініціює та координує діяльність національних гельсінкських організацій, які контролюють дотримання прав людини урядами своїх держав. Штаб-квартира у Відні. З листопада 1998 до листопада 2004 президентом її була Людмила Алексеєва, нині її очолює Ульріх Фішер (Австрія).

Традиції громадського правозахисного руху в Україні продовжували **Українська Гельсінкська Спілка** (7.07. 1988 – 29.04. 1990), **Український комітет «Гельсінкі-90»** (створений 16.06. 1990), **Українська Гельсінкська Спілка з Прав Людини** (створена 1.04. 2004), де об'єдналася низка правозахисних організацій.

ГОЛОД 1932-1933

Голод 1932-1933, Голодомор – гуманітарна катастрофа на території СРСР, що мала катастрофічні наслідки для України, Кубані та деяких областей Поволжя. Авантюрні плани хлібозаготівель 1932 (поєднані з трагічними наслідками розкуркулення та різким збільшенням імпорту хліба з СРСР) не були вчасно скореговані і влітку 1932 почалася тотальна експропріація зерна у всіх хліборобних регіонах країни, підкріплена драконівською Постановою ЦВК і РНК СРСР від 7.08.1932 «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперативів та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» («закон про колоски»). Відповідно до цього закону селянам і членам їхніх родин, які зважувалися взяти з колгоспного поля (яке, за радянськими законами, належало їм) декілька колосків, загрожувало кримінальне покарання аж до розстрілу. Прислана з Москви на Україну комісія під керівництвом голови Раднаркому СРСР В.Молотова домоглася повного вивезення всього врожаю 1932 і на початку 1933 хліба не залишилося зовсім, навіть насінневого фонду. На Україні почався голод, смертельний для сільського населення, яке не одержувало продовольчих карток (масового характеру набуло людодіство). За різними оцінками, кількість жертв голоду в Україні становила від 4 до 9 млн. осіб.

Наслідки гуманітарної катастрофи ретельно приховувалися радянською владою, біженці з сіл не допускалися в міста, оточені спеціальними загонами міліції й держбезпеки. Дані про масову смертність в СРСР, що з'являлися в іноземній пресі, оголошувалися наклепницькими. Демографічна статистика 1932–1933 була суворо засекречена аж до горбачовської перебудови. У 1993 в Києві відкритий пам'ятник жертвам Голодомору, у 1998 Указом Президента України встановлений **День пам'яті жертв голодомору і політичних репресій**, який щороку відзначається четвертої суботи листопада.

«ГОМІН»

«Гомін», етнографічний хор. Виник у Києві 1969 р., нелегально збирався в різних приміщеннях, на схилах Дніпра. Пропагував народні пісні, свята і звичаї: колядки, щедрівки, веснянки, свято Купала тощо. Був середовищем, де гуртувалася українська інтелігенція. Тут поширювалися патріотичні настрої, ходив **самвидав**. Хор співав біля **пам'ятника Т.Шевченку 22 травня**, у зв'язку з чим його учасники зазнавали всілякої дискримінації. Незмінний керівник хору – канд. мистецтвознавства Леопольд Ященко – 1971 р. виключений зі Спілки композиторів за «ідейні помилки, допущені в керівництві хором», сам хор ліквідовано як націоналістичний. 1984 колишні учасники хору знову почали збиратися на алеях Гідропарку, з 1985 в будинку культури «Київметробуду». 1988 хор повернув собі назву «Гомін». Першим у Києві почав прилюдно виконувати національний гімн «Ще не вмерла Україна». Учасник велелюдних маніфестацій і мітингів на утвердження незалежності. Хор є справжньою живою скарбницею пісенної народної творчості. Л.Ященко – лауреат Національної премії ім. Т.Шевченка 1993 р.

ГРОМАДСЬКИЙ КОМІТЕТ ЗАХИСТУ НІНИ СТРОКАТОЇ

Громадський комітет захисту Ніни Строкатої – перша спроба створення легальної правозахисної організації в Україні. Після арешту Н.Строкатої 06.12.1971 львів'яни В'ячеслав Чорновіл та Ірина Стасів-Калинець вирішили створити відкриту правозахисну організацію в Україні, схожу на московські незалежні асоціації (**Ініціативна група захисту прав людини в СРСР** і Комітет з прав людини в СРСР). До Комітету ввійшли, крім ініціаторів, також киянин Василь Стус, одесит Леонід Тимчук і московський правозахисник Петро Якір. Єдиною акцією Комітету став випуск бюлетеня (№1, 21.12.1971) із заявою про створення асоціації і заміткою «Хто така Н.А.Строката (Караванська)». У заяві підкреслювалося, що Комітет створюється на підставі прав, гарантованих Конституцією СРСР, **Загальної Декларації прав людини** і Пакту про громадянські та політичні права. Цілями Комітету були оголошені: збирання фактів і документів, що стосуються справи Строкатої, і ознайомлення з ними юридичних інстанцій та громадськості; збирання підписів під зверненням на захист Строкатої; створення фонду допомоги Строкатій та її чоловікові, політв'язню Святославу Караванському; нагляд за дотриманням законних прав Строкатої на захист, на гласність суду, якщо він відбудеться, і на оскарження вироку, якщо він буде обвинувальним.

12.01.1972 три українських члени Комітету (Чорновіл, Стасів-Калинець і Стус) були заарештовані під час **другої хвилі арештів** і його діяльність фактично припинилася.

ГРОМАДСЬКИЙ ФОНД ДОПОМОГИ ПОЛІТИЧНИМ В'ЯЗНЯМ

Громадський фонд допомоги політичним в'язням та їхнім родинам (Фонд допомоги політв'язням, Російський громадський фонд, Фонд Солженіцина) – добродійна організація, заснована взимку 1973/1974 за домовленістю між Олександром Солженіциним і Олександром Гінзбургом; останній став навесні 1974 першим розпорядником Фонду). Фонд продовжив, систематизував і ввів в організаційні рамки стихійне і спонтанне збирання грошей для допомоги людям, які піддаються політичним переслідуванням (у першу чергу – родинам політв'язнів). Одночасно створення Фонду «явочним порядком» відновило дореволюційну традицію допомоги політичним в'язням, що продовжувалася в перші десятиліття Радянської влади і перервалася лише в 1937 закриттям Комітету допомоги політв'язням («Помполіт») Є.П.Пешкової, що діяв легально. Основним джерелом Фонду служили прибутки Солженіцина від видання в різних країнах книги «Архіпелаг ГУЛАГ»; у касу Фонду надходили також інші добровільні пожертвування, в тому числі ті, що збиралися всередині країни. Діяльність Фонду суворо регламентувалася його правилами; звіти публікувалися. Фондом керував розпорядник. Після арешту О.Гінзбурга 4.02.1977 функції розпорядника прийняла на себе його дружина Орина Жолковська-Гінзбург, після її від'їзду з країни розпорядниками Фонду були Галина Салова, Тетяна Ходорович, Мальва Ланда, Кронід Любарський, Сергій Ходорович, Андрій Кістяківський, Сергій Михайлов. У низці міст і регіонів СРСР працювали регіональні розпорядники. Ними в різні роки в Україні були Віра Лісова (Київ), Олена Антонів (Галичина), Євген Захаров (Харків). Фонд надавав разову допомогу тим, хто звільнялися з ув'язнення, оплачував поїздки родичів на побачення до політв'язнів, судові витрати. Ця діяльність зібрала багато людей, які стали добровільними помічниками Фонду; наприкінці 1970-х і початку 1980-х Фонд був однією з найбільш численних і відомих дисидентських асоціацій.

Розпорядники Фонду та їхні помічники, а також ті, кому допомагав Фонд, постійно піддавалися в СРСР судовим і позасудовим переслідуванням (29.02.1984 до ст. 70 КК РРФСР, відповідно до **ст. 62 КК УРСР**, було внесене доповнення, що дозволило переслідувати за добродійну діяльність на кошти, які надходили з-за кордону). У 1983 в результаті складної розробки КГБ, що включала в себе репресії, натиск і провокації, відкрита діяльність Фонду припинилася.

На початку 1990-х Фонд Солженіцина відновив свою роботу в Росії; зараз він веде видавничу діяльність і допомагає жертвам політичних репресій минулого, які потребують допомоги.

ГРУЗИНСЬКА ГЕЛЬСІНСЬКА ГРУПА

Грузинська Гельсінкська Група (ГГГ) – правозахисна асоціація, утворена в січні 1977 за зразком **Московської Гельсінкської групи**. До складу ГГГ увійшли Звіяд Гамсахурдія (голова), Віктор Рцхіладзе та ін. Неоголошеним членом ГГГ був Мераб Костава. Група встигла випустити кілька звернень на захист осіб, переслідуваних за політичними мотивами (в основному – разом з Ініціативною групою захисту прав людини в Грузії (ІГ Грузії)). 7.04.1977 кілька членів ГГГ та ІГ Грузії були арештовані. Після судових процесів, що відбулися влітку 1978, припинила своє існування.

ГГГ була відновлена навесні 1985. У вересні 1989 перейменована на Грузинську Гельсінкську Спілку, яка стала політичною партією на чолі з З. Гамсахурдія. З кінця 1980-х ГГС була координатором масових акцій протесту. ГГС ініціювала створення передвиборного блоку «Круглий стіл – Вільна Грузія», який переміг на виборах у ВР Грузії (28.10.1990). ГГС припинила діяльність у 1992–1993 після скинення президента З.Гамсахурдія. Нині під назвою «ГГС – національне відродження Грузії» існує невелика політична партія, що вважає себе спадкоємицею ГГГ.

ГУЛАГ ОГПУ СССР

ГУЛАГ ОГПУ СССР (Главное Управление Лагерьей Объединенного Главного Политического Управления СССР – Головне Управління Таборів Об'єднаного Головного Політичного Управління; те ж, що ГУИТЛ, Главное Управление Исправительно-Трудовых Лагерьей СССР – Головне Управління Виправно-Трудових Таборів ОГПУ СРСР) – нова з 1930 р. назва «Концентраційних таборів ОГПУ СРСР» у зв'язку з перейменуванням їх на «виправно-трудова». Незалежно від ГУЛАГу ОГПУ продовжують існувати випр.-труд. табори НКВД і НКЮ РСФСР (та ін. союзних республік). З цих трьох табірних систем Г. є найсуворішою.

Перший начальник Г. – Генріх Ягода, якого пізніше змінить Матвій Берман. Обоє будуть розстріляні як «вороги народу». Розвиваючи соловецький досвід, Г. споруджує перші гігантські будови комунізму, причому відсутність механізації підмінюється м'язовою силою сотень тисяч голодних і погано одягнених ув'язнених (ДніпроГЕС, ББК, БАМ, Комсомольськ-на-Амурі й ін.); ОГПУ широко рекламує своє уміння «перековування» рецидивістів і контрреволюціонерів на ентузіастів будівництва комунізму.

У 1934 р. у зв'язку зі скасуванням ОГПУ і перебранням його функцій новоствореним НКВД СРСР, також і Г. передається новому наркоматові. ГУЛАГ НКВД (з 1946 р. – МВД) СРСР, «Головне управління виправно-трудова таборів і трудових поселень НКВД СРСР», організоване відповідно до постанови ЦВК і РНК СРСР від 10 липня 1934 р. «Про утворення загальносоюзного НКВД». У відання Г. передаються всі дотепер існуючі табори, що були в розпорядженні ОГПУ СРСР, НКВД РСФСР і НКЮ РСФСР (та ін. союзних республік). Уперше всі табори СРСР об'єднані під одним керівництвом. У постанові ЦВК і РНК від 27 жовтня 1934 р. до цієї назви додано: «...і місць ув'язнення...», тобто ГУЛАГу підпорядковані також і в'язниці.

Начальником Г. призначається Матвій Берман, який був до цього нач. ГУЛАГу ОГПУ. Усі найважливіші посади займаються його

колишніми співробітниками, у багатьох з яких є соловецький досвід. Перед Г., очолюваному заступником Наркома в ранзі генерала, ставляться такі завдання:

а) ізоляція ненадійних і неблагонадійних елементів з одночасною експлуатацією їх як робсили;

б) перекидання цієї робсили на будь-які відстані й у будь-яке місце. Прим.: З початку 40-х рр., виступаючи в ролі підрядчика, Г. приступив до будівництва шосейних доріг і залізниць у дружній Монголії, де на роботах використовувалися привезені з СРСР ув'язнені;

в) відкриття нових табірних комплексів;

г) періодична ліквідація визначених категорій ув'язнених.

Здійснення цих завдань забезпечують такі управління Г.: а) політуправління; б) управління кадрами; в) оперчекістське управління; г) прокурор ГУЛАГу; д) суд (лагсуд); е) управління охорони і режиму; ж) фінуправління; з) сануправління; і) адм.-госп. управ. Експлуатацією підневільної робсили відають спеціалізовані відділи: з лісозаготівлі, капітального будівництва, сіль.-госп., видобутку та ін. Унаслідок «Великої чистки» (1937-38 рр.) в табори були відправлені мільйони людей. Наприкінці 30-х і на початку 40-х рр. було утворено біля півтора десятка спеціалізованих Головних управлінь: Дальстрой, ГУШосДор, Гідрострой, ГУЖДС, ГУГіМП та ін. (*«За роки існування Радянського Союзу в країні з'явилося щонайменше 476 самостійних табірних комплексів, до складу яких входили тисячі окремих таборів, у кожному з яких були ув'язнені від кількох сотень до багатьох тисяч людей»*. — Енн Епплбл. *Історія ГУЛАГу. Перекл. з англ. Андрія Іщенка*. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — С. 10; *Найповніший список управлінь таборів і карти опубліковані у виданні: Карта. Російський незалежний історический і правозащитный журнал, № 10-11 (рік видання не зазначений, може бути 1992 або пізніше)*. — С. 58-59). Роль підневільної робсили була та ж.

З 40-х рр. Г. монополізує науково-дослідну роботу для армії, міліції («шарашки»). У кожного Головного управління свої табори на місцях. На відміну від Г. ОГПУ, про діяльність Г. НКВД СРСР радіо і преса мовчать. Низька продуктивність підневільної робсили компенсується винятковою дешевизною її утримання і доставки в будь-які, навіть найвіддаленіші та пустельні куточки країни. Примітивний характер робіт дозволяє стимулювати продуктивність праці простим застосуванням насильства. Застосовуються й інші методи. Таємність діяльності Г. дозволяє установити порівняно високий плановий коефіцієнт смертності. Вона становила пересічно 30% на рік, запланована з центру — до 80% річно.

До моменту утворення Г. у 1934 р. його головними трудовими резервами були селяни, жертви насильницької колективізації села. Відразу приспів «кіровський потік», що незабаром переріс у «Велику чистку», яка нагнала в табори мільйони людей. З тих пір і до смерті Сталіна (1953 р.) Г. регулярно поповнюється жертвами чергових масових кампаній.

У царській Росії було ув'язнених:

у 1912 році – 183 тис. чол.

У Радянському Союзі було ув'язнених:

у 1924 році – 86 тис. чол.;

у 1927 році – близько 200 тис. чол.;

у 1937 році – близько 16 млн. чол.;

у 40-50 роки – близько 17-22 млн. чол.;

у 70-і роки – близько 3 млн. чол.;

у 80-і роки – близько 4 млн. чол.

(Енн Епплбом вважає, що через табори пройшло близько 18 млн. людей, ще близько 6 млн. було вислано і депортовано до казахстанських степів і сибірських лісів. Див.: Історія ГУЛАГу. Перекл. з англ. Андрія Іщенка. – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2006. – С. 10).

Починаючи з 1936 р. («ежовщина») і до смерті Сталіна режим Г. систематично посилюється. Особливим репресіям піддаються політв'язні. Табірні комплекси Г. (Управління табору) зазвичай очолює генерал, іноді полковник НКВД-МВД. Він відповідає і за виробничу, і за пенітенціарну сторону. Оскільки премії і нагороди він і його співробітники одержують насамперед за перевиконання виробничого плану, то трапляється, що вимоги режиму в деяких окремих випадках підпорядковуються інтересам виробництва.

Табірні комплекси (Управління таборів) розкидані по всій країні, і не тільки в глухомані, але навіть і в столицях (однак вони так хитро замасковані, що непосвячений не здогадається). До середини 40-х рр. їх було вже кілька сотень. У кожному – від декількох десятків тисяч до більше мільйона ув'язнених. Нерідко у віддалених районах країни пенітенціарне населення табірної комплексу значно перевищує за кількістю місцеве вільне населення. А бюджет декотрого табірної комплексу в багато разів перевершує бюджет краю, області або декількох областей, на чийй території він розташований. Табірний комплекс не підпорядковується місцевій владі, а тільки Г. в Москві. Його працівники, вільнонаймані й ув'язнені, не підсудні місцевим судам. Він має власні збройні сили для охорони табору. Роль міліції виконує Оперчекістський відділ.

Після смерті Сталіна всі спеціалізовані управління Г. були передані відповідним міністерствам, зберігаючи за Г. лише роль поставальника підневільної робсили. Щоб перебрати до рук гулагівський ГУШосДор, довелося створити нове загальносоюзне Міністерство автотранспорту і шосейних доріг (26 серпня 1953 р.). Партверхівка поспішила знищити навіть саме слово «Г.», лиховісний зміст якого став на той час уже відомий за межами СРСР.

Восени 1956 р. було визнано недоцільним подальше існування виправно-трудоових таборів ГУЛАГу й у зв'язку з цим вирішено реорганізувати їх у «виправно-трудоові колонії». Ніякої офіційної постанови про це не було опубліковано і невідомо, ким було прийняте це рішення. З жовтня 1956 р. до квітня 1957 р. «реорганізований» Г. перебував у віданні Міністерства Юстиції СРСР під новою вивіскою «Виправно-трудоових колоній» або «учреждений» (ИТУ, «установ», ВТК). З тих пір термін «установа» уживається для маскуванння таборів: в СРСР немає більше ні ГУЛАГу, ні таборів, ні ув'язнених — тільки «установи» і «засуджені»!

Жак Росси. Справочник по ГУЛАГу. В двух частях. Часть 1. Издание второе, дополненное. Текст проверен Натальей Горбаневской. — М.: Просвет, 1991. — С. 91-94; Часть 2. — С. 448-449; 346.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ

Декларація про державний суверенітет України – державний акт Верховної Ради УРСР. Прийнята 16.07.1990. Декларація проголосила державний суверенітет як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади в Україні в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах. У ній визначені фундаментальні принципи самовизначення українського народу, народовладдя, здійснення державної влади, встановлення українського громадянства, економічної самостійності та ін. У прикінцевій частині Декларації говорилося, що вона є основою для нової Конституції, законів України і визначає позиції республіки при укладанні міжнародних угод. Декларація була провісником **Акта проголошення незалежності України від 24.08.1991**, підтверженого всеукраїнським референдумом 1.12.1991.

Прийняття Декларації стало результатом піднесення національно-визвольного руху, що почався в роки перебудови. У 1987–1989 в Україні виникли і стали легально діяти громадські (так звані «неформальні») об'єднання та політичні організації, які пропагували ідею національної незалежності. Так, 6 серпня 1987 р. в Києві почав діяти **Український культурологічний клуб**, 19 жовтня у Львові – Товариство Лева. 30 грудня відновила свою діяльність **Українська Гельсінкська Група**. Відновлений улітку 1987 р. позацензурний журнал «**Український вісник**» став її органом. 7 липня 1988 р. УГГ трансформувалася в **Українську Гельсінкську Спілку**. 11-12 лютого 1989 р. в Києві відбулася установча конференція **Товариства української мови**. Навесні створено громадські об'єднання «**Меморіал**», «**Зелений світ**», виникали молодіжні та студентські організації. У вересні 1989 р. був створений **Народний Рух України за перебудову**. Активізація суспільно-політичного життя привела, насамперед, до відставки 28.09.1989 В.Щербицького, який фактично керував Україною протягом 17 років. У березні 1990 р.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ

відбулися вибори депутатів Рад усіх рівнів на альтернативній основі. Хоча більшість у Верховній Раді склали члени КПУ («група 239», лідер О.Мороз), іноді з деяких питань, пов'язаних із державним статусом республіки, спостерігалася майже повна згода.

Декларація була прийнята практично одноголосно.

ДЕКЛАРАЦІЯ УГГ, МЕМОРАНДУМ №1

Декларація УГГ, меморандум №1 – Декларація **Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінкських угод (УГГ)**, підписана десятьма її членами 09.11.1976. В ній оголошені цілі й основні напрямки діяльності організації. З огляду на той факт, що, з одного боку, попри те, що Україна – повноправний член ООН, вона не була представлена окремою делегацією під час підписання **Гельсінкських угод**, а з іншого боку, зобов'язана їх виконувати, оскільки всі міжнародні угоди, підписані СРСР, діють і на території України, то метою Групи є якомога ширше ознайомлення громадян України з **Загальною декларацією прав людини**, сприяння участі України як суверенної держави у всіх нарадах, де обговорюються проблеми виконання **Гельсінкських угод**. Своїм основним завданням Група вважає ознайомлення світової громадськості з фактами порушень гуманітарних статей **Загальної декларації прав людини**. У Декларації наведено повні дані про всіх членів-засновників **УГГ**.

На початку грудня 1976 р. з'явився Меморандум №1, у якому описуються типові порушення прав людини в Україні, приводяться приклади жорстокого покарання інакодумців, подано список українських в'язнів сумління, в тому числі й у **психіатричних лікарнях**.

**ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ
І ГОЛОДОМОРІВ**

День пам'яті жертв політичних репресій і голодоморів Указом Президента № 1310/1998 України від 26.11.1998 р. відзначається в четверту суботу листопада.

ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ЧЕРВОНОГО ТЕРОРУ

День пам'яті жертв червоного терору відзначався політичними заявами та голодівкою в політичних таборах і тюрмах 70-80-х рр. на знак пам'яті про Постанову Раднаркому Росії від 5 вересня 1918 р. «Про червоний терор». Тоді РНК, заслухавши доповідь голови ВЧК Ф.Е.Дзержинського про боротьбу з контрреволюцією, спекуляцією і злочинами за посадою, вирішив, що *«в даній ситуації забезпечення тилу шляхом терору є прямою необхідністю (...); що необхідно забезпечити Радянську Республіку від класових ворогів шляхом ізолювання їх у концентраційних таборах; що підлягають розстрілові всі особи, причетні до білогвардійських організацій, змов і заколотів; що необхідно опублікувати імена розстріляних, а також підстави застосування до них цього заходу»*. Підписали документ нарком внутрішніх справ Г.І.Петровський, нарком юстиції Д.І.Курський, керуючий справами РНК М.О.Бонч-Бруєвич. Масовий терор став засобом державного управління в СРСР аж до його краху в 1991 р.

ДЕНЬ ПОЛІТВ'ЯЗНЯ В СРСР

День політв'язня в СРСР (День п/в) – 30 жовтня, пам'ятна дата, встановлена 1974 р. в'язнями радянських політтаборів. Попередні міркування про вироблення Статусу радянського політв'язня і проведення Дня п/в були викладені політв'язнями Кронідом Любарським та Олексієм Мурженком у березні 1974 і передані з мордовських таборів на волю. День 30.10.1974 був відзначений голодуваннями у **мордовських і пермських політичних таборах**, а також у **Владимирській в'язниці**. Одночасно в Москві на квартирі Андрія Сахарова відбулася прес-конференція **Ініціативної групи захисту прав людини в СРСР**, де було оголошено про встановлення Дня п/в, іноземним кореспондентам були передані матеріали про політичних ув'язнених в СРСР. З тих пір дата відзначалася щорічно. У таборах політв'язні різних національностей приурочували до цього дня голодування й інші акції протесту.

Починаючи з 1987 День п/в відзначався демонстраціями в Москві та інших великих містах СРСР. 1989 до Дня п/в була приурочена публічна акція «ланцюг пам'яті» довкола будівлі КГБ в Москві, 1990 на площі Дзержинського (нині Лубянка) в Москві за ініціативою товариства «**Меморіал**» був установлений валун, привезений із Соловецьких островів (т.зв. Соловецький камінь), на пам'ять про жертви тоталітарного режиму. 18.10.1991 Верховна Рада РРФСР, разом з прийняттям закону про реабілітацію жертв політичних репресій, внесла День п/в у перелік державних пам'ятних дат як День пам'яті жертв політичних репресій.

В Україні цю дату відзначають колишні політв'язні та громадські організації.

ДЕНЬ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТВ'ЯЗНЯ

День українського політв'язня на пропозицію В.Чорновола відзначався в політичних таборах і тюрмах та на засланні 12 січня, починаючи з 1975 р.. У день початку **другої хвилі арештів 1972 року** політв'язні подавали політичні заяви і на знак протесту проти репресій, порушень прав людини, жорстокостей режиму, оголошували одноденне голодування. Адміністрація таборів шукала приводів, щоб покарати учасників голодування. З 1983 р. відмова від їжі вже трактувалася як порушення режиму, за яке можна було покарати. На знак солідарності українців підтримували політв'язні інших національних громад.

Увечері 11.01.1981 члени **Київського демократичного клубу** С.Набока, Л.Лохвицька, І.Чернявська, Л.Мілявський, Н.Пархоменко розклеїли в Києві кілька екземплярів листівки: *«Співвітчизники! 12 січня – День українських політв'язнів. Підтримаймо їх!»*. Усі були затримані поблизу ст. метро «Більшовик», четверо перших ув'язнені.

У незалежній Україні цю дату відзначають колишні політв'язні.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА СПЕЦПСИХЛІКАРНЯ

Дніпропетровська спецпсихлікарня (СПБ) – одна з декількох спецпсихлікарень в СРСР. Відкрита 1968 р.. До кінця 1980-х серед її «пацієнтів» було більш 40 осіб з різних республік СРСР, чийм єдиним «захворюванням» було інакомислення. Біля половини з них склали жителі України, серед них Леонід Плющ, Анатолій Лупиніс, Микола Плахотнюк, Йосип Тереля та ін. Своєї сумної слави лікарня набула внаслідок жорстокого «лікування» політв'язнів, поро що стало відомо завдяки широкій міжнародній кампанії на захист Л.Плюща, яка тривала майже два з половиною роки.

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ООН

Загальна декларація прав людини ООН – перший міжнародно-правовий акт, у якому були сформульовані основні громадянські, політичні, соціальні, економічні та культурні права людини. Затверджена і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН у 1948. День її прийняття – 10 грудня – був оголошений Міжнародним днем захисту прав людини (див. **День прав людини**).

СРСР і УРСР при затвердженні Декларації утрималися. У Радянському Союзі текст Декларації друкувався малими тиражами тільки в спеціальних виданнях. Із середини 1960-х Декларація почала широко розповсюджуватися в **самвидаві**, її машинописні копії неодноразово вилучалися в дисидентів на обшуках. Апеляції до статей Декларації, які проголошували права і свободи (право на одержання і поширення інформації незалежно від державних кордонів, право на еміграцію, право на свободу мирних зборів і асоціацій), стали лейтмотивом документів і акцій правозахисного руху в СРСР. Редакція **«Хроніки текущих событий»** вибрала як епіграф до бюлетеня ст.19 Декларації: *«Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів»*.

ЗАКОН УРСР «ПРО РЕАБІЛІТАЦІЮ ЖЕРТВ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ НА УКРАЇНІ»

Закон УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». Схвалений Верховною Радою УРСР 17.04.1991 р. Реабілітація охоплює період з 1917 р. до моменту набрання цим законом чинності і поширюється *«на осіб, необгрунтовано засуджених за цей час судами Української РСР або репресованих на території республіки іншими державними органами в будь-якій формі, включаючи позбавлення життя чи волі, переселення в примусовому порядку, вислання і заслання за межі республіки, позбавлення громадянства, примусове поміщення до лікувальних закладів, позбавлення чи обмеження інших громадянських прав або свобод з мотивів політичного, соціального, класового, національного і релігійного характеру»*. За цим законом реабілітовані особи, засуджені за діяння, кваліфіковані як контрреволюційні; за «антирадянську агітацію і пропаганду» за ст. 7 Закону СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини від 25.12.1958 і за ст. 62 КК УРСР 1961 р. (включаючи редакцію від 14.04.1989); «поширення завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад» (ст. 187-І КК УРСР); за порушення законів про відокремлення церкви від держави; особи, щодо яких застосовані примусові заходи медичного характеру. Законом реабілітовано також засланих і висланих з політичних, соціальних, національних, релігійних та інших мотивів. Закон передбачає певні компенсації і пільги реабілітованим. Однак цей закон не охопив учасників збройної боротьби за незалежність України; репресованих у позасудовому порядку; репресованих за сфабрикованими кримінальними звинуваченнями; нащадків репресованих, за що він піддається критиці з боку суспільства. Існує кілька нових проектів цього закону, які роками не розглядаються Верховною Радою, а також альтернативний проект закону «Про статус борців за волю України», розроблений народним депутатом України Л.Лук'яненком.

ЗАКОРДОННЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ ГРУПИ

Закордонне представництво Української Гельсінкської Групи. У січні 1977 Голова УГГ М.Руденко по телефону попросив Леоніда Плюща, який емігрував у Францію в січні 1976, бути представником УГГ за кордоном. У жовтні 1978 р. письмове доручення Групи представляти її за кордоном одержав член-засновник УГГ ген. Петро Григоренко, який виїхав у США в листопаді 1977 р.. Коли в жовтні 1978 р. на Захід виїхала Надія Світлична, вони створили Закордонне Представництво УГГ з осідком у Нью-Йорку. Очолив його П.Григоренко. У листопаді 1979 до ЗП УГГ долучилася Ніна Строката, у січні 1980 – Володимир Малинкович.

Діяльність ЗП УГГ розвивалася у двох основних напрямках: видання українською і англійською мовами пресових повідомлень про арешти і репресії в Україні; поїздки з виступами перед українською громадою в країнах Заходу, зустрічі з дипломатами, іноземною пресою, свідчення в Конгресі США.

Найуспішнішим виступом членів ЗП УГГ на Заході можна вважати активну участь у міжнародній Гельсінкській конференції в листопаді 1980 року в Мадриді (Іспанія). УГГ і ЗП УГГ там представляли ген. П.Григоренко, Н.Строката, Л.Плющ і В.Малинкович. Представники вашингтонського **Комітету Гельсінкських Гарантій для України** та Інформаційної служби «Смолоскип» Андрій Фединський (голова Оргкомітету) і Андрій Каркоць були організаторами всіх зустрічей з західними дипломатами в Мадриді, влаштували прес-конференції, прийняття і були перекладачами на англійську мову, а Олесь Хам з Аргентини – на іспанську. Діяльність членів ЗП УГГ у Мадриді разом з представниками Комісії Людських Прав Світового Конгресу Вільних Українців сенатором Канадського Парламенту Павлом Юзиком і Христіною Ісаїв та представницею української громади Філадельфії Орисею Гевко дали неабиякий позитивний результат для української справи: західна преса знову заговорила про Україну, а дипломати

країн – учасниць **Гельсінкського процесу** відкрили для себе Україну, яка бореться.

Після Мадридської конференції ЗП УГГ посилює свою видавничу діяльність. Секретар Представництва Н.Світлична почала з 1980 р. видавати щомісячний **«Вісник репресій в Україні»** українською і англійською мовами (виходив до кінця 1985 р.). Під її керівництвом з'явилися деякі випуски інформаційних бюлетенів УГГ, у часи перебування – передруки неформальних журналів «Кафедра» та **«Український вісник»**, інформаційні листки Львівської філії УГС.

ЗП УГГ брало активну участь у відзначенні 5-ї річниці УГГ у Вашингтоні 16.11. 1981. З цієї нагоди свідчення перед Гельсінкською Комісією Конгресу США давали ген. П.Григоренко, Н.Строката і В.Малинкович, брала участь Надія Світлична, а від **«Смолоскипа»** і **Комітету Гельсінкських Гарантій для України** – Андрій Каркоць.

11.02. 1987 р. помер Голова ЗП УГГ П.Григоренко. У січні 1988 р. у США приїхали Голова УГГ Микола Руденко зі своєю дружиною Раїсою Руденко. М.Руденко зразу очолив ЗП УГГ. Коли з ініціативи В.Чорновола УГГ 7.07.1988 була трансформована в **Українську Гельсінкську Спілку**, ЗП УГГ повним складом стало представляти її за кордоном. У цьому короткому часі Представництво поповнилося новими членами, які прибули на Захід: Раїса Мороз, Петро Рубан, Людмила Литовченко, Микола Мовчан, о. Василь Романюк і Тарас Романюк. Вже 4.12 1988 р. за їхніми підписами з'явилося перше спільне звернення до української громади Західної діаспори.

З проголошенням Незалежності ЗП УГГ завершило свою закордонну місію, а його голова М.Руденко повернувся в Україну.

«З ПРИВОДУ ПРОЦЕСУ НАД ПОГРУЖАЛЬСЬКИМ»

«З приводу процесу над Погружальським» – анонімний документ, який з 1964 р. широко розповсюджувався в самвидаві. Написав його Є.Сверстюк, зредагував І.Світличний. В основі – факти пожежі в Публічній бібліотеці АН УРСР 24-26.05.1964 р. та судового процесу над працівником бібліотеки Віктором Погружальським, що відбувся в серпні 1964. Суд старанно обминав усе, що стосувалося політичного характеру злочину, його спрямованість проти української культури, натомість підкреслювалося, що палій просто хотів помститися директорові бібліотеки за образу. Старанно підібрані свідки уникали говорити про використання магнієвих стрічок і фосфорних шашок, про участь у злочині інших людей. У залі суду не дозволялося нічого записувати. З працівників бібліотеки було взято підписку про нерозголошення.

У відділі україніки тоді згоріло близько 600 тис. томів: стародруки, рідкісні книги, рукописи, архіви Б.Грінченка, «Київської старовини», Центральної Ради. Частина з них не були описані.

У документі писалося: *«Наші діти вивчають у школі історію російських царів та їхніх полководців-душителів. Про своїх предків дітям дають фальшиві поняття. Але в архівах лежать, як динаміт, книги з фактами. До них мають доступ лише тюремники. Оці книги некли когось навіть за сімома замками. Українські книжки спалено. ...що колись міг стерпіти білий монархічний шовінізм, не може терпіти червоний. ... Українці! Чи знаєте ви, що вам спалили? Вам спалили частину розуму і душі. ...Не втішаймо себе вічною істиною про безсмертя народу – його життя залежить від нашої готовності постояти за себе!».*

Цей факт не поодинокий. 26.11.1968 р. згоріли обмінно-резервні фонди ЦНБ в Георгіївській церкві Видубицького монастиря, що збиралися з часів їх створення за наказом гетьмана П.Скоропадського від 26.11.1918 р.. Горіли архіви в Самарканді, в Алма-Аті.

«ЗРАДА БАТЬКІВЩИНИ»

«Зрада батьківщини» — у радянському законодавстві склад злочину, формально аналогічний «державній зраді» у законодавстві інших країн. «Зрада Батьківщини» розглядалася в радянському праві як найтяжчий з усіх карних злочинів; покарання за нього передбачало конфіскацію майна і страту або позбавлення волі на максимальний реченець, передбачений законом (у різні періоди цей термін складав 10, 25 і 15 років).

У сталінському і ранньохрущовському (до 1958) законодавстві для звинувачення в «зраді Батьківщини» застосовувалися формулювання ст. 58-1 КК РСФСР (див. ст. 54¹ КК УРСР введено 1927, з редакцією 20.07.1934, та ст. 56, введено 1960)

Звинувачення в «зраді Батьківщини» щонайширше застосовувалося в сталінську епоху для розправи з політичними супротивниками та для організації масового державного терору. Як правило, це звинувачення будувалося на фантастичних сценаріях, складених слідчими органами, а слідство супроводжувалося грубою фальсифікацією фактів і, найчастіше, «вибиванням» зізнань і показів. Масово судили за «зраду Батьківщини» також осіб з окупованих СРСР територій, які ніколи не були громадянами СРСР. З 1956 частка осіб, засуджуваних за цим звинуваченням щодо загальної кількості заарештованих за «особливо небезпечні державні злочини» різко падає (на перше місце висувається звинувачення в «антирадянській агітації і пропаганді»), а пряма фальсифікація фактичної сторони обвинувачення стає рідкістю. Проте час від часу звинувачення в «зраді Батьківщини» використовувалося як інструмент політичних репресій. Так, звинувачення в «зраді Батьківщини» у формі «завдання шкоди суверенітетові, територіальній недоторканності» СРСР іноді пред'являлося активістам національних рухів (УРСР, Л.Лук'яненко, 1961; УНФ, Д.Квечко, 1967), а «зрада Батьківщини» у формі «змови з метою захоплення влади» — керівникам підпільних гуртків і груп (наприклад, справа Всеросійського Соціал-Християнського Союзу Звільнення Народу — ВСХСОН, Ленінград, 1967). Зрідка до дисидентів застосовувалися й

<ЗРАДА БАТЬКІВЩИНИ>

такі пункти статті, як «шпигунство» (наприклад, справа Анатолія Шаранського) або «надання іноземній державі допомоги в проведенні ворожої діяльності проти СРСР». Часто звинувачення у «зраді Батьківщини» використовувалося для шантажу недосвідчених підслідних (СУМГ, Д.Гриньків, 1973).

Крім того, за обвинуваченням у «зраді Батьківщини у формі втечі за кордон або відмови повернутися через кордон» регулярно судили громадян СРСР, які намагалися нелегально залишити СРСР (напр., В.Калиниченко); засуджених за цими звинуваченнями також відправляли в політичні табори.

ІНІЦІАТИВНА ГРУПА ЗАХИСТУ ПРАВ ВІРУЮЧИХ І ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ

Ініціативна група захисту прав віруючих і церкви в Україні. Створена в Галичині 9.09.1982 звільненим політв'язнем Йосипом Терелею. До Групи увійшли Стефанія Петраш-Січко, о. Григорій Будзинський (секретар), о. Ігнатій та о. Діонісій. Група звернулася до властей України з закликом відкрити раніше закриті церкви й монастирі **Української Греко-Католицької Церкви**, відновити семінарії у Львові й Ужгороді та послати українських студентів-теологів у Рим та інші європейські міста на навчання. Група видавала бюлетень «Хроніка католицької церкви на Україні». 24.12.1982 Й.Тереля був заарештований і засуджений до 1 р. таборів. Групу очолив Василь Кобрин. Звільнившись, Й.Тереля знову очолив Групу. З 01.03.1984 за станом здоров'я передав головування В.Кобрину. Він був заарештований 14.11.1984, однак група діяла аж до перебудови.

ІНІЦІАТИВНА ГРУПА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В СРСР

Ініціативна група захисту прав людини в СРСР (ІГ) – перша в СРСР незалежна громадянська асоціація, яка діяла відкрито. Створена в травні 1969 за ініціативою Петра Якіра і Віктора Красіна. Крім них у групу ввійшли ще 9 москвичів: Тетяна Великанова, Наталя Горбаневська, Сергій Ковальов, Олександр Лавут, Анатолій Левітін (Краснов), Юрій Мальцев, Григорій Под'япольський, Тетяна Ходорович, Анатолій Якобсон, ленінградець Володимир Борисов, українці Генріх Алтунян, Леонід Плющ, активіст кримськотатарського руху з Узбекистану Мустафа Джемілев.

Основний зміст роботи ІГ – складання звернень у міжнародні організації (переважно в ООН; відповідей на свої листи група не одержувала). Основними темами цих послань були: практика переслідування в СРСР за переконання (особлива увага приділялася каральній психіатрії); захист і представлення вимог радянських політв'язнів. Документи ІГ поширювалися в **самвидаві**, їх публікувала західна преса, передавали радіостанції, які транслювали на СРСР.

Структури і статуту ІГ не мала.

Більшість членів ІГ у 1969-1979 були репресовані. Заяви про припинення діяльності групи члени ІГ не робила. Фактично, діяльність групи припинилася в 1976 зі створенням **Московської Гельсінкської Групи**, до якої перейшли функції ІГ (останній документ, підписаний від імені ІГ – лист із жіночої зони **Дубравлагу** від 17.11.1981).

У вересні 1973, після публічних покаянь Петра Якіра і Віктора Красіна, члени ІГ, які залишилися на волі, підписали заяву, якою спростовувалися їхні «зізнання».

ІНСТИТУТ ІМ. СЕРБЬСЬКОГО

Інститут ім. Сербського (Всесоюзний науково-дослідний інститут загальної і судової психіатрії імені професора В.П.Сербського) – центральна державна установа, яка розробляла в СРСР наукові основи соціальної і судової психіатрії та проводила судово-психіатричні експертизи (СПЕ) осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності. Заснований у 1921 у Москві. Проводив стаціонарні й амбулаторні СПЕ у кримінальних справах, у т.ч. у справах, які велися органами державної безпеки. Висновки СПЕ служили підставою для винесення судовими органами рішення про спрямування заарештованого в **спеціальну психіатричну лікарню (СПЛ)** з режимом, близьким до тюремного, чи в **лікарню загального типу**. Інститут здійснював також медичний повторний огляд в'язнів **СПЛ** і експертизи тих, що захворіли в місцях позбавлення волі.

Із середини 1930-х Інститут став обслуговувати політичні замовлення влади. Формально знаходячись у підпорядкуванні Міністерства охорони здоров'я СРСР, ряд підрозділів Інституту фактично були у віданні органів держбезпеки. Стаціонарна СПЕ осіб, які звинувачувалися в «контрреволюційних» («особливо небезпечних державних») злочинах, вироблялася в четвертому відділенні Інституту. Постанови про осудність приймала експертна комісія, яка найчастіше керувалася «рекомендаціями» слідчих органів. Справжній психічний стан підекспертного, як правило, ніяк не впливав на висновки комісії. Починаючи з кінця 1950-х оголошення інакодумців душевнохворими стало важливою складовою радянської каральної політики. Інститут став послідовно обслуговувати цей вид репресій, маскуючи своїми постановами політичний характер переслідувань.

Роль Інституту як знаряддя каральної психіатрії набрала широкого розголосу завдяки зусиллям московських правозахисників – колишніх його «пацієнтів» Петра Григоренка і Володимира Буковського. Діяльність Інституту стала зазнавати критики з боку міжнародного співтовариства лікарів-психіатрів. Великий матеріал про політичну заангажованість експертних висновків, зроблених співробіт-

никами Інституту, зуміла надати міжнародній громадськості **Робоча комісія з розслідування використання психіатрії в політичних цілях** (її членом був харків'янин Анатолій Корягін). У 1983 радянські представники під загрозою виключення були змушені вийти зі Всесвітньої психіатричної асоціації. Наприкінці 1980-х контроль органів держбезпеки над Інститутом припинився, як і сама практика використання психіатрії в політичних цілях.

У 1992 Інститут був перейменований у Державний науковий центр соціальної і судової психіатрії імені В.П.Сербського (ДНЦССП). Діяльність Центру продовжує зазнавати критики з боку незалежних психіатрів і правозахисників, насамперед за небажання засудити каральну психіатрію радянського періоду.

«ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ ЧИ РУСИФІКАЦІЯ?»

«Інтернаціоналізм чи русифікація?» – книжка літературного критика і публіциста Івана Дзюби, закінчена наприкінці 1965. Досліджуючи загрозливе становище української нації в Радянському Союзі, автор базувався на офіційних радянських джерелах і використовував марксистсько-ленінську методологію. На підставі заяв влади, стенограм партійних з'їздів і праць Леніна І.Дзюба звинуватив владу СРСР у порушенні «ленінських принципів національної політики» (рівноправність націй) і закликав до вільного і чесного гласного обговорення всіх аспектів національного питання не тільки щодо українського народу, але й усіх народів Радянського Союзу.

І.Дзюба надіслав рукопис керівництву України (додавши його до листа на захист українських інакодумців, схоплених КГБ під час **Першої хвилі арештів**).

Книга набула щонайширшого розповсюдження в українському **самвидаві**, у другій половині 1960-х – на початку 1970-х була фактично програмовим документом українського національно-визвольного руху.

1968 книжка була видана за кордоном українською мовою, у тому ж році англійською, згодом французькою, італійською, китайською, в'єтнамською, 1973 – російською мовами.

КАРЦЕР

Карцер (те ж, що й **ШІЗО, штрафний ізолятор**). Форма додаткового покарання в'язнів за порушення режиму. Запроваджена Тимчасовою інструкцією НКЮ 1918 р. Утримання під замком, нари опускаються на 8 год., без постелі, робота в закритому приміщенні. Прогулянка, листування, пакунки, побачення заборонені. Покарані ШІЗО без виведення на роботу одержували гарячу страву без жирів і цукру раз на дві доби. Щодня – 300 г хліба і окріп. Максимум – 15 діб. Однак були випадки кількарразового запроторення в ШІЗО одразу після виходу (Див.: О.Шевченко).

КИЇВСЬКИЙ ДЕМОКРАТИЧНИЙ КЛУБ

Київський демократичний клуб (КДК) створили 1978 р. студент журналістики Київського університету Сергій Набока, математик Леся Лохвицька, лікар-ендокринолог Інна Чернявська, перекладач Леонід Мілявський та студентка Наталка Пархоменко. Проводили філософські та релігійні семінари, обмінювалися літературою. Ядро клубу склали ті, хто хотів щось робити, периферію – хто може бути присутнім при цьому, і третє коло – яким було цікаво в клубі. Усього довкола клубу організувалося біля 40-50 осіб.

У липні 1980 р. активісти клубу склали листівку з закликом підтримати бойкот «Олімпіади-80» в СРСР у зв'язку з окупацією Афганістану. С.Набока написав статтю «Перспективи заповнення духовного вакууму радянського суспільства», де стверджував, що в Радянському Союзі відсутні демократичні свободи, а радянський державний лад назвав «радянським імперіалізмом». 1980 р. КДК склав «Маніфест», де стверджував, що в СРСР відбулася «узурпація влади» і «вся влада Рад перейшла до рук Комуністичної партії». Щоб розмножити маніфест, намагалися виготовити гектограф.

Увечері 11.01. 1981, напередодні **Дня українських політ'язнів**, 5 членів КДК спробували розклеїти кілька екземплярів листівки: *«Снівчизники! 12 січня – день українських політ'язнів. Підтримаймо їх!»*. Усі були затримані поблизу ст. метро «Більшовик».

29.06.1981 р. Київський міський суд засудив С.Набоку, Л.Лохвицьку, І.Чернявську, Л.Мілявського за ст. 187-1 КК УРСР до 3 р. позбавлення волі у виправно-трудовій колонії загального режиму. Усі підсудні визнали фактичний бік звинувачення, але ніхто на визнав свої дії злочинними, не каюся і касаційних скарг не подавав. Н.Пархоменко, яка мала малу дитину, виключили з комсомолу та університету.

Після звільнення 1984 посправники пробували створити «Український демократичний клуб», та він виявився підконтрольним КГБ. Влітку 1987 р. вони заснували **Український культурологічний клуб**.

КОМІТЕТ ГЕЛЬСІНСЬКИХ ГАРАНТІЙ ДЛЯ УКРАЇНИ

Комітет Гельсінкських гарантій для України. Створений у Вашингтоні (США) за ініціативою Інформаційної служби «Смолоскип» 17.11.1976, зразу після створення **Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод (Українська Гельсінкська Група, УГГ)**. Про це 21.11 О.Зінкевич повідомив по телефону М.Руденку, домовився з ним про співпрацю і що Комітет буде репрезентувати **УГГ** на Заході. Комітет очолив голова правління «Смолоскипа» д-р Андрій Зварун (Нью-Йорк), а його членами стали представники комітетів оборони українських політв'язнів у США – Андрій Фединський (Клівленд), Уляна Мазуркевич (Філадельфія), д-р Ігор Кошман (Нью-Джерзі), Богдан Ясень (Юрій Саєвич, Вашингтон), Осип Зінкевич (Балтимор), Ігор Ольшанівський (Ньюарк), Андрій Каркоць (Міннеаполіс), Юрій Дейчаківський і Андрій Грушкевич (Вашингтон), Маруся Зарицька і Мирослава Стефанюк (Детройт).

Вашингтонський Комітет отримав позацензурним способом від М.Руденка, О.Бердника, О.Мешко, ген. П.Григоренка майже всі меморандуми **УГГ** і низку інших документів. Вони були негайно перекладені англійською мовою, доведені до відома Комісії безпеки і співробітництва в Європі, Комітету Гельсінкської комісії Конгресу США та Канадського Парламенту і розповсюджені серед західних правозахисних організацій і преси.

Представники Комітету були перекладачами для членів **УГГ**, які опинилися на Заході, під час їхніх свідчень у Конгресі США, брали активну участь у різних міжнародних конференціях: Андрій Фединський – у конференції **УГГ** в Лондоні (травень 1977), Андрій Каркоць – у конференції письменників Європи, США й Канади у Софії (лютий 1977), д-р Тарас Закидальський, Петро Фединський, Андрій Грушкевич, Оксана Іщук, Аркадій Зінкевич – у Міжнародній конференції психіатрів на Гавайях (серпень – вересень 1977), Юрій Миськів, Уляна Ольшанівська, Аркадій Зінкевич – з виставкою документів

і матеріалів УГГ на з'їзді славістів у Вашингтоні (жовтень 1977), Петро Качмар, Юрій Миськів, О. Бурдяк, Зірка Луцька – з матеріалами УГГ і протестними зверненнями під час радянської виставки в Лос-Анджелесі з нагоди 60-річчя СРСР.

Андрій Зварун, Богдан Ясень, Ігор і Божена Ольшанівські, Уляна Мазуркевич, Андрій Каркоць підтримували постійний зв'язок з Державним департаментом США та американськими конгресменами у справі ув'язнених членів УГГ та репресій в Україні. Внаслідок цієї співпраці всі документи УГГ були перекладені на англійську мову і свідчення Андрія Зваруна перед Конгресом США у справі УГГ були опубліковані у збірниках Гельсінської комісії Конгресу США.

Комітет Гельсінських гарантій для України влаштував прес-конференції у зв'язку з судами над членами УГГ в Україні: у день суду над Миколою Руденком і Олексою Тихим – у Белграді в червні 1977 р. (організатори прес-конференції Андрій Фединський, Адам Мішталь, Андрій Каркоць були заарештовані і вислані з Югославії); у березні 1978 р. – знову прес-конференція в Белграді (її організаторів Андрія Каркоця, Бориса Антоновича і Зірку Луцьку затримано і депортовано з Югославії); у квітні 1978 р. у зв'язку з судом над Мирославом Мариновичем і Миколою Матусевичем Комітет влаштував прес-конференцію у Вашингтоні з участю П.Григоренка.

Члени Комітету Андрій Фединський, Андрій Каркоць і Олесь Хам з Аргентини були перекладачами і активними учасниками Гельсінської конференції в Мадриді (листопад 1980 р.), у якій брали участь закордонні представники УГГ ген. Петро Григоренко, Ніна Строката, Леонід Плющ, Володимир Малинкович та представниця Комісії людських прав Світового конгресу вільних українців Христя Ісаїв.

Спільними зусиллями **Закордонного представництва УГГ** і правозахисних комітетів Філадельфії (Уляна Мазуркевич) і Ньюарку (Боже-на Ольшанівська) та з активною допомогою члена Гельсінської комісії Конгресу США Ореста Дейчаківського у Конгресі США 16.11. 1981 відбулося відзначення 5-ї річниці УГГ. Там виступили ген. П.Григоренко, Н.Строката і В.Малинкович, брала участь Надія Світлична. Комітет представляв Андрій Каркоць.

Про діяльність Комітету Гельсінських гарантій для України та його окремі заходи повідомляли по всьому світу основні західні пресові агентства, з'явилося багато статей і повідомлень у чужомовній пресі.

«КЛУБ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ»

«Клуб творчої молоді» (КТМ) – українська суспільно-культурна організація, що стала центром молоді української інтелігенції (**«шістдесятників»**). Клуб виник на початку 1960 під егідою Київського міськкому комсомолу. Первісна ідея клубу – об'єднання творчої молоді (поетів, художників, музикантів, артистів) поза творчими спілками, тому що вони не сприяли експериментам. При клубі працювали секції за «інтересами»: кіно, театр, музика, живопис, література та ін. Президентом клубу був обраний театральний режисер Лесь Танюк. Відразу ж після виникнення КТМ набув широкої популярності серед київської молоді (студентів, молодих фахівців, робітників). Поступово клуб, особливо з приходом художників Алли Горської та її чоловіка Віктора Зарецького, Людмили Семикіної, поета Василя Симоненка, літературознавців Івана Дзюби, Євгена Сверстюка, Івана Світличного, стає національно-культурним центром, у діяльності якого питання суспільного і соціального звучання набувають усе більшої ваги (збереження церков, розслідування поховань жертв репресій у Биківні та ін.). 1962 у Львові виник свій КТМ – «Пролісок». Після погромних виступів М.Хрущова на зустрічах з діячами радянської літератури і мистецтва в березні 1963 такий же захід був проведений у Києві (8.04.1963) – у 1964 КТМ закрили.

ЛИСТ МАДРИДСЬКІЙ НАРАДІ НА ЗАХИСТ В.СТУСА

Лист Мадридській нараді на захист В.Стуса – документ **Української Гельсінкської групи**. 25.01.1981 цей лист був спрямований за дорученням УГГ її **Закордонним представництвом** (Петро Григоренко, Леонід Плющ, Надія Світлична) делегаціям країн-учасниць **Наради з безпеки і співробітництва в Європі** (Мадрид), його копії були розіслані **Міжнародній Амністії**, ПЕН-клубові.

УГГ просила делегацію США ініціювати обговорення справи українського поета і політв'язня Василя Стуса на Мадридській нараді, оскільки, на їхню думку, у цій справі сконцентровані як цілі радянського репресивного апарату («знищення української культури»), так і його нелюдські методи.

«ЛИСТ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКА»

«Лист творчої молоді Дніпропетровська» викликаний погромницькою кампанією, яку розпочала обласна і підхопила всеукраїнська преса проти роману **Олеся Гончара «Собор»**, який був опублікований у ч.1 журналу «Вітчизна» 1968 р. та вийшов на початку року ще двома виданнями. Роман спрямований на захист національних духовних цінностей, проти русифікації українців та варварського нищення довкілля українського народу. Його, здебільшого не читавши, «обговорювали і одноставно засуджували трудові колективи» – від доярок до академіків.

Автор листа – поет Іван Сокульський. Зауваження до листа зробили Володимир Заремба та Михайло Скорик. Лист у кінці літа 1968 р. був адресований Голові Ради міністрів УРСР В.Щербицькому, кандидатові в члени Політбюро ЦК КПУ О.Ватченку (перший секретар обкому, виведений у романі як негативний персонаж – «висуванець» Володька Лобода) та секретареві Спілки письменників Д.Павличку. У листі відзначено, що за підтримку роману звинувачені в «українському буржуазному націоналізмі» і виключені з партії, з комсомолу, звільнені з роботи ряд людей, наведено приклади нищення пам'яток української культури та українофобства. Лист був передрукований в «Українському віснику», звучав по радіо «Свобода».

І.Сокульський був заарештований 14.06.1969 і як автор «Листа» та за інші справи 27.01.1970 засуджений Дніпропетровським облсудом за ст. 62 ч. 1 КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда») на 4,5 р. таборів. У цій же справі за розмноження та розповсюдження «Листа» засуджений на 2,5 р. за ст. 187-І Микола Кульчинський. Віктор Савченко покараний умовно двома роками з відтермінуванням на 3 р.

ЛИТОВСЬКА ГЕЛЬСІНСЬКА ГРУПА

Литовська Гельсінкська Група (ЛГГ) – (Громадська група сприяння виконанню Гельсінкських угод у Литві – *Helsinki susitarimų vykdymui remti Lietuvos visuomeninė grupė*) – перша відкрита правозахисна асоціація в Литві. Заснована 25.11.1976 за прикладом і в тісному контакті з **Московською Гельсінкською групою (МХГ)**. Члени-засновники: Вікторас Пяткус, Томас Венцлова, свящ. Кароліс Гаруцкас, Вона Лукаускайте-Пошкене, Ейтан Фінкельштейн. Влада прагнула припинити діяльність ЛГГ, її члени піддавалися репресіям. У 1981, коли на волі з членів групи залишилася тільки В.Лукаускайте-Пошкене, діяльність ЛГГ фактично припинилася. Група була відновлена в 1988.

«ЛИХО З РОЗУМУ»

«Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)» – перший український документальний збірник, складений у 1967 В'ячеславом Чорноволом у Львові. У ньому зібрані матеріали про **Першу хвилю арештів** серед української інтелігенції 1965–1966: біографічні довідки про 20 політв'язнів цього «набору», їхні листи, звернення, літературні та художні твори.

Крім того, В.Чорновіл включив до збірника списки в'язнів **Дубравлагу (Мордовські табори)** – учасників боротьби за незалежність України 1942–1954, а також українців, засуджених за релігійні переконання.

Українською мовою книжка вперше вийшла 1967, зажила міжнародної популярності (1968 вийшло англійське видання, 1974 – французьке) і зробила відомими багатьох українських інакодумців. За цю книжку Чорновіл ув'язнений 3.08.1967 р., а 1968 р. удостоєний міжнародної журналістської премії (Великобританія). 1996 за цю та інші праці, раніше інкриміновані як антирадянські, він удостоєний Державної премії ім. Т.Шевченка в галузі публіцистики. 1991 збірник перевиданий у Львові. Увійшов до 10-томного зібрання його творів (т. 2, 2003 р.).

«МІЖНАРОДНА АМНІСТІЯ»

«Міжнародна амністія» (МА, *Amnesti International*) — незалежна неполітична міжнародна правозахисна організація, яка виступає на захист і усвідомлення основних прав людини. Заснована в 1961 за ініціативою британського юриста Пітера Бененсона. Основні завдання МА: домагатися звільнення в'язнів сумління (*prisoners of conscience*) — громадян різних країн, позбавлених волі за висловлення своїх переконань, не пов'язаних із закликами до насильства; домагатися справедливого суду над іншими людьми, звинуваченими в політичних злочинах; домагатися скасування смертної кари там, де вона існує.

За Статутом МА національні секції не повинні захищати громадян своєї країни; вони опікуються в'язнями інших країн, причому бажано, щоб серед тих, ким опікуються, були як громадяни країн соціалістичного табору, так і політв'язні країн «першого» і «третього» світів.

Керує роботою МА Міжнародний Секретаріат у Лондоні, при якому діє дослідницький відділ, який збирає й аналізує інформацію, яка надходить з різних джерел. МА посилає місії для розслідування фактів на місцях, для спостереження за судовими процесами, зустрічей з ув'язненими та інтерв'ю з ними. МА має філії (секції) у більш ніж 40 країнах і численні місцеві групи в 176 країнах. Усього членами МА є більш 1 млн. осіб. МА має офіційний статус радника ООН по правах людини, у 1977 МА удостоїлася Нобелівської премії Миру.

У 1973 у Москві була заснована Радянська секція «Міжнародної Амністії». Її головою був оголошений Валентин Турчин, секретарем — Андрій Твердохлебов. Члени секції виступали на захист в'язнів сумління Польщі, Чехословаччини, Югославії, Іспанії, Індонезії. Секція видавала самвидавний журнал «Международная Амнистия». Коли 1977 Турчин емігрував, головою секції став письменник Георгій Владимов. У 1975 заарештованого секретаря А.Твердохлебова замінив

<МІЖНАРОДНА АМНІСТІЯ>

Володимир Альбрехт. Тоді ж, 18.04.1975, був заарештований як член радянської секції МА М.Руденко, але ще під час слідства у зв'язку з 30-річчям перемоги він був амністований як учасник війни.

1983 під тиском влади секція фактично припинила свою роботу.

Групи МА наново були створені в Москві та інших містах Росії в 1990-х рр. Українська Асоціація МА створена в квітні 1994 р.

«МЕМОРІАЛ»

«Меморіал» – масовий громадський рух, який виник у роки перебудови. Ставив собі за мету відновлення історичної пам'яті про державний терор, політичні репресії і громадянський опір тоталітаризму в СРСР. М. переборював наслідки тоталітаризму. Перші групи М. з'явилися в СРСР у вересні 1987. Шляхом широкого опитування була створена громадська рада руху, куди ввійшли найвизначніші письменники, учені, громадські діячі. У січні 1989 в Москві відбувся установчий з'їзд М., де було створене Всесоюзне історико-просвітницьке, благодійне і правозахисне Товариство «Меморіал». Був прийнятий статут, обране керівництво. Почесним головою став Андрій Сахаров. М. був першою незалежною громадською організацією, яка тривалими зусиллями добилася офіційного статусу. Установчі збори **Всеукраїнського «Меморіалу» ім. В.Стуса** відбулися в березні 1989 р.

Після розпаду СРСР М. перетворився на міжнародну структуру – співдружність десятків організацій у різних регіонах Росії, України, Казахстану, Латвії, Грузії. Відділення М. діють у Німеччині та Італії. З 1991 р. діє Міжнародне історико-просвітницьке, благодійне і правозахисне Товариство «Меморіал».

Серед сучасних напрямків діяльності М. – наукові дослідження, насамперед з історії політичних репресій в СРСР і радянських каральних органів, пошук місць поховання і увічнення пам'яті жертв тоталітаризму, правозахисна робота, юридична, соціальна допомога колишнім політв'язням і засланцям, видавнича та інша просвітницька діяльність. Серед активістів М. – багато колишніх дисидентів і політв'язнів 1950-80-х рр. Російський М. з 1990 очолює Сергій Ковальов. В архіві Науково-інформаційного і просвітницького Центру «Меморіалу» в Москві зібрана одна з найбільших у світі архівних колекцій матеріалів з історії інакودумства, дисидентської активності і правозахисного руху в СРСР.

Діяльність М. визнана міжнародним співтовариством (ООН, ОБСЄ, Рада Європи), Товариство відзначене іноземними нагородами.

МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ І ТОТАЛІТАРИЗМУ В СРСР

Меморіальний музей історії політичних репресій і тоталітаризму в СРСР «Пермь-36», створений на базі колишньої колонії для особливо небезпечних державних злочинців ВС-389/36 як частина музейно-архівного комплексу «Меморіал жертв політичних репресій». Музейно-архівний комплекс був заснований у 1994 р. Пермським обласним відділенням товариства «Меморіал» і адміністрацією Пермської обл. Музей знаходиться в селі Кучино Копальнинської сільради Чусовського р-ну.

Колішній концтабір, у якому діє музей, був створений ще в 1946 р. і є практично єдиним у країні «живим» табором, створеним у часи ГУЛАГу, що зберігає його дух. З 13.06.1972 р., коли сюди прибула етапом перша партія в'язнів **мордовських таборів**, цей табір став основним політичним табором СРСР, вироки в якому відбували 995 в'язнів сумління, серед них практично всі репресовані лідери дисидентства, правозахисного і національних рухів, **Гельсінкських груп**. Концтабір №36 є не тільки унікальним пам'ятником репресивної історії СРСР, але і найважливішим пам'ятником політичної історії більшовизму останніх десятиліть його існування – уся система **пермських політтаборів**, а серед них насамперед «Перм-36», була створена на початку сімдесятих років з метою розгромити міцніючий опір та інакомислення, зупинити прийдешній крах комуністичної ідеології і тоталітарної держави. В останні роки в складі цього табору діяла єдина в країні дільниця **особливого режиму** для політичних в'язнів. Від інших політтаборів він відрізнявся тим, що ув'язнені в ньому цілодобово утримувалися в камерах, що замикаються на замки, але, на відміну від в'язниць, їх примушували до роботи. На прогулянку їх виводили у дворики типу тюремних – глухі, оббиті залізом зруби, затягнуті зверху «колючкою». Табір оточений багаторядною системою огорож і заборонних зон.

На дільниці **особливого режиму** за майже 8 р. її функціонування, від 1.03.1980, коли сюди були перевезені 32 в'язні особливого режиму з **мордовського табору** Сосновка, до 8.12.1987, коли останніх 18 в'язнів вивезли в пос. Центральний, пройшло 57 осіб, 37 із них – українці. А саме: 17 членів **Української Гельсінкської групи** – Олесь Бердник, Микола Горбаль, Михайло Горинь, Віталій Калиниченко, Іван Кандиба, Юрій Литвин (помер у лікарні м. Чусового 4.09.1984), Левко Лук'яненко, Валерій Марченко (помер у тюремній лікарні м. Ленінград 7.10.1984), Василь Овсієнко, Богдан Ребрик, Петро Рубан, Іван Сокульський, Василь Стус (загинув у 3-му **карцері** цього бараку вночі з 3 на 4 вересня 1985), Олекса Тихий (помер у тюремній лікарні в м. Перм 5.05.1984), Данило Шумук, закордонні члени **УГГ** естонець Март Ніклус та литовець Вікторас Пяткус, а також українські політв'язні Михайло Алексеєв, Іван Гель, Микола Євграфов, Василь Курило, Олексій Мурженко, Григорій Приходько, Семен Скалич (Покутник), російський письменник Леонід Бородин, дисидент Юрій Федоров, члени Національної об'єднаної партії Вірменії Азат Аршакян та Ашот Навасардян, литовець Баліс Гаяускас, латвієць Гунар Астра та ін.

На дільниці суворого режиму утримувалися Семен Глузман, Мирослав Маринович, Зорян Попадюк, Микола Руденко, Євген Сверстюк, Олесь Шевченко та сотні інших.

Після ліквідації в 1987 р. колонії всі її будівлі та споруди були передані обласному відділові соціального забезпечення під розміщення в ньому психоневрологічного інтернату. Барак дільниці **особливого режиму**, що стояв окремо, при цьому виявився покинутим і став швидко руйнуватися. Створення Меморіального музею почалося саме на цій дільниці в силу його унікальності й особливо небезпечного стану – без реставрації йому загрожувала неминуча швидка загибель. Протягом 1994 і 1995 р. силами Пермського відділення товариства «Меморіал» при фінансовій підтримці адміністрації області і Міністерства культури РФ, спонсорській допомозі низки підприємств і з використанням власних засобів був відновлений барак дільниці **особливого режиму**. Улітку 1995 р. тут проведений міжнародний трудовий табір International Volunteers Service. Волонтери – студенти з Росії, США, Англії, Шотландії, Франції, Німеччині й Австралії взяли участь у ремонтно-відбудовчих роботах.

15.12.1995 постановою губернатора Пермської обл. музеєві передані будівлі і споруди всієї колишньої колонії №36 у межах її зовнішніх огорож. Протягом 1996-1999 років усі вони відреставровані, відновлені і музеєфіковані.

22.03.2003 барак особливого режиму згорів під час ремонту. Експонати тоді зберігалися в інших приміщеннях. Барак відбудовано, експозиції відновлюються.

Головна мета музею полягає в збереженні унікального комплексу будівель колишнього політтабору. Тому в закінченому вигляді музей буде містити в собі всі збережені житлові, господарські, виробничі і службові споруди, а також відновлену табірну командирівку сталінських часів.

У музеї концентруються матеріали з історії репресій та опору комуністичному режимові, створюються комп'ютерні бази даних – списки ув'язнених **пермських таборів ГУЛАГу 30 –50-х рр.**, репресованих у Пермській області протягом усіх років радянської влади і комуністичного режиму, ув'язнених **пермських політтаборів 1972 – 1991 р.** На базі музею проводяться щорічні міжнародні наукові конференції, відбуваються численні екскурсії.

МОРДОВСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ТАБОРИ

Мордовські політичні табори; Дубравлаг (у мемуаристиці часто пишеться «Дубровлаг») – комплекс відділень і лагпунктів у складі табірної управління ЖХ-385, або Дубравного управління виправно-трудова таборів (ВТТ, або колоній – ВТК) у Зубово-Полянському і Теньгушовському районах Мордовської АРСР, у яких до 1987 утримувалися політичні в'язні. (У другій половині 1950-х, крім Дубравлагу, як політичні табори функціонували також Воркутлаг у Комі АРСР, Тайшетський табір або Озерлаг в Іркутській обл. та жіноча зона в сел. Суслово Кемеровської обл. На початку 1961 всіх політв'язнів Озерлагу етапували в Мордовію, інші табори ліквідували ще раніше).

Дубравлаг був організований у 1948 на базі Темниковського ВТТ (існував тут з 1929) і до 1954 мав статус Особливого табору ГУЛА-Гу («Особлаг № 3»). Іноді Дубравлаг називають у літературі також Потьминськими (за назвою пересильної зони в сел. Потьма, через яку проходили в'язні, які направлялися в Дубравний ВТТ) або, за старою пам'яттю, Темниковськими таборами. Табірне управління Дубравного ВТТ дислокувалося в сел. Явас.

З 1961 до 1972 це був єдиний табір в СРСР, де відбували покарання засуджені у всіх республіках за «особливо небезпечні державні злочини» за статтями 64–72 КК РСФСР (аналогі КК УРСР – ст. 56–64, «зрада Батьківщини», «антирадянська агітація і пропаганда», «участь в антирадянській організації»). Серед півтора-двох десятків табірних відділень і лагпунктів, ізольованих один від одного і розкиданих уздовж вузькоколіїки довжиною близько 60 км або неподалік її (за 15–20 км), було кілька табірних зон (в окремі періоди – до 7-8), де, окремо від інших ув'язнених утримувалися засуджені за «особливо небезпечні державні злочини».

За даними Прокуратури РРФСР, на 14.07.1965 серед приблизно 10 тисяч ув'язнених Дубравного ВТТ було 3816 «особливо небезпечних»; у середині 70-х їх було біля 500. Українці в Дубравлазі зазвичай становили половину контингенту (див., напр., довідку про М.Масютка)

Серед політв'язнів Дубравлагу, засуджених за ст. 70 КК РРФСР (ст. 62 КК УРСР, «антирадянська агітація і пропаганда») у 1960–1980-х абсолютну більшість складала дисиденти, «самвидавники», учасники підпільних політичних груп і гуртків, активісти національних рухів, лідери заборонених релігійних громад, а також люди, які не були пов'язані з жодними опозиційними громадськими і політичними рухами, але активно виявили своє «інакомислення». У першій половині 1960-х у Дубравлагу було також досить багато карних в'язнів, повторно засуджених в інших таборах за «антирадянські висловлювання» і переведених для відбування нового терміну в Дубравлаг; пізніше їхня кількість помітно скоротилася.

Більшість політичних в'язнів, у звичайному розумінні цього слова, засуджених за «зраду Батьківщини», складала українські повстанці та «лісові брати» – учасники повоєнного збройного опору радянській владі в Західній Україні та Прибалтиці (див.: **Українська повстанська армія, Організація українських націоналістів**). Майже всі вони були заарештовані ще в 1944–1955 р. і досиджували в Дубравлагу свої 25- і 15-літні терміни. Помітну частку політв'язнів, засуджених за «зраду Батьківщини», складала також радянські громадяни, які намагалися втекти з СРСР, і «невозвращенцы» – ті, хто залишився за кордоном під час закордонної поїздки, а потім передумав і повернувся.

Крім політичних в'язнів, до ув'язнених за «зраду Батьківщини» належали також особи, засуджені за «військові злочини», тобто ті, хто співпрацював з нацистами під час війни: поліцаї, учасники допоміжних підрозділів німецької армії, співробітники окупаційних адміністрацій, люди, які брали участь у каральних акціях. У 1960–1970-х вони теж утримувалися в політзонах Дубравлагу. (Втім, багатьом із них, як і «антирадянщикам», справи відверто фабрикувалися в ході кампанії «Ніхто не забутий, ніщо не забуте» – для підтримання в суспільстві атмосфери страху). Крім того, тут відбувала покарання група колишніх чекістів, засуджених у 1953–1956 у «справі Берія» та за аналогічними судовими процесами, а також трохи ув'язнених, засуджених за шпигунство (справжнє, а не уявне) на користь іноземних держав. Тут була і суворо ізольована від політичних і карних в'язнів зона для іноземних громадян.

У 1972, після створення на Уралі **пермських політичних таборів**, туди етапували значну частину політичних в'язнів Дубравлагу, який таким чином утратив своє унікальне значення. Однак кілька мордовських зон продовжували функціонувати як «політичні» (до серпня 1976 – табір № 17-А у сел. Озерний, мовою мокша – Умор, Зубово-Полянського р-ну; аж до 1986–1987 – табори суворого режиму ЖХ-

385-3/5 з єдиним в СРСР жіночим відділенням 3/4 в сел. Барашево та № 19 у сел. Лесной Теньгушовського р-ну; до березня 1980 – табір особливого режиму № 1 у сел. Сосновка Зубово-Полянського р-ну. Останні політичні в'язні були звільнені з Мордовських таборів у роки горбачовської перебудови.

Нині Дубравний ВТК залишається діючою установою Управління виконання покарань. У сел. Барашево адміністрація табору організувала музейну експозицію, де представлена, в основному, історія Темниковських таборів 1930-х.

Мордовські політичні табори, долі їхніх мешканців, умов утримання в них уперше привернули громадську увагу на початку 1966, коли там опинилися герої найбільш знаменитого політичного процесу того часу – Андрій Синявський і Юлій Даніель. Починаючи ж з 1967, коли в **Самвидаві** з'явилися мемуарна книжка Анатолія Марченка «Мої покази» і нарис Валентина Мороза «Репортаж із заповідника імені Берія» (обоє – в'язні Дубравлагу і **Владимирської в'язниці**), а також інформації, що публікувалася в «**Хроніке текущих событий**», у збірці В.Чорновола «**Лихо з розуму**», в «**Українському віснику**», потім у «**Віснику репресій в Україні**», проблема політв'язнів і ставлення до них стало однією з провідних тем правозахисної публіцистики.

МОСКОВСЬКА ГЕЛЬСІНСЬКА ГРУПА

Московська Гельсінкська Група (Громадська група сприяння виконанню Гельсінкських угод в СРСР, «Московська група «Гельсінкі»», МГГ) – найбільша в Росії дисидентська правозахисна організація 1970-х. Про її створення було оголошено на прес-конференції в Москві 12.05.1976. Організатором і першим керівником МГГ був Юрій Орлов. До групи ввійшли: Людмила Алексєєва, Михайло Бернштам, Олена Боннер, Олександр Гінзбург, Петро Григоренко, Олександр Корчак, Мальва Ланда, Анатолій Марченко, Юрій Орлов (голова), Віталій Рубін і Анатолій Щаранський.

Група поставила своїм завданням збирання, верифікацію, систематизацію і розголошення інформації про порушення прав людини й інших гуманітарних аспектів (т.зв. «третій кошик») **Прикінцевого Акта Народи з безпеки і співробітництва в Європі** (Див.: Гельсінкський процес), підписаного главами європейських урядів та урядів США і Канади у столиці Фінляндії Гельсінкі 1 серпня 1975 (рівноправність націй і право народів розпоряджатися своєю долею; свобода вибору місця проживання; свобода виїзду з країни і право повернення в неї; свобода сумління; право знати свої права і діяти відповідно до них; права осіб, позбавлених волі, насамперед, політв'язнів; право на контакти між людьми; право на справедливий суд; соціально-економічні права).

Основною формою розголошення зібраних даних МГГ обрала випуск тематичних інформаційних документів, які розсилалися урядам країн – учасниць **Гельсінкських угод** і передавалися засобам мас-медіа. За 6 р. Група збрала і переробила величезну кількість інформації, випустила 195 інформаційних документів і кілька оглядів, а також, разом з іншими правозахисними асоціаціями, низку повідомлень і заяв. Документи МГГ відрізнялися високим рівнем відповідальності за вірогідність і повноту опублікованих свідчень і відмовою від публіцистичної риторики та політичних декларацій. МГГ поєднала в собі правозахисні традиції **Ініціативної групи захисту прав людини в СРСР**

і заявку Комітету прав людини в СРСР на професійний рівень аналітичної роботи, ставши першою професійною правозахисною організацією в СРСР. Узимку 1976/1977 при МГГ виникли дві спеціалізовані правозахисні організації: **Робоча Комісія з розслідування використання психіатрії в політичних цілях** і Християнський комітет захисту прав віруючих у СРСР.

Виникнення і діяльність МГГ ініціювали створення аналогічних груп у декількох республіках СРСР: менш, ніж за рік виникли **Українська** (9.11.1976), **Литовська** (25.11.1976), **Грузинська** (січень 1977), **Вірменська** (1.04.1977) **Гельсінські групи**. З вересня 1976 в Польщі діяв Комітет захисту робітників, перетворений пізніше на Комітет громадянського захисту, у січні 1977 – група «Хартія-77» у Чехословаччині.

За кордоном були створені спостережні групи і комітети підтримки радянських гельсінських груп; згодом ці групи розширили свою діяльність, збирали інформацію про порушення прав людини не тільки в СРСР, але й в інших країнах, і об'єдналися 1982 р. в **Міжнародну Гельсінську федерацію** (див.: **Гельсінський процес**), нині – одну з найбільш впливових і авторитетних правозахисних асоціацій у світі. Діяльність усіх цих груп, на думку низки дослідників, помітно вплинула як на розвиток т.зв. «доктрини Картера» (заява президента США, що проблеми прав людини не є внутрішньою справою окремих країн, а предметом міжнародних зусиль, і що зовнішня політика Сполучених Штатів буде виходити з пріоритету цих прав людини над «національними інтересами» в усьому світі), так і на загальний процес нового осмислення концепції прав людини і її місця у міжнародній політиці.

Репресії проти окремих членів МГГ та інших радянських Гельсінських груп почалися практично відразу після їх виникнення; з початку 1977 КГБ приступає до ліквідації **Гельсінського руху** в СРСР відповідно до плану, розробленого і викладеного Головою КГБ Юрієм Андроповим у січні 1977 у декількох великих записках у Політбюро ЦК КПРС. На членів МГГ чинили тиск, щоб змусити їх відмовитися від участі в групі або емігрувати з СРСР (у результаті виїхали М.Бернштам, В.Рубін, Л. Алексеєва, П.Григоренко, з нових членів: Юрій Ярим-Агаєв, Юрій Мнюх, Сергій Поліканов). У 1977–1981 були заарештовані і засуджені Гінзбург, Орлов, Щаранський, Ланда, Марченко, з нових членів: Іван Ковальов, Віктор Некіпелов, Тетяна Осипова, Фелікс Серебров, Володимир Слепак, Леонард Терновський. Восени 1982, під загрозою судової розправи над одним із трьох членів МГГ, що залишалися в СРСР, 75-річною Софією Каллістрато-

МОСКОВСЬКА ГЕЛЬСІНСЬКА ГРУПА

вою, група, за ініціативою О.Боннер, змушена була заявити про припинення своєї діяльності.

У 1989 Московська Гельсінкська група була відтворена в новому складі. Спочатку вона функціонувала, в основному, як громадсько-політичний клуб колишніх дисидентів, що робив заяви з різних актуальних темах. Потім Лариса Богораз, яка стала членом групи, організувала при ній регулярний просвітницький семінар для регіональних активістів правозахисних організацій. У 1996 новий керівник МГГ Людмила Алексеєва (член «старої» МГГ з моменту її виникнення в 1976) перетворила групу на діючу правозахисну структуру. На сьогодні Московська Гельсінкська група стала однією з найвідоміших і найуспішніших правозахисних організацій Росії.

МУЗЕЙ ІВАНА ГОНЧАРА

Музей Івана Гончара. Заснований 1957 як приватний музей у помешканні та майстерні скульптора Івана Макаровича Гончара (14.01.1911–18.06.1993) на Печерських горах у Києві (колекція ікон, народних картин, тканини, одяг, кераміка, дереворізьблення, музичні інструменти, предмети традиційного українського побуту, українознавча бібліотека, архів, зібрання творів засновника). У 60-х рр. музей став одним із центрів українського національного відродження, місцем справжнього паломництва національно свідомої інтелігенції, студентів, робітників, зарубіжних українців. 1969 р. ЦК КПУ пропонував І.Гончареві передати колекцію в державний музей або продати її. У листопаді 1970 КГБ під загрозою виключення зі Спілки художників та партії примусив І.Гончара закрити доступ до музею, щоб «покласти край шкідливому використанню цієї приватної збірки».

Музей відновив діяльність у середині 80-х рр. З 1999 – «Український центр народної культури». Нараховує біля 15 тис. експонатів. Директор – Петро Гончар, син І.Гончара (з 1993).

**НАРАДИ ПРЕДСТАВНИКІВ ІНІЦІАТИВНИХ ГРУП
НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ
РУХІВ НАРОДІВ СРСР**

Наради представників ініціативних груп національно-демократичних рухів народів СРСР скликалися з метою об'єднання зусиль для боротьби за демократію і національну незалежність. Перша відбулася в Ташкенті 11-12.04. 1987. Ній узяло участь 105 делегатів з Москви, Узбекистану, Казахстану, здебільшого, колишні політв'язні. Україну представляла **Українська Гельсінкська група** (В.Чорновіл). Друга — в Ташкенті 14-15.06.1987. У Львові нарада відбулася 12.06.1988. У її роботі взяли участь представники Грузії, Латвії, Литви, Естонії, Вірменії та України. Чергові — в Тбілісі, у квітні 1990 — в Лооді (Естонія).

НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ

Народний рух України (НРУ) – масовий громадсько-політичний рух у роки перебудови. Проект програми «Народного руху за перебудову» був опублікований у газеті «Літературна Україна» 17.02.1989. У цьому проекті підкреслювалася незалежність руху від прямого партійного контролю, однак загальна керівна роль КПРС визнавалася. Це був документ, орієнтований не тільки на національний, але й на демократичний рух. Перші регіональні організації НРУ були створені у Львові та в Києві навесні та влітку 1989; до осені виникло близько 500 місцевих організацій НРУ. 8–10.09.1989 в Києві відбувся Установчий з'їзд НРУ, що завершив процес формування першої масової всеукраїнської організації, альтернативної КПУ. У підсумкових документах з'їзду положення про керівну роль КПРС було опущено. Програма, прийнята з'їздом, вимагала перетворення СРСР у конфедеративну державу. Головою НРУ був обраний поет-«шістдесятник» Іван Драч, керівником секретаріату – колишній політв'язень Михайло Горинь. На виборах у 1990 діячі НРУ ввійшли в представницькі органи всіх рівнів, на Західній Україні очолили регіональні структури влади. У 1990 Рух став найвпливовішою політичною силою, яка відіграла ключову роль у прийнятті **Декларації про державний суверенітет України**. З цього часу у Верховній Раді України наступних скликань НРУ мав свою помітну фракцію. У 1999 поділився на дві організації (НРУ та Українську народну партію), нині – невеликі політичні партії.

НЕЗАЛЕЖНІ ПРОФСПІЛКИ

Незалежні профспілки – спроби формування альтернативних офіційним організацій трудящих у 1970-1980-х.

Протести і виступи робітників у формі страйків бували й раніше, у період правління Хрушова. Піднесення правозахисного руху в СРСР наприкінці 1960-х дало поштовх і до створення незалежних профспілок, що формально не було заборонено радянськими законами. Наприкінці 1960-х – на початку 1970-х до таких спроб вдалися киянин Іван Гришук, а також донецькі інженери Володимир Клебанов та Олексій Нікітін. Усі вони зазнали психіатричних репресій.

26.02.1978 В.Клебанов заснував «Асоціацію вільної профспілки трудящих Радянського Союзу», очоливши групу з декількох десятків осіб, які домагалися, як і він, відновлення порушених прав у приймальнях вищих державних і партійних органів СРСР у Москві. Чисельність групи сягала 150 осіб, значну частину склали трудящі України. Своїм завданням асоціація оголосила захист порушених прав трудящих; ніяких політичних вимог група не висувала. Проте вже наприкінці березня 1978 найактивніші члени асоціації були заарештовані, частина з них запроторена у **психіатричні лікарні**.

Наступним етапом незалежного профспілкового руху стало виникнення регіональних груп Вільного міжпрофесійного об'єднання трудящих (СМОТ).

У 1980-х робив спробу створити незалежну профспілку водіїв у Кривому Розі Едуард Крицький.

Однак масового характеру незалежний профспілковий рух в Україні, як і в інших республіках СРСР, так і не набув. Про серйозний робітничий рух можна говорити тільки з липня 1989, коли по всій країні прокотилася хвиля шахтарських страйків. У Донбасі тоді страйкувало 182 шахти.

ОБ'ЄДНАНА ПАРТІЯ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

Об'єднана партія визволення України (ОПВУ). Установчі збори відбулися весною 1955 р. на березі р. Прут поблизу м. Коломия. Було прийнято статут, програму і назву, які запропонував Богдан Тимків, а редагували Іван Струтинський та Василь Площак. Організація мала намір об'єднати в боротьбі за незалежність України всі верстви населення, опираючись на Конституцію СРСР, яка залишала право за кожною республікою вийти з союзу. Ставила завдання зв'язатися з людьми в інших республіках, які мали такі ж наміри. Кандидатури до ОПВУ обговорювали на закритих зборах, а потім їм пропонували вступити в організацію. Клятва скріплювалася підписом кров'ю. Збиралися в с. П'ядики, у Вигода, у м. Долина, Коломия. Суворо дотримувалися конспірації, та організацію зрадили двоє її членів. У грудні 1958 почалися арешти.

В організації було до півсотні членів. У справі пройшло 28 осіб. 10.03. 1959 Івано-Франківський обласний суд на закритому засіданні засудив Богдана Германюка, Ярему Ткачука, Мирослава Площака, Богдана Тимківа та Івана Струтинського за ст. 54, п. 1а і п. 11 («антирадянська націоналістична діяльність») до 10 р. ув'язнення в таборах суворого режиму, Миколу Юрчика та Івана Коневича – на 7 р., Василя Площака – на 2 р.

«ОБ'ЄДНАННЯ»

«Об'єднання» (ОУН-Північ) – підпільна українська організація, яка виникла 1956 р. в м. Інта, Комі АРСР. Складалася з молодих політв'язнів, які шойно вийшли з ув'язнення на заслання або повернулися в Комі, побувавши в Україні, де їх не прописували і не надавали їм роботи. Грунтувалася на засадах ОУН. Мала статут і програму. Мета: сприяти поваленню окупаційної більшовицької влади і створенню Української самостійної соборної держави. Засоби діяльності: роз'яснювальна робота, підпільні семінари, поширення листівок, просвітницьких збірок, памфлетів тощо. О. мало саморобну портативну друкарню, яку змайстрував Василь Бучковський. Члени О. їздили в Україну, створили кореспондентську мережу для поширення листівок та осередки у Львівській, Рівненській, Кіровоградській, Полтавській областях.

29.06.1959 р. був заарештований лідер О. Ярослав Гасюк (йому належала ідея організації), згодом інші члени організації. У жовтні 1959 р. Верховний суд УРСР засудив Я.Гасюка та Володимира Леонюка до 12 р. ув'язнення, Богдана Христинича до 10 р., Володимира Затварського до 8, Ярослава Кобилецького до 5 р.. Ще раніше були засуджені члени Кіровоградського осередку Антон Булавський – до 10 р., Йосип Слабина – до 7, Кирило Банацький – до 7 (плюс 8 невідбутих років попереднього терміну), Григорій Рябчун і Степан Оленич – до 3 р. Жоден не визнав себе винним у «зраді Батьківщини». Усі відбули свої терміни до кінця. Реабілітовані 1992 р.

До уваги: 1947 р. у таборах Воркути підпільну організацію **«ОУН-Північ»** (друга назва – «Заполярний Провід ОУН») створив Михайло Сорока. Вона боролася за права політичних в'язнів, допомагала їм виживати, зберігати самобутність, готувала страйки й повстання. Це стало однією з причин відокремлення за наказом МВД СРСР від 28.02.1948 р. політичних в'язнів від карних. З арештом М.Сороки 15.12.1952 «ОУН-Північ» не була викрита повністю. «Об'єднання» можна вважати одним з її продовжень.

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Організація Українських Націоналістів (ОУН) – політична партія. Створена українцями-емігрантами на I Конгресі українських націоналістів 28.01–03.02.1929 у Відні. Метою ОУН було відновлення незалежності України, розділеної в той період між СРСР, Польщею, Угорщиною, Румунією. Для досягнення цієї мети єдиним діяльним засобом проголошувалася збройна боротьба з окупантами. Вищим органом ОУН був Конгрес українських націоналістів або Великі Збори, безпосереднє керівництво здійснювалися Проводом українських націоналістів (ПУН). Серед українського населення ОУН була єдиним і дуже активним рухом у 1930–1940-х у Західній Україні (ОУН мала цілий ряд друкованих видань в Австрії, Чехословаччині, Франції); своїх представників ОУН намагалася засилати на радянську Україну. І в СРСР, і в Польщі, де організація стала масовою, вона вчинила низку збройних акцій, члени ОУН піддавалися репресіям.

10.02.1940 ОУН розкололася на ОУН-бандерівців і ОУН-мельниківців.

Перед початком Другої світової війни власті Німеччини вступили в контакт з ОУН, наміряючись використати її проти Польщі та СРСР, однак після окупації влітку 1941 більшої частини території України німці перешкодили проголошенню української держави. З цього часу обидві організації пішли в підпілля і вели боротьбу як з німцями, так і з більшовиками, для чого були створені збройні формування ОУН.

Навесні 1943 ОУН(б) проголосила створення **Української Повстанської Армії (УПА)** – на основі бойових загонів, що виникали з осені 1942. Загони УПА захищали населення від вивезення в Німеччину, від експропріації продуктів, в окремих селах, на території цілих районів фактично була її влада. Діяльність ОУН поширилася на всю Україну. Коли територія України була знову зайнята Радянською армією, збройна боротьба тривала (також і на території Польщі) і остаточно була придушена тільки до 1954-55 рр.

Після 1945 більшість керівних кадрів ОУН знову пішла в еміграцію. Збройною боротьбою продовжувала керувати ОУН(б). В еміграції в 1954 відбувся новий розкол: більшість ОУН(б) підтримала Степана Бандеру, меншість наприкінці 1956 створило ОУНз – Організацію Українських Націоналістів за кордоном.

Ув'язнені члени ОУН («ОУН-Північ» – див.: «Об'єднання») були найвпливовішою силою в повстаннях 1951-54 рр. у політичних таборах.

Навіть після розгрому збройного опору ідейний вплив ОУН у Західній Україні залишався дуже сильним, більшість підпільних організацій вважали себе прямими продовжувачами її справи (**УНФ**, **УНФ-2**, «Союз української молоді Галичини»). Дисиденти з інших регіонів України, потрапляючи в табори, також зазнали впливу ідей ОУН, спілкуючись там з її членами.

У пострадянській Україні ОУН офіційно зареєстрована 1993, діє кілька її відламів: ОУН(м), КУН, ДСУ та ін.

ОСОБЛИВИЙ РЕЖИМ

Особливий режим (ОР) – найтяжчий з чотирьох видів режиму утримання ув'язнених у радянських виправно-трудовах колоніях. Введений Указом ПВР СРСР від 5.05.1961. Надалі закріплений «Основами виправно-трудового законодавства СРСР (1969) і виправно-трудовами кодексами республік. На цьому режимі утримувалися в'язні, визнані особливо небезпечними рецидивістами (тобто особами, засудженими вдруге чи вкотре за тяжкі державні злочини), а також ті, кому страта замінена позбавленням волі в порядку помилування або амністії. Цей вид режиму був близький до тюремного: ув'язнених утримували в ізольованих камерах, виводили на прогулянку в дворики тюремного типу, від табірному режиму залишилася обов'язкова праця, але в'язні працювали в камерах. В'язні носили смугастий одяг, харчувалися за зниженою нормою, мали право відсилати одного листа на місяць, мати одне побачення на рік.

Зона особливого режиму для політичних в'язнів була в 1961–1980 у **мордовських політичних таборах** (ЖХ-385/1, сел. Сосновка Зубово-Полянського р-ну Мордовської АРСР). Звідти 32 в'язні 1.03.1980 були перевезені в **пермські політичні табори**, у сел. Кучино Чусовського р-ну, ВС-389/36-1. Усього в цьому відділенні за весь час його існування побувало 57 в'язнів, 37 з них українці, в т.ч. 17 членів **Української Гельсінкської групи**. Тут були доведені до смертельного стану і померли 1984 р. в лікарнях О.Тихий, Ю.Литвин, В.Марченко. Уночі з 3 на 4.09.1985 у карцері №3 загинув В.Стус.

У день зустрічі М.Горбачова з Р.Рейганом у Рейк'явіку, 8.12.1987, останні 18 в'язнів ОР були перевезені в приміщення лікарні на ст. Всехсвятська, що при ВС-389/35. Режим дещо ослаб. В'язнів звільняли через помилування. Останні особливо небезпечні рецидивісти Енн Тарто (Естонія) і Михайло Алексєєв (Україна) були звільнені звідти 2.12.1988.

На базі колишньої колонії особливо режиму ВС-389/36 у 1995 р. створений **Музей історії політичних репресій і тоталітаризму «Перм-36»**.

ПАМ'ЯТНИКИ Т.ШЕВЧЕНКУ

Пам'ятники Т.Шевченку; 22 травня – монументи великому українському національному поетові Тарасові Шевченку стали в Україні в 1960-х традиційним місцем несанкціонованих національно-патріотичних маніфестацій. Зазвичай вони приурочувалися до 9-10 березня – днів його народження і смерті, коли його вшановували офіційно, та 22 травня – перевезення праху Т.Шевченка з Петербурга на батьківщину і перепоховання його на Чернечій горі в Каневі в 1861 р. У Києві, де ця традиція виникла і набула найширшого характеру, 22 травня біля пам'ятника збиралися прихильники українства (в основному студентська і робітничка молодь) – читали вірші, співали українських пісень, покладали квіти, на стрічках вінків часом робили написи, що мали політичний підтекст (наприклад: «Борітеся – поборете!»).

1966 біля пам'ятника зібралося близько 150 осіб. У 1967 наплив людей був ще більшим. Після 22 години міліція затримала кількох людей і спробувала розігнати решту. Натовп оточив міліціонерів, скандуючи «Ганьба!». Замість розійтися, біля 500 осіб на заклик лікаря Миколи Плахотнюка рушили бульваром Т.Шевченка та Хрещатиком до будинку ЦК КПУ. Ішли щільною колоною, не співали, не кричали, щоб не дати приводу для звинувачень у порушенні громадського порядку. По дорозі пожежні машини облили їх водою. О пів на другу ночі до будинку ЦК прибув міністр охорони громадського порядку Іван Головченко з почтом, у якому був заступник голови КГБ УРСР генерал Калаш, і запропонував демонстрантам викласти свої претензії. Наперед вийшла Оксана Мешко і зажадала звільнення заарештованих. Міністр пообіцяв, що до ранку їх відпустять, просив вранці надіслати до ЦК делегацію, а зараз розійтися. Більшість послухалася, а чоловік 40 залишилися чекати звільнення заарештованих. Годині о 3-й ночі їх привезли і відпустили на виду очікуючих. Через кілька днів після демонстрації М.Плахотнюк був звільнений з роботи.

Після цього розганяти маніфестації 22 травня влада вже не намагалася, але проводила профілактичну роботу: студентів попереджу-

вали, влаштовували в цей час комсомольські збори, активних робітників, службовців посилали у відрядження, неслухняних звільняли з інститутів та з роботи. Біля пам'ятників Т.Шевченку, І.Франку, О.Пушкіну влаштовували альтернативні офіційні фестивалі «Дружби народів». Однак пізно ввечері починалося неофіційні вшанування. 1971 р. за читання свого вірша біля пам'ятника був заарештований і ув'язнений Анатолій Лупиніс.

Після **другої хвилі арештів, 1972 року**, парк ім. Т.Шевченка відверто оточили воронками і нікого туди не пропускали. Опозиційна напруга акцій пішла на спад.

У сучасній Україні традиція відзначати 22 травня відновилася, квіти покладають як урядовці, так і громадські та політичні організації.

ПЕРМСЬКІ (СКАЛЬНИНСЬКІ) ПОЛІТИЧНІ ТАБОРИ

Пермські (Скальнинські) політичні табори (ППТ). Перші концтабори в Пермській (деякий час – Молотовській) обл. РРФСР були створені ще в часи громадянської війни. Будівництво Красновишерського целюлозного комбінату 1929 р. стало першим в СРСР досвідом використання примусової праці в'язнів. У 30-х рр. в області вже діяла ціла мережа таборів, у яких утримувалися і загинули десятки тисяч людей, найбільше «розкуркулених» селян, у т.ч. з України. У 1948 р. були створені особливі, або спеціальні табори НКВД, в яких утримувалися засуджені за **ст. 54¹–54¹⁰ КК УРСР (58¹–54¹⁰ КК РРФСР) «контрреволюційна діяльність».** Одне з управлінь – Скальлаг – у Перській обл. Табори в області зустрічалися частіше, ніж поселення. В'язнів було більше, ніж цивільного населення.

У 70-80-х рр. – це три табори поблизу м. Чусового, підпорядковані табірному управлінню в сел. Скальний («**установа ВС-389**»), у яких утримувалися особи, засуджені за «особливо небезпечні державні злочини», тобто засуджені за статтями 64–72 КК РСФСР та їхніми аналогами у карному законодавстві союзних республік (**ст. 56–65 КК УРСР**). Для цього періоду це, в основному, засуджені за «**антирадянську агітацію і пропаганду**» або «довгосрочники», які досиджували свої 25- і 15-літні терміни, отримані в 1950-60-х рр.). Табірні зони в селищах Всехсвятске (табір № 35) і Кучино (табір № 36) були обладнані для розміщення політв'язнів у 1972, в липні туди прибув перший етап з **мордовських політичних таборів**. За оцінками «**Хроніки текущих событий**» (вип. 33), можливо, дуже заниженими, восени 1974 у таборі № 35 утримувалося близько 100 в'язнів, у таборі № 36 – близько 150. У вересні 1975 у сел. Половинка був відкритий політичний табір № 37; де було розміщено близько 50 осіб («**ХТС**», вип. 38). Усього через ППТ пройшло 995 осіб. Інформація про становище політв'язнів у ППТ і їхню боротьбу за свої права регулярно публікувалася в «**Хроніке текущих событий**», «**Вестях из СССР**», «**Вісники репресій в Україні**».

1.03.1980 біля кучинського табору була відкрита «дільниця **особливого режиму**», куди були переведені 32 ув'язнені (один у дорозі помер) табору особливого режиму №1 **Дубравлагу** (сел. Сосновка, Мордовія). Тут у найжорстокішій ізоляції й у вкрай тяжких умовах утримувалися ув'язнені, визнані ООР – «особливо небезпечними рецидивістами», тобто особи, повторно засуджені за «особливо небезпечні державні злочини». За даними пермського Меморіального центру вивчення політичних репресій, через дільницю особливого режиму пройшло 57 ув'язнених, семеро з них, у т.ч. Олекса Тихий, Юрій Литвин, Валерій Марченко і Василь Стус, – загинули.

З лютого 1987 починається тривалий і спочатку обставлений різними обмежувальними умовами процес звільнення політичних в'язнів. До осені 1988 цей процес в основному був закінчений; останні в'язні ППТ вийшли на волю лише в 1991.

Табори №№35 і 37 були перепрофільовані під звичайні карні зони; табір № 36 ліквідований. У 1995 зусиллями Пермського відділення Товариства «Меморіал» на базі колишнього табору №36 був створений **Музей історії політичних репресій і тоталітаризму в СРСР «Перм-36»**, а пізніше – пермський Меморіальний центр вивчення політичних репресій, філією якого став музей у Кучино.

ПКТ, ПРИМІЩЕННЯ КАМЕРНОГО ТИПУ,
«ОДИНОЧКА»

ПКТ, приміщення камерного типу, «одиначка». Форма додаткового покарання в'язнів **особливого режиму**. Запроваджена в кінці 50-х рр. У ПКТ в'язня утримували до 1 р., одного. Робота в камері, прогулянка 30 хв. у дворику, харчування понижене, пакунки і побачення заборонені, писати 1 лист на два місяці. Купівля додаткових продуктів («ларьок») – на 2 крб. на місяць.

ПОКУТНИКИ (СЛОВ'ЯНСЬКА ЦЕРКВА СЯТОГО ДУХА)

Покутники (Слов'янська Церква Святого Духа) – релігійна есхатологічна течія в **Українській Греко-Католицькій Церкві**. Після заборони **УГКЦ** у СРСР (1946) і репресій проти духовництва, ченці і священники, які залишилися на волі, пішли в підпілля. У 1954 навколо підпільного греко-католицького священника Ігнатія Солтиса, який проголосив воцаріння Антихриста в особі радянського режиму, склалася група послідовників. За ними закріпилася назва «покутники» (від «покутувати» «покута» – покаяння). Оскільки погляди Солтиса багато в чому відрізнялися від учення Католицької церкви, він вийшов з **УКГЦ**, порвавши з підпільними єпископами, з тих пір покутники існують як незареєстрована секта. Вони вважають, що ідейно-містичним центром світу стає українське село Середнє в Прикарпатті, де буде воздвигнутий Новий Рим. Відтіля розпочнеться відновлення і відродження католицької віри в усім світі. Ідеал покутників – теократична монархія, їхній символ – синьо-жовто-білий прапор.

Громада покутників досить численна в Західній Україні, особливо в Прикарпатті. Оскільки покутники відмовлялися служити в армії і ставати на державну роботу, якщо це заважає молитвам, вони часто піддавалися репресіям (див.: Марія Антонів, Семен Скалич). У сучасній Україні покутники трохи пом'якшили своє ставлення до влади (погодилися прийняти документи, від чого в радянський час відмовлялися), однак їхня громада як і раніше не зареєстрована.

«ПРОСВІТА»

«Просвіта» (Товариство української мови ім. Т.Шевченка) – громадська організація масової просвіти і поширення серед українського народу ідей національної самосвідомості. Це були видавничі центри та мережа клубів і читалень. Перші організації П. виникли в 1868 у Львові (тоді входив до складу Австро-Угорщини) зусиллями народників, а потім в інших містах і селах Галичини. Після революції 1905 П. створюється на українських територіях, що були під владою Росії, в основному, в містах з філіями в сільській місцевості. До літа 1917 центральна і східна Україна була покрита густою мережею П. 20.08.1917 в Києві відбувся IV Всеукраїнський з'їзд П., на якому була створена Всеукраїнська Спілка П. і організоване Центральне Бюро координації роботи сільських і територіальних організацій П. Чимало їх виникло в українських поселеннях Кубані, у Середній Азії, в Канаді і США, Аргентині і Парагваї та ін. країнах. Усього до цього часу в Україні було близько 5000 структур П.

У 1922 всі структури П. на території СРСР були ліквідовані, а читальні й бібліотеки реорганізовані в радянські установи. У Західній Україні, підвладній Польщі, П. проіснувала до 1939, незважаючи на утиски польської влади. Під час Другої світової війни силами **ОУН** П. відродилася в Україні, мережа П. особливо розвинулася в Західній Україні. Після війни всі структури П. в УРСР були знову закриті, активісти репресовані. Закордонна мережа П. продовжувала свою роботу.

1988 р. почали створюватися осередки **Товариства української мови**, 11-12.02.1989 в Києві відбулася Установча конференція ТУМ ім. Т.Шевченка. У січні 1992 воно зареєстроване як Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Т.Г. Шевченка. Його відділення діють у всіх областях України.

ПСИХІАТРИЧНА ЛІКАРНЯ ЗАГАЛЬНОГО ТИПУ

Психіатрична лікарня загального типу (ПЛЗТ) – термін радянської юриспруденції, що означає, що людина, звинувачена у вчиненні кримінального злочину, визнана експертизою неосудною і направляється судом на примусове лікування не в **спецпсихлікарню**, а в звичайну психіатричну лікарню – лікувальну установу, яка знаходиться у віданні Міністерства охорони здоров'я. Така постанова суду вважалася порівняно м'якою формою «примусових заходів медичного характеру», вона рідко виносилася щодо інакодумців, звинувачуваних у вчиненні «політичних» злочинів і визнаних психічно хворими (див., напр. Олег Соф'яник).

У дисидентській літературі цей термін іноді вживався у розширеному змісті – для позначення факту примусової госпіталізації не за постановою суду, а в порядку застосування Інструкції про невідкладну госпіталізацію осіб, які страждають психічними захворюваннями. ПЛЗТ використовувалися як засіб позасудових репресій (див., напр. Михайло Якубівський).

РАДІО «СВОБОДА»

Радіо «Свобода» (РС, Radio Liberty) – радіостанція, створена за ініціативою уряду США для трансляції на СРСР найуживанішими мовами, у т.ч. українською, з метою дати слухачам об'єктивну інформацію та коментарі про політичні події, щоб сприяти витворенню в СРСР незалежної громадської думки. РС відстоює демократичні свободи згідно з **Декларацією прав людини ООН** і права народів на самовизначення. Щоденна українська програма (від 16.08.1954) подає політичні новини, хроніку українського життя, огляд преси, коментарі про актуальні події в Україні, бесіди з історії України, матеріали українського **самвидаву**, літературні огляди, релігійні переписання та ін.

Корпорація «Комітет радіо «Визволення»» була заснована 1951 з залученням емігрантських груп з СРСР. З 1.03.1953 до кінця 1950-х виходила в ефір під назвою «Визволення». З 1953 штаб-квартира РС розташовувалася в Мюнхені, у червні 1995 переведена в Прагу. До 1971 фінансувалася США неофіційно з бюджету ЦРУ, після цього фінансування і контроль за діяльністю радіостанції здійснює міжпартійна Рада міжнародного радіомовлення уряду США. У 1975 РС злилася з радіостанцією «Вільна Європа» (РВЕ, транслювала передачі в країни Варшавського Пакту) у компанію радіо «Вільна Європа» / радіо «Свобода» (РВЕ/РС; RFE/RL). Попри інтенсивне глушіння, РС, за власними оцінками, мала 7–9 млн. радіослухачів у СРСР.

Керівниками Української служби РС у різний час були Микола Ковальський (1955), Михайло Добрянський (1956-71), А. Ромашко, Микола Герус, Анатолій Камінський, Богдан Нагайло, Роман Купчинський (1991-2001), Олександр Народецький (2001-2005) та Ольга Буряк (з 2005).

У 1950–1960-і співробітниками й авторами передач Української служби були емігранти першої і другої хвиль з радянської України. Із середини 1970-х там стали працювати українські дисиденти – емігранти третьої хвилі Леонід Плющ, Надія Світлична, Віктор Бо-

ровський, Мойсей Фішбейн. Працювали на РС, часто під псевдонімами, такі відомі українці як Емма Авдієвська (Галина Гордієнко), Ігор Качуровський, Ігор Гордієвський, як позаштатні співробітники – Богдан Осадчук, Іван Майстренко, Борис Левицький.

У російській редакції працювали і висвітлювали українську тематику Людмила Алексєєва, Віктор Некрасов, Володимир Малинкович, Габріель Суперфін, Володимир Тольц, Сергій Солдатов, Кронід Любарський, Галина Салова та ін.

У 1961–1980 на РС виходило більше 80-ти програм, що висвітлювали різні питання історії, політичного, економічного і культурного життя СРСР, замовчувані радянськими ЗМІ. Кожна національна редакція фактично виконувала функції національного радіо. У центрі уваги радіостанції були прояви інакомислення в СРСР – основним джерелом про них із другої половини 1960-х став **самвидав**. При радіостанції виникли Дослідний центр та Архів Самвидаву (АС), чия колекція позацензурних текстів з СРСР 1950–1980-х є найбільшою у світі. Видавався «Бюлетень Самвидаву».

Радянські громадяни, які записували передачі радіостанції (див., напр., Г.Маковічук), а також автори самвидавських текстів, які передавалися РС, піддавалися переслідуванню; на політичних процесах у СРСР сам факт трансляції позацензурного тексту радіостанцією «Свобода» служив «доказом» його кримінальності, а прослуховування передач – свідченням нелояльності громадянина до радянського ладу.

Глушіння передач РСЕ/РС, що почалося з перших днів транслявання на СРСР, було припинено тільки в жовтні 1988, у період горбачовської гласності та перебудови. З цього часу радянським громадянам більше не заборонялося співробітництво з РС.

Першими кореспондентами «Свободи» в Україні стали Сергій Набока, Леонід Мілявський, Світлана Рябошапка, Іван Рибалко, Андрій Дерєпа. Першими московськими кореспондентами «Свободи» були Анатолій Доценко, Віталій Портніков та Матвій Гананольський.

У лютому 1992 відкрилося представництво РС в Києві, яке працює по сьогоднішній день. Нині Радіо Вільна Європа/радіо Свобода транслює 24-ма мовами.

РОБОЧА КОМІСІЯ З РОЗСЛІДУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПСИХІАТРІЇ В ПОЛІТИЧНИХ ЦІЛЯХ

Робоча комісія з розслідування використання психіатрії в політичних цілях (РК) – створена 5.01.1977 при **Московській Гельсінкській групі** за ініціативою члена МГГ і УГГ Петра Григоренка з метою виявляти і піддавати гласності випадки зловживання психіатрією, допомагати жертвам психіатричних репресій. До складу Комісії увійшли В'ячеслав Бахмін, Ірина Гривніна, Ірина Каплун, Олександр Подрабінек, пізніше – Фелікс Серебров і Леонард Терновский. У її роботі брали участь також Олександр Волошанович і харків'янин Анатолій Корягін.

Розслідування Комісії стосувалися осіб, звинувачених у політичних злочинах, визнаних неосудними і відправлених судом на примусове лікування. У цих випадках Комісія проводила власну незалежну експертизу, намагаючись одержати відповіді на три питання: 1. Чи досить сумлінно з наукового погляду проведена медична експертиза? (Для відповіді на це питання Комісія залучала незалежних експертів-психіатрів, які виступали іноді анонімно, а іноді погоджувалися на опублікування своїх імен). 2. Чи були дотримані при проведенні експертизи усі вимоги карно-процесуального законодавства? 3. Чи представляє діяння, у якому був звинувачений підсудний, достатню суспільну небезпеку, щоб правомірно було порушувати питання про примусове лікування?

Одержавши негативну відповідь хоча б на одне з цих трьох питань (а в більшості випадків – на всі три), Комісія порушувала питання про перегляд постанови суду.

Крім того, Комісія збирала і розголошувала дані про умови утримання в **спецпсихлікарнях**, вивчала випадки насильницького запротонення громадян у **психіатричні лікарні** без суду, на підставі інструкції про невідкладну госпіталізацію, розробляла і порушувала питання про права громадян, які страждають психічними захворюваннями, видавала Інформаційний бюлетень (усього було видано 24 випуски).

Діяльності РК сприяла підтримка світової громадськості. У серпні 1977 РК виробила звернення «Психіатрам – учасникам конгресу в Гонолулу»; VI конгресові Всесвітньої асоціації психіатрів (ВПА), що відбувся 1977 в Гонолулу, була передана книга О.Подрабінека «Каральна медицина», у якій були узагальнені матеріали про зловживання психіатрією в СРСР. Конгрес розглянув свідчення, прислані РК, і виніс резолюцію з осудом Радянського Союзу.

Протягом чотирьох років були заарештовані всі члени комісії (крім Ірини Каплун – вона загинула в автокатастрофі в липні 1980). Після арешту останнього члена Комісії, Леонарда Терновського (лютий 1981), її діяльність припинилася остаточно. Проте Комісії вдалося привернути увагу міжнародних медичних і психіатричних асоціацій та світової громадськості до проблеми каральної психіатрії в СРСР. У 1983, під загрозою виключення зі Всесвітньої психіатричної асоціації за використання психіатрії в політичних цілях, СРСР був змушений добровільно вийти з цієї міжнародної організації.

РОСОХАЦЬКА (ЧОРТКІВСЬКА) ГРУПА

Росохацька (Чортківська) група. Юнацька патріотична підпільна організація з 9 осіб, заснована 5.11.1972 р. в с. Росохач Чортківського р-ну Тернопільської обл.. Ставила метою боротьбу за незалежність України. Текст присяги написав лідер Володимир Мармус, її склали в урочистій обстановці (зі свічками, вклякнувши на коліна перед хрестом та образом Божої Матері). Першими членами організації стали Володимир Сеньків, Петро Вітів, Петро Винничук. 5.11 вони зірвали червоні прапори, вивішені до річниці Жовтневої революції. Ще в кінці жовтня пошкодили сокирою пам'ятник «радянському воїну-визволителю» – на відплату за зруйнування в селі могили січових стрільців. 14.01.1973 р. присягу склали Микола Мармус, Микола Слободян, Микола Лисий, Андрій Кравець, 20.01 – Степан Сапеляк.

До 55-ї річниці проголошення УНР та 54-ї річниці «Акта злуки ЗУНР з УНР» організація провела акцію протесту проти **арештів української інтелігенції**: у м. Чортків уночі з 21 на 22 січня 1973 р. вивісили 19 гасел: «Свободу українським патріотам!» «Ганьба політиці русифікації!», «Хай живе зростаючий український патріотизм!», «Свобода слова, друку, мітингів!» та 4 жовто-блакитні прапори.

Арешти почалися 19.02.1973. Усі, крім неповнолітнього П.Вітіва, були засуджені за звинуваченням у створенні антирадянської організації (ст. 64 КК УРСР) та проведенні антирадянської агітації і пропаганди (ч.1 ст. 62 КК УРСР). У неволі трималися мужньо. 2006 р. нагороджені орденом «За мужність» I ступеня (С.Сапеляк 2005 р. – орденом «За заслуги» III ступеня).

«САМОЛЬОТЧИКИ»

«Самольотчики» – учасники спроби захоплення пасажирського літака (15.06.1970) з метою втечі з СРСР. 12 осіб, троє з яких – колишні політв'язні, скупили всі квитки на рейс місцевої авіалінії за маршрутом Ленінград – Приозерськ – Сортавала, маючи намір під час польоту змусити пілотів поступитися місцем за штурвалом одному з них, льотчикові за професією, і взяти курс на Швецію. Учасники групи – «відмовники», які зважилися в такий спосіб вирватися за кордон, були заарештовані при посадці на літак. Їх судили за звинуваченням у «зраді Батьківщини», «антирадянській агітації і пропаганді», «організації групи, яка ставила метою вчинення особливо небезпечного державного злочину», а також у спробі «викрадення державного майна в особливо великих розмірах» (мався на увазі літак) – ст.ст. 64, 70, 72 і 93-1 КК РРФСР. Едуард Кузнецов і Марк Димшиц (ймовірний пілот) були засуджені до страти, інші – на тривалі терміни позбавлення волі. У справі проходили Сільва та Израель Залмансони, Йосиф Менделевич, росіянин Юрій Федоров (15 р.), українець Олексій Мурженко (14 р.), Анатолій Альтман, Лейб Хнох, Борис Пенсон, М.Бодня. Офіцера Вульфа Залмансона судив трибунал Ленінградського військового округу. Вирок Ленінградського міського суду від 15–24.12.1970 викликав хвилю протестів за кордоном, і Верховний суд РСФСР замінив смертні вироки 15-річним ув'язненням на **особливому режимі**. Були також незначно знижені терміни деяким іншим засудженим.

У 1971 влада провела декілька т.зв. «навколосамольотних» процесів над активістами Єврейського еміграційного руху (ЄЕД) у Кишиневі, Ризі та Ленінграді.

Справа «самольотчиків» привернула увагу світової громадськості, наочно продемонструвавши неможливість для громадян СРСР легально залишити країну, зокрема, проблему євреїв-«відмовників». У результаті Кремль, щоб не втратити престижу, змушений був

<САМОЛЬОТЧИКИ>

значно пом'якшити заборони на виїзд з СРСР, спочатку – тільки для євреїв. Але це застереження не знімало головного: уперше після 1920-х для частини радянських громадян з'явилася реальна можливість легально залишити Радянський Союз. Почалася «**третя хвиля**» еміграції.

Ув'язнені «самольотчики» брали активну участь у табірному русі опору.

СПЕЦПСИХЛІКАРНЯ

Спецпсихлікарня (психіатрична лікарня спеціального типу, СПЛ) – пенітенціарно-медичні установи в СРСР, де утримувалися особи, які вчинили тяжкі злочини і визнані психічно хворими судово-психіатричною експертизою (яка проводилася головним чином в **Інституті ім. Сербського**). Існували в СРСР із 1939 по 1989 у системі НКВД–МВД, режим утримання в них наближався за суворістю до тюремного. Використовувалися для ізоляції інакодумців, у сталінські роки – епізодично, із середини 1950-х цілеспрямовано. Прийняті в 1960-х інструкції навмисно спростили процедуру примусової госпіталізації. Особливо відомі Казанська, Ленінградська, Черняховська, Орловська, **Дніпропетровська СПЛ**. Увагу громадськості до цієї практики привернули примусові госпіталізації Петра Григоренка (1964 і 1969), Олександра Єсеніна-Вольпіна (лютий 1968), Жореса Медведєва (травень 1970), Леоніда Плюща (липень 1973). В'язнями СПБ були Володимир Буковський, Віктор Файнберг, Микола Плахотнюк, Анатолій Лупиніс, Ганна Михайленко та багато ін. Документальні свідчення цих в'язнів (дехто з них вів щоденники, таємно відсилав листи) зіграли важливу роль у викритті практики каральної психіатрії в СРСР. Захист прав і допомогу в'язням СПЛ поставила одним зі своїх завдань **Робоча комісія з розслідування використання психіатрії в політичних цілях**. Умови утримання в'язнів СПЛ стали предметом уваги міжнародного співтовариства психіатрів. У 1983 під погрозою виключення радянські представники змушені були вийти зі Всесвітньої психіатричної асоціації. У роки горбачовської перебудови більшість політичних в'язнів СПЛ були звільнені, сам факт існування СПЛ став піддаватися широкій громадській критиці й у 1989 вони були передані у відання Міністерства охорони здоров'я СРСР.

«СПІЛКА УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ГАЛИЧИНИ»

«Спілка української молоді Галичини» (СУМГ) – підпільна молодіжна організація. Виникла в січні-лютому 1972 у с. Печеніжин Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. Ініціатором створення Спілки був Дмитро Гриньків. СУМГ вважала себе спадкоємницею **ОУН** за нових умов. Вона була організована на зразок бойових загонів **УПА**: нелегальні зібрання в лісі, в горах; кожний член організації мав псевдонім. Її метою було створення незалежної української самостійної держави (на зразок Польщі або Чехословаччини). Досягати цього мали намір шляхом ідеологічної боротьби, хоча, залежно від обставин, не виключали і збройної. Шукали зв'язків з подібними організаціями в інших районах і республіках.

Група нараховувала 12 осіб, її члени (робітники та студенти) провели 10 зборів (своєрідні семінари), роздобули кілька одиниць зброї, училися стріляти, збирали літературу **ОУН**, спогади, повстанські пісні. Д.Гриньків та інженер Дмитро Демидів розробляли статут і програму СУМГ, але прийняти їх не встигли: СУМГ був розкритий КГБ. У березні – квітні 1973 Д.Гриньків, М.Мотрюк, В.-І.Шовковий, Р.Чупрей, Д.Демидів були заарештовані і засуджені.

«СПРАВА ДОБОША»

«Справа Добоша» – операція органів держбезпеки УРСР, що спровокувала другу хвилю арештів в Україні 1972 року. У грудні 1971 Україну як турист відвідав молодий громадянин Бельгії Ярослав Добош – українець за походженням, член емігрантської Спілки української молоді. 4.01.1972 він був заарештований, у нього була конфіскована копія «Словника рим української мови» політв'язня Святослава Караванського. На допитах у КГБ він дав покази про зустрічі з українськими інакодумцями, а 02.06.1972 на прес-конференції в Києві, організованій КГБ, заявив, що виконував роль зв'язкового між емігрантськими антирадянськими центрами і їх «агентурою» на Україні. Незабаром він був висланий з СРСР. Про його арешт було повідомлено в пресі 15.01.1972, однак ще за кілька днів до цього почалися арешти відомих дисидентів у різних містах України (В'ячеслав Чорновіл, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Леонід Плющ, Василь Стуса та ін.). Основним завданням «справи Добоша» було продемонструвати суспільству, що опозиційні прояви інспіруються націоналістичними організаціями за кордоном і західними спецслужбами. Нікому з ув'язнених, утім, ніякого «шпигунства» суди не інкримінували – лише «антирадянську агітацію і пропаганду».

У Бельгії на першій же прес-конференції для західних журналістів Я.Добош заявив, що свідчення в Києві він дав під примусом, і відмовився від них.

Проте «справа Добоша» виконала свою роль і поклала початок «генеральному погрому» 1972-73 рр.

СТАТТИ 54¹ – 54¹⁴ КК УРСР 1927 І 1934 РР.

Статті 54¹ – 54¹⁴ КК УРСР 1927 і 1934 рр. (аналог ст. 58 КК РРФСР) – комплекс складу злочинів, що передбачали відповідальність за «контрреволюційну діяльність», «зраду батьківщини». Введені у Кримінальний Кодекс УРСР 1927 і в редакції від 20.07.1934 – незабаром після Постанови ЦВК СРСР від 8.06.1934 «Про доповнення положення про злочини державі <...> статтями про зраду батьківщини». Цією постановою КК доповнювався статтями: 54^{1а} (зрада батьківщини, тобто дії, вчинені громадянами СРСР на шкоду військовій моці СРСР, його державній незалежності або недоторканності його території, як-от: шпигунство, видача військової або державної таємниці, перехід на бік ворога, втеча або переліт за кордон); : 54^{1б} (Ті ж злочини, вчинені військовослужбовцями); 54^{1в} (про відповідальність членів родин «зрадників», які навіть не знали про зраду, що сталася або мала статися); 54^{1г} (про відповідальність за недонесення про зраду, що готується або сталася). За першими двома статтями (1а і 1б) закон передбачав вищу міру покарання – страту з конфіскацією майна, заміна якої (10 роками позбавлення волі) допускалася тільки за ст.1а і лише «за наявності пом'якшуючих обставин».

Ст. 54¹⁰: *«За пропаганду або агітацію, яка полягає в заклик до повалення, підриву або послаблення радянської влади чи до вчинення окремих контрреволюційних злочинів (ст.ст. 54² – 54⁹ цього Кодексу), а також за розповсюдження чи виготовлення або зберігання літератури того самого змісту застосовується – позбавлення волі на строк не менш, як шість місяців.*

За ті самі дії під час масових заворушень, або з використанням релігійних або національних забобонів мас, або у воєнній обстановці, або в місцевостях, оголошених на воєнному стані, застосовуються – заходи соціального захисту, зазначені в ст. 54² цього Кодексу», тобто до страти.

Упродовж 19 р., аж до смерті Сталіна, звинувачення в контрреволюційній діяльності і зраді батьківщини використовувалася для фізичного знищення реальних та уявних політичних противників режиму. У 1930-і жертвами ст. 54¹⁰ стали багато командирів Червоної армії, лідери і члени внутріпартійної політичної опозиції, а також залишки некоммуністичних партій. Іншою важливою функцією цього звинувачення було запобігання всім формам несанкціонованих контактів громадян СРСР з іноземцями.

З початку Другої Світової війни і до 1953 у «зраді» в масовому порядку звинувачувалися військовослужбовці, які потрапили в полон, і цивільне населення, вивезене за кордон. Спеціальним урядовим розпорядженням були посилені заходи покарання для членів родин «зрадників батьківщини». Як «зрада» кваліфікувалася участь у національному опорі радянському режимові (країни Балтії, Україна), незалежно від того, чи носило воно збройний чи мирний характер, і від наявності зв'язків із зарубіжними країнами.

Лібералізація каральної політики (після смерті Сталіна) призвела до корінної зміни практики застосування цього звинувачення. Насамперед, різко – у сотні разів – скоротилася кількість щороку засуджених. у 1955 була проведена масова амністія для засуджених за «пособництво окупантам». У 1956 була прийнята спільна постановою ЦК КПРС і РМ СРСР «про усунення наслідків грубих порушень законності щодо військовополонених і членів їхніх родин», у тому ж році була скасована ст. 54¹ – унікальна навіть для сталінської юстиції норма. Процес реабілітації, що почався, не зачепив ряду фігур партійної опозиції, членів буржуазних партій, лідерів і активістів національного опору. Крім того, контакти з іноземцями (меншою мірою, ніж раніше), спроби втечі і навіть бажання виїхати за кордон, могли спричинити арешт і засудження за звинуваченням у «зраді».

У 1957–1958 почався процес реформування частини особливої КК РРФСР і Кодексів союзних республік, зі всього комплексу «особливо небезпечних державних злочинів» звинувачення в «зраді» змінилося найбільше. Новий склад злочинів був сформульований у законі СРСР «про кримінальну відповідальність за державні злочини» (ст.1). Насамперед, безпосередньо в текст нової статті була введена вказівка на навмисність цього діяння. У диспозицію були додані такі діяння як «надання іноземній державі

СТАТТІ 54¹ – 54¹⁴ КК УРСР 1927 і 1934 рр.

допомоги в проведенні ворожої діяльності проти СРСР, а так само змова з метою захоплення влади», що раніше каралося за іншими пунктами ст. 54¹. Санкції залишилися досить твердими (аж до страти), однак застосування на практиці цієї статті відтепер, навіть у періоди політичних криз в СРСР, залишалося вибіркоким. З 1961 формулювання статті 54¹ увійшло в нові кримінальні кодекси всіх союзних республік (див. **ст. 56 КК УРСР**).

СТАТТЯ 7 ЗАКОНУ СРСР ВІД 25.12.1958

Стаття 7 Закону СРСР від 25.12.1958 «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» застосовувалася до вступу в силу 1.01.1961 нового Кримінального Кодексу УРСР. Її зміст і диспозиція ті самі, що й ст. 62 КК УРСР «Антирадянська агітація і пропаганда».

СТАТТЯ 56 КК УРСР

Стаття 56 КК УРСР – стаття Кримінального Кодексу УРСР (введена в дію 1.01.1961, аналог ст. 64 КК РРФСР) «Зрада Батьківщини:

Зрада Батьківщини, тобто діяння, умисно вчинене громадянином СРСР на шкоду суверенітету, територіальній недоторканності або державній безпеці та обороноздатності СРСР: перехід на бік ворога, шпигунство, видача державної або військової таємниці іноземній державі, втеча за кордон або відмова повернутися з-за кордону в СРСР, надання іноземній державі допомоги в проведенні ворожої діяльності проти СРСР, а так само змова з метою захоплення влади, – карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна і з засланням на строк до п'яти років чи без такого, або смертною карою з конфіскацією майна.

Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин СРСР, завербований іноземною розвідкою для проведення ворожої діяльності проти СРСР, якщо він на виконання одержаного злочинного завдання ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам влади про свій зв'язок з іноземною розвідкою». (У ред. Закону УРСР від 27.06.1961 і 29.02.1984).

Замінила собою **ст. 541 КК УРСР** у редакції 1934 (аналог ст. 581 КК РРФСР) та ст. 1 Закону СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» від 25.12.1958. У післясталінське карне законодавство введене тим же чином, що й **ст. 62 КК УРСР**. Як «зрада батьківщини» кваліфікувалися, наприклад, навіть невдалі спроби втекти з СРСР, відмова повернутися з капіталістичної країни, діяльність (у тому числі і мирна), пов'язана з бажанням національного державного самовизначення неросійських націй, які входили до складу Радянського Союзу, створення організацій, що ставили своєю метою зміну державного ладу. Щодо дисидентів застосовувалася досить рідко (справа **Української Робітничо-Селянської Спілки Л.Лук'яненка**), хоча погрози її застосування (і, відповідно, стратою) використовувалися для тиску на підслідних (справа **Спілки Української Молоді Галичини**).

Диспозиція статті була трохи змінена Указом Президії Верховної Ради УРСР від 29.02.1984: «...*громадянином СРСР на шкоду суверенітетові... або державній безпеці й обороноздатності СРСР...*, – Звільняється...».

У роки горбачовської перебудови почався, а після розпаду СРСР продовжився перегляд справ за цією статтею, хоча в різних країнах колишнього СРСР він ішов по різному. Наприклад, країнах Балтії ця проблема вирішена радикально – СРСР визнаний державою-окупантом і боротьба проти нього не може кваліфікуватися як злочин; у Росії відповідно до Закону РФСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій» від 18.10.1991 перегляд справ за аналогом цієї статті 64 здійснюється в судовому порядку. В Україні відповідно до **Закону УРСР від 17.04.1991 «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»** реабілітовані всі засуджені за **ст. 62** і **ст. 187¹**, а питання засуджених за ст. 56 ним фактично не розв'язане.

СТАТТЯ 62 КК УРСР

Стаття 62 КК УРСР (аналог ст. 70 КК РРФСР, введена в дію 1.01.1961) «*Антирадянська агітація і пропаганда*».

Агітація або пропаганда, проваджена з метою підриву чи ослаблення Радянської влади або вчинення окремих особливо небезпечних державних злочинів, поширювання з тією ж метою наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, а так само розповсюдження або виготовлення чи зберігання з тією ж метою літератури такого ж змісту – карається позбавленням волі на строк від шести місяців до семи років і з засланням на строк до п'яти років чи без такого або засланням на строк від двох до п'яти років.

Ті ж дії, вчинені особою, раніше засудженою за особливо небезпечні державні злочини, а так само вчинені у воєнний час, – караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років і з засланням на строк до п'яти років чи без такого».

Ч. 1 прирікала на ув'язнення в колонії (таборі) суворого режиму, ч.2 – в колонії (таборі) **особливо режиму** (камерне утримання) і визнання за ст. 26 КК УРСР особливо небезпечним рецидивістом.

Ця стаття замінила собою ст. 54¹⁰ попереднього Кримінального кодексу УРСР, що діяв з 1927 (також в редакції від 20.07.1934). Нове формулювання статті було введене **Законом СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини»** (ст. 7) від 25.12.1958. До 1961 судове переслідування у всіх республіках СРСР здійснювалося безпосередньо на підставі цього закону, потім цей склад злочинів був включений у нові кримінальні кодекси всіх союзних республік. У 1961–1966 служила основним кримінально-правовим інструментом для переслідування за практично всі види проявів інакомислення. З 1966, після введення ст. 190¹, 190², 190³ і їхніх аналогів у карне законодавство союзних республік (в УРСР – **187¹**, 187², **187³**) за ст. 62 стали каратися тільки найбільш небезпечні з погляду влади «антирадянські» прояви.

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 29.02.1984 у диспозицію статті були внесені зміни: у частину першу – слово «*літератури*»

було замінено словосполученням: «у письмовій, друкованій або іншій формі творів». У частину другу було додано: «з використанням грошових коштів чи інших матеріальних цінностей, одержаних від іноземних організацій або осіб, які діють в інтересах цих організацій». Це було спрямовано на припинення допомоги радянським інакодумцям від закордонних організацій (таких, як **Громадський фонд допомоги політичним в'язням і їхніми родинами**). Санкція обох частин залишилася без змін.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8.04.1989 поняття «наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад» зі ст. 70 КК РРФСР і, відповідно, ст. 62 КК УРСР, вилучене.

Відповідно до **Закону УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17.04.1991** усі засуджені за цією статтею реабілітовані незалежно від фактичного обґрунтування, тобто фактично амністовані.

СТАТТЯ 64 КК УРСР

Стаття 64 КК УРСР (аналог ст. 72 КК РРФСР). Введена в дію 1.01.1961: *«Організаційна діяльність, спрямована до вчинення особливо небезпечних державних злочинів, а так само участь в антирадянській організації».*

Організаційна діяльність, спрямована до підготовки або до вчинення особливо небезпечних державних злочинів, до створення організації, що має на меті вчинити такі злочини, а так само участь в антирадянській організації – караються відповідно за статтями 56–63 цього Кодексу».

Ця стаття замінила собою ст. 54¹¹ попереднього Кримінального кодексу УРСР, який діяв з 1927 (аналог ст. 58¹¹ КК РРФСР): *«За всяку організаційну діяльність, спрямовану на підготування або вчинення передбачених в цьому розділі злочинів, а також за участь в організації, утвореній для підготування або вчинення одного з злочинів, передбачених у цьому розділі».* Не мала власної санкції, однак ряд нормативних актів, прийнятих у повоєнний час, вводив не передбачені Кримінальним кодексом заходи покарання щодо осіб, яким інкримінувалася «організаційна діяльність» (аж до довічного заслання у віддалених районах СРСР).

Нове формулювання статті було введено Законом СРСР про кримінальну відповідальність за державні злочини (ст. 9) від 25.12.1958. До 1961 судове переслідування у всіх республіках СРСР здійснювалося безпосередньо на підставі цього закону, потім цей склад злочинів був включений у нові кримінальні кодекси всіх союзних республік. Застосовувалася (зазвичай у сукупності зі ст. 62, трохи рідше зі ст. 56 КК УРСР) проти інакомислячих, які намагалися надати своїй діяльності організаційної форми (**Українська Робітничо-Селянська Спілка** Л.Лук'яненка, **Росохацька (Чортківська) група** В.Мармуса, **Спілка української молоді Галичини** Б.Гриньківа та ін.); до 1964 використовувалася проти учасників незареєстрованих релігійних груп). Однак до учасників правозахисних асоціацій (**Ініціативна група захисту прав людини в СРСР**, **Гельсінкські групи** та ін.) влада її не застосовувала.

Закон УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17.04.1991 не передбачає автоматичної реабілітації осіб, засуджених за цим звинуваченням. Але, як правило, коли ця стаття включалася у вирок разом зі ст. 62 КК УРСР, то засуджені за нею особи реабілітуються.

У Кримінальному кодексі України від 5.04.2001 р. в розділі «Злочини проти основ національної безпеки України» аналогу цієї статті нема.

СТАТТЯ 138 КК УРСР

Стаття 138 КК УРСР – «Порушення законів про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» – у радянському законодавстві склад злочину, що служив одним із кримінально-правових інструментів переслідування активних віруючих, як кліриків, так і мирян. Для цього використовувалася друга частина формулювання, щодо «відокремлення школи від церкви», яка тлумачилася якнайширше: за цим звинуваченням притягалися до кримінальної відповідальності особи, які навчали інших громадян основ релігії: проповідники, місіонери, священники, які давали релігійну освіту молоді, і навіть, у деяких випадках, батьки, які виховували своїх дітей у релігійному дусі. Про застосування першої частини статті (порушення законів про відокремлення церкви від держави) даних нема.

Ст. 138 в КК УРСР з'явилися 1960 (вступив у дію з 1.01.1961) на хвилі хрущовської антирелігійної кампанії; передбачене покарання – виправні роботи на термін до одного року або штраф до ста карбованців. У 1966 була доповнена частиною другою, що посилила покарання до трьох років позбавлення волі.

Знята з кодексу 14.04.1989. Засуджені за ст. 138 підпадають під реабілітацію згідно з **Законом УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17.04.1991 р.**

Див. також. ст. 209.

СТАТТЯ 187¹ КК УРСР

Стаття 187¹ КК УРСР (аналог ст. 190¹ КК РРФСР); **поширюван-ня завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад**; Введена в Кодекс Указом ПВР УРСР від 9.11.1966; зміни – від 12.01.1983; скасована 14.04.1989): *«Поширювання завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад.*

Систематичне поширювання в усній формі завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, а так само виготовлення або розповсюдження в письмовій, друкованій або іншій формі творів такого ж змісту, – карається позбавленням волі на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом у розмірі до трьохсот карбованців».

Випадки покарання виправними роботами або штрафом нам не відомі.

Новий склад злочину був введений у законодавство, головним чином, для «розвантаження» статті **62-ї «антирадянська агітація і пропаганда»**. Остання стала застосовуватися лише в найбільш небезпечних з погляду КГБ випадках. На практиці звинувачення у «поширюванні завідомо неправдивих вигадок» висувалося, як правило, проти авторів і розповсюджувачів **самвидаву** і «тамвидаву» (просте зберігання «наклепницької літератури» цією статтею не передбачалося), а також за усні висловлювання, які «порочили лад».

Крім того, нове формулювання звинувачення полегшувало слідство і судові доведення провини (за звинуваченням в «антирадянській агітації і пропаганді» було потрібно довести наявність мети «підризу або ослаблення» радянської влади, що, як правило, було досить важко).

Формально злочини, передбачені ст. 187¹, не належали до «особливо небезпечних державних». Слідство в цих справах вела прокуратура (хоча фактично воно завжди курирувалося КГБ), а засуджені за цією статтею відбували реченець не в **мордовських** чи **пермських політичних таборах**, а в карних ВТК, де їх легше було шантажувати і фабрикувати їм нові кримінальні справи (див., напр.: В.Січко, П.Січко, Я.Лесів, В.Барладяну).

Либонь, уперше в Україні ст. 187¹ була застосована 3.08.1967 проти В.Чорновола — за збірку матеріалів про репресованих **шістдесятників «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)**».

Стаття втратила силу 14.04.1989, одразу після постанови З'їзду народних депутатів СРСР. Відповідно до **Закону УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17.04.1991** усі засуджені за цією статтею реабілітовані незалежно від фактичного обґрунтування звинувачення.

СТАТТЯ 187³ КК УРСР

Стаття 187³ КК УРСР – «Групові дії, що порушують громадський порядок». Повне формулювання: *«Організація, а так само активна участь у групових діях, що грубо порушують громадський порядок або зв'язані з явною непокорю законним вимогам представників влади, або якщо вони спричинили порушення роботи транспорту, державних або громадських підприємств, установ або організацій»* – у радянському карному законодавстві склад злочину, що використовувався для притягнення до кримінальної відповідальності учасників несанкціонованих маніфестацій та інших публічних акцій протесту (напр., «демонстрація сімох», «демонстрація 22.01.1967»). Покарання – позбавлення волі на термін до трьох років.

Ця стаття введена в кодекс одночасно зі **ст. 187¹**, якою каралося **«поширення завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад»**. Обидві статті формально не належали до «політичних»; слідство за ними офіційно належало до ведення прокуратурою, а не КГБ, а засуджені за цими статтями до позбавлення волі відбували покарання в карних таборах.

СТАТТЯ 209 КК УРСР

Стаття 209 КК УРСР – «Посягання на особу та права громадян під приводом виконання релігійних обрядів чи іншим приводом»; зі змінами від 27.06.1961:

«Організація або керівництво групою, діяльність якої здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень, виконання релігійних обрядів або під іншим приводом, поєднана з заподіянням шкоди здоров'ю громадян, статевою розпустою чи іншими посяганнями на особу або на права громадян, а так само зі спонуканням громадян до відмови від громадської діяльності чи виконання громадянських обов'язків, – карається позбавленням волі на строк до п'яти років з заслання на той же строк або без такого чи заслання на строк до п'яти років, з конфіскацією власності або без конфіскації

Активна участь у такій групі каралася строком до 3 років.

У редакції від 15.05.1992 стаття змінена:

«Посягання на здоров'я громадян під приводом виконання релігійних обрядів. Організація або керівництво групою, діяльність якої, що здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів, поєднана з заподіянням шкоди здоров'ю громадян або статевою розпустою, – карається позбавленням волі на строк до п'яти років».

У радянському законодавстві склад злочину, що служив одним із кримінально-правових інструментів переслідування керівників і активістів тих релігійних громад, які вважалися «нелояльними» стосовно Радянської влади: православних-«катакомбників», які не визнавали юрисдикції РПЦ (особливо – вірних УГКЦ, Свідків Ієгови, п'ятидесятників, баптистів-«ініціативників», адвентистів-«шелковців» та ін.). Осіб, притягнених до відповідальності за ст. 209, винували в організації релігійних обрядів, сполучених з нанесенням фізичної або психічної шкоди їхнім учасникам (наприклад, у громадах скопців або хлистів), навіть в рекомендаціях віруючим ухилятися від участі в офіційних громадських організаціях, в ідеологічно забарв-

лених заходах («комуністичні суботники») або просто від світських розваг (кіно, театр і т.п.).

Втратила силу 14.04.1989. Засуджені за ст. 209 підпадають під реабілітацію згідно з Законом УРСР **«Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»** від **17.04.1991 р.**

Див. також. ст. 138.

СТАТУС РАДЯНСЬКОГО ПОЛІТВ'ЯЗНЯ

Статус радянського політв'язня. Ідея належить політв'язням Кро-ніду Любарському та Олексію Мурженку, яку вони в березні 1974 по-відомили з **мордовських таборів** на волю. Статус розроблявся паралельно в **мордовських і пермських таборах**.

Хоча влада на початку 50-х рр. після низки повстань у концта-борах, зокрема, з вимогою припинити внутрішньотабірний терор з боку карних в'язнів, і відокремила «засуджених за особливо небез-печні державні злочини», але не визнавала їх політичними в'язнями. У середині 70-х рр. в'язні сумління розгорнули тривалу, виснажливу і справді героїчну боротьбу за Статус політв'язня з вимогами скасувати примусову працю та обов'язкову норму виробітку, встановити спра-ведливу оплату праці; зняти обмеження на листування і побачення; поліпшити медичне обслуговування; забезпечити можливість творчої праці та інше. Оскільки влада реагувала на проект Статусу, вироб-лений 1975 р. з активною участю «зеківського генерала» В'ячеслава Чорновола і лідера Національної об'єднаної партії Вірменії Паруйра Айрікяна, лише додатковими репресіями, то з 1976 року в'язні сум-ління почали переходити на нього явочним порядком: страйкували, оголошували голодівки з приводу позбавлення побачень, зривали на-шивку з прізвищем, відмовлялися носити табірний одяг (відома «хо-лодовка»: сиділи в **карцерах** в одній білизні). Це викликало додаткові репресії. Окремі в'язні сумління проводили в **карцерах**, приміщеннях камерного типу (ПКТ), на тюремному режимі, голодуючи, ледве не половину свого терміну (наприклад, В.Чорновіл, В.Лісовий, В.Стус, З.Попадюк).

«СТВОРЕННЯ АНТИРАДЯНСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ АБО УЧАСТЬ У НІЙ»

«Створення антирадянської організації або участь у ній» – в КК УРСР, що вступив силу 1.01.1961, – *«організаційна діяльність, спрямована на вчинення особливо небезпечних державних злочинів, а так само участь в антирадянській організації»*. У радянському законодавстві – один зі складників злочину, що іноді пред'являвся заарештованим учасникам справжніх або уявних підпільних організацій, гуртків чи груп. У Кримінальному кодексі РСФСР 1922 цей склад описується в ст.ст. 60–63, у КК РСФСР 1926 р. – в пп. 4–6 ст. 58 («контрреволюційні злочини», КК УРСР 1927 р. і в редакції 20.07.1934 – п. 4–6 ст. 54), у пізнішій редакції він зведений в одну ст. 58-11, (ст. 54¹¹ КК УРСР); у Законі СРСР від 25.12.1958 «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» – ст. 9, у Кримінальному кодексі РСФСР 1960 – ст. 72 (ст. 64 КК УРСР 1961 р.). Усі ці статті не мали самостійної санкції, підсудні каралися за санкціями, передбаченими іншими «політичними» статтями.

У слідчій і судовій практиці поняття «антирадянської організації» трактувалося досить широко. Так, у післясталінський період звинувачення в створенні антирадянської організації або участь у ній пред'являлося не тільки керівникам і членам підпільних політичних угруповань, але й активістам деяких релігійних об'єднань: Свідкам Іегови, адвентистам сьомого дня та ін.; сам факт приналежності до відповідної громади розглядався як участь у «антирадянській організації». У той же час членство в незалежних дисидентських асоціаціях, які діяли відкрито (напр., **Гельсінкські групи**) практично ніколи не кваліфікувалося за ст. 64, хоча діяльність цієї асоціації й оголошувалася судом як «антирадянська». Мабуть, це було пов'язане з небажанням влади визнавати такі асоціації як правову реальність, хай навіть і «кримінального» характеру.

СТУДЕНТСЬКА ГОЛОДІВКА

Студентська голодівка – акція української молоді, що поклала початок протестній кампанії в Україні в жовтні 1990. Київська Рада Українського Студентського Союзу виступила з заявою проти всевладдя компартії, втягування України в новий союзний договір і оголосила про початок з 1.10.1990 акції громадянської непокори. У той же день студенти розбили на майдані Незалежності (тоді пл. Жовтневої Революції) в Києві наметове містечко, а наступного дня 115 студентів почали голодівку. Їх підтримали й деякі депутати Верховної Ради України, колишні політв'язні С.Хмара, Л.Горохівський, також О.Мешко та ін. 12.10 голодуючі закликали до всеукраїнського студентського страйку. 15.10 по всій Україні пройшли численні акції і страйки студентів і робітників. У цей же день 200 студентів розбили ще один наметовий табір у Києві безпосередньо біля входу до Верховної Ради України. До цього часу вимоги студентів включали також: проведення дострокових виборів у парламент України, відставку прем'єр-міністра України В.Масола, військової служби виключно на території України.

17.10 Верховна Рада України прийняла Постанову, яка частково задовольнила вимоги студентів. Прем'єр пішов у відставку. Голодівка й інші протестні акції припинилися.

«СУЧАСНІСТЬ»

«Сучасність» (повна назва: «Сучасність. Література, мистецтво, громадське життя») – щомісячний журнал. У 1961–1990 видавався емігрантською організацією «Українське товариство закордонних студій») спочатку у Мюнхені (Німеччина), а потім у Нью-Йорку (США).

Журнал публікував твори емігрантських авторів, український **самвидав** та інші матеріали.

У 1991 видання журналу перенесене в Київ, з листопада 1993 – орган Української Всесвітньої Координаційної Ради і Республіканської асоціації українознавців. Редакцію журналу очолили Іван Дзюба і Тарас Гунчак. З 2001 І.Дзюба очолює редакційну раду журналу. З лютого 2002 р. головний редактор – Ігор Римарук.

**УКАЗ ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР
ВІД 25.12.1972**

Указ Президії Верховної Ради СРСР від 25.12.1972 – Указ №3707-VIII «Про застосування органами державної безпеки попередження як засобу профілактичного впливу». Засоби профілактики, які застосовувалися раніше, – бесіди, «проробки» на зборах – показали свою неефективність і найчастіше ігнорувалися інакодумцями, оскільки не мали обов'язкового характеру. Відповідно до цього Указу, КГБ одержував право офіційно попередити громадянина, що його дії «можуть» з державним злочином і що у зв'язку з цим проти нього «може бути порушена» кримінальна справа; якщо згодом попередженого притягали до карної відповідальності, то наявність цього попередження розглядалася судом як обтяжуюча обставина. Надавав органам держбезпеки право приводу осіб, які підлягають попередженню, але не з'явилися на виклик. У момент винесення попередження складався протокол, який попереджена особа повинна була підписати.

У відкритому друку Указ опублікований не був.

До середини 1980-х рр. Указ широко застосовувався до інакодумців.

УКРАЇНЬСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА

Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) – помісна православна Церква. Виділилася з Руської Православної Церкви 1919, за першої незалежної української держави. Служба в УАПЦ була українізована (Євангеліє читалося українською мовою). Зі встановленням радянської влади в Україні в 1920 почалися гоніння на УАПЦ, і до середини 1930-х Церква була цілком розгромлена. Її глава митрополит Василь Липківський, всі 33 єпископи, тисячі священників були фізично знищені. Однак громади УАПЦ продовжували існувати в еміграції. В роки німецької окупації (1941-1943) УАПЦ була відновлена, користувалася підтримкою **ОУН**, але всі єпископи пішли з України разом з німецькими військами.

Відродилася УАПЦ тільки в роки перебудови. 15.02.1989 оприлюднене «Звернення ініціативного комітету з відновлення Української Православної Церкви». 18.08.1989 створена перша парафія УАПЦ у Львові. У травні 1990 УАПЦ офіційно зареєстрована. Феномен відродження УАПЦ означає, насамперед, що етноспецифічні елементи українського православ'я, незважаючи ні на що, збереглися. Відновлювалася УАПЦ за активної підтримки української інтелігенції.

5–6.06.1990 Собор священників у Києві завершив відновлення структури УАПЦ і заочно обрав її главою (патріархом) митрополита УАПЦ у США Мстислава (Скрипника). Після його смерті 1992 р. Церкву очолив патріарх Димитрій. З його відходом Церква розкололась. Одну гілку очолює митрополит Мефодій Кудряков, другу – архієпископ Харківський і Полтавський Ігор Ісіченко. Остання одержала реєстрацію 2006 р.

Існує біля 600 громад УАПЦ.

УКРАЇНЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА

Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ, УКЦ) – католицька церква східного обряду. Створена в результаті Берестейської унії (м. Берестя, Брест, 1596) між частиною єпископату православної Києво-Галицької митрополії і Папою Римським. Перейшовши під управління Ватикану, УГКЦ зберегла православний обряд і, разом з тим, уникла колонізації. У першій половині XVII ст. унія охопила практично всю Україну, та в часи національно-визвольної війни під проводом Б.Хмельницького почалося повернення до православ'я. Основна маса приходів УГКЦ знаходилася в Західній Україні (у різні роки ця територія була під владою Австро-Угорщини і Польщі). УГКЦ стала хранителем національної культури. До 1939 в Західній Україні було 4400 храмів і каплиць, 127 монастирів, Богословська Академія і 5 духовних семінарій. В роки Другої світової війни УКГЦ нараховувала більше 4 млн. парафіян. У 1944–1945 вищих ієрархів УГКЦ радянські власті звинуватили в колабораціонізмі. Правлячий митрополит Йосип Сліпий, усі чотири єпископи і більшість священників (біля 800 осіб) були заарештовані і відправлені в концтабори.

8–10.03.1946 у Львові під тиском окупаційної влади і Московської Патріархії за ініціативою священників Г.Костельника, М.Мельника та Й.Пельвецького був скликаний «собор ГКЦ», що розірвав унію з Римом і перевів греко-католиків у православ'я, під юрисдикцію Московського патріархату. Значна частина духівництва УГКЦ не визнала рішень собору і пішла в підпілля. Більш 40 років УГКЦ існувала в Україні як катакомбна церква, її священники й активні парафіяни постійно піддавалися карним репресіям. Усі ці роки віруючі вимагали відкриття храмів і реєстрації своїх громад. У 1982 в Галичині виникла **Ініціативна групи захисту прав віруючих і Церкви в Україні**, яку очолили Йосип Тереля і Василь Кобрин. Група видавала бюлетень «Хроніка Католицької Церкви на Україні». Ця група проіснувала до перебудови, коли легалізація УКГЦ стала однією з основних вимог громадянського руху в Україні.

У 1987–1989 активно діяв створений у Львові «Комітет захисту УКЦ» на чолі з Іваном Гелем, він видавав журнал «Християнський голос». Комітет зібрав 120 тис. підписів під вимогою легалізації Церкви, активісти Комітету проводили пікети в Москві на Арбаті та біля урядових будинків у Києві. 17.09.1989 (у день 50-річчя введення радянських військ у Західну Україну) у Львові відбулася 200-тисячна маніфестація на підтримку легалізації УГКЦ. Багато віруючих повернулися в рідну церкву. Вони стали захоплювати відібрані в них у 1946 р. храми. Однак офіційно УГКЦ була зареєстрована тільки 20.11.1989, напередодні зустрічі Президента СРСР М.Горбачова з папою Іоанном-Павлом II.

Нині УКГЦ одна з найвпливовіших в Україні конфесій (8 епархій, більш 3000 громад). 21.08.2005 її кафедра перенесена в Київ.

УКРАЇНЬСЬКА ГРОМАДСЬКА ГРУПА СПРІЯННЯ ВИКОНАННЮ ГЕЛЬСІНСЬКИХ УГОД

Українська Громадська Група Сприяння Виконанню Гельсінкських Угод (Українська Гельсінкська Група, УГГ) – правозахисна організація, заснована за ініціативою письменника і філософа Миколи Руденка, генерала Петра Григоренка – члена **Московської Гельсінкської Групи**, громадської діячки Оксани Мешко, письменника-фантаста Олеся Бердника, юриста Левка Лук'яненка (Чернігів) 9 листопада 1976 року. Її членами-засновниками стали також мікробіолог Ніна Строката-Караванська (м. Таруса Калужької обл.), інженер Мирослав Маринович, історик Микола Матусевич, учитель Олекса Тихий (Донецчина), юрист Іван Кандиба (м. Пустомити на Львівщині). Вони підписали **Декларацію Української громадської групи сприяння виконанню гельсінкських угод** – про її створення – та **Меморандум №1**. Секретарем УГГ була Раїса Руденко.

Держави – учасниці **Гельсінкського процесу**, підписавши 1 серпня 1975 року **Прикінцевий акт НБСЄ**, зобов'язувалися дотримуватися прав людини в межах **Загальної декларації прав людини ООН від 10 грудня 1948 року**. Прикінцевим актом НБСЄ передбачалося, що виявлення фактів переслідування людей за переконання віднині викликатиме юридично обґрунтовані претензії інших сторін і більше не буде трактуватися як втручання у внутрішні справи країни. Українські правозахисники вирішили скористатися цією нагодою, щоб показати світові, що в Україні порушуються елементарні права людини і нації в цілому.

Щоб забезпечити виконання **Гельсінкських угод** в Україні, УГГ поставила метою ознайомлювати громадськість із **Загальною декларацією прав людини ООН**, сприяти розширенню контактів між народами і вільному обмінові інформацією, добиватися акредитування в Україні представників зарубіжної преси. Усвідомлюючи, що номінальна державність УРСР є повним міфом, Група в добу краху світової колоніальної системи нагадала світові про існування поневоленої України і порушила питання про визнання її світовим співтовариством. Насамперед УГГ домогалася, щоб Україна була представлена на наступних нарадах НБСЄ окремою делегацією.

Група приймала письмові скарги про порушення прав людини в Україні і щодо українців за її межами, передавала цю інформацію в засоби масової інформації та урядам держав – учасниць **Гельсінкського процесу**.

Автори **Декларації** наголошували, що головним мотивом їхньої діяльності буде не політичний, а гуманітарно-правовий. Так, у **Меморандумі № 1** політика СРСР щодо України визначалася як геноцид. У другому меморандумі йшлося про формально-декларативний характер Союзу РСР та що марксистська ідеологія втратила свою привабливість. У третьому, на прикладі долі Йосипа Терелі, йшлося про переслідування **Української Греко-Католицької Церкви** і загалом віруючих. У січні – квітні 1977 року Група випустила 10 Меморандумів про переслідування громадян за інакомислення, зокрема, щодо Віри Лісової, родину якої тероризували обшуками; щодо Надії Світличної, яку не прописували в Києві після звільнення з ув'язнення, не приймали на роботу і погрожували новим ув'язненням – за «дармодійство», кілька документів на захист заарештованих 5 лютого 1977 року членів-засновників УГГ Миколи Руденка та Олекси Тихого. Меморандум № 5 під назвою «Україна літа 1977-го» був спрямований урядам країн – учасниць Белградської НБСЄ.

На підтримку УГГ 17.11.1976 у Вашингтоні (США) за ініціативою Інформаційної служби «Смолоскип» був створений **Комітет Гельсінкських Гарантій для України**. З жовтня 1978 у США діяло **Закардонне представництво УГГ** (П.Григоренко, Леонід Плюш, Надія Світлична), яке видавало щомісячний бюлетень «**Вісник репресій в Україні**». Матеріали УГГ видавало українською та англійською мовами **видавництво «Смолоскип» ім. В.Симоненка**. Вони звучали по **радіо «Свобода»** та інших радіостанціях.

Уже з грудня 1976 почалися обшуки і допити членів УГГ.

5 лютого 1977 р. за звинуваченням в антирадянській агітації і пропаганді (ст. 62 КК УРСР) за ґратами опинилися М.Руденко і О. Тихий. 23 квітня 1977 року в Києві були заарештовані М.Матусевич і М. Маринович. 8 грудня 1977 року заарештований у Києві член Групи з лютого Петро Вінс. 12 грудня 1977 року в Чернігові заарештований Л.Лук'яненко.

У 1978 – 1980 р. були репресовані майже всі члени-засновники Групи, але на їхнє місце зі впертою одержимістю йшли нові й нові люди. Так, у Групу вступили Ольга Гейко-Матусевич (14 травня 1977), Віталій Калиниченко і Василь Стрільців (жовтень 1977), 22 травня 1978 року в Групу вступив засланий у Якутію після ув'язнення В'ячеслав Чорновіл. Членами Групи стали Василь Січко (26 лютого 1978), Петро Січко (30 квітня 1978), Юрій Литвин (червень 1978) Володимир Малинкович (жовтень 1978), Михайло Мельник (листопад

1978), Василь Овсієнко (18 листопада 1978). У лютому 1979 року оголосила себе членами УГГ ціла група політв'язнів і засланців: Оксана Попович, Богдан Ребрик, о.Василь Романюк (згодом – Патріярх Володимир), Ірина Сенік, Стефанія Шабатура, Данило Шумук, Юрій Шухевич-Березинський (щоправда, з ним не зв'язалися). У жовтні 1979 членами Групи стали Йосиф Зісельс, Зіновій Красівський, Ярослав Лесів, Петро Розумний, Іван Сокульський, пізніше Микола Горбаль (21 січня 1980), Михайло Горинь (листопад 1982) Валерій Марченко (жовтень 1983), Петро Рубан (1985). Кілька осіб працювали як її неоголошені члени (Ганна Михайленко, Стефанія Петраш, Михайло Масютко, Олесь Шевченко).

Вступ у Групу в кожному випадку був свідомим актом хоробрости й жертвності: адже оголошений її член тримався на волі лічені тижні чи місяці. Дехто працював як неоголошений член, залишаючи заяву, якою просив вважати його членом Групи з моменту арешту. Були випадки написання наперед останнього слова, бо не було певності, що його вдасться виголосити на майбутньому суді.

Протиставляючи репресіям законність і легалізм, Група 14 жовтня 1977 року подала до Ради Міністрів УРСР клопотання про реєстрацію її як громадської організації й надання їй офіційного статусу. Після арешту М.Руденка нового Голову не обирали, але неформальними лідерами її були О.Бердник (до арешту 6 березня 1979 року) та О.Мешко (заарештована 13 жовтня 1980 р.).

Улітку 1978 року Група оприлюднила програмовий документ «Наші завдання», де заявила, що виходить із *«засад єдності загальнолюдських і національних прав українських громадян»*. Захист національних прав українців та громадян інших національностей, а також релігійних прав, був поставлений на перше місце в її діяльності.

Група захищала права євреїв на еміграцію, в особі П.Григоренка – права кримських татар, в особах П.Вінса, О.Гейко – права віруючих. Загальнодемократичні тенденції в ній представляли Л.Плющ, В.Малинкович. В окремих її документах ішлося про соціально-економічні права.

Авторський колектив, яким вважала себе Група, виявився надзвичайно продуктивним: за три перші роки, працюючи в умовах постійного ризику, він створив сотні висококваліфікованих, скрупульозно вивірених і добре зредагованих правозахисних документів, які склали б кілька томів. Це десятки Меморандумів та Інформбюлетнів про порушення прав конкретних людей.

Група спиралася на широке коло людей, які допомагали збирати, писати, зберігати інформацію та передавати її за кордон.

З 1979 року КГБ розгорнув проти Групи справжню війну. Репресії проти причетних до неї набули мафіозного характеру. Украї-

ною прокотилася хвиля карних процесів проти правозахисників за цинічно сфабрикованими справами: «дармоїдство» (П.Вінс), «опір міліції» (В.Овсієнко, Ю.Литвин), «хуліганство» (Вадим Смогитель, Василь Долішній), «спроба згвалтування» (М.Горбаль, В.Чорновіл), «порушення паспортного режиму» (В.Стрільців), «незаконне зберігання зброї» (П.Розумний), «виготовлення, зберігання і збут наркотиків» (В.Січко, Я.Лесів). Україна стала свого роду полігоном КГБ, де випробовувалися найбрутальніші методи. Причетних до Групи били невідомі чи міліція (П.Вінса, Ю.Литвина, В.Долішнього), жінкам погрожували згвалтуванням (О.Гейко), підкидалися документи (М.Гориневі), за захист рідних ув'язнювали дружин (та ж О.Гейко-Матусевич, Р.Руденко), матерів (76-літню О.Мешко). Ніхто з членів Групи не виходив на волю: незадовго до звільнення, а то й у день звільнення жертві фабрикували нову справу (В.Овсієнко, Ю.Литвин, М.Горбаль, В. і П.Січки, Я.Лесів, І.Сокульський, О.Гейко, В.Барладяну). Тільки такими методами на початку 80-х років удалося фактично припинити діяльність Групи.

До березня 1981 всі члени УГГ були в ув'язненні, декілька в еміграції, однак Група не заявляла про свій саморозпуск. Навпаки, в неї 1982 р. як закордонні члени вступили ув'язнені естонець Март Ніклус та литовець Вікторас Пяткус.

24 члени Групи з 41 були засуджені у зв'язку з членством у Групі. Вони відбули в концтаборах, в'язницях, психіатричках, на засланні понад 170 років. Загалом же на страсному рахунку 39 членів Групи — понад 550 років неволі. Група розплатилася п'ятьма життями: Михайло Мельник наклав на себе руки напередодні неминучого арешту 9 березня 1979 року. Чотири в'язні табору особливого режиму ВС-389/36 (селище Кучино Чусовського р-ну Пермської обл.) загинули у неволі: Олекса Тихий 5 травня 1984, Юрій Литвин 4 вересня 1984, Валерій Марченко 7 жовтня 1984 і Василь Стус 4 вересня 1985.

30.12.1987 в УГГ вступило ще 6 осіб — члени редколегії журналу «Український вісник», який оголосив себе її органом: Василь Барладяну, Богдан Горинь, Анатолій Муратов, Степан Сапеляк, Павло Скочок, Віталій Шевченко.

13.03.1988 р. 19 членів УГГ, які були на волі та на засланні, заявили про відновлення її діяльності. Головою визнали Л.Лук'яненка, який ще був на засланні.

7.08.1988 на мітингу у Львові було оголошено про створення на основі УГГ **Української Гельсінської Спілки**.

УКРАЇНЬСЬКА ГЕЛЬСІНЬСЬКА СПІЛКА

Українська Гельсінська Спілка (УГС) – громадсько-політична і правозахисна організація. Її створення було проголошене 7.07.1988 на 50-тисячному мітинзі у Львові. Значення цієї події для наступного історичного процесу було епохальним. УГС постала як федеративне об'єднання самоврядних правозахисних груп і організацій в областях, районах, містах України та за її межами. На відміну від **Української Гельсінської групи**, яка була колом готових до самопожертви правозахисників, УГС, що виникла на базі УГГ, стала першою в Радянській Україні масовою опозиційною організацією, яка слугувала громадянській активізації і мала свою політичну програму під назвою «Декларація принципів УГС».

Виникнення УГС було вмотивоване в Декларації відверто й переконливо: *«Як показав досвід 66-річного перебування України у складі СРСР, ні уряд УРСР, який насправді ніколи не був суверенним урядом, а тільки виконавчим органом центральної влади, ні Комуністична партія України, що є всього лиш регіональним підрозділом КПРС, не могли і здебільшого не бажали захистити населення України від тотального голоду, від варварського нищення продуктивних сил та інтелектуального потенціалу нації, від денационалізації українців та неросійських меншостей, від штучної зміни етнічного складу населення України.»*

Основні принципи Декларації УГС були такі:

Відновлення української державності як гарантії забезпечення усіх прав українського народу.

Визнання права громадян чи їх об'єднань домагатися державності у формі як федерації чи конфедерації з іншими народами СРСР або Європи, так і повної державної незалежності.

Повне анулювання сталінсько-брежнєвських конституцій, забезпечення прав і свобод громадян за стандартами міжнародних пактів та угод, залишення на союзному рівні тільки консультативно-координаційних органів і передача суверенним республікам всієї повноти керівництва економічним, політичним та культурним життям. Феде-

ральний законодавчий орган міг би бути лише за умови рівного представництва від республік, незалежно від кількості населення, причому центр союзу не може бути одночасно столицею однієї з союзних республік. Сесії федерального парламенту мали б проводитися у столицях республік по чергово. (Ідея федерації пропонувалася з тактичних міркувань. Уже з вересня 1989 УГС відкрито почала пропагувати ідею незалежності України).

Відмова від імперіалістичного терміну «радянський народ».

Нова Конституція України має містити статтю про громадянство України, яке дає право обирати і бути обраним до рад та працювати в державних установах України.

Введення тимчасового запобіжного заходу проти багатолітньої політики русифікації у вигляді контрольованого права на в'їзд для постійного проживання й отримання громадянства.

Конституційне визнання статусу української мови як державної.

Надання гарантій національним меншинам на культурно-національну автономію. Відновлення в складі України Кримської автономії з організованим поверненням репресованого кримсько-татарського народу.

Встановлення дипломатичних відносин з іншими країнами на рівні посольств і консульств, взаємне представництво органів масової інформації, самостійне представництво України на міжнародних конференціях, спортивних олімпіадах і першостях, мистецьких фестивалів.

Передача фактичної влади в республіці з рук компартії до рад народних депутатів, обраних на альтернативній основі, не більш як на два терміни підряд, право висування кандидатів мають усі партії, спілки, неформальні об'єднання, ініціативні групи громадян.

Домінування ринкової економіки та вільного ціноутворення. Заохочення приватної ініціативи, перетворення частини державних промислових підприємств на акціонерні чи кооперативні. Добровільний вихід селян із колгоспів з обов'язковим наділенням землею.

Встановлення порогу бідності, державна допомога безробітним, стимулювання добровільної діяльності.

Скорочення управлінського апарату, скасування всіх без винятку привілеїв, що належали партійно-радянському бюрократичному апарату.

Припинення будівництва нових атомних реакторів, згорання діючих в Україні АЕС, заміна їх альтернативними енергетичними джерелами, припинення експорту електроенергії з території України. Ви-

несення на всенародне обговорення великих проектів промислового будівництва.

Забезпечення свободи слова, права заснування незалежних громадських організацій та засобів масової інформації, права на проведення мітингів, зборів та демонстрацій, вільного доступу до інформації, в тому числі до архівів, до всіх нормативних актів, дипломатичних документів, книг, що перебувають у спецфондах.

Вилучення з Кримінального кодексу антидемократичних статей, що передбачають покарання за політичні чи релігійні погляди, за «дармоїдство», порушення «паспортного режиму».

Ліквідація **спецпсихлікарень**, звільнення та реабілітація всіх політв'язнів, скасування смертної кари.

Скорочення чисельності армії, проходження військової служби виключно на території України, переведення військової служби в перспективі на добровільно-професійні засади.

Створення незалежних профспілок.

Легалізація **Української греко-католицької церкви**, відновлення **Української автокефальної православної церкви**, ліквідація державного департаменту у справах релігії.

Забезпечення права вільного вибору місця проживання.

Було заявлено, що **Українська Гельсінська група** на цьому складає свої повноваження і повним складом входить в Українську Гельсінську Спілку. Головою Виконавчого Комітету УГС став Вячеслав Чорновіл, головою Київської філії УГС – Олесь Шевченко, Львівської організації – Богдан Горинь, Тернопільської – Левко Горохвський. Головою УГС був визнаний Левко Лук'яненко, який на той час іще перебував на засланні. Центральним пресовим органом УГС став редактований В.Чорноволом самвидавний журнал **«Український вісник»**.

Програмові принципи УГС знайшли своє відображення у прийнятій Верховною Радою через два роки, 16.07.1990, **Декларації про державний суверенітет України**.

Влада сприйняла створення УГС як виклик радянській державі. Керівні партійні органи, КГБ і міліція спрямували свої зусилля на протидію новоявленій зухвалій опозиції, застосовуючи офіційні та неофіційні попередження, залякування, затримування, адмінарешти, кампанії дискредитації та дезінформації в партійній пресі.

Проте авторитет УГС від цього тільки зростає, вона стала виходити на міжнародні контакти, під її впливом радикалізувався **Народний Рух України**, і це дало можливість національно-демократичним силам на виборах до Верховної Ради України у березні 1990 р.

здобути повну перемогу в місті Києві та західних областях України. 12 членів УГС стали депутатами Верховної Ради, сотні – депутатами місцевих рад.

Установчий з'їзд УГС, на якому 500 делегатів представляли 2300 членів УГС з усіх областей, відбувся в Києві 29-30.04.1990. Він постановив перетворити УГС, яка фактично була передпартією, на політичну організацію – **Українську Республіканську партію**, головою обраний Л.Лук'яненко.

УКРАЇНЬСЬКА ГЕЛЬСІНКСЬКА СПІЛКА З ПРАВ ЛЮДИНИ

Українська Гельсінкська спілка з прав людини (УГСПЛ) – асоціація правозахисних організацій, покликана продовжувати традиції **гельсінкського руху** в Україні. Створена 1.04.2004 з 15 організацій, у 2006 р. до неї приєдналося ще 8. Метою асоціації є захист прав людини і основних свобод через сприяння практичному виконанню гуманітарних статей Прикінцевого акту **Гельсінкської наради з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)** 1975 р., інших прийнятих на його розвиток міжнародних правових документів, а також усіх інших зобов'язань України у сфері прав людини та основних свобод. УГСПЛ представляє Україну в **Міжнародній Гельсінкській Федерації**. Головою правління УГСПЛ двічі обраний Євген Захаров – співголова **Харківської правозахисної групи**.

УКРАЇНЬКА ЗАГАЛЬНОНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ

Українська Загальнонародна Організація (УЗНО); Український Національний Фронт-2 (УНФ-2) – підпільна організація. Виникла наприкінці 1961 в с. Солуків Долинського р-ну Івано-Франківської обл., первісна назва «Українська загальнонародна організація» (УЗНО). Своєю метою ставила створення української суверенної держави. Першим керівником УЗНО був Григорій Диндин, потім Микола Крайник. У 1964 під впливом **Українського національного фронту (УНФ)** УЗНО прибрала назву УНФ-2, оскільки однією з ключових умов боротьби за незалежність члени УЗНО – УНФ-2 вважали єдність патріотичних сил. Діяльність її поширилася на кільканадцять областей. Організація поширювала літературу **ОУН**, зокрема, брошуру «Хто такі бандерівці і за що вони борються?», низку програмних документів, таких як «Декларація до українського народу на Україні й у всьому світі», видала один номер рукописного журналу «Прозріння», 1975–1976 випустила чотири номери машинописного журналу **«Український вісник»** (але це не той журнал, що видавав В.Чорновіл).

Організація, за твердженням М.Крайника, нараховувала близько 200 осіб, в основному, колишніх членів **ОУН**, діяла в умовах суворої конспірації, завдяки чому так і не була цілком розкрита владою. Тільки в 1979 був заарештований М.Крайник, якого давно підозрювали й переслідували, в основному за зв'язки з Д.Квецком і З.Красівським.

УКРАЇНСЬКА ІНІЦІАТИВНА ГРУПА ЗА ЗВІЛЬНЕННЯ В'ЯЗНІВ СУМЛІННЯ

Українська Ініціативна група за звільнення в'язнів сумління – громадська організація, заснована в серпні 1987 шістьма колишніми політв'язнями (Василь Барладяну, Іван Гель, Михайло Горинь, Зорян Попадюк, Степан Хмара, В'ячеслав Чорновіл). У заяві про створення групи підкреслювалося, що звільнення частини в'язнів сумління не усуває причин конфлікту особи зі владою, і це може зупинити проголошений рух держави по шляху демократизації політичного і громадського життя. Очолив групу М.Горинь.

Група звернулася до уряду УРСР з пропозиціями звільнити всіх політв'язнів, вилучити з Кримінального Кодексу антиконституційні статті, на підставі яких репресували інакодумців, а також реабілітувати всіх українських політв'язнів з виплатою їм відповідної компенсації.

Група влилася в Міжнародний комітет політв'язнів. Його діяльність висвітлювалася в російській, українській і вірменській неформальній пресі. Група брала участь у підготовці Міжнародного громадського семінару. Її діяльність тривала до 1990, коли був звільнений останній український політв'язень Богдан Климчак.

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ПАРТІЯ

Українська національна партія (УНП) створена в с. Золотники Тербовлянського р-ну на Тернопільщині в 1961 р. Ініціатор – Євген Гогусь, колишній вояк СС «Галичина», який потрапив туди 17-річним і відбув 9 р. ув'язнення; колишній вояк УПА Євстахій Грицишин, член ОУН Володимир Куликовський, а також Петро Пундик, Павло Палихата і ще кілька осіб. Організація не мала довгострокових планів. Щоправда, Гогусь готував програму. Головним завданням поки що була самоосвіта, розширення організації, пошук літератури і зброї. Покладали надію на майбутню війну, тоді знадобилися б національні кадри, щоб узяти владу на місцях у свої руки. Не встигнувши розгорнути діяльність, УНП була розкрита. 25–26.07.1962 закритий суд виніс Є.Гогусю кару смерти (касаційний суд замінив на 15 р. ув'язнення), Є.Грицина та В.Куликовський дістали по 11 р., П.Палахата – 6 р., П.Пундик – 5 р.

УКРАЇНЬСЬКА ПОВСТАНЬСЬКА АРМІЯ

Українська Повстанська Армія (УПА) – бойові з'єднання, що перебували під командуванням Української Головної Визвольної Ради. Офіційною датою створення УПА вважається 14.10.1942, день Покрови, хоча про створення армії було оголошено навесні 1943. Армія формувалася на базі військових загонів **ОУН**, її командуючим став Роман Шухевич (генерал Чупринка). Чисельність армії досягала 100 тис. чоловік (з них 40 тис. бійців). УПА користувалася широкою підтримкою населення України. За час свого існування УПА вела партизанську війну з німецькими, польськими і радянськими окупантами. Бійці УПА перешкоджали вивозові молоді на примусові роботи в Німеччину, виселенню українців з рідних місць поляками і, нарешті, депортаціям у східні райони СРСР, що проводився радянською владою.

Після поділу в 1945 Західної України між Польщею і СРСР для розгрому УПА були задіяні великі військові з'єднання Радянської армії і Війська Польського. У боротьбі з УПА радянська влада вдавалася до провокаційних методів, спеціальні загони НКВД-МГБ, видаючи себе за воїнів УПА, тероризували місцеве населення. Одночасно місцеве населення, що підтримувало бійців УПА (насамперед сільські жителі Західної України) піддавалися масовим репресіям як «зрадники народу» (див. ст. **54-1 КК УРСР**). Окремі загони УПА в 1947 зуміли з боями прорватися на Захід.

Останні частини УПА на території УРСР були ліквідовані тільки в 1954. Окремі боївки діяли до 1956 р. і пізніше.

Ув'язнені вояки УПА були основною рушійною силою повстань у концтаборах на початку 50-х рр. Вони мали ідейний та моральний вплив на **шістдесятників** та правозахисників, що прибували в табори в 60–70-х рр.

УКРАЇНЬСКА РЕСПУБЛІКАНСЬКА ПАРТІЯ

Українська республіканська партія – перша в Україні, альтернативна Комуністичній, партія. Створена на базі **Української Гельсінкської Спілки** на її Установчому з'їзді 29.04.1990 шляхом перереєстрації членів УГС (тоді їх було біля 2.300; приблизно чверть членства не побажала перереєструватися). З'їзд затвердив назву партії, статут, програму, обрав головою УРП Л.Лук'яненка, заступниками С.Хмару та Г.Гребенюка, сформував Раду, яка обрала свій виконавчий орган – секретаріат. Зареєстрована Міністром 5.11.1990 з посвідченням №1. У 1992-95 рр. УРП очолював М.Горинь.

Партія об'єднала багатьох колишніх політв'язнів і відіграла видатну роль у становленні української державності та громадянського суспільства. Нині діє кілька відламів УРП.

УКРАЇНЬСЬКА РОБІТНИЧО-СЕЛЯНЬСЬКА СПІЛКА

Українська Робітничо-Селянська Спілка (УРСС, «Справа юристів») – перша підпільна організація партійного типу в Україні повоєнного періоду, що після поразки **ОУН-УПА** вдалася до ненасильницьких, правових методів здобуття незалежності. Створена на Львівщині в 1959 за ініціативою юриста Левка Лук'яненка, який поділився намірами зі Степаном Віруном та Василем Луцьківим. Кінцевою метою організації був вихід України з СРСР шляхом референдуму і створення суверенної української держави. До 1961 група нараховувала всього біля десяти членів – жителів різних областей України, які в умовах суворої конспірації намагалися виробити програму дій.

Перші організаційні збори УРСС відбулися 7.11.1960 у Львові в помешканні Івана Кандиби. Первісний проект програми, що базувалася на теорії марксизму-ленінізму, був відкинтий. На перше місце було вирішено поставити завоювання демократичних прав і свобод. Досягати суверенності України передбачалося тільки мирними засобами. Відповідно до цього члени УРСС вирішили скласти новий проект програми. Але на початку 1961 УРСС була викрита органами КГБ, 21 січня були заарештовані Л.Лук'яненко, І.Кандиба, С.Вірун, В.Луцьків, Олександр Лібович, пізніше Іван Кіпиш та Йосип Боровницький.

Львівський обласний суд 20.05.1961 засудив їх до тривалих термінів позбавлення волі, а Л.Лук'яненка до страти, що була замінена 15-ма р. ув'язнення.

«УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК»

«Український Вісник» (УВ) – перший позацензурний літературно-публіцистичний і правозахисний журнал в Україні (машинопис, з фотоіл.). Видавався в Києві і Львові з січня 1970 до березня 1972 без зазначення редактора.

Випуск 1–5 редагував В'ячеслав Чорновіл. Після його арешту підготовлений ним вип. 6 видали у Львові в березні 1972 Михайло Косів, Атена Пашко та Ярослав Кендзьор.

«Київський» варіант 6-го номера випустили у березні 1972 Євген Пронюк і Василь Лісовий (текст його не знайдений).

УВ публікував без узагальнень інформацію про порушення прав людини в Україні, гарантованих Конституцією, про судові й позасудові репресії, про порушення національного суверенітету, про становище українських політв'язнів у в'язницях і таборах та ін. Крім того, УВ друкував публіцистичні статті, документи, художні твори й інші матеріали, що поширювалися в **самвидаві**.

У 1974 р. вип. 7–8 УВ видали Степан Хмара й Олесь Шевченко. Цей випуск був явно політичним, антиімперським і антикомуністичним. Вип. 9, до підготовки якого долучився Віталій Шевченко, автори мусили знищити перед загрозою обшуку.

Випуски 1-2, 4, 6, 7-8 були перевидані за кордоном, їх матеріали передавалися по **радіо «Свобода»**. УВ – найважливіше джерело з історії політичних репресій в Україні 60-70-х рр.

4 номери машинописного журналу під цією ж назвою в 1975–1976 видала підпільна «Українська загальнонародна організація» (УЗНО), відома також під назвою **УНФ-2** (керівник Григорій Диндин, потім Микола Крайник).

В.Чорновіл відновив видання УВ під час перебудови. Він продовжив свою нумерацію з ч. 7 (серпень 1987). Останній, 13-й випуск, вийшов 1988 р.

У 1988 на базі УВ була створена прес-служба **Української Гельсінкської Спілки (УГС)** і журнал припинив своє існування.

Випуски 1-6 складають III том 10-томного видання творів В.Чорновола (2006 р.).

УКРАЇНСЬКИЙ КОМІТЕТ «ГЕЛЬСІНКИ-90»

Український Комітет «Гельсінки-90», УКГ-90 – правозахисна організація, створена за ініціативою Оксани Мешко 16.06.1990 р. Покликаний продовжити традиції **Гельсінкського руху** в Україні після створення 29.04.1990 на основі **Української Гельсінкської Спілки** політичної партії – **УРП**. Перший голова – Василь Лісовий. З 1991 р. співголови В.Лісовий, В.Овсієнко та Ігор Мурашов, який фактично очолював УКГ-90 (загинув 1.09.2005). У числі 15 правозахисних організацій 1.04.2004 на федеративних засадах увійшов до **Української Гельсінкської Спілки з прав людини (УГСПЛ)**.

УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ КЛУБ

Український Культурологічний Клуб (УКК) – перша незалежна громадська організація в Радянській Україні періоду перебудови. Перше засідання клубу сталося 06.08.1987 у київському кафе «Любава» на Оболоні під егідою райкому комсомолу. Установчі збори УКК відбулися 16.08.1987 на дачі в Аркадія Кирееваа, першого голови ради клубу. У 1987–1988 УКК об'єднав людей демократичних поглядів, провідну роль у ньому відігравали колишні політв'язні Євген Сверстюк, Сергій Набока (голова ради), Олесь Шевченко, Ольга Гейко-Матусевич, Віталій Шевченко, Леонід Мілявський, Інна Чернявська, Лариса Лохвицька та ін. Клуб проводив засідання майже щотижня (працювало шість секцій), темами засідань були актуальні проблеми української дійсності (примусове зросійщення в Україні, приховування геноциду українського народу 1932 – 1933 років, замовчування наслідків Чорнобильської катастрофи, захист історичних пам'яток, розкриття «білих плям» в українській історії тощо). Засідання УКК збирали до 400 учасників. Не зумівши приборкати клуб, влада відмовила йому в наданні приміщень, намагалася дискредитувати УКК в ЗМІ. Однак клуб продовжував активно працювати, збираючись окремими секціями на приватних квартирах та проводячи свої заходи під відкритим небом. Для участі в його засіданнях таємно приїжджали зі Львова, Одеси, Дніпропетровська, Чернігова. Теми засідань УКК висвітлювалися на сторінках відновленого В'ячеславом Чорноволом **«Українського вісника»**. Діяльність УКК отримала широкий резонанс за кордоном. Всі активісти УКК перебували під наглядом КГБ. У 1988 рада УКК ухвалила увійти повним складом до **Української Гельсінкської Спілки (УГС)** – першої політичної опозиції. Багато хто з активістів клубу належить до сучасної політичної еліти України. У 2005 у вид-ві ім. О. Теліги вийшло фундаментальне документально-публіцистичне видання про УКК **«Київська весна»** (576 с.; упорядник, редактор, автор – Олесь Шевченко).

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ КОМІТЕТ

Український Національний Комітет (УНК) – підпільна націоналістична організація. Виникла у Львові 1956 р. за ініціативою молодих робітників Богдана Грицини та Івана Коваля. Активну діяльність УНК розпочав 1958 р., до цього в організації було вже щонайменше 57 осіб, майже всі – молоді робітники. Програма УНК була радикальніша від **ОУН**: повна національна незалежність, уряд має бути з етнічних українців, виселення неукраїнців з України, створення національної армії, ліквідація колгоспної системи та ін. Організація готувалася до широкої агітації, збиралася використовувати й легальні методи роботи, але мала намір піднімати збройне повстання, збирала зброю. На час викриття мала майже готову друкарню зі шрифтами.

Арешти розпочалися 19.07.1959 і тривали місяць. Перед судом постало 20 членів УНК. За вироком Б.Грицина та І.Коваль розстріляні, кару смерти Володимир Гноту і Романові Гурному касаційний суд змінив 15-ма р. ув'язнення. Павло Климчак, Гнат Кузик, Григорій Зельман, Микола Мелех, Василь Сорока, Мирослав Вовчик засуджені на 15 р.; Олексій Зельман, Микола Мельничук, Василь Кіндрат, Микола Курило, Олексій Теглівець – на 12 р.; Олексій Менько, Микола Машталер, Омелян Хом'якевич – на 10 р.; Антон Каспришин – на 5 р.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ФРОНТ

Український Національний Фронт (УНФ) – підпільна організація, що виникла 1964 р. з ініціативи шкільного вчителя Дмитра Квецка, яку підтримав колишній політв'язень Зеновій Красівський (вони ж стали фактичними керівниками організації).

До **УНФ** увійшло понад 150 осіб із декількох областей України. Діяла група в Івано-Франківській обл. (Д.Квецко Д.Юсип, Б.Равлюк, М.Дяк, В.Кулинин), група на Львівщині (З.Красівський, М.Мельник, Г.Прокопович), у Львові (І.Губка, С.Корольчук, І.Могитич, С.Вардинець, Б.Криса), групи в Рівненській обл., у Луганській (М.Качур), на Кіровоградщині (Я.Лесів), поодинокі члени в інших областях, які зазвичай не знали про існування один одного. Завдяки такій суворій конспірації **УНФ** проіснував три роки.

Основна мета **УНФ**: здобути незалежність України. **УНФ** проголосував себе спадкоємцем **ОУН** і визнавав тільки революційний шлях досягнення своїх цілей. Разом з тим, ідеолог організації Д.Квецко в програмні документи **УНФ** включив ідеї «народного соціалізму», близькі до реалій західноєвропейської соціал-демократії. На відміну від **шістдесятників**, які переважно переймалися культурництвом, **УНФ** поставила політичні проблеми. Це була, по суті, перша націонал-демократична партія, яка ідеї **ОУН** підняла на рівень шістдесятих років і тим самим пов'язала покоління борців за волю України.

Діяльність організації почалася з видання журналу «**Воля і Батьківщина**» (вийшло 16 чисел). Члени **УНФ** розповсюдили кількасот власних брошур і листівок у різних областях України. Виготовлялися вони спочатку в помешканні Красівського і Меленя, а потім у криївці, облаштованій Д.Квецком та Д.Юсипом біля гори Лютої поблизу Слободи-Болехівської. Розповсюджували також знайдену Юсипом пропагандистську літературу **ОУН** 1947 – 1948 рр. «Кто такие бандеровцы и за что они борются?», «Бюро інформації УГВР», листівки, звернені до українських учителів, дітей, селян з закликами боротися з окупантом. Документи залишали в людних місцях, у навчальних

закладах, вкидали в поштові скриньки десятків населених пунктів, навіть пускали в надувних пакетах за течією річки. Найактивніше і відчайдушно діяли дільничний уповноважений Долинського райвідділу міліції капітан М.Дяк, курсант М.Федів, Я.Лесів, В.Кулинин.

У квітні 1966 УНФ поширив і надіслав ХХІІІ з'їздові КПРС «Меморандум УНФ», у якому викладалися політичні вимоги організації і був заявлений протест проти репресій щодо української інтелігенції. Зокрема, наголошувалося, що сучасний національно-визвольний рух не інспірований з-за кордону, а є прямим наслідком політики русифікації. Ставилася вимога насамперед повернути в Україну всіх примусово депортованих. Тоді ж, уночі проти 19.04, М.Дяк розповсюдив у Києві «Заяву УНФ», приурочену до прес-конференції для іноземних журналістів на традиційну тему «Українські буржуазні націоналісти – найманці іноземних розвідок» (ішлося про арешти шістдесятників 1965 р.).

1967 УНФ був викритий органами держбезпеки. 20.03.1967 р. на Кіровоградщині був заарештований Ярослав Лесів, 21.03 викликали у райвно і заарештували Д.Квечка, 21.03 заарештований Григорій Прокопович, 22.03 – М.Дяк, 23.03 – Мирослав Мелень, 24.03 – З.Красівський, 27.03 – Іван Губка, 11.04 – затриманий С.Корольчук, 26.05 – В.Кулинин. Усім було висунуте звинувачення в зраді батьківщини (ст. 56 ч.1 КК УРСР), на що насправді не було ніяких підстав, та в створенні антирадянської організації (ст. 64), Дякові – також незаконне зберігання зброї (ст. 222 ч. 1).

Оскільки більшість заарештованих не призналися до організаційної діяльності, то лише 8 осіб на декількох судових процесах були засуджені до тривалих термінів позбавлення волі. Більшість членства так і не була виявлена КГБ. Про це свідчить діяльність т.зв. УНФ-2 (Микола Крайник) та молодіжного УНВФ (З.Попадюк, Я.Микитко).

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ ФРОНТ

Український Національно-Визвольний Фронт — юнацька підпільна організація. Виникла у вересні 1968 в м. Самбір Львівської обл. з кола 9-класників (Омелян Богуш, Ігор Вовк, Володимир Галько, Олександр Іванцьо, Ігор Ковальчук, Яромир Микитко, Богдан Петрина, Зорян Попадюк, Роман Радонь та Євген Сеньків). Безпосередні причини — обурення окупацією Чехословаччини військами Варшавського договору в серпні 1968, знання про закатованих НКВД у 1939 р. 117 самбірських гімназистів та розстріл 900 в'язнів Самбірської в'язниці напередодні відступу Червоної армії в 1941. Назвою хотіли підкреслити спадкоємність від **Українського Національного Фронту (УНФ)**. Організація мала прапор, печатку, запровадила членські внески, придбала друкарську машинку, розмножувала літературу **самвидаву**, листівки про самоспалення студента Яна Палаха в Празі 16.01.1969.

1970 р. всі члени УНВФ вступили в інститути, організація розрослася географічно і кількісно до кількох десятків. Передруковували й поширювали твори І.Дзюби, В.Мороза, Є.Сверстюка, В.Чорновола, журнали «**Український вісник**», «**Хроника текущих событий**», твори О.Солженицина, працю М.Джіласа «Новий клас». У листопаді 1972 — лютому 1973 рр. УНВФ видав два числа громадсько-політичного журналу «Поступ» з аналітичною статтею Григорія Хвостенка, хронікою та документами **самвидаву**. Обсяг першого числа 58 с., наклад — одна закладка (5 прим.).

Коли в березні 1973 р. у Львові вперше з 1939 р. заборонили проводити шевченківські вечори, юнаки виголовили 150 екземплярів листівки, що закінчувалася словами: «*Вставайте, кайдани порвіте!*» і ввечері 27.03 розклеїли їх по місту. Цієї ж ночі декілька десятків студентів були затримані на кілька днів, швидко виключені з вузів і рекрутовані до війська. 06.08.1973 лідер УНВФ З.Попадюк був засуджений до 7 р. таборів та 5 р. заслання, Я.Микитко — до 5 р. ув'язнення. Справа Г.Хвостенка була виокремлена, але його не судили. 29 працівників Львівського університету, в т.ч. Любомиру Попадюк матір З.Попадюка, було звільнено з роботи. Зазнали погрому й інші вузи.

«УКРАЇНСЬКИЙ ЧАС»

«Український Час» – позацензурний політологічний журнал, заснований у Львові Григорієм Приходьком. Виходить з лютого 1989, публікує авторів з багатьох регіонів України (Одеса, Харків, Полтава, Донецьк та ін.). Друкував статті з питань державного будівництва, політики, історії культури, освіти та ін. З 1993 журнал стає виданням з фундаментальних проблем суспільства і реальної політики. Неодмінним науковим консультантом журналу є відомий історик Ярослав Дашкевич. Видається коштом спонсорів.

ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА

Харківська Правозахисна Група як правозахисна група Харківського «Меморіалу» діяла з 1988 р., як окрема юридична особа зареєстрована в листопаді 1992. Окремі її члени брали участь у правозахисному русі 1960-80 рр. (Генріх Алтунян, Євген Захаров, Інна Захарова, Софія Карасик, Владислав Недобора, Володимир Пономарьов, Ірина Рапп). ХПГ веде роботу в трьох напрямках: допомога особам, чії права порушені, громадянські розслідування фактів порушення прав людини; правове просвітництво, пропаганда правозахисних ідей через публічні заходи і видавничу діяльність; аналіз стану з правами людини в Україні (насамперед з громадянськими правами і свободами). ХПГ видає бюлетень «Права людини» українською та англійською мовами, бюлетень «Громадянська освіта», шокквартирник «Свобода висловлювань і приватність», опублікувала низку книжок, присвячених стану з правами людини в сучасній Україні, та спогади, листи та документи колишніх політв'язнів і правозахисників (Ю.Полтавцев, Д.Камінська, М.Горинь, М.Хейфец, родина Січків, О.Мешко, В.Овсієнко, І.Бровко, М.Волинець, Б.Чичибабін та ін.), 4-томник документів і матеріалів **Української Гельсінкської групи**, дослідження «Нарис історії дисидентського руху в Україні 1956-1987 рр.» Б.Захарова та ін.. На сайті ХПГ <http://archive.khpg.org> розміщені біографічні довідки, інтерв'ю, спогади колишніх політв'язнів і правозахисників, а на сайті <http://khpg.org> – матеріали з прав людини в сьгоднішній Україні.

1.04.2004 р. ХПГ на федеративних засадах увійшла до **Української Гельсінкської Спілки з прав людини (УГСПЛ)**, у якій об'єдналося 15 правозахисних організацій. До неї 2006 р. прилучилися ще 8.

ХОДОРІВСЬКА ГРУПА

Ходорівська Група виникла 1958 р. в с. Вербиця Ходорівського (тепер Жидачівського) р-ну на Львівщині. Головним завданням мала пропаганду ідеї національної незалежності. Члени групи ночами вивішували по селах національні прапори, поширювали листівки. Заарештовані 7–8.12.1961 р. Слідство приписало їм терористичні наміри.

Колишньому вояку **УПА** Федорові Проціву 7.05.1962 суд виніс смертну кару. Федір Дронь (лідер групи) і Михайло Проців дістали по 15 р. ув'язнення, з них 5 р. тюрми, з забороною після ув'язнення 5 р. проживати в Україні; Йосип Негребний та Михайло Ханас – по 12 р., Іван Щербицький – 10 р., Володимир Капітоненко – 8 р.

«ХРОНИКА ТЕКУЩИХ СОБЫТИЙ»

«Хроника Текущих Событий» (ХТС, «Хроніка поточних подій») – машинописний інформаційний бюлетень, який збирав і фіксував факти політичних переслідувань та інших зазіхань на права людини в Радянському Союзі, а також інформував читачів про боротьбу радянських громадян проти придушення громадянських свобод. Перше і головне періодичне видання радянських правозахисників, літопис правозахисного руху і дисидентської активності в СРСР.

Хроніка виходила впродовж 15 років; перший випуск бюлетеня датований 30 квітня 1968; останній, 64-й, датований 30 червня 1982, фактично був підготовлений набагато пізніше, вже в 1983. Крім того, до осені 1983 був цілком підготовлений, але не вийшов у світ через арешт редактора випуску Юрія Шихановича 65-й випуск, датований 31 грудня 1982. Таким чином, усього за 15 років було випущено 63 номери Хроніки (окрім 65-го, який не вийшов; не вийшов також випуск 59-й: матеріали цього випуску були вилучені КГБ в лютому 1981 під час обшуку в квартирі одного з укладачів, Леоніда Вуля, і редакція вирішила, не відновляючи роботу над ним, відразу перейти до наступного випуску).

Обсяг випусків «Хроніки поточних подій» коливався від 10-20 сторінок щільного машинопису в початковий період видання до 150-200 сторінок наприкінці. Згодом збільшувався й інтервал між випусками, – від півтора-двох місяців наприкінці 1960-х до півроку на початку 1970-х, – і розрив між реальною датою виходу номера у світ і датою, поставленою на титульному аркуші, що означала верхню часову межу подій, включених у цей номер.

Структура бюлетеня визначилася вже в перших його випусках. «Хроніка» поділялася на дві частини. Перша містила детальний виклад головних, на погляд укладачів, подій, що відбулися між датою, якою був позначений попередній випуск, і датою поточного номера. Друга складалася з постійних рубрик, створених за тематичною і, почасти, жанровою ознакою: «Арешти, обшуки, допити», «Позасудові

переслідування», «У в'язницях і таборах», «Новини Самвидаву», «Короткі повідомлення», «Виправлення і доповнення». Первісна рубрикація, зрозуміло, збільшувалася й ускладнювалася за рахунок нових проблем, які потрапляли в поле зору правозахисників. Так, незабаром з'явилися рубрики «Переслідування віруючих», «Переслідування кримських татар», «Репресії на Україні». Пізніше, на початку 1972 р., виникла рубрика «Переслідування віруючих у Литві», яка в середині того ж року дістала нову, більш загальну назву «Події в Литві», що стала постійною. Надалі з'являлися й інші рубрики, як географічні, так і жанрово-тематичні.

Стиль «Хроніки» – фактографічний, стриманий, безоціночний – також визначився вже в першому випуску і залишався незмінним до кінця. Незмінними залишалися й основні принципи видання: прагнення до максимальної точності і повноти інформації, об'єктивність у її подачі.

Випуски «Хроніки» готувалися в Москві і поширювалися по країні в **самвидаві**. Згодом «Хроніка» перевидавалася за кордоном: спочатку – видавництвом «Посев», потім випуски з 1-го по 27-й були видані у вигляді двотомника Фондом ім. Герцена в Амстердамі, а починаючи з 1974 всі номери, що виходили, регулярно публікувалися російською та англійською мовами нью-йоркським видавництвом Chronika Press, спеціально створеним з цією метою Павлом Литвиновим і Едвардом Клайном. Починаючи з середини 1970-х ці випуски підпільно привозилися в СРСР, що, поряд з передачами закордонних радіостанцій, помітно розширило аудиторію ХТС. Однак найважливішу роль у консолідації правозахисної активності навколо «Хроніки» зіграв усе-таки самвидавний спосіб її поширення і, особливо, одночасне функціонування ланцюжків, якими поширювався бюлетень, «у зворотний бік» – як канали збирання і передачі інформації в «Хроніку». Мережа «розповсюджувачів-кореспондентів» «Хроніки» стала базовою інфраструктурою правозахисного руху в СРСР. Ця обставина вплинула на характер самого руху, а, з огляду на особливу роль правозахисників у дисидентському співтоваристві – і на всю незалежну громадянську активність у цілому: наприклад, саме цим можна пояснити домінування в ній моніторингової інформаційно-публікаторської компоненти над іншими формами діяльності.

Наприкінці 1972 КГБ шантажем і погрозами домігся припинення видання; після виходу в світ 27-го випуску (15 жовтня 1972) «Хроніка» впродовж півтора року не видавалася. Однак уже восени 1973 робота над бюлетенем відновилася, і 7 травня 1974 три відомі

дисиденти – Тетяна Великанова, Сергій Ковальов і Тетяна Ходорович – представили закордонним журналістам три нових «ретроспективних» номери «Хроніки», зміст яких покривав паузу у виданні. При цьому вони заявили, що беруть на себе відповідальність за подальше видання «Хроніки».

Імена тих, хто готував випуски, ніколи не оголошувалися. Однак було достатньо широко відомо, що засновником і незмінним (аж до свого арешту в грудні 1969) укладачем Хроніки була Наталя Горбаневська; вона практично одноосібно підготувала перші десять номерів бюлетеня. Надалі над складанням Хроніки звичайно працював невеликий колектив, або навіть кілька груп, склад яких часто мінявся. Визначальну роль у цій «редакції» грали звичайно люди, які брали на себе функцію «редактора випуску»; після арешту Горбаневської такими «редакторами випусків» були (поспідовно, а іноді й одночасно) Анатолій Якобсон, Сергій Ковальов, Тетяна Великанова, Олександр Лавут, Юрій Шиханович. Траплялося, втім, що цю функцію виконував увесь колектив. Організаційні функції, пов'язані з підготовкою і поширенням «Хроніки» з початку 1970 і аж до свого арешту в листопаді 1979 виконувала Т.Великанова.

Особи, причетні до видання «Хроніки», її кореспонденти і розповсюджувачі піддавалися систематичним переслідуванням. Так, за звинуваченням у причетності до виготовлення і/або поширення бюлетеня в різні роки були заарештовані і засуджені Наталія Горбаневська, Юрій Шиханович, Петро Якір, Віктор Красін, Габріель Суперфін, Сергій Ковальов, Олександр Лавут, Тетяна Великанова, повторно – Юрій Шиханович, її український кореспондент Леонід Плющ.

«Хроніка поточних подій» – найповніша і найточніша збірка історичних даних про дисидентську активність і політичні переслідування в СРСР у 1968–1982. Тексти всіх випусків Хроніки розміщені на сайті Товариства «Меморіал» (www.memo.ru/history/diss/chr/index.htm); «Меморіал» готує також повне видання бюлетеня, споряджене детальним довідковим апаратом.

ЧИСТОПОЛЬСЬКА ТЮРМА

Чистопольська тюрма – пенітенціарна установа УЭ-148/ст.4 в м. Чистополь Татарської АРСР. У 1978 сюди, за 800 км від Москви, перевели з метою більшої ізоляції від світу всіх політв'язнів **Владимирської тюрми**. З цього моменту це єдина в'язниця в СРСР, куди направляли засуджених за «політичними» статтями Кримінального Кодексу (т.зв. «особливо небезпечні державні злочини», напр., «**антирадянська агітація і пропаганда**»), засуджені до тюремного ув'язнення, а також переведені сюди з політичних таборів за «порушення режиму». У 1986 в Чистопольській тюрмі загинув політв'язень Марк Морозов. Загибель у грудні 1986 Анатолія Марченка стала поштовхом до масового звільнення політв'язнів у СРСР.

ШІСТДЕСЯТНИКИ

Шістдесятники (Ш., шістдесятництво). Припинення у середині 50-х рр. масових репресій і реабілітація значної частини репресованих, нетривала і неглибока критика «згори» культури особи Сталіна, часткова лібералізація деяких сфер життя суспільства, передусім духовного, — цього виявилось достатньо для появи цілої плеяди молодих митців і літераторів, які виступили за розширення свободи творчості, на захист національної культури, проти тотальної русифікації, відтак за оновлення й демократизацію соціалістичного суспільства в його ідеологічних межах. Після десятиліть сатанинської селекції — фізичного і морального винищення всього найкращого, що було в українському народі — поява цього покоління видається майже дивом. Уже на початку 60-х рр. його називали шістдесятниками — за аналогією до шістдесятників у Росії XIX ст., які сіяли в народі «добре, розумне, вічне». Шістдесятництво було характерне й для інших народів Радянського Союзу.

Перші прояви українського шістдесятництва XX ст. — культурницькі, просвітницькі. Це поезія Ліни Костенко, Василя Симоненка, Миколи Вінграновського, Івана Драча, Ігоря Калинця; публіцистика та літературна критика (Іван Світличний, Євген Сверстюк, Іван Дзюба), твори художників (Алла Горська, Панас Заливаха, Стефанія Шабатура) та ін.. Діючи в рамках існуючої системи, Ш. відновили суму соціально-психологічних якостей інтелігенції: природну самоповагу, індивідуалізм, орієнтацію на загальнолюдські цінності, подолання провінційності, неприйняття несправедливості, повагу до етичних норм, до права й законності. Використовуючи офіційні структури, а часом ігноруючи їх, Ш. стихійно гуртувалися на літературних вечорах, у подорожах по історичних місцях, у неофіційних клубах, як-от **Клуби творчої молоді** в Києві та Львові, етнографічний **музей Івана Гончара**, у фольклорних колективах (хори «Жайворонок» Бориса Рябокляча та «Гомін» Леопольда Ященка), біля **пам'ятників Т.Шевченку** — і то не лише в Києві.

Епоха старанно культивованої безликої маси і тотального страху поволі відступала – відроджувалась Особистість. «*Ти знаєш, що ти – людина?*» – спитав Василь Симоненко ще на початку 60-х. Це був моральний, етичний спротив блискучої когорти талановитих особистостей тоталітарному режимові. У середовищі шістдесятництва панувала висока культурна і моральна атмосфера, чутливість до нових ідей. Воно протистояло як офіційній тоталітарній ідеології, так і примітивізму. Воно об'єднувало людей різних поглядів і національностей, які, однак, ніколи не оголошували один одного ворогами.

Серед Ш. практично не було відвертих противників соціалізму: майже всі вони прагнули по-своєму удосконалити його (ідея «соціалізму з людським обличчям»). Але всілякі заборони на, здавалося б, цілком законну і невинну просвітницьку діяльність, тим паче репресії з боку влади за висловлення своєї думки, спричинили поступову еволюцію частини Ш. у бік її противників. Поезія В.Симоненка була, можливо, найпершим виразним свідченням цього доростання до політичних вимог: «*Народ мій є. Народ мій завжди буде. Ніхто не перекреслить мій народ*». Наростало розуміння, що основною причиною нищення української культурної самобутності є фактично колоніальне становище України в СРСР. Перші політичні вимоги обмежувалися розширенням повноважень республіканських державних органів. За взірць правила сусідні країни «соціалістичного табору», де свобод було більше, ніж в СРСР. Придушення тих свобод в Угорщині 1956 і в Чехословаччині 1968 р. теж увиразнювало світогляд Ш.

Ш. не створювали документально оформлених організацій. У літературі **самвидаву**, яку інтенсивно виготовляли і розповсюджували Ш., переважно не ставилось питання про зміну ладу і національну незалежність, хоча часто саме це малося на увазі. Та це, однак, не врятувало Ш. від репресій. Влада розуміла, що шістдесятництво – це середовище, у якому формується політична опозиція. І вона вдалася до випробуваного методу – завдала превентивного удару.

Але перша хвиля **арештів у серпні – вересні 1965 р.** замість залякати Ш., збудила цілу хвилю сміливих протестів. Підсудним кидали квіти, під судами натовпи скандували «Слава!». Збиралися підписи на захист заарештованих, виник термін «**підписанці**». Першою відкритою **акцією протесту проти арештів Ш.** був виступ Івана Дзюби 4.09.1965 на **прем'єрі фільму «Тіні забутих предків»** С.Параджанова. Хто найактивніше захищав заарештованих, той сам зазнавав репре-

сій: виключення з вузів, з аспірантури (В.Стус), звільнення з роботи (М.Коцюбинська, Ю.Бадзьо, С.Кириченко), зняття з захисту дисертацій (Є.Пронюк), заборона друкуватися десяткам творчих людей. 1967 р. В.Чорновіл уклав книжку матеріалів про заарештованих Ш. «**Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»**)», яка вивела український рух на світові обшири: світ дізнався про Україну, яка бореться, і став їй допомагати через висилання **радіо «Свобода»**, протести демократичної громадськості Заходу, офіційні запити політиків, які були названі владою СРСР «втручанням у внутрішні справи».

Ш. апелювали до внутрішнього законодавства, покликалися на загалом демократичні конституції СРСР і УРСР, дедалі частіше – на міжнародні правові документи, насамперед на **Загальну Декларацію прав людини ООН**. Так, 1969 р. за звернення громадян СРСР до Комітету ООН з прав людини про порушення прав людини в СРСР у Харкові було засуджено Г.Алтуняна, А.Левіна, В.Недобору, В.Пономарьова. Склалася парадоксальна ситуація: Ш. захищали закон від влади, а влада новими й новими репресіями намагалася довести, що порушень прав людини в СРСР нема!

Арештанти 1965 принесли новий дух у **мордовські**, згодом **пермські політичні табори**. Вони й там продовжували боротьбу за права людини. Їх як своїх спадкоємців радо привітали вцілілі борці за волю України попереднього покоління – повстанці УПА, які досиджували свої 25-літні терміни і були в таборах найбільш авторитетними людьми. Поняття «в'язень сумління» набуло реального змісту: рідко хто топтав власне сумління, щоб купити волю.

Як політична течія Ш. найяскравіше виявився у **самвидаві**, зокрема, в позацензурному машинописному журналі «**Український вісник**» (1970-1972, редактор В.Чорновіл). Вона характеризувалася поєднанням боротьби проти національного гноблення з боротьбою за права людини. Інтенсивно продукований **самвидав** і «**Український вісник**» фактично перетворилися на організаційну інфраструктуру руху опору. Коло причетних до поширення позацензурної літератури ставало все ширшим. Український **самвидав** перетинав кордони. Він звучав по **радіо «Свобода»**, виходив іншими мовами. Він розхитував тоталітарну державу, псував її міжнародну репутацію, вона не витримувала ідеологічної, економічної та військової конкуренції з демократичним Заходом і мусила втягуватися в процес «відпруження». І вона завдала другого, більш жорстокого удару, що виявився в нових **арештах інтелігенції 12.01.1972** і в подальші місяці (т.зв. **друга хвиля арештів**).

ЦК КПРС 28.06.1971 ухвалив таємну постанову «Про заходи протидії нелегальному розповсюдженню антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів». Політбюро ЦК КПРС 30.12.1971 постановило розпочати всесоюзну кампанію проти **самвидаву** з метою зруйнувати інфраструктуру його виготовлення та розповсюдження. Для українського руху опору було розіграно окремих, «шпигунський детектив». 4.01.1972 на кордоні в Чопі було затримано громадянина Бельгії туриста Ярослава Добоша (див.: «**Справа Добоша**»), члена «Спілки Української Молоді.» Він після належної «обробки» показав, що зустрічався у Львові та в Києві і «обмінявся інформацією» з кількома Ш. Примітивна авантюра зі «шпигунськими пристрастями» закінчилася прес-конференцією Добоша 2 червня, після чого його видворили за межі СРСР. Нікому з заарештованих не інкримінували «зради батьківщини», тільки «антирадянську агітацію і пропаганду» (ст. 62 КК УРСР). Але цього разу майже всі провідні діячі шістдесятництва дістали максимальний реченець – 7 р. ув'язнення в таборах суворого режиму та 5 р. заслання – й етаповані за межі Батьківщини – табори Мордовії та Пермської обл., потім на заслання до Сибіру та в Казахстан. Найупертіші були запроторені до **психлікарень**. Список заарештованих сягнув сотні осіб. За цим стояли тисячі обшуків, десятки тисяч людей були стероризовані допитами.

Суспільна атмосфера після 1972-го, на відміну від 1965, була гнітючою. Поодинокі спроби протестувати проти арештів присікалися щонайжорстокіше (В.Лісовий, М.Лукаш, Г.Снегірьов). Усіх, хто не давав показів проти заарештованих і виявляв найменші ознаки співчуття до них, звільняли з роботи, викидали з черг на квартири, їх самих або їхніх дітей не допускали до вищої освіти або виключали з інститутів, їм закривалися будь-які можливості службового зростання і творчого оприлюднення (друк, виставки тощо). Хто з Ш. хотів вижити – мусив принизливо каятися (Зіновія Франко, Микола Холодний, Леонід Селезненко, Василь Захарченко), інші – криводушно писали пасквілі на своїх недавніх друзів або закордонних «українських буржуазних націоналістів – найманців іноземних розвідок», вичавлювали з себе фальшиві оди на честь душителів своєї батьківщини (Іван Драч, Дмитро Павличко), окремі не витримували задушливої атмосфери і занепадали духом (Григорій Чубай), накладали на себе руки (Григір Тютюнник), найстійкіші – надовго йшли у «внутрішню еміграцію» (Ліна Костенко, Михайлина Коцюбинська, Валерій Шевчук), або й справді емігрували в Росію (Лесь

Танюк, Павло Мовчан). Як відродження 20-х років називають розстріляним, так відродження 60-х рр. справедливо називають задušеним. Так влада остаточно розвіяла ілюзії Ш. щодо можливості порозуміння з нею: вона й надалі залишалася ворожою людині, тим паче національно свідомому українцеві.

Фізично розгромивши Ш., влада прагнула цілковито ліквідувати її мовну, культурну та історичну національну ідентичність України. Робилося це через знищення україномовної системи освіти, газет та журналів, через політичні чистки. Унаслідок цього величезні маси української людності у своїй національній і людській самосвідомості опустили нижче нуля: вони стали соромитися й цуратися свого українства.

Проте **арешти Ш. 1972-73 рр.** не поклали край цьому яскравому явищу: вони продовжили свою боротьбу і в неволі, пишучи й там **самвидав**, борючись за **статус політв'язня**, захищаючи свою честь – а отже й гідність цілої нації. Зокрема, з ініціативи «зеківського генерала» В.Чорновола, вони відзначали 12 грудня – **День українського політв'язня** – голодівками і протестами. Ш. заприязнили з представниками інших народів СРСР і разом з ними проводили акції протесту. Згодом, у кінці 80-х, вони продовжили вироблення спільної тактики боротьби на **Нарадах представників ініціативних груп національно-демократичних рухів народів СРСР**.

Ш. заслужили моральної підтримки демократичного світу. Адже світ поважає країни, які засвітилися духовними проявами. Це Ш., а через Ёр. після їх арешту **Українська Гельсінкська Група**, поставили українське питання у контекст протиборства тоталітарного СРСР і демократичного Заходу – і разом з ним, Заходом, подолали Імперію Зла, здобули свободу і незалежність. Ще 1981 року відомий дослідник політичної думки Іван Лисяк-Рудницький відзначив:

«...підтверджена фактами значущість українських дисидентів не викликає сумнівів. Жертовність цих хоробрих чоловіків і жінок свідчить про незламний дух української нації. Їхня боротьба за людські й національні права узгоджується з тенденцією світового загальнолюдського поступу в дусі свободи. Українські дисиденти вірять, що правда свободи переможе. Тим, кому пощастило жити у вільних країнах, не личить вирити менше».

Ті з Ш., що поверталися з неволі, а то й у неволі будучи, знову включалися в боротьбу як члени **УГГ**, діставали нові терміни ув'язнення вже як «особливо небезпечні рецидивісти».

Ш. донині є активними громадськими і політичними діячами з високим моральним реноме. Їхні твори є найвищими зразками прояву національного духа II половини XX ст. Рух Ш. засвідчив неперервність поривань українського народу до волі: вони в нових формах продовжили найшляхетніші традиції українського національно-визвольного і правозахисного руху.

Починаючи з 1992 р. в Києві за ініціативою Н.Світличної створюється Музей шістдесятництва, раду якого очолює М.Плахотнюк. Музей, не маючи власного приміщення, вже веде велику просвітницьку роботу.

**МІЖНАРОДНИЙ БІОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК ДИСИДЕНТІВ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ
ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ Й КОЛИШНЬОГО СРСР**

т. 1. УКРАЇНА

Частина 2

Відповідальний за випуск та редактор *Євген Захаров*
Редактори *Василь Овсієнко, Ірина Рапп*
Підготовка ілюстрацій *Олег Мірошніченко*
Комп'ютерна верстка *Олег Мірошніченко*

Підписано до друку 24.10.2006
Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Тип Таймс
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 28,8 Умов. фарб.-від. 31,36
Умов.- вид. арк. 31,7. Наклад 1500 прим.

Харківська правозахисна група
61002, Харків, а/с 10430
<http://www.khpg.org>

«Права людини»
61112, Харків, вул. Р. Ейдемана, 10, кв. 37
Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
серія ДК № 2275 від 30.08.2005 р.

Надруковано на обладнанні Харківської правозахисної групи
61002, Харків, вул. Іванова, 27, кв. 4